

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN TÜRK İŞÇİLERİNİN TÜRKİYE'DE
KIRSAL KESİM VE ŞEHİRLEŞME ÜZERİNE ETKİLERİ
(Doktora Tezi)

Yöneten: Prof. Dr. Erol TUMERTEKİN

Cevdet YILMAZ

İSTANBUL / 1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

Tabloların Listesi	IV
Haritaların Listesi	VI
Grafiklerin Listesi	VIII
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE BATI AVRUPA ÜLKELERİNE TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ	8
I.GENEL OLARAK GÖÇ KAVRAMI	9
A.Faşlıca Göç Modelleri	13
B.İşgücü Göçünün Genel Boyutları	14
C.Batı Avrupa Ülkelerine İşgücü Göçünün Evrimi	15
II.BATI AVRUPA ÜLKELERİNE TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜ	22
A.Yurtdışına İşgücü Göçünü Hazırlayan Sebepler	22
B.İşgücü Göçünün Başlangıcı; Antlaşmalar ve Genel Özellikler	28
C.İşgücü Göçünün Evrimi	31
D.Türk kamuoyunun İşgücü Göçünden Beklentileri	58
E.Batı Avrupa Ülkeleri Açısından İşgücü Göçünün Önemi	67
III.İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE ÖRNEKLER	75
A.Köy kalkınma kooperatifleri	77
B.İşçi Şirketleri	87
C.Meskenler ve Yerleşme Şekilleri Üzerine Etkileri: Türkeli (Sinop) Örneği	108

İKİNCİ BÖLÜM: 2000' Lİ YILLARIN BAŞINDA AVRUPA' DAKİ TÜRK İŞGÜCÜ- NÜN EKONOMİK, SOSYAL VE MEKÂNSAL BOYUTLARI	137
I. BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞMIŞ VEYA HALEN ÇALIŞMAKTA OLAN "BİRİNCİ KUŞAK" İŞÇİLERİMİZİN SOSYO-EKONOMİK VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	139
A. Birinci Kuşağın Yurtdışına Çıkmadan Önceki Genel Özellik- leri	139
B. Birinci Kuşak İşçilerimizden Türkiye' ye Kesin Dönüş Yap- mış Olanların Genel Özellikleri	151
II. HALEN BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE YAŞAMAKTA VE ÇALIŞMAKTA OLAN "İKİNCİ KUŞAK" İŞÇİLERİMİZİN EKONOMİK, SOSYAL VE MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİ	175
A. İkinci Kuşak Türk İşçilerinin Halihazır Genel Özellikleri	175
1. Genel Olarak Sosyo-Ekonomik Durumları	175
2. İşçilerimizin Türkiye' de Yaptıkları Başlıca Yatırımlar ve Bunların Coğrafi Özellikleri	213
a. Ev (veya Konut) ile İlgili Yatırımları	213
b. Dükkân (veya İşyeri) ile İlgili Yatırımları	231
c. Arsa (veya Arazi) ile İlgili Yatırımları	236
d. Kırsal Kesimde Köylerle İlişkisini Koparmayanların Topraklarının Kullanım Durumları	239
e. Yazlık Ev Alanlar	241
f. Türkiye' de Ticarî Amaçla Çalışan Aracı Olanlar	243
g. Büyük veya Küçük Başlıca İktisadî Yatırımları	244
B. Şu Anda Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışmakta Olan 'İkinci Kuşak' İşçilerimizin Gelecekteki Muhtemel Davranış Özel- likleri	249
SONUÇ VE ÖNERİLER	261
EKLER	284
BİBLİYOGRAFYA	293

T A B L O L A R

1.Belli yıllarda işgücü alan ülkelerdeki yabancı işçi sayıları ve ülke nüfusu içindeki oranları	19
2.1950-1963 yılları arasında işyeri ve istihdam artışı	26
3.Genel nüfus ve şenir nüfusu artış oranları	27
4.1961-1973 yılları arasında gidenlerin ülkelere göre dağılımı	35
5.1961-1974 arası başvurular, gönderilenler ve gidenlerin başlıca özellikleri	36
6.1964-1973 arası giden işçilerin iş kollarına göre dağılımı	36
7.İşçilerimizin Türkiye'deki ve Batı Avrupa ülkelerindeki çocukları için aldıkları çocuk parası miktarları	49
8.1980'den günümüze Almanya'daki Türklerin sayısal gelişimi	54
9.Batı Avrupa'daki işçilerimiz ve ailelerinin ülkelere göre dağılımları	54
10.Yurtdışı işçi sorunları ile ilgili bakanlıklar	60
11.1950-1975 arası dönemde F.Almanya ve Türkiye'de nüfus artışı	68
12."Yurtdışına işçi gönderilmesinde kooperatif kuran köylülere öncelik verilmesi projesi"nin uygulama sonuçları	81
13.İşçi şirketlerinin ortak sayıları	90
14.Başlıca yatırım alanları ve bunların bölgesel dağılımları	91
15.Kuruluş yıllarına göre dağılımları	92
16.İşçi şirketlerinin bölgelerimize göre kuruluş yerlerinin karşılaştırılması	92
17.Türkeli ilçesi ve köylerinin yıllara göre nüfusları	112
18.Yurtdışına göç aracılığı ile Türkeli ilçesine göç edenlerin köylere göre dağılımları	130
19.Türkeli ve Güzelkent merkezlerinde yer alan yeni binaların bazı özellikleri	134
20.1.Kuşak Türk işçilerinin Batı Avrupa ülkelerine gitmeden önce ikâmet ettikleri yerlerin bölgesel dağılımı	140

21.Birinci kuşak işçilerin yurtdışına gidiş tarihleri	148
22.Hâlen yurtdışında bulunan 1.kuşak işçilerin bugünkü yaşları	151
23.Dönüş yapanların bölgesel dağılım oranları	160
24.Kesin dönüş yapanların tasarruflarını sarfiyat şekli	162
25.DFT'na göre tasarrufların harcandığı yerler	164
26.Kesin dönüş yapmış olanlar şu anda ne ile geçiniyor?	168
27.karşılaştırmalı çocuk sayıları	176
28.Yurtdışında bulunduğunuz evde sizden başka kimler var?	181
29.Oturduğunuz evde kaç kardeş birlikte kalıyorsunuz?	184
30.Yurtdışındaki işçilerin tasarruf eğilimleri	197
31.İşçi dövizlerini yurda çekmek için alınmış tedbirler	211
32.işçilerimizin sahip oldukları evlerin kat/daire sayıları	215
33.Evlerini nereye yaptırdılar (veya nereden aldılar)?	216
34.Ev aldığınız/yaptırdığınız şehirde akrabanız var mı?	217
35.Yurtdışındaki işçilerimizin 3 büyük ilimizdeki konut yatırımları ve bunların bugünkü kullanım durumları	219
36.Evlerin yapıldıkları (veya satın alındıkları) yıllar	231
37.Dükkân veya işyerlerinin alınış yılları	232
38.Satın alınan dükkân veya işyerlerinin mevkii	233
39.Dükkân veya işyerlerinin bugünkü kullanım durumları	233
40.kesin dönüşlerinde bu dükkân veya işyerlerinde bir iş yapmayı düşünüyorlar mı?	233
41.kesin dönüşte ne tür bir iş yapmayı düşünüyorsunuz?	233
42.Sanayi sitelerinden alınan işyerlerinin genel özellikleri	234
43.Yıllara göre yazlık ev satın alanların oranı	241
44.Araçların alınış yılları ve cinslerine göre dağılımları	243
45.Sermayesini karşıladıkları küçük işletmelerin yarattıkları istihdam oranları	246
46.Türkiye'ye kesin dönüş için neyi bekliyorsunuz?	252
47.Yurtdışındakilerin Türkiye'deki şehirleşmeye muhtemel etkileri	255

H A R İ T A L A R

1.İİBK İş ve İşgücü Bültenine göre Ocak 1964 tarihindeki İİBK şubeleri ve bağlı olduğu iller	33
2.1965-1973 yılları arasında yurtdışına giden işçilerin illere göre dağılımları	34
3.Yurtdışına gitmek için yapılan müracaatlar ve bunlar içinde kabul edilenlerin bölgesel dağılımları	34
4.İşçi gönderen ve işçi alan ülkeler	55
5.İstihdamın bölgesel dağılımı	90
6.İşçi şirketlerinin illere göre dağılımları	93
7.Türkeli yöresi lokasyon haritası	109
8.Türkeli ilçesi ve bağlı köyleri	110
9.Ankete katılanların (aileleri ile birlikte) çıkış yaptıkları yerlerin bölgesel dağılımları	142
10.Ankete katılanların yurtdışına çıkmadan önce ikâmet ettikleri yerler	143
11.İlk giden (1.kuşak) işçilerin yurtdışına gitmeden önce çalıştıkları iller	145
12.Kesin dönüş yapanların yerleştikleri yerler	155
13.Çıkış yaptıkları illere dönenlerin illere göre dağılımları	156
14.Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ile dönüş yapanların dağılımı	157
15.Köylerine kesin dönüş yapılan iller	158
16.Yurtdışında bulunanların yıllık izinlerini geçirdikleri iller (ilçeleri ile birlikte)	204
17.Tatillerini daimî ikâmetgâhlarının dışında geçirenlerin ilçeleri ile birlikte tercih ettikleri iller	206

18.Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettikleri il dışına ev yapanların illere göre dağılımları	223
19.Yurtdışına gitmeden önce ikâmet etmekte oldukları illere ev yapanların/alanların dağılımı	224
20.Ev alınan (veya yaptırılan) iller	226
21.Ev yapma durumuna göre nüfus alan ve nüfusunu koruyan iller	227
22.Ev yapma durumuna göre nüfus kaybeden iller	228
23.(Bölgesel çekim merkezlerini bulma açısından) yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği ilin bulunduğu bölgedeki başka bir ile ev yapanların tercih ettikleri iller	229
24.(İlçeleri ile birlikte) dükkân alınan iller	235
25.(İlçeleri ile birlikte) arsa alınan iller	237
26.Daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu il dışından arsa alanların (ilçeleri ile birlikte) tercih ettikleri iller	238
27.Yazlık ev alanların (ilçeleri ile birlikte) tercih ettikleri iller	242
28.Kesin dönüş yaptıklarında yerleşmeyi düşündükleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte)	254
29.Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ile dönüş yapmak isteyenlerin tercih ettikleri iller	256
30.Çıkış yaptıkları illere dönüş yapmak isteyenlerin tercih ettikleri iller	258
31.Ailesinden birinin dönüş yaptığı ile dönüş yapmak isteyenlerin illere göre dağılımları	259
32.kesin dönüşte köylere yerleşmek isteyenlerin tercih ettikleri iller	260

GRAFIKLER

1.Sayım yıllarına göre nüfus ve yıllık artış hızı	23
2.1963-1975 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerinin bölgelerimize göre dağılımları	35
3.1976-1988 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine iltica eden vatandaşlarımızın sayısal gelişimi	53
4.Yurtdışına ilk giden işçilerin eğitim seviyeleri	147
5.Yurtdışına gitmeden önce ne iş yapıyorlardı?	149
6.Dönüş yapanlar nerelere yerleştiler?	153
7.Kesin dönüş yapanlar emekli iseler, nereden emekli oldular?	169
8.Kesin dönüş yaptıklarından pişmanlık duyuyorlar mı?	172
9.Kesin dönüş yapmış olanlar halâ yurtdışındaki yakınlarından maddî yardım almaya devam ediyorlar mı?	173
10.Kesin dönüş yapmış olanlar yurtdışı ile ilişkilerini tamamen kestiler mi?	174
11.Yurtdışında oturduğunuz evde kaç tane çocuk var?	184
12.Yurtdışında oturduğunuz evden memnun musunuz?	192
13.Yurtdışında çalıştığınız işten memnun musunuz?	193
14.Yurtdışında bulunduğunuz ülkeden yaşama ve çalışma şartları açısından memnun musunuz?	194
15.Yurtdışında her ailede ortalama kaç kişi çalışıyor?	196
16.Tasarruf edebiliyor musunuz?	197
17.Tatile nasıl geliyorlar?	199
18.Tatile her gelişte ortalama kaç DM. harcıyorlar?	200
19.Yatırımlarınızı yaparken yurtdışında bulunduğunuz ülke bankalarından kredi çektiniz mi?	209

20.Ev alanlar (veya yaptıranlar) nasıl ev sahibi oldular?	215
21.Yurtdışında çalışan işçilerimizin sahip oldukları evlerin bugünkü mevcut kullanım durumları	218
22.Kesin dönüşte nereye yerleşmek istiyorlar?	221
23.Yurtdışında bulunanların ev yaparken veya alırken tercih ettikleri yerler	230
24.köyle ilişkisi olanların topraklarının durumu	240
25.Türkiye'de sermayesine ortak olduğunuz ve ailenizden biri- nin çalıştırdığı bir işyeri var mı?	245
26.Yurtdışında bulunduğunuz ülkede kalmak istiyor musunuz?	250

Ö N S Ö Z

Türkiye`den Batı Avrupa`nın sanayileşmiş ülkelerine doğru 1960`lı yıllarda başlayan işgücü göçü aradan 30 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen öneminden hiçbir şey kaybetmeksizin güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Konu ile ilgili olarak gerek işgücü alan ülkelerde gerekse gönderici ülkelerde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ör.Ülkemizde bu alanda çeşitli kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından 400`e yakın kitap ve 800 civarında makale yayınlanmıştır.

Yurtdışına işgücü göçü olayı belli bir dönem içinde cereyan edip bugün artık sona ermiş bir mesele olmadığından yıllar geçtikçe önemi daha da artmakta, buna bağlı olarak da konu ile ilgili mevcut bilgi boşluklarına sürekli olarak yenileri eklenmektedir. Bu bilgi boşluklarından birisini de Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerimizin Türkiye`nin kırsal yapısı üzerindeki ekonomik, sosyal ve coğrafî etkileri ile iç göçler ve şehirleşme sürecine olan katkılarının boyutları oluşturmaktadır.

Halen yurtdışında işçi olarak çalışmakta olan bir ailenin çocuğu olarak bizzat içinde yaşadığım böyle bir konuyu doktora tezi olarak seçmemi onaylayan ve danışmanlığımı üstlenerek çeşitli güçlüklerin aşılmasında her türlü desteği sağlayan hocam sayın Prof.Dr.Erol Tümertekin`e teşekkür ederim. Yine çeşitli konularda beni sabırla din-

leyerek yol gösteren hocam sayın Prof.Dr. Nazmiye Özgüç'e de ayrıca teşekkür ederim.

Araştırmamızın güvenilir, tarafsız ve önyargıdan uzak olması için anket ve mülâkat çalışmalarının işgücü göçünün bugünkü ve gelecekteki özelliklerinin başlıca belirleyicileri olan ve halen Batı Avrupa ülkelerinde çalışan ikinci kuşak işçilerimiz üzerinde yapılması uygun görülmüştür. Bunun için de her kesimden işçimizin biraraya geldiği ve ikişer aylık temel askerlik hizmetlerini yaptıkları Burdur Er Eğitim Tugay Komutanlığı en uygun yer olarak seçilmiştir. Çeşitli yazışmalar sonucunda Türk Silahlı kuvvetleri içinde ilk kez böyle bir çalışma yapılmasına izin veren Genel Kurmay Başkanlığı'na, gerekli prosedürü izlemede bana yol gösteren ve her konuda yardımcı olan başta sayın Hilmi Şengül olmak üzere Millî Gv.Kur. Genel Sekreterliği Toplumla İlişkiler Daire Başkanlığı'na, anket ve mülâkatların kısa süre içinde sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için gerekli organizasyonu sağlayan ve Burdur'da kaldığım süre içinde bana her konuda yardımcı olan Kur.Yzb.Fahri Kır'a da ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, konu ile ilgili bilgi boşluklarının tesbiti ve anket sorularının hazırlanmasında çeşitli yardımlarını gördüğüm başta sayın Nezih Kerimoğlu olmak üzere Devlet Plânlama Teşkilâtı Sosyal Plânlama Dairesi uzmanlarına da teşekkür ederim.

G İ R İ Ő

'Yeryüzündeki mekânların özelliklerini ortaya koyan ve gerek bu özelliklerin, gerekse çeşitli mekânlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların nedenleri ile bunlara hükmeden kanunları araştıran ve açıklayan bir bilim dalı' olarak tanımlanan c o ğ r a f y a'nın başlıca amacı "insanın mekânı olan yeryüzünün en iyi şekilde tanınması ve bu mekândan en verimli şekilde yararlanılmasına katkıda bulunmaktadır" (Tümertekin,1982:8).

Günümüzde bir yandan mevcut kaynakların giderek azalması, öte yandan da insanların hızla çoğalması, tüketim çeşitleri ve miktarlarının da buna paralel olarak artmakta olması, yerleşmelerin giderek yaygınlaşması, yoğunlaşması ve bu yolla da çeşitli mekânsal sorunların ortaya çıkması vb. gibi faktörler coğrafya biliminin önemini arttırmış ve sağladığı faydaların daha iyi anlaşılmasına da zemin hazırlamıştır (Tümertekin,1990:88). Nitekim bütün bu gelişmelere bağlı olarak insanların oluşturduğu mekânlar ve bunların çevreden etkileniş biçimleri, toplumun mekânı nasıl organize ettiği ve kullandığının in-

celenmesi yanında gerektiği yerlerde düzeltici önlemler alınması ve plânlamalar yapılması coğrafyada giderek ağırlık kazanmaktadır (Tümertekin,1982:3).

Günümüzde beşeri coğrafyada başlıca iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi; insanın yaşadığı çevre ile ilişkilerinin incelenmesi, ikincisi ise; insanın mekânı nasıl kullandığı ve düzenlediğinin incelenmesidir (Tümertekin,1984:6). Coğrafyacılar artık daha çok, insanın çevre üzerindeki etkisini incelemeye, bunun nasıl işlediğini anlamaya sonuçlarını tesbit etmeye ve en iyi nasıl düzenlenebileceği hakkında fikirler vermek için çalışmaktadırlar (Tümertekin,1982:14). 'Yeni Coğrafya' olarak da isimlendirilen tüm bu gelişmelerdeki temel ilke ise 'karmaşık mekânda bazı kalıplar tesbiti yolu ile lokasyon ve dağılışları açıklayacak teorileri geliştirmektir'. Bunu sağlamak için de günümüzde beşeri coğrafya araştırmaları daha çok 'insan davranışının mekânsal yapısının incelenmesine yönelmiştir'. Yani, insanın mekânı hangi yollardan algıladığı ve bu algıların onun mekânsal davranışını nasıl etkilediğinin incelenmesi araştırmalarda ağırlık kazanmıştır (Tümertekin,1982:5).

İnsanların mekân üzerinde yarattıkları oluşumlar veya meydana getirdikleri değişimler diğer faktörlerden bağımsız değildir. Mekândaki bu karşılıklı etkileşim zaten 'bir ilişkiler bilimi' olan coğrafyanın konusuna girmektedir. Beşeri coğrafyadaki son gelişmelere bakıldığında mekânda insan eliyle meydana getirilen oluşumların arkasında yine insanın kendisinden kaynaklanan bazı özellikler üze-

rinde önemle durulduğu görülmektedir. İşte bunlardan birisi 'imaj' veya 'algı'lardır. Bazı araştırmacılar "insanların içlerinde bulundukları çevre ile ilgili tercihlerini, değerlendirmelerini, kararlarını, kısaca davranışlarının tamamına yakını kendi kafalarında yarattıkları ve esas itibariyle de kültürel faktörlerin etkilediği bir çevre imajına dayandırdıklarını" ileri sürmektedirler (Tolun,1980). Yine aynı araştırmacılar "insanların gerçek mekândan çok algıladıkları mekân içinde hareket etmekte olduklarını, kararlarını da objektif olarak varolan çevreye göre değil de, gördükleri, algıladıkları çevreye dayandırdıklarını" belirtmektedirler (Tolun,1980).

"İnsanların çevrelerine yönelik davranışlarının incelenmesinde iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi davranışın kendisini incelemek, ikincisi ise davranışın sonuçlarını incelemek. Geçmişte coğrafyada daha çok ikincisi, yani davranışın sonuçları incelenirken günümüzde birincisi, yani davranışın kendisi önem kazanmıştır" (Tümertekin,1984:34). Çünkü insanın yaşadığı çevre ile ilişkisi bir yerde her insanın kendi kafasındaki dünya imajına dayanmaktadır. Dolayısıyla de bu imajların objektif çevre veya diğer bir tabirle gerçek dünya kadar önemli olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle günümüzde birçok coğrafyacı insan-çevre ilişkisini anlamak için subjektif çevreyi, yani insanın algıladığı çevreyi ön plâna almaktadırlar (Tümertekin,1984:24). İnsanın çevresine karşı olan müdahalelerinin süreç ve biçimine karar veren başlıca unsurun ise insanın kültürü olduğu kabul edilmektedir (Tümertekin,1984:23).

Araştırma konusu olarak ele aldığımız bu çalışma beşeri coğrafya alanında görülen ve yukarıda da kısaca özetlenmeye çalışılan son gelişmelerin ışığı altında değerlendirilecektir. Şöyle ki;

Türkiye`den Batı Avrupanın sanayileşmiş ülkelerine doğru olan işgücü göçü birdenbire ve kendiliğinden ortaya çıkmış bir mesele değildir. Olay, herşeyden önce kırsal kesimde meydana gelen hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan geçim sıkıntısı, şehirlere göç, istihdam imkânlarının yetersizliği nedeniyle gerek kırsal kesimde gerekse şehirlerde hızla artan işsiz sayısı vb. gibi birçok nedenden kaynaklanan bir süreç sonucunda meydana gelmiştir. 1960`lı yılların hemen başlarında ortaya çıkan işgücü göçü ülkemizdeki işsizler ve kendi hallerinden memnun olmayanlar arasında kısa sürede bir umut ışığı haline gelmiştir. Bu umut ışığının insanlarımızın kafalarında oluşturduğu imajlar ise; Avrupa`da çok para kazanılabildiği, gidenlerin toplumsal konumlarının yükseleceği, kısa sürede ev ve işyeri sahibi olabilecekleri vb. gibi subjektif düşüncelerdir. Objektif olan, yani gerçek durum ise her halûkârda işçilerimizi zor, ağır, pis ve ucuz işlerin beklediğidir. Fakat olayın bu objektif yönü daima gözardı edilmiş, adeta görmezden gelinmiştir. Hatta devletimiz bile bu konuda objektif olamamış, akın akın hiçbir sosyal güvence anlaşmasına tabi olmadan giden bu işçilerimizin gıyabında; Türkiye`ye nitelik kazanarak dönecekler, bol döviz getirecekler, ülke kalkınmasına yardımcı olacaklar, hepsi birer toplum önderi olarak Avrupa kültürünün en ücra köylere kadar girmesini sağlayacaklar, vb. gibi çeşitli hayal-

ler kurmuştur. İşgücü göçünün ilerleyen yıllarla birlikte belirli özellikler kazanması işçilerimizin kafalarındaki imajların da gide- rek değişmesine neden olmuştur. 1960'lı yılların sonlarına doğru devletten başlıca beklentilerinin gümrük kapılarından kolay eşya ge- çirebilmelerine izin verilmesi olan işçilerimizin 1970'li yılların başından itibaren içinde yaşadıkları sanayi toplumunun özelliklerini de kavramaya başlamışlar, bir yandan ağır sanayi tesislerinde çalışırken diğer yandan refah toplumu ile içli dışlı bir hale gelmişler- dir. Bu aşamada işçilerimizin kafalarında oluşan imaj 'eğer bu fab- rikalar kendi yörelerinde de olursa gerek kendileri, gerekse geride bıraktıkları yakınları bu fabrikalarda çalışacaklar, böylece Anadolu insanı da refah toplumu haline gelerek gurbetçilikten kurtulacak, iş- çilerimizin Avrupâda yaşadıkları sıkıntı ve eziyetleri kendi çocukla- rı ve akrabaları yaşamayacaklardır'. İşçilerimizin kafalarında olu- şan bu imajların mekâna yansması ile Türkiye bir "işçi şirketleri" olayı yaşamıştır. İleride de görüleceği üzere bu şirketlerin çok bü- yük bir kısmı iktisadî şartlar açısından hiçbir objektif araştırma yapılmadan sadece işçilerimizin hayallerini gerçekleştirmek için ku- rulmuşlar ve sonuçta da başarısız olmuşlardır.

İşçi şirketleri olayının başarısızlıkla sonuçlanması kesin dönüş- te kendileri için bir güvence arayan işçilerimiz için en kârlı yatı- rımın gayrimenkule yapılacak yatırım olduğu imajını kuvvetlendirmiştir. Bunun sonucu olarak da gerek kırsal kesimde gerekse şehirlerde ev almak veya yaptırmak yurtdışındaki işçilerimiz için tasarrufların

yöneltildiği başlıca alan olmuştur. Şu anda yurtdışında bulunan özellikle ikinci kuşak vatandaşlarımız arasında Türkiye'ye dönerlerse geçinemeyecekleri veya uyum sağlayamayacakları imajı yaygındır. Bu imaj da onların orada kalış eğilimini kuvvetlendirmekte; Türkiye'ye kesin dönüş yapmak isteyenlerin oranı her geçen gün azalırken, yatırımlarını o ülkelere yapanların sayısı da giderek artmaktadır. Fakat işçilerimize yönelik ırkçı saldırılar bugün olduğu gibi ileride de cereyan ederse o zaman bu imajlar çok hızlı bir şekilde değişerek Türkiye'ye dışarıdan kitle halinde dönüş yapabilirler. Görüldüğü gibi olay oldukça dinamiktir. Bu yüzden de sadece mekânsal etkilerinin değil, işçilerimizin içlerinde bulundukları psiko-sosyal durumların da çok yakından izlenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada üzerinde önemle durulan bir başka husus da, konu ile ilgili olarak bugüne kadar giderilemeyen bilgi boşluklarının doldurulmaya çalışılmasıdır. 1960-1984 yılları arasındaki 24 yıllık dönem içinde konu ile ilgili tüm yayınları gözden geçirip bir bibliyografya haline getiren Abadan, 'dışgöçle ilgili araştırma önerileri' başlığı altında şu hususların bugüne kadar yeterince veya hiç üzerinde durulmadığını belirtmiştir. Bunlar; göçmen işçilerin yerleşme durumları, oturdukları konutların nitelikleri, toplumsal tecridi yaratan gettolaşma, dönüş yapanların ya da aile fertleri anavatanlarında ne tür bir yerleşme tarzı yeğledikleri, Türkiye'de özel sektör alanındaki konut endüstrisinin göçmen işçilere ne tür imkânlar sağladıkları vb. konulardır (Abadan,1986:50-51). Bunların dışında

konu ile ilgili olarak DPT uzmanları ile yaptığımız görüşmelerde de; yurtdışındaki Türk işçilerinin aile yapıları, doğurganlık oranları, son gelişmelere bağlı olarak Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünmeyenlerin oranları, son yıllarda kesin dönüş yapanların yatırım tercihleri ve geçim durumları vb. konuların da araştırılması gerektiği önemle üzerinde durulmuştur.

Yapılan bu araştırma gerek beşeri coğrafyadaki yeni gelişmelere paralel bir çalışma olması, gerekse yukarıda ifade edilen bilgi boşluklarının giderilmesi yanında dışgöçün başlangıcından bugüne kadar geçen süre içinde özellikle coğrafi açıdan meydana gelen gelişmeleri ana hatları ile özetlemesi bakımından önemlidir. Diğer yandan da ülkemizde coğrafyacılara tarafından konu ile ilgili olarak yapılan en geniş kapsamlı araştırma olma özelliğini taşımaktadır.

Araştırma başlıca iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde başlangıcından günümüze (1960-1991 arası dönemde) Batı Avrupa ülkelerine işgücü göçü süreci ile genel özellikler üzerinde durulacak, ikinci bölümde ise; 'İkibinli Yılların Başında Avrupa'daki Türk İşgücünün Ekonomik, Sosyal ve Mekânsal Boyutları' başlığı altında konu ile ilgili olarak tarafımızdan yapılan anket sonuçları değerlendirilerek 30 yıllık dış göç sürecinin günümüzdeki boyutları ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE, BATI AVRUPA ÜLKELERİNE TÜRK İŞGÜCÜ
GÖÇÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

I. GENEL OLARAK G Ö Ç KAVRAMI

Bir sosyal bilim olan Coğrafya, ister 'fizikî ve beşerî olayların dağılışı, düzen ve şekillerindeki farklılıkların ve bu farklılığı oluşturan süreçlerin incelenmesi', ister 'mekân içinde değişen fizikî ve beşerî olaylar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin sebep ve sonuçlarına bağlı mekânsal değişimlerin incelenmesi' olarak tanımlansın, esas itibariyle incelemeye yöneldiği mekânsal farklılıkların başlıca meydana getiricisi olarak insana ayrı bir önem verir (Tümertekin,1984:63). İnsanın mekânla olan ilişkileri (onu kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmesi veya kullanması) sonucu mekânda ortaya çıkan kültürel landscape Beşeri Coğrafyanın konusu içinde yer alır.

Vidal de la Blache'in belirttiği 'yeryüzünde birbirinin aynı olan iki nokta yoktur' sözü, gerek fizikî gerekse beşerî açıdan dünyanın farklı bölgelerden meydana gelmiş olduğuna işaret etmektedir. Zaten Coğrafya biliminin en önemli özelliklerinden birisi de bu farklı mekânlar arasındaki benzerliklerin ya da farklılıkların sebep ve sonuçları üzerinde durmasıdır.

Bilindiği üzere mekânsal farklılıkların temelinde iklim, bitki örtüsü, yüzeyşekilleri vb. fizikî faktörler olabileceği gibi, nüfus miktarı, yerleşme özellikleri, sanayileşme, çeşitli yeraltı kaynaklarından yararlanma vb. gibi beşerî faktörler de yer almış olabilir. İşte "göç" olayı bu farklı mekânlar arasında cereyan eden bir olgu-

dur. Diğ er bir deyimle göçü, 'nüfus ile (bu nüfusun hayatiyetini ve varlığını devam ettirecek) kaynaklar arasında daha iyi bir denge sağlanmasını başarmak için kendiliğinden meydana gelen bir çaba'dır (Tümertekin,1984:123). Veya başka bir ifade ile, dünya üzerindeki herhangi iki mekân arasındaki nüfus akımı olan g  , çıkılan ve varılan mekânların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Gerek bu hareketin başlangıç safhasında insanların gidilecek yer hakkındaki düşünceleri ve imajları, gerekse bu imaj ve algıların mekâna yansıyan özellikleri de Coğrafyanın, özellikle de Beşeri Coğrafyanın ve onun bir alt kolu olan Sosyal Coğrafyanın konusu içinde yer almaktadır.

Demografyanın da başlıca konularından birini oluşturan g   kavramı bu bilim dalı içinde de değişik şekillerde tanımlanmaktadır.  r. 'Belirlenmiş bir zaman dilimi içinde, belirli bir yerleşme alanından dışarıya olan yer değiştirmelerin sayısı' olarak ifade edildiği gibi (Tekeli,1978:62),'kent ya da köy gibi herhangi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri' ( ner,1972:77), veya 'kişilerin oturdukları yerleri nisbeten sürekli olarak ve kayda değer uzaklıklar içinde değiştirmeleri' (Gökdere,1978:110) şeklinde de tanımlanmaktadır.

G  ler aynı zamanda toplumsal değişmelerin de göstergelerinden birisidir. Mesel  nüfusun herhangi bir mekândan ( r.kırsal alanlardan) başka bir mekâna ( r. şehirlere) g  u sadece g   edenler için değil, toplumun tüm kesimleri için de köklü bir yapısal değişime neden olmaktadır. Bu yapısal değişiklik her türlü insan ilişkisinin yeniden

düzenlenmesini ve değişmesini içerdiği gibi, göç edilen mekânların fizikî yapısının da yeniden düzenlenmesini ve değişmesini kapsamaktadır. Görüldüğü gibi göç bu yönü ile de Beşerî Coğrafyanın önemli konularından birisi olma özelliği kazanmaktadır.

Bu tanımlar ışığında 'ister kalıcı, isterse geçici olsun başka bir ülkede iş bulmak (ve yaşamak) amacıyla öz memleketini terkeden veya terkedene refakat eden, ya da aynı amaçla daha önceden ülkesinden ayrılan yakın bir akrabasının yanına giden kimseye de "göçmen" denilmektedir' (Cillov,1960:368).

Eugène kadar çeşitli tarifleri yapılmış olmasına rağmen göç olayı yine de tanımlanması zor bir kavramdır. Çünkü tarih içinde savaşlar, dinî etkiler ve siyasî olaylar sonucu meydana gelen istilâ, fetih, kolonizasyon, sürgün, iltica gibi beşerî nedenler yanında; depremler, volkanizma faaliyetleri, yangınlar ve seller gibi fizikî etkenler de insanların herhangi bir mekân üzerinde yaşamlarını zorlaştırarak, onları daha ideal kabul edilen (veya öyle algılanan) başka bir mekâna göç etmelerine neden olmuşlardır. Bundan dolayı da göçler serbest (ya da gönüllü) ve zorunlu (mecburi) olarak ikiye ayrılmaktadır. İnsanların maddî durumlarını düzeltme, yeni yerler görme, ailelerinin geleceğini iyileştirmeye yönelik kişisel arzulardan kaynaklanan göçlere 'serbest ya da gönüllü göç (voluntary migration)'; cezalandırılma korkusu, baskı gibi kişisel özgürlüklerin sınırlandırılması sonucu ortaya çıkan ve daha güvenli bir yer aramaya yönelik olan göçlere de 'zorunlu göç (forced migration)' denilmektedir (Gökdere,1978:11).

Göç kavramı ve başlıca göçler konusu içinde yer alması gereken deniz-aşırı göçler ile Avrupa-içi göçler konumuz olan işçi göçlerinden farklı oldukları için üzerlerinde durulmayacaktır. Çünkü (Tuna'nın da belirttiği gibi) zenci kölelerin Amerika'ya sevkiyatları ile Amerika'ya yeni vatan yapmak için göç edenler arasında nasıl bir fark varsa, bunların her ikisi ile bugünkü işgücü göçü arasında da buna benzer belirgin farklar vardır. Bu nüfus hareketlerinin ortaya koyduğu sosyal ve mekânsal olayların ve bunları belirleyen unsurların örgüsü değişik, yapıları başka başkadır (K.Tuna,1981:50). Yine ayrıca 1960-1973 devresindeki işçi sevkiyatları ile ortaya çıkan nüfus hareketleri daha önceki hareketlerden özel anlaşmalarla tayin edildikleri için mahiyet olarak da farklıdır. Çünkü buradaki sosyal hareketliliği ortaya koyan işçiler yaşlarına, boylarına, medenî durumlarına ve mesleklerine göre önceden tesbit edilmiş esaslarla başka bir ülke tarafından sipariş edilmişler, adeta ısmarlanmışlardır. Bu ısmarlama işçilerin daha önce Avrupâda olduğu gibi sadece bir sınır geçerek temelli göç etme hakları ve özgürlükleri olmamıştır. Hırakın ülke değiştirmeyi (özellikle ilk yıllarda) iş değiştirmeleri bile belli şartlara bağlanmıştır (K.Tuna,1981:49).

Bu ve benzeri nedenlerle işgücü göçü normal göçlerden farklı olduğundan tanımı da farklı olmaktadır. Çok genel bir tanımlama ile milletlerarası işgücü hareketleri 'göç yolu ile kişilerin iş bulmak ve daha iyi şartlar içinde çalışmak veya kendilerine ve ailelerine daha iyi yaşama imkânları yaratmak amacıyla iki ülke arasında yer değiştirmesi'

rilmesidir' şeklinde tanımlanabilir (Börtücene,1966).

A.BAŞLICA GÖÇ MODELLERİ:

Göç konusunda klâsik hale gelmiş iki makalesi bulunan ve bu konuda önde gelen (ilk) isimlerden olan Ravenstein'e göre göç 'akılcı yoldan karar veren bireylerin tercihi sonucu oluşmaktadır'. Başka bir deyimle kişi, algıladığı çevresine ilişkin bilginin ışığında kendisine sunulan seçenekler arasında bir değerlendirme yaparak ekonomik seçimini 'yer değiştirme' yönünde gerçekleştirmektedir. Bu düşünce temel olarak ele alındığında göçün, mekânsal ve toplumsal hareketliliğin sürekli olarak eşitsiz dağılmış olduğu kaynaklar arasında herkesi kârlı çıkartacak bir denge yaratacağı varsayılmaktadır. Bu konuda hakim olan görüş, hem gönderen, hem kabul eden ülke, hem de göçmenlerin kendileri bu yer değiştirmeden kârlı çıkmaktadırlar (Abadan,1986:4).

Bu iyimser görüşe karşı ileri sürülen bir başka görüşe göre de göç 'kaynak ve üretim faktörleri arasında optimal bir denge yaratmaya yarayan ve kişisel çıkarlara dayalı, hesaplı ve bireysel eylemlerin bir ürünü'olarak değil, aksine göç, 'kırsal bölgeler ya da az gelişmiş ülkeler gibi geri kalmış kesimlerden, şehir ya da sanayileşmiş ülkelerin ekonomik sektörlerine (alanlarına) bir katılma olgusu' olarak değerlendirilmelidir. Çünkü tanımdan da anlaşılacağı üzere ortada eşitsiz bir durum meydana gelmekte ve sonuçta göç gönderen zayıf bölgeler göç alan güçlü bölgelere tâbi olmaktadır. Böylece aradaki mevcut sosyal ve mekânsal farklılıklar ortadan kalkmamakta, tam tersine

daha da belirginleşmektedir. Bu durum ise göçün sürekliliğine neden olmakta ve toplumsal hareketliliği körüklemektedir (Abadan,1986:4).

B.İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN GENEL BOYUTLARI

İşgücünü teşkil eden kişilerin önemli seviyelere varan sayılarda vatandaşı bulundukları ülkelerin dışında çalışmaları olayı dünyanın sadece belirli bir iki bölgesinde mevzi olarak ortaya çıkmış bir durum değildir. İşgücünün uluslararası hareketliliği ve istihdamı bugün bütün dünyaya yayılmış ve evrensel bir mahiyet kazanmıştır.

Amerika kıtasında ABD ve Kanada yabancı işçi çalıştıran, Lâtin Amerika ise (özellikle Meksika) bu ülkelere işgücü gönderen bölgeler durumundadır. Konumuzu teşkil eden Batı Avrupa ülkelerinde Akdeniz çevresindeki memleketlerden milyonlarca işçi çalışırken, Ortadoğunun petrol üreten ve gelişme yolundaki ülkelerinde önemli miktarlarda Afrikalı (Mısırlı, Sudanlı, Yemenli) ve Asyalı (Pakistanlı, Hindistanlı, Filipinli, Taylandlı, Koreli) işçi istihdam edilmektedir. Uzakdoğuda özellikle Çinlilerin yurtlarından ayrılarak başka ülkelerde çalışmalarının da uzak bir tarihi geçmişi vardır.

Merkezî plânlamaya bağlı Sosyalist Blok ülkeleri ise işgücü hareketliliğini iç emek piyasasında istihdam ederek ülke dışı istihdamı kendi aralarında asgari ölçülerde düzenlemişlerdir. 1990'lı yılların başlarından itibaren meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Sosyalist Blokte görülen çözümler bu ülkelerdeki işsizlerin de uluslararası emek piyasasında yer alabileceğini göstermektedir. Hatta bu nedenle daha şimdiden Doğu Blokundan Batıya kitleler halinde vuku bula-

bilecek akımlara engel olmak için çareler aranmakta, çeşitli tedbirler geliştirilmektedir. Nitekim Avusturya-Macaristan, Çekoslovakya, Polonya-Almanya ve İtalya-Arnavutluk arasında bu tür gelişmeler daha şimdiden gözlenmektedir.

Dünya çapındaki bu işgücü göçü olayları içinde Akdeniz çevresindeki geri kalmış veya kalkınmakta olan ülkelere Batı Avrupanın sanayileşmiş ülkelerine doğru olanı bizim ilgi alanımızı oluşturmakta. Özellikle Türkiye'den olan işgücü göçü ve bunun ortaya çıkardığı sosyal ve mekânsal olaylar tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

C.BATI AVRUPA ÜLKELERİNE İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN EVRİMİ

Sanayileşmeye geç başlayan ve sömürgeler edinmede de geç kalan, bu gecikmeleri kendi ülkesine işçi çekerek gidermeyi ve hızlı kalkınmayı bu yolla başaran Almanya'nın 1880'den 1910'a kadar geçen süre içinde yaklaşık 1 250 000 yabancı işçi çalıştırması olayı bir yana bırakılırsa Batı Avrupadaki işgücü göçü olayı tamamen İkinci Dünya Savaşı sonrasına özgü bir durumdur (K.Tuna,1981:37). Bu nedenle işgücü göçünün evrimini İkinci Dünya Savaşından itibaren başlatarak 1945-1959, 1960-1973 ve 1974 sonrası olmak üzere başlıca üç devreye ayırmak mümkündür.

1.1945-1959 arası:

İkinci Dünya Savaşına kadar gittikçe artan oranda büyük önem taşıyan Avrupadan Okyanusaşırı ülkelere (ABD,Kanada, Avustralya, Lâtin Amerika...) olan göç İkinci Dünya Savaşı ile durmuştur. Savaş sonra-

si 1945-1952 yılları arasındaki dönemde ABD'nin savaştan zarar gören Avrupa ülkelerine yaptığı Marshall yardımları, bunun ardından gelen askerî yardımlar ve özel sermaye yatırımları bu ülkelerin kalkınmalarında ve kendilerini toparlamalarında önemli rol oynamıştır. Gerek bu yardımlar gerekse savaş sonrası Avrupa ülkelerinin içinde bulundukları farklı ekonomik ve sosyal ortamlar (ör. İtalyan ve Alman ekonomilerinin yıkılmış olması, bu ülkelerin ayrıca işsizlik ve enflasyonla karşı karşıya kalmaları, kadın-erkek dengesinin bozulması ve özellikle Almanya ve Fransa'da faal nüfusun azalması vb...) Avrupâda kıta içi işgücü akımının başlamasına neden olmuştur. İlk olarak ekonomik canlanma yönünden daha elverişli bir ortama sahip olan Fransa işgücü ihtiyacını karşılamak için yabancı işgücü ithalini özendirici önlemler alarak bu amaçla 1945'de 'Ulusal Göç Ofisi'ni kurmuştur. Böylece Fransa 1946'dan itibaren İtalyanlardan, Almanlardan ve Doğu Avrupalı mültecilerden işçi olarak yararlanmaya başlamıştır. Bu yolla 1946-1949 yılları arasında Fransa'ya işçi girişi yıllık ortalama 44 000 kişiyi bulmuştur (Gökdere,1978:15).

F.Almanya ise 1952'ye kadar yukarıda ifade edilen şartlar içinde olduğundan bir dışagöç ülkesi durumundaydı. 1952'den sonra artan ihracat ve yabancı sermaye girişinin işçi talebini canlandırması, 1952-1957 yılları arasında ülkeden çıkan 384 000 kişiye karşılık 481 000 kişinin Almanya'ya giriş yapmasına neden olmuş, böylece Almanya da işgücü ithalâtçısı bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca yine bu dönemde Lâtin ve Orta Amerika, Afrika ve Asya'daki bir kısım entellektüel ve

bedeni işgücü de eski sömürge ilişkilerinin de etkisi ile Fransa ve İngiltere'ye gelmeye başlamışlardır. (Eunun tersine bir akım olarak da Avrupa'dan ABD'ye önemli ölçüde beyin göçü olmuştur).

1945-1959 dönemi içinde Batı Avrupaya başlıca işgücü ihracatçısı ülke İtalya idi. Özellikle 1951-57 arasında İtalya'dan göçen 838 000 işçiye karşılık İtalya'ya girişler yalnızca 363 000 kadardı. Deniz-aşırı ülkelere göçen İtalyan nüfus 1955'de 158 000'den 1957'de 106-000'e kadar düşmüştür. Bu durumda, göçen nüfusun büyük bir kısmı Avrupa ülkelerince emilmiş, böylece de Avrupa içi göçler denizaşırı göçlerin yerini almaya başlamıştır (Gökdere,1978:15).

1945-1959 yılları arasındaki devre aynı zamanda Avrupanın bir birlik içinde sosyal ve ekonomik davranışlara geçme çabasını da gösterdiği devredir. 1948'de Avrupa Ekonomik ve İşbirliği Teşkilâtı (OECD) kurulmuş, 1957'de imzalanan Roma Anlaşması ile de AET'nin temelleri atılmıştır. Bu gelişmeler sonucu Avrupada işçilerin ülkeler arasında dolaşımı kolaylaşmış ve bazı temel esaslara bağlanmıştır (K.Tuna, 1981:48).

2.1960-1973 arası:

Bu dönemin özelliği Batı Avrupa ülkelerinin ikili anlaşmalar çerçevesinde yabancı işgücü ithali meselesine artan ilgi göstermeleri, hatta bu konuda birbirleri ile rekabete girmeleridir. (F.Almanya'nın İtalya ile, Fransa'nın da İspanya ile 1957'de işgücü anlaşmaları yapmaları nedeniyle bu dönemi 1957'den itibaren başlatanlar da vardır (Gökdere,1978:16).

Ekonomik gelişme ve üretimin ulaştığı boyutlar, Ortak Pazar'a üye ülkeler içinde serbest dolaşımın sağlanmış olmasına rağmen Avrupalı ve eski sömürge işçilerinin yetersiz kalmalarına neden olmuştur. Kuzey İtalya'nın da giderek endüstrileşmesi ve bu durum sonucu ortaya çıkan cazip ortam, daha önce bu bölgeden yurtdışına işçi olarak giden İtalyanların geriye dönmelerine sebep olmuştur. Böylece Güney İtalya'dan bir miktar işgücü göçü devam etmesine rağmen, artık İtalya da işgücü ithalâtçısı Batı Avrupa ülkelerinin taleplerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu durumda yeni kaynaklar bulmak zorunda kalan Batı Avrupa ülkeleri (başta F.Almanya olmak üzere Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre, Avusturya, vd...) Avrupa Kıtasından Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye'den, Avrupa Kıtası dışından da (özellikle Kuzey Afrika'dan) Tunus, Fas ve Cezayir'den ikili anlaşmalar yolu ile önemli miktarlarda işgücü transfer etmeye başlamışlardır. Böylece İkinci Dünya Savaşı öncesi kendiliğinden ve komşu ülkelere göçler şeklinde ortaya çıkan Avrupa'daki nüfus hareketleri, bu dönemde devletlerarası anlaşmalarla 'yön verilmiş, sınırlanmış, belirlenmiş ve bir denetim altına alınmış' oluyordu (K.Tuna, 1981:48).

Diğer göçlerden farklı oldukları için 'Batı Tipi Göçler' adı da verilen (Gökdere, 1978:16) Akdeniz çevresinin nüfus ve işgücü fazlasına sahip az gelişmiş ülkelerinden Batı Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkelerine yönelen bu çağdaş işgücü akımı uluslararası düzeyde uzun süren kararlılık, yabancı ülkeler hakkında artan bilgi, ulaşım imkânlarının gelişmesi ve paraların konvertibilitesi gibi olgularla da güç

kazanarak (1966-67 yıllarında F.Almanya'daki ekonomik durgunlukla kısmen kesintiye uğramasına rağmen) 1973 yılına kadar devam etmiştir. 1960-1967 yılları arasında 1 314 000'i bulan işçi sayısı, 1966-1967 ekonomik kriz döneminde 903 000'e kadar düşmüştür. Bu arada birçok işçi kendi yurduna geri dönmek zorunda kalmış, 1968 başlarından itibaren görülen ekonomik canlanmaya paralel olarak da işgücü göçü yeniden hız kazanarak 1973'de maksimum seviyeye ulaşmıştır (Tablo-1).

TABLO-1: Belli yıllarda işgücü alan ülkelerdeki yabancı işçi sayıları ve ülke nüfusu içindeki oranları:

ÜLKE	YILLAR	YABANCI İŞÇİ SAYISI	YERLİ NÜFUS İÇİNDEKİ ORANI (%)
F.Almanya	1955	484 819	9.92
	1968	2 318 100	3.96
	1974	4 127 400	6.65
Fransa	1954	1 766 100	4.09
	1965	2 683 490	5.48
	1974	4 128 312	7.70
İsviçre	1950	285 446	6.05
	1965	810 243	13.47
	1974	1 064 526	16.52
Belçika	1954	379 528	4.29
	1965	636 749	6.70
	1973	775 185	7.49
İsveç	1954	111 111	1.54
	1968	320 580	4.04
	1974	401 158	4.91
Hollanda	1956	106 480	0.98
	1964	134 792	1.12
	1973	282 361	2.11

3.1974 ve sonrası:

Petrol bunalımı ve onu izleyen dönemde büyümenin sınırsız olamayacağını anlaşılmaması yanında, yabancı işçilere duyulan sosyal tepkilerin artması vb. sebeplerle işgücü ithalatçısı ülkeler yabancı işçilerin alımını durdurmuşlar, mevcut işgücü ihtiyaçlarını bağlı bulundukları AET içinden temin etme yoluna gitmişlerdir.

Batılı ülkeler yine bu tarihten itibaren bir yandan dönüşü özendirici tedbirleri peş peşe alırken diğer yandan da Avrupa'daki mevcut işçilerin geldikleri ülkelerde bulunan aileleri ile birleşmelerine izin vermişlerdir. Ailelerin birleşmesine paralel olarak da yabancı işçiler arasında işgücü ithalatçısı bu ülkelere yerleşme eğilimleri gözlenmeye başlanmıştır.(ki bu süreç bugün de devam etmektedir.) Şüphesiz bunda son yıllarda büyük gelişme gösteren ulaşım ve haberleşme imkânlarının artması ve yaygınlaşması da büyük rol oynamıştır. Böylece göçmen işçiler geldikleri ülkeler ile kolay irtibat kurma şansı elde etmişler, bu yolla da kültürel benliklerini muhafaza ederek çalıştıkları ülkelere uyum sağlama çabasına girmişlerdir. Göçmen işçilerin ev sahibi ülkeye katılma intiyacı (özellikle ailelerinden farklı değer yargıları ve daha değişik beklentiler içinde yetişen) ikinci hatta üçüncü kuşak nesillerde daha da belirgin bir hal almaktadır.

Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri dışarıdan işgücü ithalini durdurmalarına rağmen bu ülkelerin çoğunda bugün toplam yabancı nüfus artmaya devam etmektedir. Bunun başlıca sebepleri;

a.Ortalama nüfus artış hızının düşük olduğu ortamda yabancı köken-

li nüfusun göreceli yüksek doğum oranı.

b.Eu ülkelere halâ çeşitli nedenlerle devam eden yabancı akımı (işçi göçünden ziyade ilticalar, evlenmeler, ailelerin birleşmesi vb.nedenlerle).

c.Gizli göç adı verilen kaçak girişlerin az da olsa devam etmesi. şeklinde özetlenebilir.

II. LATİ AVRUPA ÜLKELERİNE T Ü R K İ Ş G Ü C Ü G Ö Ç Ü

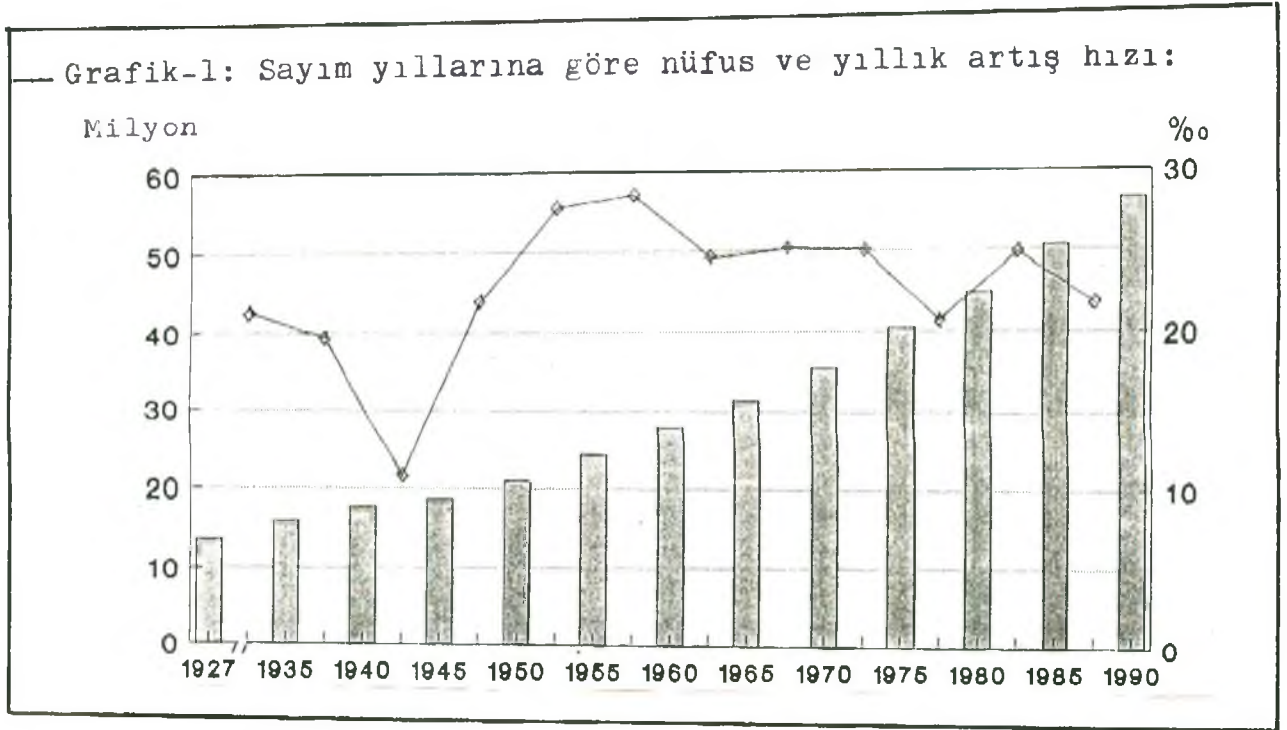
A. YURTDIŞINA İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜ HAZIRLAYAN SEBEPLER:

Cumhuriyetin ilânını izleyen yıllarda Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. 13 milyon civarındaki toplam nüfusun % 80'i kırsal alanda yaşamaktaydı ve tarım kesiminde de yaklaşık 6 milyon kişi istihdam edilmekteydi (Tamuk,1988:12). Daha sonraki yıllarda kırsal kesimdeki kapalı ekonomik sistemin etkisi, hızlı nüfus artışı gizli işsizlik, tarımda makinalaşma vb. nedenler iç göçlerin başlamasına sebep olmuş, bunun bir uzantısı olarak da 1960'lı yılların başından itibaren yurtdışına işgücü göçü olayı başlamıştır. Cumhuriyetin ilânından yurtdışına işgücü göçünün başladığı 1960'lı yıllara gelinceye kadar olan dönem içinde Türkiye'de görülen başlıca gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1.Hızlı nüfus artışı:

Grafik-1'de de görüldüğü gibi Türkiye, dışgöçün başlangıcından önceki yıllarda hızlı bir nüfus artışı ile karşı karşıya kalmıştır.Bunda etkili olan faktörler ise;halkın başlıca gelir ve geçim kaynağı olan ziraatin özellikle 1950'den itibaren geçim tipinden ticarî tipe dönüşerek sanayi faaliyetlerindeki gelişmelere de bağlı olarak iktisadî gelişmeyi hızlandırması, bunun sonucunda eskiye oranla daha iyi geçim şartlarına sahip olan vatandaşlarımızın (İkinci Dünya Savaşının

da sona ermesinin verdiği rahatlıkla) evlenme imkânlarının artması, çocuk ölümlerinin azalması, buna karşılık tıbbî müdahale imkânlarının da giderek artması gibi iyileştirmelerdir. Bu olumlu gelişmelere bağlı olarak nüfus piramidinin tabanı genişlemiş, dolayısıyla nüfus artış hızının 1955-1960 arası dönemde en yüksek seviyeye çıkmasına neden olmuştur (Tümertekin-Tunçdilek,1961).

2.Kırsal kesimdeki ekonomik ve sosyal durum:

1945 yılında yayınladığı makalesinde Tanoğlu, 'ekili-dikili toprakların yüzölçümüne ve bu topraklardan elde edilen verime göre çiftçi nüfusun fazla olduğunu' belirterek, sorunun çözümü için doğum kontrolü veya zaten son sınırına gelmiş olan ziraat sahalarının genişletilmesinin dışında başka çözümler aranmasını, bu çözümlerin başında da 'memleket gerçek ve imkânlarına uygun bir program dahilinde ekstansif ziraat ve hayvancılıktan entansif ziraat ve hayvancılığa geç-

menin ve süratle endüstrileşmenin tek çıkar yol olduğunu' ifade etmesine rağmen (Tanoğlu,1945), aradan geçen 15 yıl içinde bu konuda sağlanan ilerlemeler yeterli olmamıştır. Yine 1950'li yıllara gelinceye kadar Türkiye kırlarının genel ekonomik yapısını oluşturan ve coğrafi şartların da bir sonucu olarak ortaya çıkan köylerimizin 'kendi kendine yetme (kapalı ekonomik sistem)' durumundan çıkarılarak 'pazara ve mübadeleye dayalı' bir hale getirilmesini, aksi takdirde kırsal kesimin kalkındırılmayacağı da belirtilmiş olmasına rağmen (Selen, 1945) bu konuda da 1960'lara gelinceye kadar arzu edilen gelişmeler sağlanamamış, sadece endüstri bitkilerinin ekim sahası ve alınan ürün miktarı nisbeten artmış, az da olsa ihraç edilmeye başlanmıştır (Erinç,1956).

Bütün bunlara karşılık özellikle 1950'den itibaren yatırımlarda tarıma ağırlık verilmesi, tarımsal kredilerin geliştirilmesi gibi nedenlerle tarım makineleri sayısı hızla artmış (Yaşa,1980:141), 1948'de 1 756 olan traktör sayısı 1952'de 31 415'e, 1953'te 35 670'e çıkmıştır (Erinç,1956). Bir traktörün asgari 3, azami 9 kişiyi işsiz bıraktığını belirten Kazgan, 1950-1955 yılları arasında traktör sayısındaki bu artışın asgari 180 200, azami 213 000 kişinin işsiz kalmasına neden olduğunu belirtmektedir (Kazgan,1960). 1957 yılında traktör sayısının 43 000'e ulaştığını, traktör başına da ortalama 308 hektar tarım alanı düştüğünü belirten Tümertekin, bu dağılımın ülke çapında dengeli olmadığını, ör. Sinop'ta 100 000 hektara 1 traktör düşerken bu oranın Aydın'da 182 hektara 1 traktör şeklinde olduğunu

ifade etmiştir (Tümertekin,1959/a). Marshall yardımları ile traktör sayısını yaklaşık 1 800'den 44 000 civarına çıkaran Türkiye'nin, ödemeler dengesinin bozulması sonucu 1957'de traktör ithalini durdurmasına rağmen tarımsal alandaki işsiz sayısının artmaya devam etmesi (Tekeli,1982:88), tarımda makinalaşmanın tek başına iç göçlerde fazla etkili olamayacağı fikrini ileri süren Nicholss'u haklı çıkarmıştır (Nicholss,1954:128).

'Marjinal verimliliği sıfıra eşit, yani mevcut üretim usülleri ve örgütü olduğu gibi kalırken, tarımdan çekilmelerin hasıladan herhangi bir azalmaya meydan vermeyecek olan işçilerin varlığı' anlamına gelen 'gizli işsizliği' toprak dağılımının alt ucunda küçülen toprak yözülcümünde kalabalıklaşan, sermaye birikimi ve teknolojik değişme imkânları da bulunmayan yarı geçimlik köylü ailelerine özgü olarak gören Kazgan, tarımdaki bu gizli işsiz miktarının 1955'de 400 000'den 1960'da 800 000'e çıktığına işaret ederek bu dönemde gizli işsizliğin de önemli miktarlara vardığına dikkat çekmiştir (Kazgan,1983:75).

Yine özellikle 1950-1963 yılları arasında Türkiye'deki işyerlerinin sayısındaki artış da tarımsal alanda ortaya çıkan işsizler bir yana, şehirlerdeki mevcut işsizleri bile massedebilecek seviyeye çıkamamıştır. Bu durum Tablo-2'de açıkça görülmektedir. Bu nedenle de şehirlere göç edenler içinde iş bulup çalışabilenlerin çoğu hizmet sektöründe istihdam edilmişler (Şenyapılı,1978:14), bu sektörde de iş bulamayanlar marjinal sektörlerle yığılarak 'gecekondu, dolmuşlu işportalı' görünümündeki şehirleri yaratmışlardır.

Tablo-2: 1950-63 yılları arasında işyeri ve istihdam artışı:

Yıl	İşyeri	İstihdam	Artış Hızı (%)
1950	Devlet	103	76 033
	Özel	2515	86 826
1955	Devlet	156	94 473
	Özel	4106	139 729
1960	Devlet	219	127 988
	Özel	5294	169 001
1963	Devlet	237	140 437
	Özel	6775	185 984
....			

(Kaynak: DİE, 1973)

3. İç göçler ve şehirleşme:

Türkiye'nin özellikle 1950'li yıllarda nüfus artış hızının en yüksek düzeye çıkmasının yanı sıra, yine özellikle 1950'den itibaren süratli bir sanayileşme çabası içine girmesi, sanayi faaliyetlerinin de şehirlerde veya şehirlerin yakınlarında yer alması vb. gelişmelerin yukarıda ifade edilen kırsal kesimdeki ekonomik ve sosyal yapı ile biraraya gelmesi sonucunda kırsal alanlardan şehirlere büyük çapta bir nüfus hareketi başlamıştır. Nitekim 1945'de doğdukları iller dışında yaşayanların oranı % 9.3 iken bu oran 1955'de % 10.4, 1960'ta ise % 11.0 olmuştur (Tümertekin, 1977). Bu gelişmelerin tersine, ziraat sektöründe 1955'de faal nüfusun % 77.2'si çalışırken, bu oran 1960'da % 74.9'a, 1965'te ise % 71.9'a kadar düşmüştür (Tümertekin, 1977). Özellikle bu dönemde Tablo-3'te de görüldüğü gibi şehirsiz nüfusun artış oranı genel nüfus artış oranının çok üzerinde seyretmiştir. Türkiye böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Dünyada en hızlı

Tablo -3: Genel nüfus ve şehir nüfusu artış oranları (1940-1970):

<u>Dönemler</u>	<u>Genel nüfus artış oranı</u>	<u>Şehirsel nüfus artış oranı</u>
1940-1950	% 17,5	% 20,1
1950-1960	% 32,8	% 80,2
1960-1970	% 28,3	% 70,5 (Tümertekin,1973:4)

şehirleşen (dolayısıyla iç göçlerin de en fazla olduğu) ülkeler arasına girmiş, şehirsel nüfus artışı içindeki göç payı da % 60' ı bulmuştur (Keleş,1986). Fakat gerçekte Türkiye'deki bu hızlı şehirleşme sanayileşmenin bir sonucu veya sanayileşme ile aynı orantıda olmadığından iç göçlerde şehirlerin çekiciliğinden çok kırsal alanların iticiliği önemli rol oynamıştır. Yine bu dönemde gelişen haberleşme (buna bilgilenmeyi de katabiliriz) imkânları, hızla büyüyen ulaşım ağı ve artan motorlu araç sayısı gibi faktörler de 'iletici' rol oynayarak kırsal kesimdeki nüfusun şehirlere göçünü kolaylaştırmıştır (Özoğuz,1986).

Sonuç olarak, şehirlerimizdeki geçim imkânlarının kırsal alandan kalkıp gelen bu büyük çaptaki nüfusa yeterli gelmemesi, bunların şehirlerdeki sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilememesi, kısaca, şehirlerde umduğunu bulamayan onbinlerce işsiz insanımızın çaresizlik içinde dolaşıp durduğu bir ortamda 'yurtdışına işgücü göçü' olayı ortaya çıkmıştır. İşsizlerimizin önlerine böyle bir fırsatın çıkmış olması onları konu üzerinde enine boyuna düşünmekten ziyade bir an önce göç kervanına katılmaya zorlamış, zaten onlar da tercihlerini bu yönde kullanmışlardır.

B. İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN BAŞLANGICI; ANLAŞMALAR VE GENEL ÖZELLİKLER:

1956'da Kiel Üniversitesi Dünya Ekonomi Enstitüsü'nün Türkiye'deki Alman sermayesi yatırımlarını kolaylaştırmak için Almanya'da bir grup Türk teknisyenin yetiştirilmesi hususundaki teklifi ve bu teklife uygun olarak Nisan 1957'de 12 kişilik bir ekibin Almanya'ya ayak basması Avrupa'ya Türk işgücü göçünün başlangıç noktası kabul edilmektedir (Abadan,1976:28-46). Fakat bu tarihten önce de Avrupa'ya işçi sıfatıyla gidenler olmuştur. Ör. Kendi yaptığımız saha çalışmalarında daha 1950'lerin başlarında Türkiye'deki siyasî iktidar değişikliği sırasında özellikle kırsal kesimdeki küçük kasabalarda çeşitli baskılara maruz kalan bir kısım vatandaşlarımızın yasadışı yollarla Avrupa'ya giderek Hollanda ve Danimarka'da çalışmaya başladıklarını tesbit ettik. Yine bir kısım kaynaklarda da özellikle 1956'dan itibaren münferit gruplar halinde Avrupa'ya çalışmaya gidenlerin olduğu ileri sürülmektedir (Bensan,1966:125 ve Erker,1966:88). Bir Türk işadamlarının bir Alman işvereni için Türkiye'den nitelikli işçi gönderilmesine aracılık etmesi de yine 1960 öncesine raslamaktadır. Yine ayrıca, 9 Temmuz 1961 tarihinden itibaren yeni anayasanın 18.maddesine istinaden bütün yurttaşlara pasaport alma ve seyahat özgürlüğünün bir hak olarak verilmesi de işgücü göçünde önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.

Bu ve benzeri gelişmeler üzerine Türk İİBK ile F.Alman İİBK ve İşsizlik Sigortası Kurumu başkanının 1959'da Nürnberg'de yaptıkları gö-

rüşmede mevcut gelişmeler ele alınmış, 1 Eylül 1961'de yürürlüğe girmiş olan 31 Ekim 1961 tarihli "Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması" imzalanmıştır. Bunun hemen ardından da Türkiye'de 'Alman İrtibat Bürosu' kurularak Türkiye'den Batı Avrupa'ya -önce Almanya'ya olmak üzere- işçi sevkiyatı başlamıştır. F.Almanya ile yapılan bu anlaşmayı daha sonra sırasıyla 1964'de Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965'te Fransa, 1967'de İsveç, 1971'de de İsviçre ile yapılan anlaşmalar izlemiştir.

Yapılan anlaşmaların temel özelliği işçilerimizin kötü niyetli kişilerce sömürülmesini engellemektir (Abadan,1976:28-46). Çünkü Tuna'nın da belirttiği gibi yurtdışına işgücü göçü başlangıçta devletin belirli bir siyaseti sonucu olmamıştır. Batılılaşma, sanayileşme ve toplum kalkınması gibi yurtdışındaki işçilerle özdeşleştirilen kavramlar çok daha önce ortaya atılmıştı. Fakat yurtdışına işgücü göçü olayı ortaya çıkınca bu amaçları gerçekleştirmek için devlet bu gelişmelerden yararlanmak istemiştir (K.Tuna,1981:246).

Başlangıçta yurtdışına işçi olarak gidebilmek için uyulması gereken prosedür şuydu; İşçi almak isteyen Alman işveren İİBK'na başvuruyor, Alman İrtibat Bürosundan buraya gereken formlar gönderiliyor, başvuruda bulunan işçiler Alman doktorlarca muayene ediliyor ve sağlam çıkıp seçilen işçiler yol masrafları Alman işverene ait olmak üzere trenle Almanya'ya gönderiliyordu.

Bu şekilde giden işçilerin iş ile ilgili sorunları çalıştıkları

işletmelerce, iş dışındaki sorunları ise gönüllü derneklerce (ör. kısa bir süre içinde Almanların öncülüğünde bu iş için 'Türk Danış' kurulmuştur) ve işçi sendikaları tarafından karşılanıyordu. Böylece başlangıçta hem Türk hem de Alman hükümetlerinin görevi olaya sadece seyirci kalmaktı. Bu seyirci olma durumu daha sonraki yıllarda tek taraflı olarak bozulmuş; Türkiye daha uzun yıllar olaya gerçekten seyirci kalırken (ör. Türkiye işgücü alıcısı bu ülkelerle işçilerimizin haklarını garanti altına alan bazı anlaşmaları diğer işgücü göndericisi ülkelerden çok sonra yapmıştır) işçi alan ülkeler ve özellikle de başta Almanya olmak üzere insiyatifi ele geçirmişlerdir. Böylece karşılıklı anlaşmalarla tesbit edilmesi gereken kuralları daima işgücü alıcısı ülkeler koymuş, bu da gerek işçilerimiz aleyhine gerekse ülkemiz aleyhine bizleri bugün bile derinden etkilemeye devam eden çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ör. Türkiye'nin yurtdışındaki bu işçilerimizden beklentilerinin aksine (beceri kazanıp, dil öğrenip birer medeniyet elçisi olarak dönecekler ve ülke kalkınmasına yardımcı olacaklar vb.) işgücü alıcısı Batılı ülkeler Türk işçilerine göz açtırmamışlar; ağır, pis ve güvencesiz işlerden terfi etmelerine başlangıçta kolay kolay izin vermemişlerdir. Hatta işgücü alan bütün Avrupa ülkeleri bu işçileri geçici olarak görmüşler, özellikle Almanya bunlara 'misafir işçi-gastarbeiter' diyerek işçilerimizin Avrupada ileriye dönük düşünmelerini, bir üst konuma sıçrama yapmalarını ve kendi özel yatırımlarına yönelmelerini ilk yıllardan itibaren engelleme yoluna gitmişlerdir.

C. İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN EVRİMİ:

1.1961-1973 Yılları arası dönem ve başlıca özellikler:

Bu dönemi ana başlıklar altında şu şekilde özetlemek mümkündür;

a. 1961-1973 yılları arası yıllar yurtdışına işgücü göçünün en yoğun olduğu dönem olup başlıca gidiş şekilleri şunlardır:

-İİBK yoluyla. Avrupadan alınan işçi münhalleri ve bu münhallere uygun olarak sırada bekleyenleri İİBK yurtdışına gönderiyordu. Nitekim özellikle 1965-1973 yılları arasında yurtdışına giden 701 303 işçinin % 66'sı İİBK aracılığı ile yurtdışına gitmiştir (Köksal,1986:57).

-İsme çağrılı. Başlangıçta en ucuz ve en kestirme yoldu. Yurtdışında işçi olmaya hak kazanmış kişiler, sıra beklemeden sağlık ve meslek kontrolünden de geçmeksizin soyadları tutan yakınlarını istek yaparak yanlarına alabiliyorlardı.

-Ailelerin birleşmesiyle. Yurtdışında işçi olanlar zamanla Türkiye'deki eşlerini de yanlarına alarak onların da işçi olmasını sağladılar.

-Köy kalkınma kooperatifleri yoluyla. 1965 yılında kırsal yörelerin hızla kalkındırılması için kooperatif ortaklarının yurtdışına öncelikle gönderilmesi ve ortakların tasarruflarının dövizle yatırıma yöneltilmesi amaçlanmıştır (Çimen,1976:38). Bunun sonucu olarak bu tarihten itibaren yıllık göndermelerde KKK'lerine % 15'lik bir pay ayrılmıştır (Gitmez,1983:18).

-Turist gidenler. 1961-1973 yılları arasında İİBK'na başvuran yak-

laşık 3 milyon kişiden ancak % 28'i (yaklaşık 800 000'i) gönderilebilmiş, bu yoğun talep karşısında bekleme listelerinin gittikçe uzaması ve sıra gelme şansının da azalması sonucu birçok kişi şansını denemek için turist olarak bu ülkelere gitmişlerdir. Bunlardan bir kısmı oradaki yakınları sayesinde isme çağrılı olarak işçi statüsüne geçerken, bir kısmı da zaman içinde çeşitli aflardan yararlanarak işçi olmuşlardır. Bu yol aynı zamanda büyük küçük birçok sahtekârlığa, kaçak sınır geçme olaylarına ve birçok işçinin de umut ve paralarının istismarına neden olmuştur.

b. Zamanla işgücü göçüne devlet tarafından bazı kısıtlamalar ve tedbirler de getirilmiştir. Bunlar;

-Yıllık göndermelerde (özellikle 1965'ten itibaren) köy kalkınma kooperatiflerine (KKK) % 15 pay ayrılmıştır.

-Yine yıllık göndermelerde doğal afet bölgelerine % 15 pay ayrılmıştır.

-DPT'nin kriterlerine göre geri kabul edilen bölgelerden başvuranların 2 yıl önce başvurmuş, gelişmekte olan bölgelerden başvuranların da 1 yıl önce başvurmuş sayılmaları.

-Alıcı ülkelerin istedikleri nitelikli elemanların sıradaki yerlerine bakılmadan sıradışı gönderilmeleri.

-Kırıkkale silah fabrikası ile Zonguldak maden ocaklarından gidişlerin engellenmesi vb. (Gitmez,1983:18).

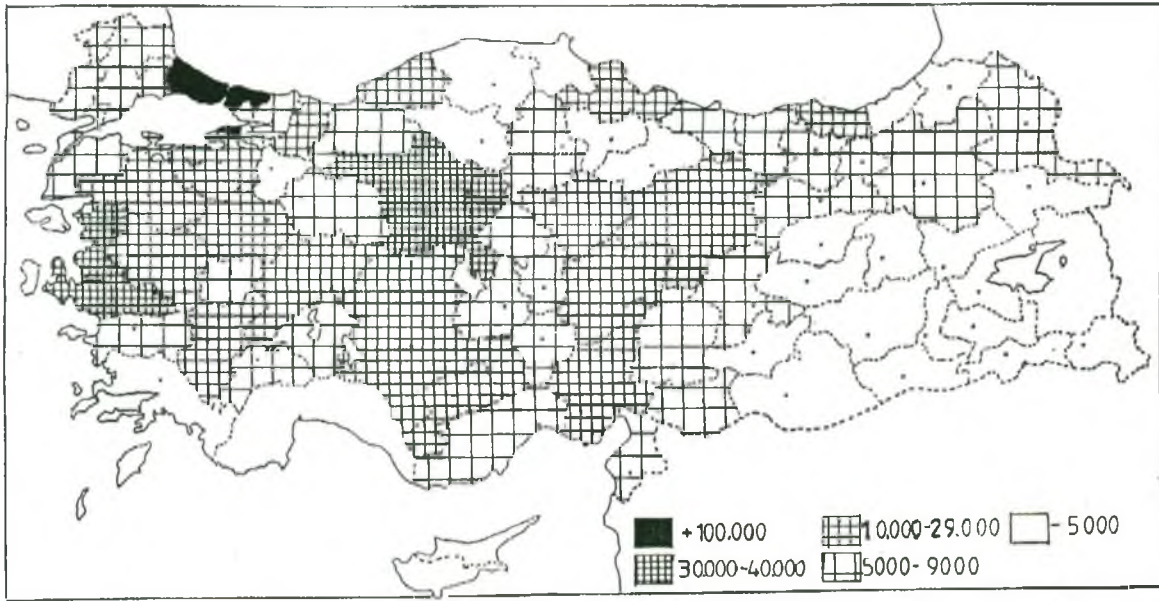
c. Gidenlerin illere ve bölgelere göre dağılımları: Yurtdışına işgücü gönderme olayında İstanbul başta gelmektedir. Bunun en önemli

nedenlerinden biri İİBK'nın yurtdışı ile ilgili ilk şubesinin bu ilde (Tophane'de) açılmış olması yanı sıra bu ilimizde o tarihlerde çok sayıda işsiz varlığıydı. Gerek şehrin kendi nüfusunu tam olarak istihdam edememesi, gerekse iç göçlerin çok büyük bir kısmının bu ilimize yönelik olması da İstanbul'daki işsiz sayısının çok yüksek olmasında etkili olan faktörlerdi. Nitekim Abadan'ın yurtdışındaki işçilerle ilgili yaptığı ilk çalışmada 1964 yılında yurtdışında bulunanların % 41.1'i yurtdışına çıkmadan önce İstanbul'da ikâmet ediyordu (Abadan,1964). İstanbul'un ardından en fazla göç veren iller sırasıyla; Ankara, İzmir, Konya, Balıkesir, Zonguldak, Denizli, Adana, Trabzon ve Samsun'dur. İİBK'nın da başta adı geçen bu iller olmak üzere 32 merkezde teşkilâtlanması, diğer illere nazaran bu merkezlerde veya yakın çevrelerinde oturanların müracaatlarının fazla olmasında etken olmuştur.

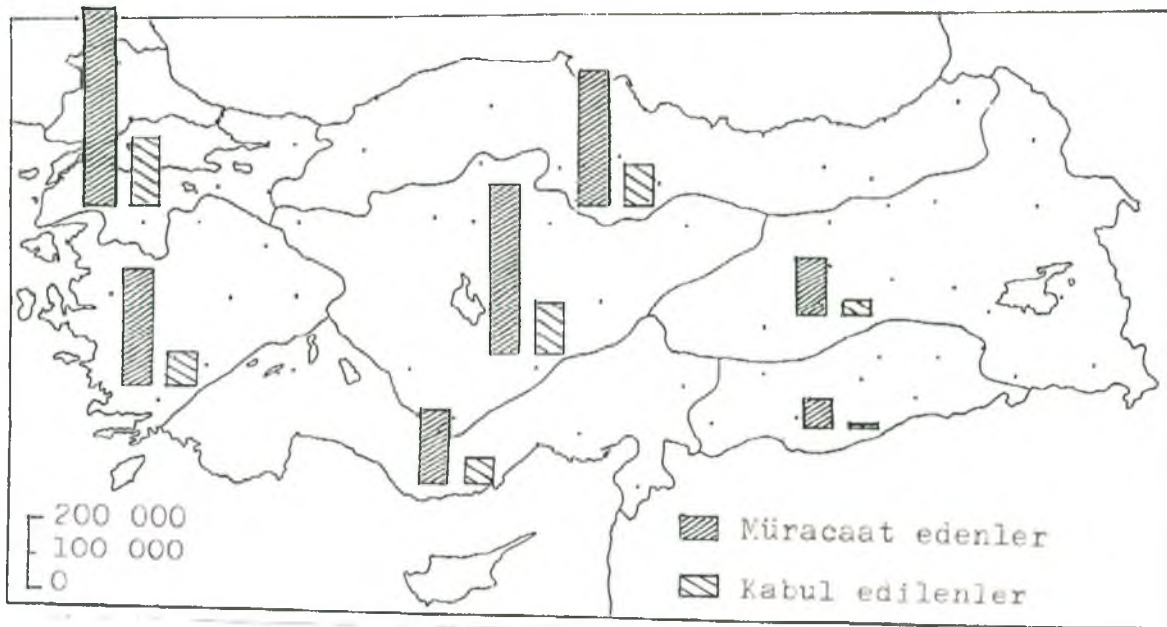
Harita-1: İİBK İş ve İşgücü Bültenine göre Ocak 1964 tarihindeki İİBK şubeleri ve bağlı olduğu iller:

Harita-2: 1965-1973 yılları arasında giden işçilerin illere göre dağılımları:

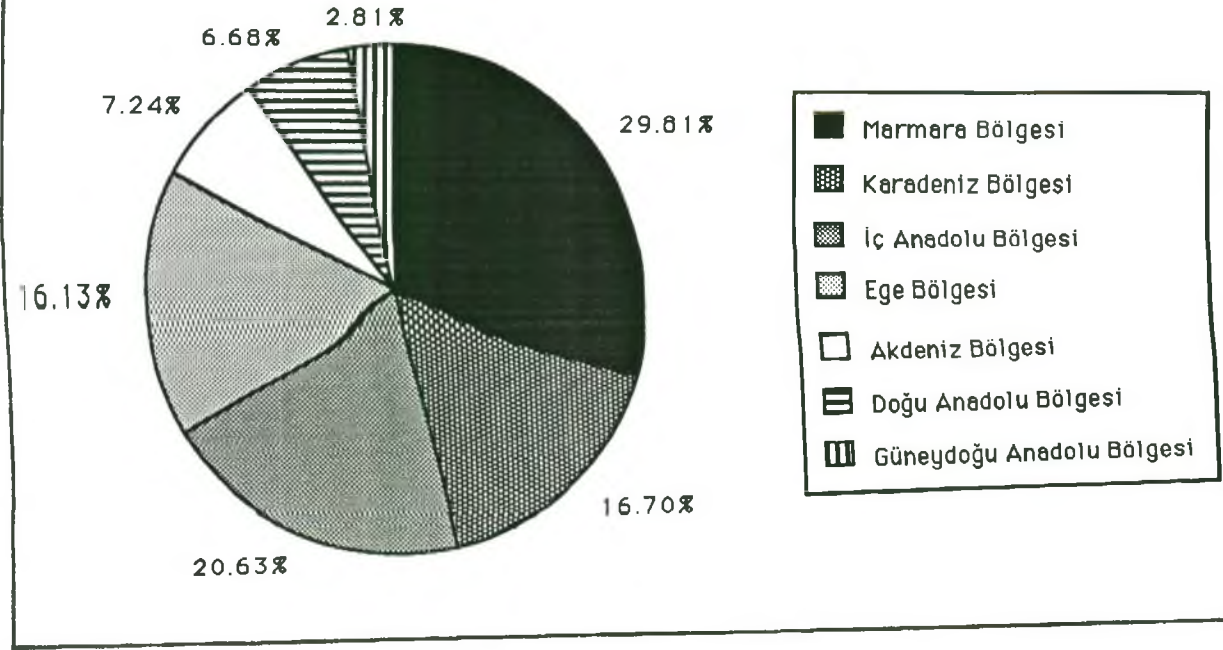

Harita-3: Yurtdışına gitmek için yapılan müracaatlar ve bunlar içinde kabul edilenlerin bölgesel dağılımları:

1963-1975 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine giden Türk işgücünün bölgesel dağılımları Grafik-2'de görüldüğü gibidir.

Grafik-2: 1963-1975 yılları arasında İtaliye, Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerinin bölgelerimize göre dağılımları:

d.1961-1973 yılları arasında yurtdışına giden işçilerimizin ülkelere göre dağılımları: (bkz. Tablo-4)

Tablo-4: 1961-73 yılları arasında gidenlerin ülkelere göre dağılımı:

Ülkeler	Erkek	kadın	Toplam	%
F.Almanya	509 411	138 618	648 029	82.01
Avusturya	30 465	3 995	34 460	4.36
Felçika	15 292	17	15 309	1.93
Fransa	45 159	207	45 366	5.74
Hollanda	23 192	167	23 359	2.96
İngiltere	1 927	135	2 062	0.26
İsviçre	5 497	863	6 360	0.80
Diğer	10 466	117	10 583	1.34
TOPLAM	641 409	144 119	785 528	100.00
%	81.70	18.30	100.00	

(K.Tuna,1981:188)

e.1961-1974 yılları arasında yurtdışına gitmek için başvuranlar, yurtdışına gönderilenler ve gidenlerin başlıca özellikleri:(bk.Tab.-5)

Tablo-5: 1961-74 arası başvurular, gönderilenler ve gidenlerin özellikleri:

Yıllar	Başvuru sayısı	Toplam			Nitelikli olan		Erkek (%)
		gidenler	Kır	Şehir	Sayısı	%'si	
1961	45 050	1 476	676	800	661	52.5	96.9
1962	77 495	11 185	3 685	7 500	3 567	31.9	96.1
1963	143 434	30 328	6 793	23 533	12 400	24.5	91.5
1964	322 402	66 176	31 565	34 611	24 428	36.9	93.6
1965	333 449	51 520	23 236	28 284	20 558	39.0	78.3
1966	119 151	34 410	17 102	17 308	8 918	25.7	71.6
1967	105 323	8 947	4 089	4 858	2 728	30.5	60.5
1968	126 735	43 204	20 054	23 150	12 086	28.8	73.7
1969	253 946	103 975	45 112	58 863	25 401	24.5	80.0
1970	372 959	129 575	55 069	74 506	35 010	27.0	83.9
1971	267 403	88 442	42 125	46 317	31 357	35.5	83.9
1972	202 510	85 229	42 119	43 110	28 743	33.7	78.1
1973	263 608	135 820	69 408	66 412	47 105	42.0	80.1
1974	77 090	17 134	7 806	9 328	7 254	39.2	93.4
TOPLAM 2 721 590 / 807 421/368 839/438 582 (kaynak:İİBK İst.leri)							

f.1964-1973 yılları arası Batı Avrupa ülkelerinden alınan iş münhallerine göre gönderilen işçilerin iş kollarına göre dağılımları:(T-6)

Tablo-6: 1964-73 yılları arası giden işçilerin iş kollarına göre dağılımları:

İş kolları	Münhallere göre gidenlerin sayısı	%
Tarım	9 008	1.24
Madencilik	51 432	7.09
İmalât sanayii	278 675	38.18
İnşaat	122 054	16.84
Diğer	263 444	36.34
TOPLAM	724 613	100.00

g.Yurtdışına giden işçilerin çıkış yerleri ile ilgili bazı kişisel özellikleri: Kırsal kesim ve şehirleşme üzerine etkileri ile çeşitli ekonomik faaliyetlere katılımları açısından bakıldığında 1961-1973 döneminde yurtdışına giden işçilerimiz hakkında (yaptığımız anket, mülakat ve gözlemlere de dayanarak) çok genel de olsa şu yorumlar yapılabilir:

g.1.Tamamen bağımsız gidenler: Bu gruptaki kişiler gözleri arkada kalmayacak tedbirleri alıp, adeta göç etmek niyetiyle gidenlerdir. Büyük kısmı genellikle şehir çıkışlıdır. Medenî cesaretleri fazla, az çok iş tecrübeleri ve sınırlı da olsa eğitimleri vardır. Çoğunun geride düşüneceği eş-çocuk ve anne-babası, para kazanıp geri dönüşte tamamlaması gereken bir yatırımı vs. yoktur. Bunlar başlıca iki kısma ayrılabilir:

Birinci gruptakiler 'mutlaka geri döneceğim' diye bir düşünceye sahip olmadıklarından gittikleri ülkelerde çalışıp, kazanıp kendi hayatlarını yaşamışlardır. Yabancı kadınlarla ilişki kurup kimileri evlenmiş, bulundukları ülkenin dilini ve geleneklerini öğrenmişler ve o ülkelere en iyi şekilde uyum sağlamışlardır. Bunlara ayrıca (İspanya fatihi T. bin Ziyad'dan hareketle) "gemilerini yakanlar" da diyebiliriz. Bunlar aynı zamanda bulundukları ülkelerin usul ve mevzuatlarını da öğrenmişler, kazandıkları paralara istedikleri gibi yön verebilmişlerdir. Bunlardan bir kısmı bulundukları ülke kültürü ve çalışma şartları içinde kaybolup giderken (nitekim Burdur'da yaptığımız anket çalışması sırasında Almanya'da doğmuş olup 22 yıldan beri

ilk defa, o da askerlik için, Türkiye'ye gelmiş Türk gençlerine rasladık, anne babaları Türk olmasına rağmen ailede Almanca konuşulduğu için 22 yaşındaki bu Türk genci Türkçeyi konuşamıyordu), bir kısmı da işçilikten işverenliğe terfi ederek bugün yurtdışındaki 'Türk İşverenler Grubu'nu temsil etmektedirler. Batı Avrupa ülkelerindeki "Türk Lobisi"nin de temellerini oluşturan bu kişiler hakkında ilerideki sayfalarda ayrıca durulacaktır.

İkinci gruptakiler ise aynı birinci gruptakiler gibi tamamen bağımsız gitmişlerdir. Bunların başlıca özellikleri; Türkiye'de çalıştıkları sahalarda nitelik (vasıf) kazanmış oldukları halde iş kurmak için yeterli sermayeleri yoktur. Sürekli olarak Türkiye'de işçi olarak kalmaktansa Avrupada para kazanıp dönerek kendi işlerini kurmayı amaçlamışlardır. 'Vasıflı gidenler' olarak tanımladığımız bu işçilerin çok büyük bir kısmı belirli bir süre sonunda geri dönmeyerek uzun yıllar sahip oldukları vasıfları bulundukları (çalıştıkları) ülke yararına kullanmışlar, ancak malûl veya emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmüşler veya halen yurtdışında bulunmaktadırlar. Bunlar içinde henüz kesin dönüş yapmamış olanlar mutlaka birgün kesin dönüş yapmayı düşünmekte olup, başlıca yatırımları konut veya işyeridir.

g.2.Kırsal kesimden 'ziraî gelirleri tamamlayıcı kazanç arzusu' niyetiyle gidenler: Tümerterkin'in de belirttiği gibi Türkiye'deki iç göçlerin bir sebebi de 'ziraî gelirleri tamamlayıcı kazanç arzusu'dur (Tümerterkin,1973:3). Yurtdışına göç olayı da iç göçlerin bir uzantısı olduğuna göre aynı arzuları burada da görmek mümkündür. Kırsal

sal kesimde sürdürölmekte olan (hayvancılık veya tarıma dayalı) ekonomik faaliyetin devam ettirilebilmesi için ihtiyaç duyulan ek geliri temin etmeleri, bu amaca uygun olarak da ailedeki gençlerin sonu yurtdışında biten bir işgücü göçüne katılmaları gerekmiştir. Köydeki yaşam mücadelesine katkıda bulunmak amacıyla giden bu kişileri de başlıca iki gruba ayırabiliriz:

Birinci grup, Anadolu'nun bağrındaki bir köyden çıkıp direkt Batı Avrupa'nın kalbine (bir Münih'e veya bir Frankfurt'un merkezine) iniş yapanlardır. Bunlar Avrupayı tanımadan yıllarca Avrupada yaşamışlardır. Fabrikaların hayımlarında kalıp ömürlerini işyeri ile ikâmet ettikleri yer arasında gidip gelerek geçirmişlerdir. Her yıl Türkiye'ye izine gelip gitmeleri de bu dar çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Ör.Münih'te çalışan bir işçi uçakla (veya başlangıç yıllarında olduğu gibi trenle) İstanbul'a gelmekte, oradan bir taksi tutarak Küçükpazar'a inmekte, burada bir hemşehri otelinde bir gece kaldıktan sonra (veya saati denk düşerse o günkü) otobüsle köyüne veya ilçesine hareket etmektedir. Daha sonraki yıllarda iç göçlerin de etkisiyle İstanbul'da artan akraba veya hemşehri sayısına bağlı olarak işçi bir gecesini bu akraba veya hemşehrisinin evinde geçirmekte, ertesi günü de ailesinin olduğu mekâna hareket etmektedir. Bu işçiye göre İstanbul geceyi geçirdiği yerden ibarettir. Yani onun gözünde (ya da imajında) İstanbul bir Küçükpazar'dır veya hemşehri ya da akrabasının oturduğu yer olan bir Cevizli veya bir Sağmalcılar'dır. Bu tesbitlerin tezimizin konusu ile oldukça yakın ilgisi vardır. Şöyle ki;

(örnek olay) 1962 yılında Almanya'ya giden bir işçimiz yıllarca yukarıda tarif edildiği şekilde Türkiye'ye gelip gitmiş, bu arada 1978 yılında da köyüne (Sinop'un Türkeli ilçesine) 3 katlı bir de ev yaptırmıştır. Başlangıçta Küçükpazar üzerinden memleketine gidip gelirken daha sonraki yıllarda (özellikle 1973'ten itibaren) Cevizli ve Sağmalcılar (Bayrampaşa) sanayi bölgelerinde oturan akrabalarının yanında geceleyerek gelip gitmeye başlamıştır. Türkiye şartlarında da olsa zamanla buralarda ev ve işyeri sahibi olan bu yakınları işçimize her uğrayışında 'abi buralarda sana da ev veya bir yer alalım, ileride lâzım olur' vb. tekliflerine verdiği cevap; 'boşuna uğraşmayın, benim 100 milyon param da olsa bu toz toprak içine gelip burada yaşamam' olmuştur. Yıllar sonra yine bir izin dönüşü (1986'da) yine aynı işçimiz Almanya'dan kesin dönüş yaparak toplu parası ile bir ticarî taksi ve bir de daire satın alan yakın arkadaşını görmek için bu arkadaşının Bostancı'daki evine gelip, balkondan çevreye bir göz attığında söylediği sözler; 'Vay be! Demek İstanbul'un böyle yerleri de varmış', şeklindedir.

Görüldüğü gibi işçimizin mekânsal davranışını etkileyen başlıca unsur onun kafasında oluşturduğu imajlardır. Eğer yakın akrabaları çok daha önce Bostancı gibi yerlerde oturuyor olsalar ve işçimiz de daha o zamanlar bu semtlere gelip gitseydi şüphesiz o da o çevreden mülk satın almak isteyecekti. Nitekim Bostancı'ya yerleşen işçimizin ardından üç yakın akrabası daha iki yıl içinde bu semtten, hem de aynı sokaktan daire almışlar, Almanya'ya gelip giderken uğrayan diğer

yakınları da 'uygun bir daire olursa haber ver' diye tenbihte bulunmaktadırlar. Çünkü inşaat maliyetleri ve daire fiyatları birbirine yakın olmasına rağmen büyük şehirlerden elde edilen mülkün kirası işçilerimizin gelecekteki kaygılarını giderecek ölçülerde olurken kırsal alanlara inşaa edilenler tam bir ölü yatırım olmaktadır. Nitekim ilk yıllarda kırsal alanlara ev yapıp daha sonraki yıllarda bilgi ve görgülerinin artmasına bağlı olarak değişen imajlar nedeniyle şehirlerde mülk sahibi olanlar önemli miktarlara varmaktadır. Giriş kısmında da belirtildiği gibi 'insanların tercihleri, değerlendirmeleri, kararları, kısaca davranışları kendi kafalarında yarattıkları ve esas itibariyle de kültürel faktörlerin etkilediği bir çevre imajına dayandırdıkları bilinmektedir (Tolun,1980:265). Yukarıdaki örnek olay da bunu kanıtlamaktadır. Böylece insanların gerçek mekândan çok algıladıkları mekân içinde hareket etmekte oldukları gerçeği de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu gruba dahil ettiğimiz işçilerimizin kafalarındaki imajların oluşmasına etki etmeleri açısından içlerinde bulundukları diğer özellikleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Kırsal kesimdeki köylerden giden bu işçiler bir yıl boyunca biriktirdikleri tasarrufları ile her yıl köylerine geldiklerinde kendilerine büyük önem verilmiş, köyün ve köylünün en hatırı sayılır kişileri olmuşlardır. Devletin getiremediği hizmetler için başlıca kaynak bunlardır. Ör. köylerine yol yapılacaksa dozer ya da greyderlerin mazot paraları, cami veya okul yapılacaksa bunların paraları hep bu iş-

çilerimizden toplanmıştır. Köyde maddî desteğe ihtiyacı olan herkes bu işçilerin yolunu gözler olmuştur. Çünkü alınan borç para ancak 1 yıl sonra geri verileceğinden köydeki tefeciden daha avantajlı şartlara sahiptir. Gurbetten köye gelişleri 1 km mesafeden silahlar atılarak duyurulan, Avrupadan gelirken yanlarında getirdikleri bir-iki valiz cicili-bicili eşyalar için dağ köylerinden bir gün öncesinden merkeplerle otobüsün geçtiği yollara inilerek karşılanan kişiler yine bu işçilerimizdir. Daha başlangıç yıllarında aynı köyden veya civar köylerden Avrupaya işçi olarak gitmiş diğer işçilerden haber getiren birinci el kaynak kişiler olduklarından dana dinlenmeye bile fırsat bulamadan ziyaretçi akınına uğrayan kişiler de yine bunlardı. Yaşadığı eziyeti, sıkıntıyı, dil bilmezlikten dolayı başına gelen türlü halleri gözardı edip Avrupayı ballandıra ballandıra anlatarak dinleyenlerin de yurtdışına gidebilmek için İİBK şubelerine başvurmalarına veya istek yapmaları için kendilerine yalvarılmasına zemin hazırlayanlar, 'zincirleme göç-chain migration' olarak tarif edilen (Köksal,1986:18) olayı yaratanlar da yine bu işçilerimizdir.

Bu işçilerimizin başlıca görevi çalışıp, kazanıp, biriktirdiği parayı köye getirmek veya göndermektir. Çünkü, geçim tipi faaliyetle uğraşıldığı için zaten kıt olan köy kaynakları ancak bu işçilerin gönderdikleri ile nüfusun o mekânda devamına izin vermektedir. Hatta yıl boyu belirli dükkânlardan veresiye alınan ihtiyaç maddeleri için biriken borçlar yıldan yıla bu işçiler tarafından ödenmektedir. Böylece özellikle yaz mevsimi ayrı bir hareketlilik kazanmaktadır.

Yatırım açısından ele alındığında ise, beş para etmez kıraç, verimsiz topraklara milyonlar verip satın alanlar, köy ve kasabalardaki ev ve arsa fiyatlarının gerçek değerinin çok çok üstüne çıkmasına vesile olanlar da yine bu gruba giren vatandaşlarımızdır. Hatta bir kısım uyanık vatandaşlarımızın da topraklarını ve evlerini bu kişilere satarak şehirlere göç etmelerine veya daha verimli yatırımlara yönelmelerine zemin hazırlayanlar da yine bunlardır.

İşgücü göçünün başlangıcından itibaren 30 yılı geride bıraktığımız bu yıllarda en zor durumda olan, geleceği de en belirsiz olan kişiler bu gruba giren işçilerimizdir. Çünkü bunların büyük kısmı yatırımlarını ya ölü yatırım tabir edilen köylerdeki ev ve tarlalara yatırmışlar, ya da bakkal ve kahvehane benzeri verimsiz, ilerisi olmayan yatırımlara girişerek ellerindeki -varsa- toplu paralarını da bu yolla harcamışlardır. Yine bunlardan bir kısmı çok cüz'î bir emekli maaşı ile (o da akıl edip emekli olabilmişse) köylerde yaşamlarını sürdürürken, bir kısmı da çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. Bu durumda olup halâ kesin dönüş yapmamışlarsa bunlar da kendilerini şanslı saymaktadırlar.

Ayrıca, 'köy ya da kasabanıza fabrika kuracağız veya kurduğumuz fabrikaya ortak olun, kesin dönüşte işiniz hazır olsun' gibi sloganlarla kendilerine yaklaşan simsarlara paralarını en fazla kaptıranlar, sanayiinin kuruluş şartları açısından asla verimli olamayacak olan işletmelerin ve şirketlerin hissedarı olmak için büyük paralar harcayanlar da yine bu gruba giren işçilerimizdir.

Yine bu gruba giren işçilerimizin bir diğer özelliği de hesapsız ve şuursuzca yaptıkları ölü yatırımların maliyetini karşılamak için çocuklarına değil yüksek eğitim, 3 yıllık sanat okullarına bile göndermeden işçi yapmakta, böylece 16-17 yaşına gelen çocukları bilgi toplumuna geçen Avrupa'da gelecekte ilk işten çıkarılacak vasıfsız kişileri meydana getirmektedirler. Kısaca özetlemek gerekirse geleceği en belirsiz, gerek Avrupa ülkeleri için gerekse ülkemiz açısından en fazla problemi oluşturan işçiler bu gruptakilerdir.

Bu grubun aksine yine yine kırsal kesimden gitmiş olmalarına rağmen yukarıdakilerden tamamen farklı durumda olan işçilerimiz de vardır. Bunlar da tarımsal geliri tamamlayıcı olarak yurtdışına gitmişlerdir. Fakat bunların kırsal kesimde geride bıraktıkları yakınları (babaları, abi veya kardeşleri) yurtdışındaki işçiyi sömürmeyi düşünmemişler, tam tersine geride bıraktığı ailesine bakmışlar, geçim tipi faaliyeti dışarıdan gelecek paraya güvenmeden normal şartlarda sürdürmüş, yani yurtdışındaki işçiye yük olunmamıştır. Yurtdışından gönderilen paraları bu yakınları tabir ettiğimiz kişiler yatırıma dönüştürmüşler, yurtdışındaki işçinin gıyabında onun adına önlerine çıkan fırsatları değerlendirmişlerdir. Şehirlerde ev, arsa, dükkân almışlar, işyerleri açmışlardır. Yaptığımız anketlerde bu şekilde İstanbul'da 24 dairesi olan bir işçimizle (Güngören'de), 50 dükkânlı bir işhanı (Beşyüzevler'de) olan işçilerimize rastlanmıştır. Yine saha çalışmaları sırasında Göztepe'de Almanya'dan geldiğini tahmin ettiğimiz bir işçimizle yaptığımız mülâkatta; önünde durduğumuz çift daire 8 katlı

binanın kendisine ait olduğu, yıllar önce tanıdıkları vasıtası ile arsasını aldığını, İstanbul'da inşaat işleri ile uğraşan kardeşinin apartmanı yaptırdığını, parası dışında birşeyine karışmadığını, hat-ta kardeşinin 'abi bina bitti, daireleri de birisi hariç kiraya ver-dim, aldığın kira sana yeter artık kesin dönüş yap' mesajının kendi-si için bir sürpriz olduğunu, çocuklarını yurtdışında bırakarak ke-sin dönüş yaptığını belirtmiştir. Aynı işçinin hanımı ise İstanbul'da böyle bir evlerinin olduğundan gelip görünceye kadar haberi olmadığı-nı belirtmiştir. Bu işçimizin durumunda olan binlerce işçimiz var-dır. Bunların dönüş kaygıları da olmadığından ve kendilerine göre ye-terli yatırımı yapmış olduklarına inandıkları için yurtdışından da ev alanlar, çocuklarına işyeri açanlar veya çocuklarını üniversitele-re gönderenler bu gruba giren işçilerimizdir. Özellikle eğitim açı-sından bakıldığında gerçekten takdir edilmeye lâyık kişilerdir. Bu gruptaki işçilerimizin hemen hepsinin çocukları en azından sanat o-kullarını bitirmişlerdir.

Bu son gruba giren kişiler aynı zamanda kırsal alanların da başlı-ca can damarlarından birisini oluşturmaktadır. Maddî sıkıntıları ol-madığından her yıl düzenli olarak izine gelmekte, izinlerini de ge-nellikle kırsal kesimlerde geçirmektedirler. Çoğunun şehirlerdeki ya-tırımları (konut, işyeri vb.) yanında mutlaka köylerinde de kendi-lerine yetecek bir evleri vardır. Her yıl binlerce mark dövizle kırsal alanlara gelerek buraların hayatiyetini sürdürmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu sayede (Türkeli-Güzelkent örneğinde de görü-

leceği gibi) iç göçler üzerinde kısmen de olsa frenleyici bir etki yapmaktadırlar.

Eğüne etkileri açısından işçilerimizin yurtdışına gidişleri ile ilgili kişisel özellikleri maddeler halinde daha da uzatmak mümkündür. Bilindiği gibi Sosyal Coğrafya artık mekâna yansıyan sorunların arkasında yatan nedenlerle de ilgilenmekte, hatta bu alana büyük ağırlık vermektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında bu tür özelliklerin de bilinmesi ve tüm yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir. Aksi takdirde, aynı köyden çıkan, bazan aynı sülâleye mensup, benzer yaşlardaki kişilerin birbirlerine yakın veya aynı tarihlerde yurtdışına gitmelerine rağmen birinin hayatı maddî açıdan garanti altındayken, diğerrinin kesin dönüş yapacak parası yoksa veya dönmüş olup sefalet içinde yaşamını sürdürüyorsa bunların mekânsal etkileri de o derece farklı olmaktadır. Kısaca bugünü bilmek ve geleceği de plânlayabilmek için mekâna yansıyan özelliklerin arkasında yatan davranış özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir. Davranışların kaynağının ise içinde bulunulan sosyal ve kültürel çevre olduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle yurtdışında çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerimizin mekâna yansıyan coğrafi özelliklerinin tesbiti yanında işçilerimizin sosyo-kültürel özelliklerine de tezimiz içinde ayrı bir yer ve önem verilmiştir.

2.1973-1980 yılları arası dönem ve başlıca özellikler:

Bu dönemin başlıca özelliği, 1973'ten itibaren işçi alımını durduran Batı Avrupa ülkelerinin bu ülkelerde çalışmakta olan Türk işçile-

rine ailelerini yanlarına alma izni vermeleri sonucu yüzbinlerce işçi eş ve çocuğunun Avrupa'ya göç etmesidir. Yasa'nın 'ailelerin göçü' olarak isimlendirdiği (Yasa,1979:33) bu hareketin bir başka yönü de eş ve çocukların dışında işçi yakınlarının da bu durumdan yararlanmasındır. Türkiye'deki iç göçler ve şehirleşme hareketlerinde dikkati çeken ve şehirlerde iş bulma ve yerleşme gibi hususlarda büyük önemi olan 'hısımlık ve hemşehrilik bağları'nın (Baştuğ,1977) yurtdışına göç olayında da önemli bir yeri olmuştur. İşgücü göçünün durdurulduğu 1973 yılına kadar 'istek yapma' şeklinde cereyan eden hısımlık ve hemşehrilik bağları bu tarihten itibaren Avrupa'ya işçi olarak gitme şansını kaçırmış veya daha sonraki yıllarda yetişerek çalışma çağına gelmiş gençler vb. kişiler turist olarak yurtdışına çıkıp akrabalarının yanlarında kaçak olarak barınıp çalışma yollarına başvurmuşlardır. P.Nelson'un 'göç edecek kişinin fırsatları algılama ve araştırmasını akrabaları ve tanıdıkları kolaylaştırmaktadır' (Tekeli-Erder,1978:30) şeklinde de belirttiği gibi bu tür kaçak barınma ve çalışmalara bir ölçüde yurtdışındaki işçilerimiz de yardımcı olmuşlardır. Bu kişilerin bir kısmı yakalanıp sınır dışı edilirken önemli bir kısmı da Fransa'da Sosyalist Parti'nin iktidara gelerek kaçak çalışanlara da yasal statü vermesi vbg. gelişmelerden yararlanarak normal çalışma şartlarına kavuşarak diğer işçilerle aynı haklara sahip olmuşlardır.

1973-1980 arası dönemin en önemli özelliği olan işçilerin eş ve çocuklarını yanlarına almalarının, yani ailelerin göçü olayının başlıca özellikleri ve bunu yaratan faktörler şu şekilde özetlenebilir:

a.Türkiye`de kalan eşlerin baskısı. Başlangıçta yurtdışına gitmeleri için kocalarını teşvik eden kadınlar, zamanla çocukların büyümesi, hayat şartlarının yalnız çekilmez oluşu, yanlarında kaldıkları aile büyüklerinden ayrılma arzusu ve özellikle de yurtdışında bulunan eşlerinin zamanla kendilerini unutarak üstlerine başka kadın getirmeleri veya halk arasındaki tabiriyle Alman kadınlarını dost tutabilecekleri endişesi,kadınların her ne pahasına olursa olsun yurtdışına gitmek istemelerine neden olmuştur (Vassaf,1983:68).

b.Türkiye`deki ekonomik şartların bir türlü düzelmemesi. Özellikle 1973 petrol krizinden sonraki yıllarda Türkiye`de tasarruf ve yatırımların gerilemesi, millî gelir artışının yetersizliği, nüfusun tarım sektöründe yığılı kalması, açık ve gizli işsizlik vb. etkenler sonucu iş ve işçi piyasasında karanlık bir tablo meydana gelmiştir (O.Tuna,1974). Bu durum işçilerimizin belirli bir sürenin sonunda geri dönüş niyetlerini engellediği gibi, kurmuş oldukları veya teşebbüs ettikleri işçi şirketlerinin de iflas etmesi veya başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle en azından çocuklarının gelecekteki hayatını kurtarmak düşüncesi ile son çare olarak onları yanlarına alıp Avrupâda işçi olmalarını sağlamak istemişlerdir. Bunda özellikle F.Almanya`nın 17 yaşını dolduranlara işçilik hakkı vermesi de önemli bir rol oynamıştır. Böylece köyde veya kasabada ilkokulu bitirdikten sonra boşta gezen, çeşitli problemler yaratan çocuklar yurtdışına gittikten 2-3 sene sonra işçi olarak aile bütçesine katkıda bulundukları gibi kendi geleceklerini de garanti altına alma şansı elde etmişlerdir.

c.İşçilerimizin çalıştıkları ülkelerde bulunan çocukları için aldıkları para ile Türkiye'deki çocukları için aldıkları 'çocuk parası' miktarlarının farklı olması. Tablo-7'de de görüldüğü gibi arada önemli miktarları bulan bir fark vardır. Tabloda sadece F.Almanya ve Fransa örnek olarak verilmiştir. Diğer Batı Avrupa ülkelerinde de benzer bir durum görülmektedir.

Tablo-7: İşçilerimizin Türkiye'deki ve Batı Avrupa ülkelerindeki çocukları için aldıkları 'çocuk parası' miktarları:

	F.Almanya (DM)		Fransa (FF)	
	Çocuk Alm.da ise/Tr.de ise		Çocuk Fr.da ise/Tr.de ise	
1.çocuk için	50	10	Ödenmiyor	73
2. " "	100	25	558	242
3. " "	220	60	1 274	383
4. " "	240	60	1 989	420
5. " "	240	70	2 705	Ödenmiyor
6. " "	240	70	3 420	"
7. " "	240	70	4 136	"
8. " "	240	70	4 852	"
9. " "	240	70	5 567	"
10. " "	240	70	6 283	"

(kaynak:Çalışma Bakanlığı,1988)

d.Batı Avrupa ülkelerinin Türk işçilerinin aileleri ile birleşmelerine getirdiği kolaylık. Batı Avrupa ülkeleri 1973'de resmen işçi alımını durdurmuş olmalarına rağmen aşağıda sıralanan nedenlerden dolayı aile birleşmeleri yoluyla bu ülkelerdeki yabancı nüfusun giderek artmasına göz yummuşlardır. Bu nedenler özetle;

-Endüstri kesiminin ileride karşılaşacağı işçi açığını kapatmak. Bilindiği gibi bu ülkelerde, özellikle de F.Almanya'da nüfus artış hızı sürekli gerileyerek 1972'de ölümler doğumların önüne geçmiştir.

2000 yılına doğru da mevcut nüfus içinde çocuk ve gençlerin giderek azalıp, bunların yerine yaşlı nüfusun sayısının artacağı endişesi bu ülkelerin bu şekilde davranmasını zorunlu hale getirmiştir. Üstelik aile birleşmeleri yoluyla işçi kazanmak diğer bilinen yoldan hem daha ucuz, hem de daha pratiktir.

-Batı Avrupa ülkelerinin bir amacı da yabancı işçilerin tasarruflarının geldikleri ülkelere akmasını önleyerek bu paraların Batı Avrupa ekonomisi içinde kalmasını sağlamaktır.

-Düzenli aile yaşantısına kavuşan işçilerin verimliliklerinin daha fazla olacağı düşünülmüştür.

-Batı Avrupa ülkelerinde bu yolla tüketimi arttırmak. Gerçekten de ailelerin birleşmesi ile o güne kadar Avrupâda en yüksek tasarrufu yapan Türk işçileri süratle tüketim toplumu haline gelmişlerdir. Böylece bir çok Avrupa firması ihracat kaygısından, defolu malları çöpe atma endişesinden kurtulmuşlardır. Özellikle izin zamanları kaufar adeta yağma edilmiş, en değersiz naylon kumaşlardan çöpe atılması gerekenlere varıncaya kadar hemen bütün mallara Türk işçileri müşteri olmuşlardır. Zamanla Avrupâda hayımlardan evlere geçişle birlikte dayanıklı tüketim mallarına da önemli bir talep yaratılmış, alınan yeni arabalar ve yaratılan yüksek mal talebi Avrupalıları zıyadesiyle memnun etmiştir. Hatta zaman içinde Türk ailelerine yönelik pazarlama işinde özellikle yine Türkler kullanılarak pazar daha da genişletilmiştir. Nitekim yapılan bir araştırmada Türk işçileri 1979-da kazançlarının % 45'ini tasarruf ederken bu oran 1984'de %23, 1986-

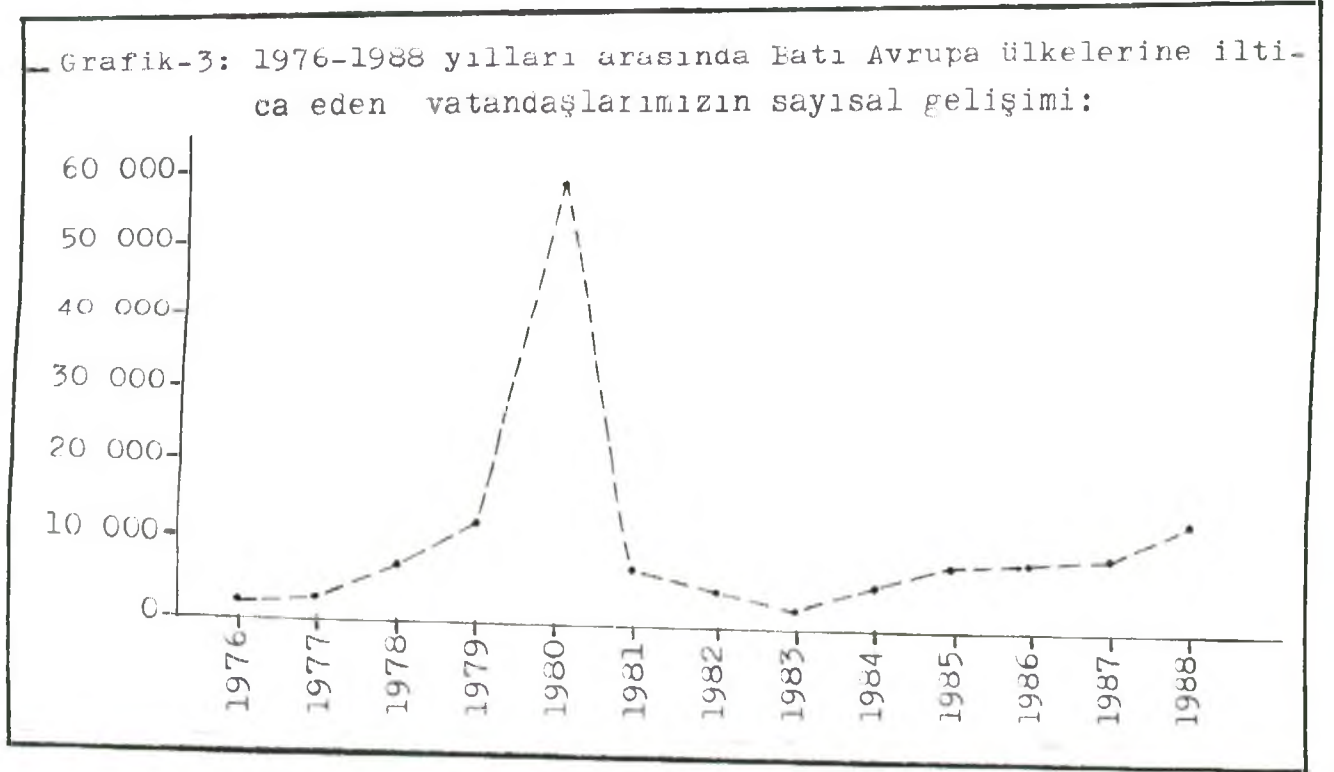
% 14 olarak tesbit edilmiştir (Çal.Bak.1988:198). Görüldüğü gibi Türk işçileri zaman içinde Avrupa tüketim toplumunun bir üyesi haline gelmişlerdir.

Kısaca özetleyecek olursak, bu dönemde, yani 1973'ten sonra resmî yollardan 'ailelerin göçü' ile 350 000 işçinin yaklaşık yarısı (150 000'i) eşlerini ve 450 000 civarındaki çocuklarını yurtdışına yanlarına almışlardır (Güzel,1981:43). 1974-1986 yılları arasında 1 200 000 vatandaşımız (bunların % 43'ünü 18 yaşından küçükler oluşturmaktadır) yurda dönmüş (Çal.Bak.1988:195) olmasına rağmen özellikle ailelerin birleşmesi sayesinde 1973'ten günümüze Batı Avrupa'daki Türk nüfus % 42 (yaklaşık 900 000) artmıştır (Köksal,1986:58). Ailelerin birleşmesi yoluyla yurtdışına çıkışlar halen devam etmektedir. Nasıl olsa kesin dönüş yapacağım diyerek eş ve çocuklarını Türkiye'de bırakan bir kısım vatandaşlarımız dönüşün ertelenmesi nedeniyle eş ve çocuklarını yanına alırken, diğer önemli bir olay da özellikle ikinci kuşak işçilerimizin Türkiye'den evlenerek eşlerini yanlarına almalarıdır. Özellikle Türkiye'de olup da yurtdışında çalışmak isteyen veya bu ülkelerde kalmak isteyen gençlerin bu amaçlarını gerçekleştirebilecek en kestirme yol Avrupada çalışan bir Türk kıızı ile evlenip eş durumundan yararlanarak yurtdışına gitmeleridir.

3.1980'den günümüze kadar geçen süre ve başlıca özellikler:

1973 yılında resmen işçi alımının durdurulmasından sonra 1980 yılında da önce F.Almanya'nın, ardından da diğer Batı Avrupa ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize koymaları sonucu bu ülkelere turist pa-

saportuyla kaçak işçi olarak çalışmaya gidenlerin sayısı en alt seviyeye düşmüştür. Buna karşılık 1980'li yılların başından itibaren Türkiye'nin içinde bulunduğu olağanüstü şartlardan kaynaklanan veya bu ortamdan yararlanmak isteyenler Batı Avrupa ülkelerine iltica etmek suretiyle vize engelini aşma yoluna gitmişlerdir (bkz.Grafik-3).

Grafik-3'te de görüldüğü gibi özellikle 1980'de 58 000'e kadar çıkan ilticacıların sayısı sonraki yıllarda normale dönmüştür. Şüphesiz burada en dikkat çekici unsur bu kişilerin hepsinin kendilerini Türkiye'de baskı altında veya aranan kişiler olduklarını ileri sürerek iltica talebinde bulunmaları, buna karşılık gerçekte çok büyük bir kısmının işçi olmak niyetiyle bu yolu seçtiğidir. Özellikle Almanya'nın durumu farkederek bu tür girişlere çeşitli sınırlamalar getirmesi işçilerimizin de başka yollar denemesine neden olmuştur. Bu yollar-dan birisi de önce Doğu Almanya'ya (özellikle Doğu Berlin'e) gitmek,

sonra da oradan (Batı Almanya'nın Doğu Almanya'dan iltica eden Almanlara sağladıkları yasal kolaylıklardan yararlanarak) Batıya geçmek şeklinde olmuştur. Yaklaşık 50 000 Türkün bu yolla Batı Almanya'ya geçtiği tanmin edilmektedir. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi günümüzde en geçerli yol aile birleşmeleri, yani evlilik yoluyla olan göçlerdir. Bunlardan bir kısmı gerçekten evlenerek eşlerini yanlarına alırken, bir kısım işsiz vatandaşımız da ya simsarlara yem olmakta ya da yurtdışındaki tanıdıkları vasıtası ile yabancı kadınlarla anlaşmalı evlilik yaparak (önce evli ise Türkiye'deki eşinden kâğıt üzerinde boşanmakta, sonra da belirli miktarda para karşılığı yabancı kadınla evlenmektedir) Avrupaya gitmenin yollarını aramaktadırlar. Ayrıca son olarak 'Umuda Yolculuk' filmine de konu olan kaçak girişlerin az da olsa denendiğini belirtmek gerekir.

1980'den günümüze kadar geçen süre içinde gözlenen bir başka gelişme de özellikle F.Almanya'nın Türk işçilerinin önemli bir kısmını geri gönderebilmek için uygulamaya koyduğu 'Geri Dönüşü Teşvik Yasası'dır. Bu yasa ile önemli miktarda Türk işçisi Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır. Fakat yine de bugüne kadar geçen zaman içinde bu ülkedeki Türklerin sayısı tekrar eski seviyesine ulaşmıştır (bkz.Tablo-8).

Kudat'ın Berlin'de yaptığı bir araştırmada Geri Dönüşü Teşvik Yasasından faydalanarak dönenler genellikle kırsal kökenli, çoğu ailelerinden ayrı, emeklilik yaşı gelip de geride (Avrupada) çocuklarını bırakanlardır (köksal,1986:60). kendi yaptığımız gözlemlerde ise henüz çocukları küçük olanlar da onları Türkiye'de Türk kültürü ile

Tablo-8: 1980'den günümüze F.Almanya'daki Türklerin sayısal gelişimi

Yıl	Vatandaş sayısı	Gelen	Ayrılan	Bilanço
1980	1 542 300	212 254	70 583	+ 141 671
1981	1 580 700	84 050	70 905	+ 13 147
1982	1 552 328	42 713	86 852	- 44 139
1983	1 425 800	27 830	100 388	- 72 558
1984	1 400 414	34 114	213 469	- 179 355
1985	1 434 255	47 459	60 641	- 13 183
1986	1 481 364	62 161	51 934	+ 10 227
1987	1 510 780	47 396	34 781	+ 12 615

(Çalışma Bakanlığı, 1988:10)

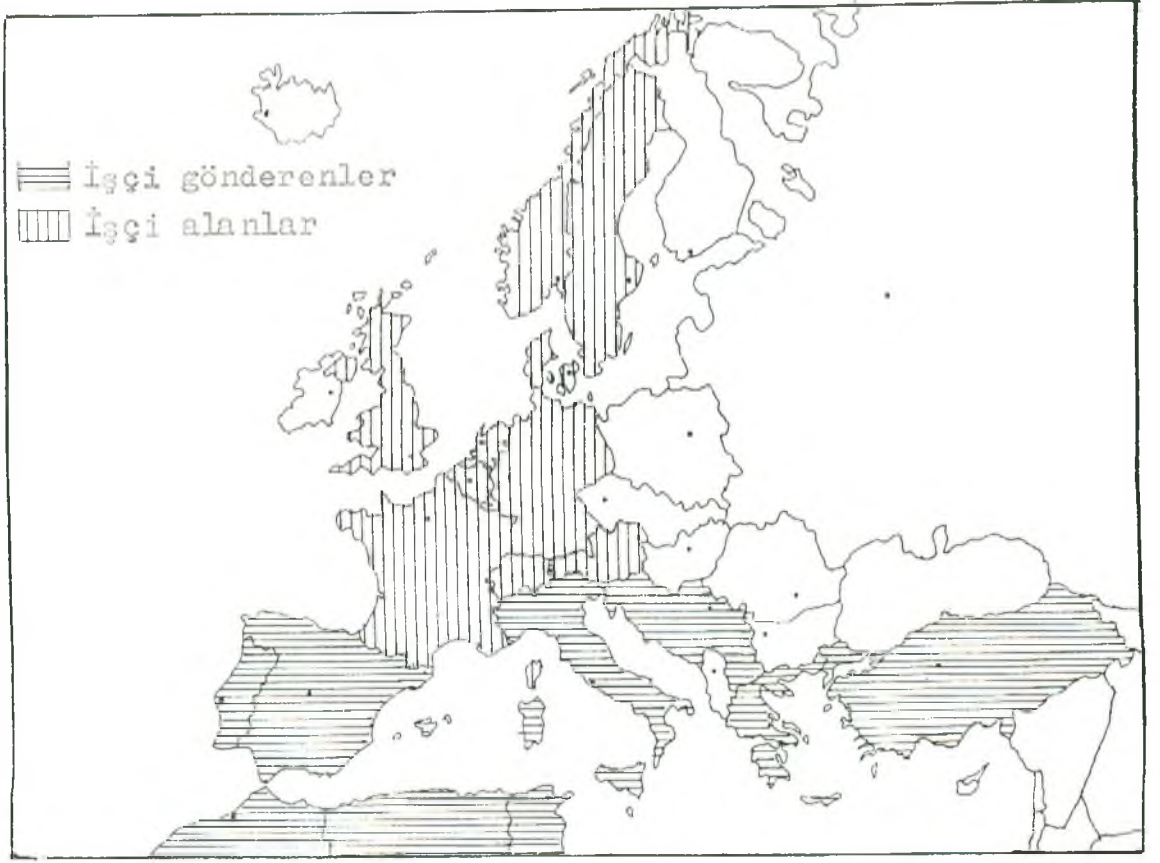
yetiştirebilmek için o zamana kadar yaptıkları tasarrufları yeterli görerek kesin dönüş yapanlar da vardır.

En son verilere göre gelişmiş Batı Avrupa ülkelerindeki Türk nüfus miktarı Tablo-9'da gösterilmiştir.

Tablo-9: Batı Avrupadaki işçilerimiz ve ailelerinin ülkelere göre dağılımları (1987 yılına göre): (Çal.Bak., 1988:303)

Ülkeler	İşçi sayısı	0-18 yaş çocuk sayısı	Toplam vatandaş sayısı
F.Almanya	629 019	557 778	1 510 780
Hollanda	80 000	74 611	167 325
Fransa	82 000	93 454	194 063
Belçika	35 100	29 579	81 883
Danimarka	11 000	9 950	23 000
İngiltere	5 000	3 000	17 000
AT ÜLKELERİ TOPLAMI	839 677	-	1 994 051
Avusturya	35 043	32 000	90 000
İsviçre	28 134	19 526	55 964
İsveç	10 000	10 063	22 414
Norveç	1 500	1 699	4 552
Diğer Avrupa ülkeleri toplamı	74 677	-	172 930
AVRUPA ÜLKELERİ GENEL TOPLAMI	913 796	-	2 166 981

Harita- 4: İşçi gönderen ve işçi alan ülkeler:

Bu konuda sonuç olarak şunlar söylenebilir: Günümüzde aile birleşmeleri, ilticalar ve kaçak girişlerle Avrupadaki Türk nüfus giderek artmaktadır. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından sonra alternatif olarak ortaya çıkan Ortadoğu ülkelerine işgücü gönderme olayı, bu ülkelerdeki işlerin kısa dönemli ve geçici olma özelliği nedeniyle Avrupaya işgücü göçünden farklı bir mahiyet taşıdığından Türkiye'deki işsizlerin başlıca tercihleri yine Avrupa olmaktadır. İleride daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi, Avrupadaki işçilerimizin bu ülkelerde temelli kalma eğilimine girmeleri yanısıra doğal nüfus artışları ve aile birleşmeleri yoluyla Avrupa ülkelerindeki Türk nüfus giderek artmaya devam edecektir.

Batı Avrupaya göç sadece Türkiye'den olmamakta, dünyanın diğer yerlerinden de bu ülkelere göç devam etmektedir. Şüphesiz bunun temel sebebi 'ülkeler arası gelişmişlik farkı'dır. Bu fark devam ettikçe göç kaçınılmazdır. Konunun önemine binaen Avrupa Konseyine üye ülkeler ile Finlandiya ve Yugoslavya'nın göç işlerinden sorumlu bakanları 13-15 Mayıs 1987'de Portekiz'de yaptıkları toplantıda şu görüşlere yer vermişlerdir:

"Batı Avrupadaki Göçmenler, Bugünkü Durum ve Geleceğe Bakış"

1. Göçmen işçi girişi azaldığı gibi, bunların ailelerini getirme oranı da azaldı (durgunluk dönemine girildi).
2. Bazı göçmenler kendi ülkelerine dönmelerine karşılık, çoğu ev sahibi ülkeye yerleşip, sonradan gelen aile bireyleri ile orada yerli nüfusun bir parçası olma adaydırlar. Aynı zamanda seyahat ve haberleşme kolaylıkları da günümüzde isteyen göçmenler için kendi ülkeleri ile irtibat kurmayı kolaylaştırmış, ev sahibi ülkelerde kendi kültürel benliklerini daha iyi korumaya başlamışlardır.
3. Göçmenlerin ev sahibi ülkeye katılma ihtiyacı, özellikle ana-babalarının kendi ülkelerinden geldikleri zamankinden farklı değer ve beklentilerle büyümüş olan 'göçmen kökenli gençler' tarafından bütün ağırlığı ile hissedilmektedir.
4. Üye devletlere işgücü göçü durdurulmasına rağmen bu ülkelerin çoğunda toplam yabancı nüfus artmaya devam etmektedir. Nedeni;
-Ortalama nüfus artış hızının düşük olduğu ortamda yabancı kökenli nüfusun yüksek doğum oranı,
-Üye devletlere süregelen yabancı akımı (iltica, aile birleşimi gibi insancıl nedenlerle yılda ortalama 700 000 kişi).
5. Gizli göç halen devam etmektedir.

- 6.İşgücü göndericisi kabul edilen bazı Güney Avrupa ülkeleri de (başta İtalya olmak üzere) Üçüncü Dünya ülkelerinden göçmen kabul etmeye başlamıştır (özellikle yetişmiş insan gücü).
- 7.Göçmenler ve sığınmacılar artık sadece Avrupa ve Akdeniz çevresinden değil, tüm dünyadan.
- 8.Günümüzde seyahat kolaylığı ve toplumun uluslararası nitelik kazanması gibi gelişmeler göçün önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacağını göstermektedir. Ülkelerarası ekonomik gelişmişlik farkı ve nüfus artış hızındaki farklar böylesine kesin olduğu sürece bu durum değişmeyecektir.
- 9.Göç sorunları dünyadaki her çeşit dengesizliğin sadece bir yönüdür ve bütün bu sorunların çözümü için uluslararası işbirliği gerekmektedir' (Çalışma Bakanlığı,1987:289).

Görüldüğü gibi mesele yalnızca Türkiye'nin meselesi değildir.Dolayısıyla bu sorunun çözümünde uluslararası işbirliğine gitmenin yanı sıra diğer göç alan ve veren ülkelerin tecrübelerinden de yararlanılması gerekmektedir. Fakat burada dikkatimizi çeken en önemli nokta Batı Avrupa ülkelerinin artık bu işçilerin 'kalıcı oldukları' gerçeğini kabul etmeleridir. Bunu bizim de kabul ederek ona göre politikalar oluşturmamız gerekmektedir.

D.TÜRK KAMUOYUNUN İŞGÜCÜ GÖÇÜNDEN BEKLENTİLERİ:

1950'li yılların sonlarında meslekî eğitim amacıyla başlayıp kısa sürede kitle halinde göçe dönüşen işgücü göçü olayına başlangıçta pek fazla önem verilmemiştir. Bu ilk yıllar zamanın DPT Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu'na göre 'işçilerin kendi göbek bağlarını kendilerinin kestikleri' dönemdir (Abadan,1976:47-106). Fakat daha sonra konunun ciddiyeti anlaşılaraq 1.Beş Yıllık Kalkınma Plânında meseleye yer verilmiştir.

Göçün önemli boyutlara varacağıının anlaşılması üzerine ilk resmî araştırmayı yapmakla görevlendirilen Abadan'a göre T.C.Devleti'nin işgücü göçünden başlangıçtaki beklentileri şunlardır:

1.Yurtdışına göç etmiş olan işçilerin endüstri çevresinde kazandıkları tecrübeler onların ileride kolaylıkla ulusal endüstriye uymalarını sağlayacaktır.

2.Bu işçilerin dış ülkelerde geçirdikleri süre olağanüstü verimli bir staj döneminin yerini tutacaktır.

3.Avrupa'dan dönen işçiler insangücü ihracı yapan ülkelerin ekonomisi çerçevesinde yapıcı bir rol oynamak suretiyle ulusal işçi sınıfı ile kolaylıkla bütünleşip bu sınıfın önderliğini yapacaktır (Abadan,1972).

Eatı Avrupa ülkeleri ise işgücü göçünden elde ettikleri faydaları yok farzederek Türk tarafına empoze etmeye çalıştıkları aşağıda ifade edilen görüşlere göre Türkiye'nin olayı enine boyuna düşünmesi gereksizdi. Onlara göre işgücü göçüne izin vermekle aşağıdaki avantajlara sahip olacaktık;

1.Yüksek orandaki ülke işsizlerinin önemli bir bölümü yurtdışına gönderilecek. Bu yalnızca ekonomik yarar sağlamayacak, aynı zamanda ülkedeki işsizlerin toplumsal ve siyasal baskılarını da azaltacaktı.

2.Ülkemize önemli miktarlarda yabancı para girecek, bu para hem ödemeler dengesindeki açığı kapatacak, hem de üretken ekonomik yatırımlar için kaynak oluşturacaktı.

3.Çok sayıda işçi Batı'nın sanayi deneyim ve eğitiminden geçerek nitelikli hale gelecek, Batı çalışma disiplini ile gelişmiş ülkelerin değer sistemlerini kavrayacak, dönüşte ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasında etkili olabileceklerdi.

4.Ayrıca bu bir geçiş dönemi idi. Ülkemiz kalkınırken dışarıya işçi göndermek gerekmeyecekti. O zaman kalkınan ülkenin kendisi için işgücü gerekecekti. Kalkınmanın yolu buydu ve dışgöçle bu yol açılmıştı (Gitmez,1983:101).

Siyasî partilerimiz de claya millî bir politika oluşturacak tarzda bakmamışlardır. Genel karakter 'iktidardayken tasvip, muhalefette iken eleştiri' şeklinde tezahür etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Türk tarafı ikili işgücü anlaşmaları imzalanırken bir İtalya veya bir Yugoslavya'nın kendi işçileri için elde ettiği hakların aynısını elde edememiştir. Özellikle konut, yerleşme, sosyal haklar, geri dönüşler vbg. son derece önemli hususlar genellikle zamanın akışına bırakılmış, sonuçta da 'serbest dolaşım hakkı'nda olduğu gibi mesele daima Batı ülkelerinin lehine çözümlenmiştir.

Dışgöçle ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşlarının da ayrı ayrı görevlendirilmesi, bunlar arasında bir koordinasyon sağlanamaması, en azından mutlaka olması gereken "Dış Türkler Bakanlığı"nın bir türlü kurulamaması nedeniyle mesele bölük pörçük ele alınmış, sonuçta da

buğün dahi halâ içinden çıkılamayan problemler yumağı oluşmuştur.

Yurtdışı işçi meseleleri ile ilgilenen bakanlıklar ve ilgi alanları

Tablo-10'da gösterilmiştir.

Tablo-10:Yurtdışı işçi sorunları ile ilgili bakanlıklar

Bakanlık adı	Uzmanlık ve ilgi alanları
Dışişleri Bakanlığı	Anlaşmaların imzalanması ve müzakeresi
Çalışma Bak.	İş bulma, yerleştirme, sosyal güvenlik
Maliye ve Gümrük Bak.	Döviz transferi, vergi, gümrükler, DQM'ler
Sağlık Bak.	Sağlık tedbirleri
Millî Eğitim Bak.	İşçi çocuklarının eğitimi
Sanayi ve Teknoloji B.	İşçi yatırımları
Köyşeri Bak.	Köy kalkınma kooperatifleri
Devlet Bakanlıkları	DPT bünyesinde çeşitli yayın ve plânlamalar

(Kaynak:Abadan,1976:101)

İşgücü göçü ile ilgili olarak Türkiye'de o dönemde mevcut sendikaların görüşleri de tıpkı siyasî partilerimiz gibi birbirine zıttır.

Ör. Türk-İş 'İşçilerimizin yurtdışına gitmelerinin iyi birşey olduğunu, hatta işçi yatırımları ile Türkiye'de bir türlü kurulamayan motor ve elektronik sanayiilerinin bile kurulabileceğini' belirtirken, DİSK 'işçi göçünün olumsuz bir gelişme olduğunu, hükümetlerin ülke içindeki işsiz sayısındaki patlamaya karşı işgücü göçünü bir emniyet süpabı olarak gördüğünü, dolayısıyla yurtiçindeki işsizlik sorununu çözümlemek için ciddi çalışmalar yapma işini ertelediklerini, böylece de ülke kalkınmasının geciktirildiğini' savunmuştur (Abadan,1976:82).

Yurtdışına işçi gönderilmesi ile ilgili olarak 1960'lı yıllarda işverenlerimizin de görüşleri alınmıştır. Tıpkı siyasî partiler ve sendikalarımız gibi işverenlerimizin de bir kısmı olaya olumlu açıdan yaklaşırken, bir kısmı da çeşitli sakıncalarını dile getirerek karşı

çıkılmışlardır. 16'sı devlet sektöründen, 10'u da özel sektörden seçilen işverenlerimize; "Siz, Türk işçilerinin dış ülkelere gidişini Türk iktisadı ve sanayii, Türk emek piyasası ve Türk sosyo-kültürel hayatı yönlerinden nasıl buluyor ve değerlendiriyorsunuz?" sorusunu soran Dereli'nin aldığı cevaplar şunlardır:

Sakıncalı bulanlara göre bunun nedenleri;

1.Dış ülkelere işçi göndermek yolu ile meselelerimize çare bulmaya çalışmak tamamen 'gecekondu' bir tedbirdir. Bu hareket işsizliği azaltarak kısa dönemde hükümetler üzerinde bir morfin tesiri yapacak ve ülkemizde sanayiinin kurulmasını teşvik edici faktörlerin rolünü zayıflatacaktır.

2.Nüfusu hızla artan Türkiye'de dışarıya göç işsizliğe çare değildir.

3.Gidenlerin bir kısmı dönmek istemeyecektir. Dönecek olanların büyük çoğunluğu ise bir işverene tabi olmadan serbest çalışmak isteyeceklerdir. Bu bakımdan dışarıya işçi göçünün Türk sanayiine önemli bir etkisi olmayacaktır.

4.İşçilerin vasıfları artmayacaktır. Modern Batı sanayiinde işin son derece küçük parçalara ayrılması ve her bir işçinin bu parçalardan sadece birini ifa etmesi nedeniyle işçiler yeni vasıflar elde etmek yönünden pek kazançlı olmayacaklardır. Hatta monoton ve muayyen bir iş yaptıklarından bildiklerini de unutacaklar ve mesleklerinde gerileyeceklerdir.

5.Dönenler buradaki ücretleri yeterli bulmayacaklar, tekrar dışarı gitmek isteyeceklerdir.

6.Vasıflı işgücü kaybına neden olacaklarından Türk sanayiinin binbir güçlkle yetiştirdiği işgücü göz göre göre Batıya kaptırılacaktır. İhraç konusu bu insan gücünün eğitimi ve yetişmesi için harcanan

paranın memleketin fakir insanının sırtından çıktığı belirtilerek, bundan ileri derecede sanayileşmiş ülkelerin faydalanmasını sağlamak doğru değildir.

Olumlu karşılayanların ileri sürdükleri gerekçeler de şunlardır:

1.(Teknolojik tecrübeye sahip işçilerden kesin dönüşlerinde faydalanabilmek için benzer teknolojiye sahip tesislerin ülkemizde de kurulması şartı ile) Türk işçileri dışarıda teknolojik yenilikler öğrenecekler ve bu yenilikleri ülkemizin menfaatleri doğrultusunda kullanacaklardır.

2.Giyim kuşamları değişecek, sık yıkanma alışkanlığı kazanacaklar, kravat takacaklar, temiz giyinecekler.

3.Batı ülkelerinde kazandıkları görgü sayesinde ülkemizdeki kadın erkek farklılığı en aza inecek.

4.Köyleri beğenmeyip şehirlere yerleşecekler.

5.Bu gurbetçilik sayesinde birçok kan davası sona erecek.

6.Batılılaşacağız. (Bu konuda bir işverenimiz aynen şunları söylüyor: "Bizde şimdiye kadar sadece aydınlar dış ülkelerle temas etmiş, fakat halkla ilişki kurup bu temaslarının sonuçlarından asıl kütleleri faydalandıramamışlardır. Bugün Batı'ya işçi akımı sayesinde büyük kütlelerin dış ülkeleri görmeleri ve yurda döndüklerinde kendi seviyelerindeki kimseleri uyarmaları mümkün olacaktır. Bu şekilde yarım milyondan fazla işçi kendi statülerinde bulundukları için belki 5 milyon insanın zihniyetini daha kolaylıkla değiştirebileceklerdir").

Yine aynı makalesinde Dereli, işçilerimizin bizzat kendi gidiş nedenlerini de şu şekilde özetlemektedir; İşsizlik, Türkiye'deki ücretlerin düşük ve yetersiz oluşu, meslekî bilgi kazanma ve yeni vasıflar elde etme, dış ülkeleri görme, renkli bir hayat arama, izine gelenlerin lente propagandaları, eşya ve otomobil getirme vb.(Dereli,1966).

Yurtdışına işgücü göçü olayını sosyolojik yönden eleştiren K.Tuna-ya göre genel olarak Türkiye'nin dış göçten beklentileri şunlardır:

a.Sosyo-ekonomik yararları:

1.İstihdama yardım edecekler, geçici de olsa işsizliğe çare olacaklar.

2.Döviz geliri sağlanacak.Özellikle ödemeler dengesi açığı kapatılarak, yeni yatırımlar için hazır sermaye girişi olacak.

3.Meslekî eğitimden geçecekler. Ciden işçiler bilgi ve görgülerini arttırıp Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında yetişmiş insan gücü olarak yerlerini alacaklar.

4.Toplum kalkınmasına yardımcı olacaklar. Eğitilmiş bir biçimde tasarrufları ile yurtdışından dönen işçiler Avrupa görmüş toplum önderleri olarak ve kooperatifleşerek yurt kalkınmasında aktif rol oynayacaklar.

b.Sosyo-kültürel yararları:

1.Eğitim ve görgüleri artarak değişik bir dünya görüşüne sahip olacaklar, disiplinli ve verimli çalışma anlayış ve alışkanlığı kazanacaklar.

2.Yabancı dil öğrenecekler. Böylece hem meslekî açıdan ilerleyecekler, hem de kültür alış-verişine yardım edecekler.

3.Kültür alış-verişinde bulunacaklar, böylece milletler birbirlerine yakınlaşacaklar, Türk insanı çağdaş uygarlığı tanıyacak.

4.Sosyal entegrasyon sağlanacak, AET ile birleşmenin öncüsü olacaklar, birleşmenin ilk adımını atacaklar.

5.Politik açıdan bilinçlenecekler, sendikal faaliyetlere katılacaklar, böylece yurda dönüşlerinde demokrasinin daha da yerleşmesine yardımcı olacaklar (K.Tuna,1981:64).

Dışarıya işgücü göçünün başlangıcından günümüze yaklaşık 30 yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu beklentilerden gerçekleşenler şunlardır:

Gerçekleşenler:

Bütün beklentilerin aksine işçilerimiz kısa bir süre çalıştıktan sonra kesin dönüş yapmamışlardır. Devletimizin tüm iyi niyetli beklentilerine rağmen dışgöçe olumsuz bakan işadamlarımızın tahminleri büyük ölçüde doğru çıkmıştır. Yani dışarıya işçi göndermekle Türkiye'deki işsizlik sorunu çözümlenmemiş, tam tersine artarak devam etmiştir. Ödemeler dengesi açığı büyük ölçüde kapatılmıştır, fakat bu rahatlama kalkınma hamlelerine yeterince önem verilmemesine neden olmuştur. Gelen dövizler hem devletimizi, hem de Türkiye'deki işçi yakınlarını tembelliğe teşvik ettiği gibi enflasyonun da artmasına neden olmuştur. Çoğu temizlik, madencilik ve akan şerit başlarında çalıştıklarından vasıfları artmamıştır. Dönenler hem ücretleri yeterli görmediklerinden hem de istedikleri gibi bir iş bulamadıklarından sabit ücretli bir işe girmektense serbest çalışmayı, boşta gezmeyi veya yeniden geri dönüş yolları aramayı tercih etmiştir. Vasıflı gidenler sadece Avrupa'nın kalkınmasını sağlamışlar, -tabiri caizse- posaları çıktıktan sonra Türkiye'ye dönmeye başlamışlardır. Gidenlerin çoğu kravat takmıştır fakat Avrupalılaşamamışlardır.

Devletimizin önemli beklentilerinden birisi olan 'dönecekler, toplum önderleri olacaklar' tahmini ise hiç tutmamıştır. Tam tersine köylülerimiz bu kişilerin hesap bilmez, müsrif ve gösterişe düşkün hallerine bakarak onları "alamancı" diyerek dışlamış, ona uymak yerine ondan maddî olarak faydalanma yollarını tercih etmişlerdir.

İşçilerimiz sosyal açıdan Avrupa'ya entegre olamadıkları gibi, bu

lkelerde ikinci sınıf vatandaş olup, ırkçı saldırıların başlıca hedefleri haline gelmişlerdir.

Gönderdikleri dövizlerle gerçekten Türkiye ekonomisine büyük faydalar sağlamışlardır. Özellikle şehirlerle yaptıkları konutlarla şehirlerimizdeki konut sıkıntısına bir ölçüde çare olmuşlardır. Kırsal kesimdeki birçok köy ve kasabanın da gönderdikleri dövizlerle ayakta kalmasını sağlamışlardır. İşçi şirketleri gibi dünyada eşine az rastlanır bir hareketin öncüsü olmuşlar, fakat ne yazık ki başarıya ulaşmamışlardır.

Sonuç olarak Türkiye`den Batı Avrupa ülkelerine işgücü hareketinden hangi tarafın daha kârlı çıktığını TBMM`de yapılan görüşmeler bize açıkça göstermektedir.

Tarih: Ocak 1991. Yer: TBMM. Konu: 1991 Yılı Bütçe Görüşmeleri.

1991 yılı bütçesini Türkiye Büyük Millet Meclisi`ne sunan Maliye Bakanı Adnan Kahveci konuşmasının bir yerinde "...yurtdışına işgücü göndermek geçmiş hükümetlerin en büyük hatalarından birisiydi...." diyor. Daha sonra muhalefet adına kürsüye gelen Süleyman Demirel, eleştirisini yaparken A.Kahveci`nin yukarıdaki sözüne karşılık olarak "...hayır, yurtdışına işgücü göndermek bir hata değildi. Bu yolla Türkiye`nin kasasına bugüne kadar 50 milyar dolar döviz ğirmiştir. Biz birçok sıkıntımızı bu dövizler sayesinde atlattık.." diyerek cevaplıyor. Daha sonra bütçenin tümü üzerindeki eleştirileri cevaplandırmak için tekrar kürsüye gelen A.Kahveci konu ile ilgili olarak bu sefer şu ibret dolu sözleri söylüyor: "...Evet, yabancı ülkelere ğiden Türk işçileri Türk ekonomisine 50 milyar döviz kazandırmışlardır, bunu kabul ediyorum. Fakat çalıştıkları ülkelerde bu işçilerimizin yarattıkları değer ise 700 milyar dolardan fazladır. Keşke onla-

rın oralarda çalıştıkları fabrikaları biz 1960`lı yıllarda Türkiye`de kursaydık, işçilerimizi de bu fabrikalarda istindam etseydik de 750 milyar dolar dövize biz sahip olsaydık. O zaman ülkemiz de bu durumda olmaz, bu tartışmaların da bir anlamı kalmazdı..."

Bütçe görüşmelerinden hemen 4 ay gibi kısa bir süre sonra bazı başkanlarımızın Körfez Savaşından zarar gören ülkelerin imarında Türk işgücünün kullanılması ile ilgili temaslar yapmak üzere Ortadoğu ülkelerine gittikleri göz önüne alınırsa 30 yıllık işgücü göçü tecrübelerinden devlet olarak gereken dersi almadığımız sonucu ortaya çıkmaktadır.

E.BATI AVRUPA ÜLKELERİ AÇISINDAN İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN ÖNEMİ:

Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye gibi Akdenize kıyısı olan ülkelere 1950'li yıllardan itibaren giderek artan oranda işgücü ithal etmeleri olayı bu ülkeler açısından bakıldığında tesadüfen alınmış bir tedbir veya ilerisi düşünülmeden atılmış bir adım değil, tam tersine her yönü ile hesaplanmış, belirli bir plân ve program dahilinde ele alınmış bir konudur. Aşağıda Batı Avrupa ülkelerinin dışarıdan işgücü ithalinden sağladıkları faydalardan bazıları üzerinde durulacaktır. Bunlar:

a.Batı Avrupa'nın içinde bulunduğu demografik sorunlara çözüm getirme: bu sorunlardan başlıcaları şunlardır:

1.Batı Avrupa ülkelerinde nüfus artış hızının giderek düşmesi. Bilindiği gibi işgücü arzı önce yeterli miktarda çalışan nüfusun varlığına, sonra da bu kütlenin yaş ve cinsiyet yapısına bağlı bir durumdur. İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa'da nüfus artış hızı düşmüş, buna bağlı olarak da çalışan nüfus gittikçe azalırken bağımlı ve yaşlı nüfus artmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşının etkileri 15-20 yıl sonra 1960'ların işgücü arzına büyük ölçüde yansımıştır. Ör.F.Almanya'nın 1950-64 yılları arasındaki 14 yıllık süre içindeki nüfus artış hızının % 1.65 gibi çok küçük bir değer göstermesi bu ülkenin işçi talebiyle ilgili olarak uzun vadeli plânlar yapmasını gerekli kılmıştır (bkz.Tablo-11).

2.1939'larda birbirine eşit olan kadın ve erkek nüfus oranlarının İkinci Dünya Savaşından sonra bozulması ve 1960'lara gelindiğinde bu oranlarda fazla bir değişme görülmemesi. (Ör.F.Almanya'da 1950 yılında nüfusun % 53.3'ü kadın, % 46.7'si erkekti).

Tablo-11:1950-1975 arası dönemde F.Almanya ve Türkiye`de nüfus artışı:

Yıllar	F.Almanya		Türkiye	
	Nüfus miktarı	Endex	Nüfus miktarı	Endex
1950	49 989 000	1000	20 947 000	1000
1955	52 382 000	1048	24 065 000	1148
1960	55 433 000	1109	27 755 000	1325
1965	58 655 000	1173	31 391 000	1498
1970	60 405 000	1208	35 605 000	1699
1975	61 870 000	1238	40 348 000	1926

(Kaynak: O.Tuna,1966/a)

3.Faal nüfus oranının daralması.Ör.F.Almanya`da 1950`de 15-64 yaş arası nüfus oranı % 68.6`dan 1960`da % 64.7`ye düşerken, 65 yaşın üstündeki nüfus da % 10.4`den % 12.7`ye yükselmiştir. Bunun yanında yine 40-65 yaş arası nüfus içinde savaştan kalma çok sayıda sakat ve çalışamaz durumdaki nüfusun varlığı da önemli bir problem teşkil ediyordu (O.Tuna,1966/a).

4.Endüstrileşmenin ortaya çıkardığı çevresel sorunlar ve refah devleti olma özelliği hizmet sektöründe büyük bir istihdam açığı meydana getirmiş, bu da sanayi sektöründen bu alana geçişi teşvik ettiğinden özellikle imalât sanayii alanında önemli miktarlara varan işgücü açığı meydana gelmiştir (Gökdere,1978:125).

5.1955`de F.Almanya Ordusunun kurulması da sivil işgücünü azaltıcı bir etki yapmıştır.

6.Göçmen işçi ve yakınlarının mal ve hizmet taleplerindeki artış da göçü kendi kendini besleyen aşamaya getirerek yeni yabancı işçi ihtiyacının doğmasına neden olmuştur (Gitmez,1983:58).

7.Pirçok özendirici tedbir alınmış olmasına rağmen bu ülkelerde nüfus artış hızında önemli bir yükselme meydana gelmemiştir.

b.Batı Avrupa Ülkelerinin içinde bulundukları sosyc-ekonomik durumu daha da geliştirme ve iyileştirme istekleri:

1950'den itibaren özellikle F.Almanya'da işsizlik oranları % 1'lere kadar düşmüştür. Gelişen teknoloji tarımda çalışanların oranını 1950'de % 24.6'dan 1970'de % 8.8'e düşürürken, aynı dönemde sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların oranının da % 75.2'den % 91.2'ye çıkmasını sağlamıştır (Gitmez,1983:84). Böylece süratle büyüyen ekonomileri için gerekli işgücünü kendi kaynaklarından sağlayamayacaklarını anlayan Batı Avrupa ülkeleri ortaya çıkan bu problemi 'geçici' veya 'misafir işçi' adını verdikleri yabancı işçilerle giderme yoluna gitmişlerdir. Batı Avrupa ülkelerinin bu geçici işçilerden sağladıkları faydalar sayılamayacak kadar çoktur. İşte bunlardan birkaçı:

1.Yerli işgücünün yeterli sayıda olmaması nedeniyle işçi ücretlerinin arttırılması nususunda sendikaların artan baskısıyla karşılaşan Avrupalı işverenler bu yolla işçi ücretlerindeki aşırı artışın önüne geçmişlerdir.

2.Yine özellikle F.Almanya'da tüm işsizler ve çalışma yaşındaki kadınların hepsi çalışsa bile işgücü açığının kapatılamayacağını anlaşılmaması sonucu (ör.1961'de 552 098 açık işyerine karşılık 180 855 kayıtlı işsiz vardı ve aradaki açık 371 243'dü (Gökdere,1978:104) bu ülkelerin önlerinde iki yol vardı; ya işgücü yerine yeni teknolojileri ikame edecekler, ya da ucuz işgücü ithal edeceklerdi, ikincisini tercih ettiler.

3.Yabancı işçilerin en çok istihdam edildikleri imalât sanayiinde gerçek ücret artışlarının emek verimliliğindeki artışlardan daha yavaş gerçekleşmesi sağlanmıştır (Güzel,1981:13).

4.1973'lere gelinceye kadar son derece ucuza elde ettikleri petrol gibi bir enerji ve hammadde kaynağına ilave olarak sanayiinin bir başka önemli unsuru olan kalifiye ve ucuz işgücü sayesinde bu ülkeler kalkınmalarını hızlandırdıkları gibi, düşük maliyetle elde ettikleri ürünleri de uluslararası pazarlarda daha kolay satabilmişlerdir. Hatta bu durum Batı Avrupa ülkeleri arasında işgücü ithal etme yönünden bir rekabete bile yolaçmıştır. Çünkü ucuz işgücü ithal eden ülke, etmeyen ülkeye göre üretim maliyeti ve ihracat fiyatlarında avantajlı duruma geçmiştir.

5.Alıcı ülkeler tıpkı gönderici ülkeler gibi işgücü yönünden sınırsız denebilecek imkânlarla kavuşmuşlar, böylece üretimin ve varolan işgücünün yapısını kısa sürede değiştirme gereği duymadan Avrupalı işverenler yatırımlarını istedikleri gibi büyütme imkânı bulmuşlar, hatta bu sayede dışarıdan üretim sermayesi transferlerini azalttıkları gibi, uluslararası sermayenin de (özellikle ABD sermayesinin) işgücü alıcısı bu ülkelere akmasını sağlamışlardır (Gitmez,1983:58).

6.Transfer edilen işgücünün her türlü sağlık kontrolünden geçirilerek alınması sayesinde bu işçiler daha az hastalanarak, daha az işgünü kaybına neden olmuşlardır. Alıcı ülkeler ayrıca bu göçmen işçi kitlesinin yetişmesi ve çalışacak duruma gelmesi için hiçbir masrafta bulunmamışlar, belirli bir süre sonra geri gönderilecekleri için de ileriki yaşlarda ortaya çıkacak bakım masraflarının külfetinden de kurtulacaklardır. "1957-1973 Yılları İtibariyle Batı Almanya'daki Yabancı İşçilerin Bir Kâr ve Zarar Analizi" isimli eserinde R.C.Elitz '1945-1961 yılları arasında Dem.Almanya'dan F.Almanya'ya göçen 3 milyon nitelikli işçi sayesinde 1961 fiyatlarıyla F.Almanya'nın 22,5 milyar mark tutarında bir eğitim ve yetiştirme masrafından kurtulduğunu, 1976 tarihini itibariyle bu rakamın diğer yabancı işçilerle birlikte 55 milyar markı bulduğunu' ifade etmiştir (Akt.Gitmez,1983:91).

7.Yabancı işçiler sayesinde bu ülkeler yerli işgücünü daha iyi şartlara sahip,yüksek ücretli, yıpratıcı olmayan işlere çekmişler; pis, ağır, düşük ücretli ve güvencesiz işleri yabancılara bırakmışlardır. Yapılan araştırmalarda yabancı işçilerin % 80'i gittikleri ülkelerde yerli işçilerin çok yüksek ücretle bile çalışmak istemedikleri (ör. madenler gibi) çok tehlikeli, ağır ve pis işlerde çalıştıklarını ortaya koymuştur (Güzel,1981:7).

8.Düşük ücretle çalıştırılabilecek çok sayıda yedek işgücünün varlığı işçi ücretlerinin yükselmesini önlediğinden özellikle 2.Dünya Savaşı öncesinden kalma ekonomik olmayan atölye ve imalâthane tipi küçük işletmelerin ayakta kalmaları sağlanmıştır. Hatta bu alanlarda bu işletmelerin sahiplerinin yeni yatırımlarını kolaylaştırmak için kaçak işçi çalıştırılmasına devlet bizzat göz yummuştur.

9.Bu ülkeler yabancı işçilerden kendi işçilerinden kestiği tüm vergileri kestiği halde kendi işçilerine verdiği siyasal hakların hiçbirini vermediği gibi sosyal hakları da uzun süre saklı tutmuştur. Özellikle sosyal güvenlik, kira yardımı, yaşlılık sigortası, vergi iadesi, çocuk parası gibi milyarlarca mark tutan ödemeleri mümkün olduğu kadar yabancı işçilerden saklamışlar; fakat bu işçilerin yıllar sonra artan bilgi ve tecrübeleri sonucu olayın farkına yavaş yavaş varmalarıyla tam olmasa da bu hakların önemli bir kısmına ancak kavuşmuşlardır. Bugün bile bu haklardan işçilerimizin tam olarak yararlandığını söylemek zordur.

10.Göçmen işçiler Batı Avrupanın ürettiği tüketim mallarına hazır pazar haline getirilmiştir. İşçilerimizin bu ülkelerde kalış süreleri uzadıkça hayımlardan çıkılıp yeni evlere taşınılmış, bu evler dayanıp döşenmiş, özel oto sanipliği artmış, yıllık izine gidiş-gelişler seyrekleşmiştir. Özellikle tasarruf eğilimleri çok yüksek olan Türk işçileri arasında tüketim mallarına talep daha fazla olmuştur.

11.Batı Avrupada İkinci Dünya Savaşı öncesinden kalma evlerde yaşayanların çok büyük kısmı bu evleri oda oda yabancı işçilere çok yüksek ücretlerle kiraya vererek kendileri daha iyi semtlere taşınmışlardır. Hatta bu yolla kimsesi olmayan eski ev sahibi yaşlı insanlar bile önemli bir gelir kapısına kavuşmuşlardır.

12.Özellikle 1960`lı yılların sonları ile 1970`li yılların başlarında yabancı işçilerin kazandıkları paraları piyasaya sürmeden tüketimden çekip tasarruf ederek kendi ülkelerine göndermeleri sonucu Batı Avrupa ülkelerinde enflasyonist eğilimlere karşı bir emniyet süpabı görevi yapmışlardır (K.Tuna,1981:56).

13.Özellikle Türklerin büyük miktarlara varan tasarrufları ile bulundukları ülkelerin ekonomilerine büyük destek sağladıkları bilinmektedir. Ör.F.Almanya gibi çok sayıda Türk işçisi çalıştıran ülkelerin bu tasarruflarla kendi ekonomilerini canlandırdıkları gibi, Türkiye gibi ülkelere devlet kredisi vererek işgücü veren ülkeleri iki kez sömürdükleri de bir gerçektir. Hatta borç para verip vermemeyi Demokles`in kılıcı gibi başımızın üstünde tutarak işişlerimize müdahale edip, kendi çıkar ve ilkelerine ters düşen fakat bizim yararımıza olabilecek ekonomik ve siyasî girişimlerimize de engel olma alışkanlıklarını sürdürmektedirler (Vassaf,1983:117).

Batı Avrupa ülkelerinin işgücü alımından elde ettikleri faydalar elbette bu kadarla kalmamaktadır. Özellikle günümüzdeki uygulamalara bakıldığında bunu açıkça görmek mümkündür. Bu tek yanlı sömürü ilişkisinin günümüze yansıyan çarpıcı örneklerini de şöyle özetleyebiliriz:

Bugün Avrupa`daki Türk işçileri iki tercihle karşı karşıya bırakılmıştır; Ya asimile olacaklar, yani Avrupalılaşacaklar, ya da ülkelerine geri döneceklerdir. Her türlü insan hakları kavramlarına aykırı o-

lan bu baskıların temeline inildiğinde Avrupa'nın aslında orada doğup büyüyen ve asimile edebileceğine inandığı 2. ve 3. kuşak Türkleri istediği, fakat öz kültüründen bir türlü kopamayan, orada adeta bakkalıyla kasabıyla Türk mahalleleri yaratan 1.kuşak Türkleri istemediği ortaya çıkmaktadır.

Avrupa ülkeleri kalmalarını istedikleri 2. ve 3. kuşak Türk neslini elbette kendileri ile eşit seviyeye çıkarmak için istemiyor. Tam tersine yukarıda ifade edilmeye çalışılan tek yanlı faydaların devamını sağlamak için istiyor. Nitekim bütün Batı Avrupa ülkeleri 2. ve 3. kuşak Türklerin iyi ve kaliteli bir eğitim almalarını ve yükselmelerini açıkça engellemektedirler. Hatta kendi sistemlerinden kaynaklanan bazı hataları bile kasıtlı olarak düzeltmeyerek binlerce zeki Türk çocuğunun geri zekâlılar okullarına gitmelerine seyirci kalmaktadırlar. Çünkü Avrupa kendi vatandaşları ile rekabete girip kirli ve pis işleri yapmak istemeyecek düzeyde eğitim görmüş yabancı işçi çocukları istemiyor. Hatta kendi vatandaşlarından çocuklarını okullara göndermek istemeyen olursa onlar hakkında soruşturma açarken böyle bir durumda olan Türk ailelerine göz yumuyor, ses çıkarmıyor. Onların niçin düzenli olarak okula gönderilmediklerini, lise ve üniversite tahsili yapmadıklarını araştırmıyor. Tam tersine sürekli olarak bu çocukların birer vasıf kazanarak nitelikli işçi olmaları gerektiğini sürekli hatırlatıyor. Türk çocuklarının bu ve benzeri şekilde eğitim haklarının gözardı edilmesinin temelinde Avrupa'nın yeni çöpçü, bulaşıkçı, hizmetçi ve madencilerinin bu kuşaktan sağlanması düşüncesi vardır.

Bütün bunlara karşılık Avrupa bir yandan da bu çocuklara sahip çıkıyor, onları kendi vatandaşlığına geçirmek için türlü kolaylıklar sağlıyor. Gözlemcilere göre bunun da sebebi, Avrupa'da sıfır civarında seyreden nüfus artış hızının daha da düşeceği gerçeğinin açıkça görülmeye başlanmasıdır. Yaşlı nüfusun hızla artması, sanayi sonrası tüketim toplumu rehaveti içindeki Avrupa gençliğinin giderek gevşemesi, Avrupa'nın kaderine ortak olmayı yadsıyan, Eudizmden cinselliğe, çevrecilikten savaş aleyhtarlığına bir sürü akım peşinde koşan, Willy Brandt'ın ifadesi ile 'gelecek için umudunu yitirmiş inançsız bir genç nüfus kitlesi'nin varlığı büyük sorun yaratmakta, Avrupa ülkelerini kara kara düşündürmektedir. İşte bu genç nüfus açığını kapatmak için millî benliklerini kaybetmiş 2. veya 3. kuşak yabancılar, özellikle de Türkler önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Nitekim daha bugünden Afrika'da Fransa adına savaşan Türk lejyonierlerin varlığı gazetelere zaman zaman yansımaktadır. Hatta bundan daha da çarpıcı bir örnek spor dan verilebilir. Bugün Avrupa ülkelerinin millî formalarını giyen birçok Türk sporcu yeri geldiğinde Türkiye adına yarışan sporcularla uluslararası yarışmalarda karşı karşıya gelerek öz vatanlarının değil, vatandaşlığına geçtikleri ülkelerin millî marşlarını çaldırmakta, onların bayraklarını göndere çektiirmektedirler. Yarın Almanya üniforması altındaki bir Türkün Türkiye'ye karşı herhangi bir cephede savaşmayacağını kim garanti edebilir?

Sonuç olarak Fatı Avrupa'nın işgücü göçünden beklentileri ve sağladığı faydalar henüz bitmemiş, tam tersine artarak devam etmektedir.

III. İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE ÖRNEKLER

- Köy Kalkınma Kooperatifleri
- İşçi Şirketleri
- Meskenler ve Yerleşme Şekilleri Üzerine Etkileri: TÜRKELİ Ör.

Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine işgücü hareketinin başlangıcından günümüze 30 yılı aşkın bir süre geçmiştir. Çeyrek yüzyılı aşkın bu zaman dilimi içinde işçilerimizin Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve mekânsal yapısı üzerine çeşitli etkileri olmuş, muhtelif tecrübeler yaşanmıştır. İşgücü göçünün halen yurtdışında olanlara bağlı olarak gösterdiği sosyal ve mekânsal özelliklere geçmeden önce, geçmişten günümüze gelinceye kadar hem Devletimizin hem de işçilerimizin yaşadıkları bu tecrübelerden birkaçı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Çünkü gerek yakın zamanda kesin dönüş yapmış, gerekse halen yurtdışında çalışmakta olan vatandaşlarımızın çevrelerini algılama ve bunun sonucunda ortaya çıkan mekânla ilgili karar ve davranışlarının temelinde geçmişte yaşanan bu tecrübelerin büyük izleri vardır.

Örneğin, Türkiye'nin başlangıçta işgücü göçünden beklentilerinden birisi olan 'kırsal kesime dönecekler, oraları kalkındıracaklar, toplum önderleri olacaklar vb.' ümitlerin gerçekleşmemesinde Köy Kalkınma Kooperatifleri hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması yatmaktadır.

Yine aynı şekilde, özellikle 1980'li yıllarda önemli miktarlara varan oranlarda toplu paralarla kesin dönüş yapan işçilerimizin iktisadî yatırımlar yerine gayrimenkul ve marjinal sektöre kaymalarının te-

melinde de 1970'li yıllara damgasını vuran 'işçi şirketleri' olayının iflâslarla neticelenmesinin önemli rolü vardır.

Bu iki önemli hareketin sonuçsuz kalması işçilerimizi ülke kalkınmasını hızlandıracak yatırımlardan ziyade başta konut olmak üzere bireysel yatırımlara yöneltmiş, bu da bir yandan önemli miktarları bulan yabancı paranın toprağa gömülmesine neden olurken, diğer yandan da işçilerimizi 'gelecek endişesi'ne sevk ederek yurtdışında bulundukları ülkelerde kalma ve yerleşme eğilimine sevketmiştir.

Bugüne kadar, yurtdışında çalışan işçilerimizin Türkiye üzerindeki ekonomik, sosyal ve mekânsal etkilerini konu alan yüzlerce kitap ve makale yayınlanmıştır (Abadan,1986). Gerek bu çalışmaların bir tekrardan sakınılması, gerekse işgücü göçünün günümüzdeki mevcut yapısı ve gelecekteki muhtemel özellikleri üzerinde daha ayrıntılı durabilmek amacıyla örnekler Köy kalkınma Kooperatifleri, İşçi Şirketleri ve son olarak da yerleşim ve mesken özellikleriyle ilgili olarak Türkeli Örneği ile sınırlı tutulmuştur.

Özellikle bu son örnek, Abadan ve arkadaşlarının 1970'li yılların başlarında araştırıp 1976 yılında yayınladıkları "Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma" isimli eserden sonra en kapsamlı çalışmalardan birisi olup ayrıca meselenin günümüze en yakın zamandaki boyutlarını ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

A. KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ:

1950'li yılların sonlarına doğru Birleşmiş Milletler teşkilâtı, ekonomik kaynakları kıt fakat kalkınma çabası içinde olan geri kalmış ülkeler için bünyesindeki uzmanlar grubuna "ya geleneksel usüllerle, ya da yeni toplum örgütleşmesi yolu ile hem devletin hem de toplumun gelişmesi için halkın elinden geleni yapmaya teşvik edilmesi" prensibinden hareketle adına "toplum kalkınması" denilen bir proje hazırlattırması ve çeşitli ülkelerde uygulanan ve başarılı sonuçlar da alınan pilot bölge çalışmalarını da buna örnek göstererek yeni bir hareket başlatmıştır (Bir.Mil.,1967:46).

Türkiye'de de "toplumun ekonomik, kültürel ve sosyal şartlarını geliştirmek, toplulukları milletin bütününde kaynaştırmak ve millî kalkınmaya tam olarak katılmalarını sağlamak için milletin çabalarını devletin çabaları ile birleştirme süreci" olarak tanımlanan (Geray, 1967:10) ve halkın biraraya gelerek sorunlarını çözmek için örgütleşmesini öngören toplum kalkınması çalışmaları Birleşmiş Milletlerin önerisi doğrultusunda 1.BYKP ile uygulama alanına konmuştur.

Fakat ilk yıllarda proje hem yeterli ilgiyi görmemiş, hem de önemli bir başarı kazanamamıştır. Bunun da sebebi Türkiye'nin ekonomik kaynaklarının kıt olması yüzünden projeye gereken desteğin sağlanamaması ve projeyi sürükleyecek köy önderlerinin olmayışındır. Bunun üzerine 1. ve 2.BYKP'lerinde köy ve köylü sorunlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen, tartışan ve toplum kalkınması açısından değerlendiren F.Yavuz "devletin toplum kalkınması çalışmalarında doğal köy ön-

derleri olarak gördüğü muhtar-öğretmen-imam üçlüsünün bu çalışmalar için yetersiz kaldıklarını" belirterek bunların yanında bizzat köyün içinden yetişme "gönüllü köy önderlerinin olması gerektiği" üzerinde durmuştur (Yavuz,1969:45).

Köyün içinden yetişme bu yeni köy önderleri sayesinde 'halk teşkilatlanacak ve kooperatifler kuracaktır. Daha sonra bunların üst organizasyonları da meydana getirilerek devletin bu konuda programlar yapması veya geliştirmesi de sağlanmış olacaktır. Böylece devletin elinin ulaşamadığı, gücünün yetmediği işleri halk kendisi yapacaktır' diyen Kurtluoğlu'na göre F.Yavuz'un belirttiği 'gönüllü köy önderleri' için o sıralarda yurtdışına akın akın giden işçilerimiz biçilmiş kaftandır (Kurtluoğlu,1966). Bunun için de derhal amaca uygun plân ve projeler hazırlanarak uygulamaya konmalıydı.

Bu gelişmeler üzerine Köy İşleri Bakanlığı KKK (köy kalkınma kooperatifleri) için yurtdışındaki işçilerin tasarruflarından faydalanmak üzere "yurtdışına gidişlerde KKK üyesi olanlara öncelik verilmesi" ile ilgili projeyi benimseyerek uygulamaya koymuştur (Abadan,1976:114).

Daha sonraki yıllarda 'işçi tasarruflarının yurda getirilmesi için keşfedilmiş bir yol' olarak da kabul edilecek olan (Çimen,1976:38) KKK'nin kurulmasında Köy İşleri Bak.nın başlıca hedefleri şunlardı:

1.Yurtdışına gitmek isteyen köylüler arasında ekonomik örgütlenmeyi gerçekleştirmek.

2.Bu işçilerin yurdu terketmeden önce kendileri için dışarıda yapacakları tasarrufları yatırabilecekleri bir amaç yaratmak.

3.Giderken ve yurtdışında iken ödedikleri aidatlarla gerçekleştiri-

lecek tesislerde bu işçilerin kesin dönüşlerinde öncelikle istihdam edilmelerini sağlamak, şeklinde özetlenebilir.

Aidatların sürekli ve düzenli olarak toplanabilmesi için de yine aynı Bakanlıkça hiçbir zaman uygulama fırsatı bulunamayan aşağıdaki tedbirler de alınmıştır:

1.KKK üyeleri yurtdışına çıkarken kooperatife katkıda bulunmayı taahhüt edecekler.

2.Yurtdışına giden işçinin akrabaları giden işçinin borcuna kefil olacaklar, işçi yurtdışından aidatını göndermezse borç bu kişilerden tahsil edilecek.

3.Aidatını ödemeyen işçi izine geldiğinde pasaportu elinden alınacak (Abadan,1976:119).

KKK hareketinden Türk kamuoyunun beklentileri de şu şekilde özetlenebilir:

1.0 dönemde 20 milyondan fazla nüfusu ile kırsal kesim ülkenin en geri kalmış kısmını oluşturuyordu. Kırsal kesimin ekonomik durumu bu yolla düzeltililebilecekti.

2.Yurtdışına gidenler köy önderleri olarak geri dönecekler, edindikleri bilgi ve tecrübeyi köylerinde uygulayarak aktif bir girişimci ruhu ile köylerinin sanayileşmesine katkıda bulunacaklar, böylece bu alanlara devletin desteğine de gerek kalmayacaktı.

3.Yine bu kooperatifler yolu ile;

a)Köyün tarım faaliyetleri düzenlenecek, çiftçi işletmeleri verimli ve kârlı olacak.

b)Pazarlama problemleri halledilecek.

c)Ortakların üretim, tüketim ve finansman ihtiyacı karşılanacak.

d)Yerleşmeler düzenli olacak.

e)İnsanların topyekün yaşama düzeyleri yükseltilebilecekti (Güven, 1982:38).

İlkini 'belediye başkanlığından vazgeçip Almanya'da çöpçülük yaparak kazandığı para ile yöresini kalkındırmayı düşünen Mehmet Uzunağaç isimli vatandaşımızın kurduğu' KKK'nin (Kurtluoğlu,1966) hemen ardından, daha 1965 yılında, sulama tesisi inşaa etme, süt mamülleri üretme vb. amaçlarla 2847 ortağı bulunan bir düzine kadar KKK kurulmuştur (Abadan,1976:116).

KKK yolu ile yurtdışına gidişler duyulunca kooperatif sayısı hem hızla artmış, hem de yurt çapında yaygınlık kazanarak adı da halk arasında "Almanya kooperatifleri" olmuştur (Abadan,1976:116). Bunun sonucu olarak da KKK hareketi kırsal yapının iç dinamizmi ve köylerin kalkınma sorunlarının çözümü için bizzat köylü girişimciliğinden çok yurtdışına göç hareketinin itici gücüne dayalı olarak gelişme göstermiştir.

Yurtdışına gitmede kooperatif kuran köylülere öncelik verilmesi projesi sonucu 1204 kooperatife öncelik tanınmış, 42 227 öncelikli üyeden ancak 24 461'i yurtdışına gönderilebilmiştir. Bu rakam İİBK tarafından gönderilen işçi sayısının oran olarak ancak % 3.4'üne tekabül etmektedir.(Bu proje ile ilgili uygulama sonuçları Tablo-12'de gösterilmiştir.)

İleriki yıllarda projenin başarısızlıkla sonuçlanmasına bağlı olarak önemli bir gelişme de sağlanamadığından bu proje 18.11.1980 tarih ve 8/1938 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Projenin başarısızlıkla sonuçlanması ne kadar üzücü ise, claydan ders alınıp aynı hatalara tekrar düşülmemesi de o derece önemlidir.

Tablo-12: "Yurtdışına İşçi Gönderilmesinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Verilmesi Projesi"nin uygulama sonuçları:

Sektörel dağılım	Kooperatif proje adedi	%
Tarım	709	51.0
İmalât	675	48.5
(Gıda 436)		
(Dokuma-giyim 178)		
(Orman ürünleri 42)		
(Deri-kösele 5)		
(Diğer 14)		
Madencilik	5	0.5
Toplam	1 389	100
(Güven,1982:57)		

Yıllar	Öncelik tanınan kooperatif sayısı	Öncelik tanınan ortak sayısı	sevkedilen ortak sayısı
1965-70	296	13 833	10 704
1971-74	833	24 796	11 966
1975-81	75	3 598	1 791
Toplam	1 204	42 227	24 461
(Güven,1982:62)			

Çünkü devletimizin yurtdışındaki vatandaşlarımıza karşı olan tutumunda halâ köklü bir değişiklik yoktur ve halâ devletimiz işçi dövizlerini yurda çekmek için çeşitli tedbirler peşinde koşarken onlardan akılcı yönde faydalanmayı sağlayacak projeleri hem üretmemekte, hem de üretilenleri gerektiği şekilde desteklememektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında aynı veya benzer hatalar tekrar düşülmemesi için projenin niçin başarısızlıkla sonuçlandığı üzerinde durmak faydalı olacaktır.

KKK hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasının temelinde siyasi nedenler ile ekonomik ve coğrafi sebepler başta gelmektedir.

a.Siyasî nedenlerden kaynaklanan hatalar:

- 1.Kooperatiflerin tüm üyeleri gönderilememiştir.
- 2.Gereğinden fazla KKK ve gereğinden fazla proje ortaya çıkmıştır.
- 3.KKK'nin malî ve teknik imkânları ciddi olarak araştırılmamıştır.
- 4.Devlet kendi kurduğu kooperatiflere (Tarım-Kredi Koop. vb.) her türlü desteği verirken bu halk koop.lerinden eğitim, yol gösterme, maddî yardım, mevzuat ve denetleme gibi hizmetleri esirgemiştir.
- 5.Belli yerlerde belli amaçlar için kurulması gereken koop.ler 'her köye bir kooperatif' şeklinde bir gelişme göstermiştir.
- 6.Ortaklarının önemli bir bölümü yurtdışında olan, işletmesi ve tesisleri yurt içinde bulunan, yönetimi ve denetimi açısından karmaşık sorunları da beraberinde getiren olağan dışı bir kooperatif türü ortaya çıkmıştır. Kooperatif üyelerinin köylerde kalanlar değil de yurtdışına gidenler olması esas gelişkilere birisidir.
- 7.Yurtdışına gidenlerin mutlaka köylerine dönecekleri, hem kendilerinin hem de köylülerinin kalkınmasında önemli katkılarda bulunacakları varsayımından hareket edilmiştir. Halbuki yurtdışına daha yüksek ücret almak için giden işçinin köydeki yetersiz ücret için geri dönmesi beklenmemeliydi.
- 8.Köyün ihtiyaçlarından ziyade yurtdışına gitmek için bir vasıta olan KKK, köylünün ortak bir sosyo-ekonomik isteğinden çok yurtdışına öncelikle gitme aracı olarak görülmüştür. Bu yüzden koop.ler yurtdışına gitmede öncelik alabilmek için ekonomik olmayan ve köylerin kalkınmasını sağlamaktan uzak kalan küçük projeleri uygulama yoluna gitmişler; tanınan öncelikler de kooperatiflerin hedef ve ilkelerinden sapmalarına, sayılarının da yapay bir şekilde hızla artmasında etken olmuştur.
- 9.Projeler incelenirken bunların ortakların ürünlerine dayalı olup olmadığı üzerinde durulmamıştır.

10.Projeleri kabul ettirebilmek için ilk masraflar oldukça düşük hesaplanmış veya öyle gösterilmiş, bu yüzden de başlanan inşaatların büyük kısmı yarım kalmıştır.

11.KKK'nin çok amaçlı olmaları onları daha başlangıçta başarısızlığa mahkûm etmiştir.

b. Ekonomik ve Coğrafi nedenlerden kaynaklanan hatalar:

1. Her köye bir kooperatif şeklinde beliren KKK'leri hareketi Türkiye'nin ekonomik ve coğrafi şartları ile uyum göstermemektedir. Kooperatifçilikte esas olan üretici-pazarlama-tüketici ilişkisi Türkiye'nin kırsal yapısından kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Ör. Türkiye son derece dağlık ve engebelik bir ülkedir ve bu yüzeyşekilleri üzerinde yerleşme birimleri de küçük ve dağınıktır. Bu dağınıklık kooperatifleşme için gerekli olan dayanışmayı engelleyici rol oynamaktadır. Üstelik Türkiye'de nüfusu 500'ün altında olan köy sayısı toplam köy sayısının % 58,8'ini oluşturmaktadır. Bu durumda her köye bir kooperatif ilkesi güçsüz ve cılız kalmaya mahkûmdur. Her yerleşme birimine kooperatif kurmak kıt kaynakları parçalamaktan, güçsüz ünitelere ayrılmaktan, âtıl kapasite yaratmaktan, para ve hammadde israfından başka bir işe yaramayacaktır. Bunda ısrar edilmesi sonucu da her köyün kendi iç yapısını hedef alan kooperatifleşme hareketi köyler arası işbirliğini engellemiş, endüstri tesisleri ile kooperatifleşme arasındaki bağın kurulmasını güçleştirmiş, bu da ileriye dönük önemli yatırımlar yapılmasını daha başlangıçta engellemiştir. Halbuki kooperatifçiliğin yaygın olduğu gelişmiş Batı ülkelerinde önce köy toplulaştırmaları yapılmış (Tümertekin,1963) daha sonra kooperatifleşme yoluna gidilmiştir. Ör. Türkiye'de 1970 yılında kooperatif başına 163 ortak düşerken, bu sayı aynı yıl merkez köy düzeyinde kooperatif kuran ülkelerde 16 000'dir. Yine ör. Hollanda'da köy kooperatifleri oluşturdukları güçlü birliklerle gübre fabrikası, şeker fabrikası, ta-

rımsal alet ve makina fabrikaları vs. gibi büyük sanayi kompleksleri kurabilmişlerdir (Güven,1982:47-48). Ayrıca Türkiye'nin çeşitli coğrafi ünitelere ayrılmış ve her bir ünitesinin kendine has bazı özellikleri olan, başlıca coğrafi birimlerinin ve çeşitli ünitelerinin birbirine muhtaç oldukları ve ancak birbirlerini destekleyerek ayakta kalabilme imkânına sahip oldukları coğrafyacılar tarafından önemle üzerinde durulan bir husustur (Tunçdilek,1978).

2.Önemli problemlerden birisi de bu kooperatiflerin altyapısının ulaşmadığı geri kalmış yerlere yatırım yapmaları, buna karşılık da serbest piyasa (rekabet) şartları içinde kalarak iş görme zorunda kalmalarıdır. Yani hem köy kalkınmasına hizmet edecek, hem de kâr edecek! Uyguladıkları projelerde bu basit ekonomik gerçekleri gözden uzak tutan kooperatifler kısa sürede faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır.

3.Kırsal alanların sanayileşmesine ve kırsal kent arasında yeni bir sosyo-ekonomik denge kurulmasına yarayacak bir kalkınma modelini amaçlayan KKK'lerinin maddî (parasal) kaynağı ise 'tarımsal ürünlerde aracının elinde kalan parayı, ya da sanayi kesimine sağlanan hammaddelerden elde edilecek gelir'e dayandırılmayıp, tamamen dış bir etkene, yurtdışından sağlanacak tasarruflara bağlanması da bir başka başarısızlık nedeni olmuştur (Güven,1982).

4.1973 ve daha öncesi yıllarda kendilerine yurtdışına işçi gönderme kontenjanı tanınan KKK'lerinin ancak 775'inin projeleri Köy İşleri Bakanlığı tarafından değerlendirme imkânı bulunabilmiştir. Bu projelerin toplam tutarı 644 500 000 TL olduğu halde yurtdışına gönderilen KKK üyesi işçilerden ancak 65 200 000 TL toplanabilmiştir. 1965-73 yılları arasında bu kooperatiflere Kamu tarafından sağlanan toplam 71 290 000 TL'lik yardım da projelerin malî portresini karşılamaktan uzak kalmıştır.Proje bedelleri ve malî kaynaklar gözönüne alındığında malî imkânların yetersiz kaldığı açıkça görülmektedir (Abadan,1976:118).

Erunun sonucunda da sık sık üye aidatlarına başvurulmuş, gerekli malî kaynakların bu yolla da sağlanamaması sonucu 'işçiler ne kadar aidat öderlerse o kadar zarar ederler' gibi ters bir durum ortaya çıkmıştır.

5.KKK'nin yatırım projelerini gerçekleştirmede öz kaynakların yetersizliği, düşük faizli ve uzun vadeli kredi imkânlarının yeterli miktarlarda sağlanamaması yanında, bu kooperatiflerin kurulduğu kırsal alanların mahrumiyet şartlarına katlanacak teknik eleman ve yetenekli yöneticilerin bulunamayışı da bu kooperatiflerin başarısız olmalarında etkili olmuştur.

6.Bu kooperatiflerin başarısız olmalarının en önemli nedenlerinden birisi de kuruldukları yerlerin bir kısmında 'ekonomik bir potansiyelelin olmayışı' yanısıra gerekli hammadde ve pazar imkânlarının yeterince araştırılmamış olmasıdır. Hatta çoğu yerde kooperatifler kurulduktan sonra hammadde sağlanması ve yerel piyasa (pazar) şartlarının durumuna ilişkin araştırmalar yapılma gereği duyulmuştur.

KKK'lerinin başarısız olmaları ile ilgili konu Devletin de dikkatini çekmiştir. DPT konu ile ilgili olarak hazırladığı bir raporda başarısızlık nedenlerini şu şekilde özetlemiştir:

1.Projeler belirli ekonomik ölçek büyüklüğünün altındadır.

2.Yatırım konusu ile yatırım alanı arasında bir ilişki yoktur. Konu ve yer seçimi yanlış yapılmıştır.

3.Proje kapasitesi ile projeye konu olan hammadde üretimi arasında büyük farklılıklar vardır.

4.Ancak anonim ortaklıkların üstesinden gelebileceği projeler kooperatifler aracılığı ile yapılmak istenmiştir.

5.Uygulanan projeler, ekonomik geçerliliği tartışma götürür ve çoğunlukla da geçersizliği tartışılmaz projelerdir.

6.Projeler ortaklardan çok, şu veya bu şekilde kooperatif yönetimine egemen olmuş kimselerin çıkarına dönük olarak hazırlanmıştır. Ay-

rica ortakların büyük bir bölümü yurtdışında olduklarından yönetim belirli ellerde kalmıştır (DPT,1977:24),(Güven,1982:44).

Tüm dünyada toplum kalkınması çalışmalarında önemli bir yeri olan kırsal kooperatifçilik veya bizdeki adı ile KKK hareketi yukarıda da kısaca özetlenmeye çalışıldığı gibi tamamen sona ermiştir. En azından yurtdışındaki işçilere bağlı olarak faaliyet göstermeleri veya finansman intiyaçlarını bu yolla karşılamaları gibi bir durum ortadan kalkmıştır. Üstelik bugün Devlet dahil hiç kimse geçmişte bu kooperatiflere ortak olmuş kişilerin ne kadarının yurtdışında, ne kadarının kesin dönüş yaptığı veya kesin dönüş yapanlar içinde ortağı olduğu kooperatifle herhangi bir ilişkiye giren işçi olup olmadığını tam olarak bilmemektedir. Börtücene'ye göre KKK'leri aracılığı ile yurtdışına giden ve dönenlerden veya bir kooperatif üyesi bulunanlardan, üyesi olduğu kooperatifte iş bulan, ya da kooperatif aracılığı ile herhangi bir işe girme imkânı olan hiç kimse olmamıştır (Börtücene,1975). Bir cümle ile özetlemek gerekirse 'hareket ölü doğmuş, öylece de sona ermiştir'.

Güven'in verdiği bilgilere göre ilk kurulmaya başlandığı yıllardan itibaren özellikle 1966'da 12 000 ortağıyla 298'e ulaşan KKK'leri sayısı 1970'de 143 000 ortağıyla 1776'ya ve 1975'te de 967 000 ortağıyla 5 507'ye ulaşmıştır. 1977'de Köy İşleri Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmada bu kooperatiflerin; % 7.1'inin feshedildiği, % 62.6'sının sadece adının olduğu, % 6.5'inin yatırımlarını tamamlayamadığı, % 5.4'ünün üretime geçememiş, % 15'inin atıl kapasite ile faal ve ancak % 3.2'sinin tam kapasite ile faal olduğu ortaya çıkmıştır (Güven,1982).

B. İŞÇİ ŞİRKETLERİ:

1960'lı yılların ikinci yarısına doğru işçilerin giderek artan oranda gönderdikleri dövizlerin Türkiye'nin kalkınmasını sağlayarak dışarıya işçi göndermekten kurtaracak sanayi tesislerinin kurulması yerine, daha çok dış seyenatler ve tüketim malları ithalinden doğan ödemeler dengesi açığının kapatılması vb. alanlarda kullanılması sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek amacıyla bizzat işçilerin kendi kurdukları şirketler yolu ile Türkiye'de yatırım yapmaları, böylece de döviz kazananların onun sarfiyat şeklini de belirlemeleri Türkiye'nin sanayileşmesinde olduğu kadar, özellikle kırsal kesimler üzerindeki etkileri açısından çok önemli bir adım oluşturunuyordu (Çöloğlu,1984: 27).

Özellikle 1967'de Batı Avrupa'da görülen ekonomik durgunluk işçi şirketleri hareketinin canlanmasında etkili olurken, 1973 bunalımında toplu işten çıkarılma olaylarının görülmesi işçilerimizi oldukça tedirgin etmiş, bu da yurt içinde kesin dönüşte çalışabilecekleri istihdam alanlarının mutlaka sağlanması isteğini gündeme getirmiş, bu amaçla da peş peşe işçi şirketleri kurulmaya başlanmıştır.

İşçilerin kendi gelecekleri açısından düşündükleri istihdam imkânı bulma veya bu imkânı yurttaki kalan ve yurtdışına çıkamamış, gelir durumu bozuk, yurtdışından gelecek paraya muhtaç olan yakın ve akrabalarına sağlama isteklerinin yanı sıra, genelde ülkelerinin, özelde ise doğup büyüdükleri yörelerin hızla kalkındırılmasını ve içinde bulunulan

az gelişmişlik şartlarının değiştirilmesini istemişlerdir. Böyle bir arzunun gerçekleşmesini ülkelerinin sanayileşmesinde görerek artan gelir ve tasarrufları ile işçi yatırım ortaklıkları kurmaya başlamışlardır. Bu konuda ilk müsbet örneği de 1964'te temelleri atılan 2300 ortak ve 10 milyon lira sermaye ile kurulan "TÜRKSAN" oluşturmaktadır. Türksan'ın başarılı olması diğer işçi şirketlerinin kurulmasının en önemli itici unsuru olmuştur.

Kısa bir zaman dilimi içinde hareketin büyümesi ve yaygınlık kazanması birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Yurtdışındaki işçilerin biraraya gelerek kurdukları bu şirketlerin henüz yatırımlarından olumlu sonuçlar alınmadan Türkiye'deki yerli işadamları da yurtdışındaki işçileri ortak ederek 'işçi şirketleri' kurmaya başlamışlardır. Gelişmelerin gerisinde kalmak istemeyen Anadolu'nun en ücra köşelerindeki köy veya kasaba önderleri, ilçe kaymakamları veya belediye başkanları hizmete susamış, işsizlikten bunalmış yörelerine taze bir kan temin edebilmek amaç ve ümidiyle Avrupa yollarına düşmüşler, hemşehri-lerini bulup onları ikna ederek bu hareketten yararlanmak istemişlerdir. Daha sonraki yıllarda (özellikle 1975'ten sonra) Devletin de olaya ilgi göstermesi, kredi ve çeşitli teşvikler verir duruma gelmesiyle bu sefer de açığöz işadamları veya sahtekâr kişiler ortaya çıkarak hem işçilerin parasını alabilmek, hem de Devletin verdiği kredi ve teşviklerden yararlanabilmek için kâğıt üzerinde işçi şirketleri kurmuşlardır.

Tüm bu ve benzeri olaylar sonucunda daha sonraki yıllarda kanunlar-

la ayrı ayrı tanımları da yapılacak olan (bkz.Desiyab,1981:172) işçi şirketleri, halk sektörü, millet sektörü, halka açık şirketler, çok ortaklı şirketler, hemşehri şirketleri, bölgesel kalkınma şirketleri vb. gibi çeşitli isimler altında Anadolu'nun her tarafında mantar gibi yerden bitercesine yüzlerce şirket kurulmuştur. Bunlar içinde bizim bu bölümde örnek olarak ele alacağımız 'işçi şirketleri' 14 Haziran 1980 tarih ve 80/5 no.lu Yatırımların Teşviki ve Yönlendirilmesi ile ilgili kararnamede 'halka açık anonim şirketleri, ortak sayısının en az 200 ve azami hisse oranı bir ortak veya sermaye grubu için şirket sermayesinin en az % 10'u olan, imtiyazlı hisse senedi bulunmayan' şeklinde tanımlananlardır.

İşçi şirketleri ile ilgili genel özellikleri ana başlıklar altında şu şekilde özetlemek mümkündür:

1.Sayıları: Zaman içinde ismi ve niteliği değişen, fakat bünyesinde öyle ya da böyle yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarının bulunduğu işçi şirketlerinin sayısı (1000'e yakın teşebbüs içinden bugüne kadar kuruluşunu tamamlayanların sayısı) 223'tür (DESİYAB,1981:74). Bu 223 şirketin 54 tanesi 'işçi şirketi', 56 tanesi 'halk şirketi', 113 tanesi de 'halka açık şirket'tir.(Tanımlamalarda; sermayelerinin % 100'ünü yurtdışında çalışanlar sağlamışsa buna 'işçi şirketi', sermayelerinin bir kısmını yurtdışındakiler bir kısmını da yurt içindekiler sağlıyorsa buna 'halk şirketi', eğer şirketi Türkiye'deki özel sektör girişimcilerinden birisi kurup da hisse senedi karşılığı yurtdışındakileri şirketin sermayesine ortak etmişse buna da 'halka açık şirket' denilmektedir).

2.Ortak sayıları: Adı geçen 223 şirketin ortak sayıları Tablo-13'te gösterilmiştir.

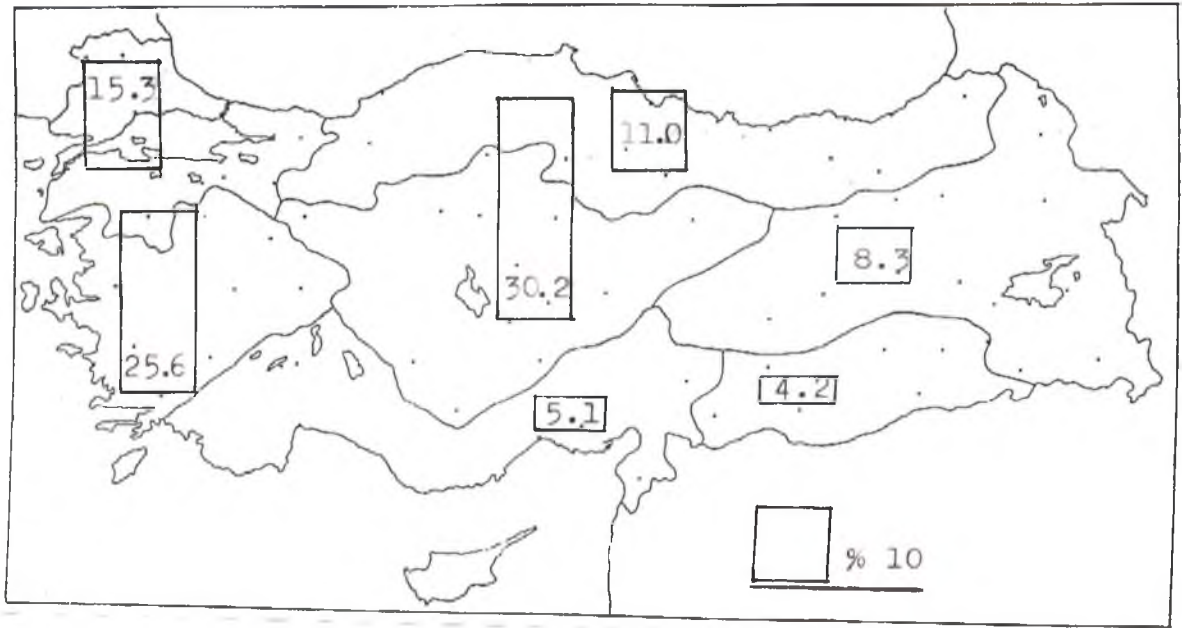
Tablo-13: İşçi şirketlerinin ortak sayıları:

Girişimin türü	Yurtdışındaki işçi Halk	İlamu	Tüzel	Toplam	
İşçi şirketi	55 898	14 606	24	16	70 544
Halk şirketi	12 966	48 398	40	41	61 445
Halka açık şirket	41 337	81 266	83	205	122 891
Toplam	110 201	144 270	147	262	254 860

(Kaynak:DESİYAB,1981:74)

3.İstihdama etkileri: Kuruluşunu tamamlamış bu şirketler 29.5.1982 tarihi itibarıyla 31 300 kişi istihdam etmekte olup, bu miktarın bölgelere göre dağılımı Harita-5'de gösterilmiştir (Çöloğlu,1984:36'ya göre)

Harita-5: İstihdamın bölgesel dağılımı:

4.Kuruluş yerleri: DPT kriterlerine göre işçi şirketlerinin % 60'ı kalkınmada öncelikli yörelere, % 35'i ise gelişmiş yörelere yatırım yapmışlardır (Güven,1977:126). kuruluş yeri olarak da % 40.3'ü köy merkezlerini, % 28.0'ı ilçe merkezlerini, % 26.3'ü ise il merkezlerini seçmişlerdir (Güven,1977:126).

5.Yatırım tutarları: İlk kurulmaya başladıklarından 1981 yılına kadar geçen süre içinde işçi şirketlerinin 476 milyon dolarlık bir ya-

tırım yaptıkları hesaplanmıştır (Desiyab,1981:120). Yatırım tutarı % 19'la Kayseri başta gelmektedir.

6.Faaliyet alanları (sektörel dağılımları): Şirketlerin kuruluş aşamasında ortak üye kaydedilen işçilerin genel isteği kesin dönüşte bu tesislerde kendilerinin istihdamının garanti edilmesi idi. Bu nedenle tesisler için sağlam bir yatırım imkânı yanında kurulacak işletmelerin emek-yoğun tesisler olması arzu edilmiştir (Ekin,1974:71). İşçi şirketlerinin başlıca yatırım alanları ve bunların bölgesel dağılımları Tablo-14'de gösterilmiştir.

Tablo-14:Başlıca yatırım alanları ve bunların bölgesel dağılımları:

Sektör	Kd.	Ege	Mar.	Akd.	Doğu	G.Doğu	İç A.	TOPLAM
Tarım	-	-	-	-	-	-	1	1
Madencilik	1	3	-	-	-	-	-	4
<u>İmalât sanayii</u>								
Gıda-içki	20	6	11	9	4	1	16	67
Dokuma-giyim	2	8	3	2	2	2	8	27
Orman ür.-kâğıt	6	3	4	1	1	-	3	18
Deri-kösele	-	3	1	-	3	-	6	13
Lastik-plastik-kimya-cam-	3	4	-	1	-	-	7	15
Demir çelik-metal	1	2	4	-	-	1	4	12
Makina imalât	6	6	5	-	1	1	6	25
Çimento-kil-Seramik	5	3	5	1	2	2	9	27
Diğer	-	4	3	-	1	-	5	13
TOPLAM	42	41	40	13	15	7	65	223

Kaynak:DESİYAP,1981:76)

7.İşçi şirketlerinin yatırım tercihlerini belirleme özellikleri:

DFT'nin yaptığı bir araştırmaya göre işçi şirketlerinin % 33'ü konularını tesadüfen belirlemişler, % 27'si kuruluş sonrası bölge ileri gelenlerin fikirleriyle, % 15'i çeşitli banka ve bankacılara danıştıktan sonra, % 25'i de kurucuları tarafından bizzat belirlenmiştir (Çölöğlu,1984:30'dan).

8.Kuruluş yıllarına göre dağılımları: Tablo-15'te de görüldüğü gibi 223 şirketin % 73'ü 1972-76 yılları arasında kurulmuştur.

Tablo-15: Kuruluş yıllarına göre dağılımları:

<u>Tarih</u>	<u>kurulan şirket</u>	<u>Tarih</u>	<u>kurulan şirket</u>	<u>Tarih</u>	<u>kurulan şirket</u>
1964	1	1970	10	1976	21
1965	-	1971	7	1977	5
1966	1	1972	37	1978	10
1967	2	1973	32	1979	2
1968	6	1974	50	elli	
1969	9	1975	23	olmayan	7
(Kaynak:Desiyab,1981:72)				TOPLAM	223

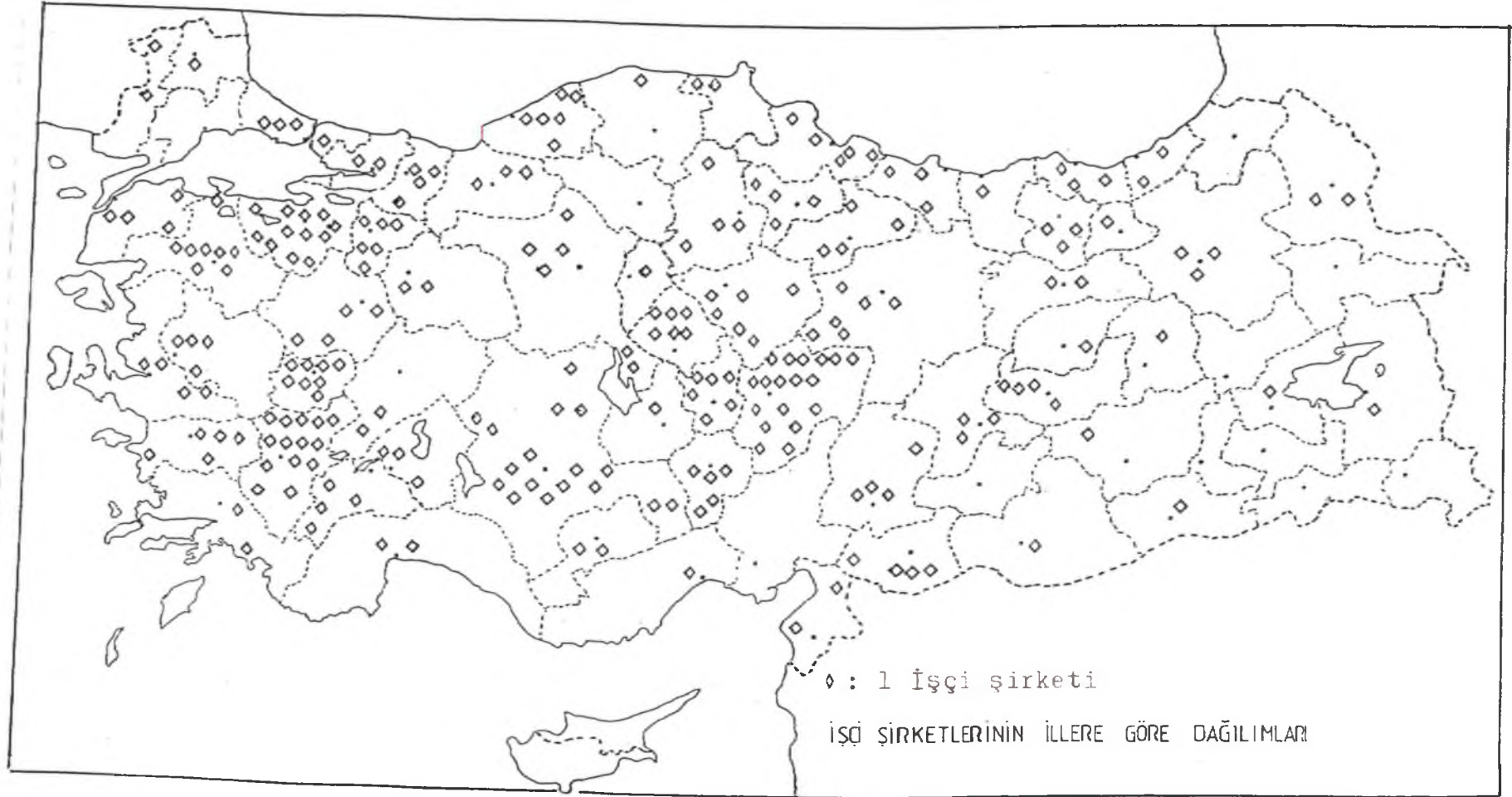
9.İşçi şirketlerinin kuruluş yerleri ile Türkiye'deki özel sektöre ait şirketlerin kuruluş yerlerinin % olarak bölgelere göre karşılaştırılması: (bkz.Tablo-16).

Tablo-16:İşçi şirketlerinin bölgelerimize göre kuruluş yerlerinin

<u>BÖLGELER</u>	<u>Özel sektörün tercih oranı (% olarak)</u>	<u>İşçi şirketlerinin tercih oranı (% olarak)</u>
Marmara Bölgesi	58.8	17.9
Ege Bölgesi	14.7	18.3
İç Anadolu Bölgesi	11.5	29.1
Akdeniz Bölgesi	5.3	5.8
Karadeniz Bölgesi	6.3	18.8
Doğu Anadolu Bölgesi	1.3	6.7
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.8	3.1

10.İşçi şirketlerinin illere göre dağılımları: Ülkemizin hemen her tarafında binlercesine teşebbüs edildiği halde çeşitli aşama ve değişikliklerden sonra faaliyete geçebilen 223 işçi şirketinin illerimize göre dağılımları Harita-6'da gösterilmiştir.

Harita-6: İŖçi Ŗirketlerinin illere göre dağılımları;

İşçi şirketleri hareketinden Türk kamuoyunun beklentileri:

1960'lı yılların sonları ve özellikle 1970'li yılların başlarından itibaren işçi şirketlerinin peş peşe kurulmaya başlaması ile gerek Devletimizin gerekse Türk kamuoyunun dikkatleri bir anda bu gelişmelere çevrilmiş, konu ile ilgili olarak birçok görüş ve tahminler ileri sürülmüştür. Bu tahmin ve beklentilerin başlıcaları ise şunlardır:

1.Yurtdışından gelen dövizler dışarıdan çeşitli makina, teçhizat ve hammadde alımı için Türkiye'deki şirketlere verilmektedir. Fakat bu yolla yurtdışında çalışan işçinin kendisi dövizini ile bunları çalıştığı ülkeden daha ucuza sağlayacak, böylece dövizden büyük tasarruf sağlanmış olacaktır.

2.Döviz gelirinin devamı Türkiye'nin sanayileşmesi ve gelişmesi için şarttı. İşçi şirketleri yolu ile büyük döviz girdisi sağlanacaktı.

3.Bu yolla ilave bir endüstrileşme gayreti doğacak, Türkiye daha çabuk sanayileşecekti.

4.Yurtdışındaki işçilerin bu şirketlere ortak olmaları onların Türkiye ile olan iktisadî bağlarını kuvvetlendirecek, hem ülkemizin hem de onların kendi bölgelerinin sanayileşip gelişmesine katkıları artacaktı.

5.İşçi şirketlerinin kuruluşu işçilerin yurda dönme eğilimlerini kuvvetlendirecek, böylece yurtdışında vasıf kazanmış bu işçilerden Türkiye'nin kalkınmasında faydalanılacaktı.

6.İşçi şirketleri kendi ortaklarını istihdam edeceğinden yurtdışından dönüp serbest meslek adı altında bakkalcılık, kahvecilik gibi düşük bir verimliliğe sahip yerlerde çalışmak yerine bu kişiler endüstri sektöründe istihdam edilmiş olacaklardı.

7.İşçi şirketleri sayesinde endüstri yurt çapında dengeli bir şekilde dağılmış olacaktır. Böylece hem gelir dağılımı adil olacak hem

de işçi mülk ve servet sahibi olacaktı. Bu sayede emek ile sermaye arasındaki gerginlik azalacak, sosyal adalet daha hızlı sağlanacaktı.

8.Kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra artan tasarrufunu ne yönde değerlendireceğini bilemeyen işçi, bu parayı gereksiz tüketim mallarına harcamak veya yurtdışındaki bir bankada tutmak yerine ülke kalkınmasında kullanacak, hem kendisine kâr ve gelir sağlayacak hem de Batı'da olduğu gibi önemli endüstri yatırımlarına ortak olmuş olacaktı.

9.İşçi tasarruflarını bu yolla üretime aktarmak suretiyle enflasyon hızını da durdurmak veya yavaşlatmak mümkün olabilecekti.

10.Kırsal alanlara endüstrinin girmesiyle şehirlere göç duracaktı. (Ekin,1974:78), (Desiyab,1981:118).

İşçi şirketleri olayına Batı Avrupa ülkelerinin yaklaşımı:

Özellikle F.Almanya ve Hollanda Türk işçi şirketleri ile yakından ilgilenmişlerdir. F.Alman Hükümeti Türkiye ile 1972'de imzaladığı 'İntibak Anlaşması'nda, işçilerimizin kuracakları işçi şirketlerinin yatırım projelerinin gerçekleştirilebilmesi için araştırma ve danışmanlık hizmetleri ile bu şirketlere kredi ve meslekî araç imkânlarının sağlanmasını üstlenerek bu amaçla ISOPLAN isimli bir kuruluşu görevlendirmiştir (Gitmez,1983:266). 1976'da da Hollanda ile imzalanan 'İstihdam Yaratıcı Projelerin Desteklenmesine İlişkin Anlaşma' ile de Hollandalılar REMFLOOD isimli bir araştırma kurumu tesis ederek Türkiye'de bu amaçla incelemeler yaptırmıştır.

Her iki kuruluşun da ortak amaçları şu şekilde özetlenebilir:

1.Yurtdışındaki işçi tasarrufları ile kurulan işçi şirketleri, köy kalkınma kooperatifleri ve küçük sanat kooperatiflerinin gerçekleştir-

recekleri istihdam yaratıcı projelerin desteklenmesi, bunlara araştırma, danışma ve proje kredileri ile meslekî araç yardımı yapılması.

2.Düzenlenecek eğitim kurslarında işçilere dil ve meslekî bilgi öğretmek, işçilerin yurda dönüşlerinde sanayi tesislerinde önder işçi olarak çalışmalarını için işletmecilik eğitimi sağlanması.

3.Sağlanacak yardımların hibe kabul edilmesi (daha sonra bu şart kredi şeklinde değiştiriliyor) (Citmez,1983:60).

Batı Avrupa ülkelerini bu tür bir davranışa yönelten sebepler ise şunlardır: 1973'lere gelindiğinde petrol krizinin başgöstermesi ve ekonomik durgunluk dönemine girilmesi bu ülkelerde büyümenin sınırsız olamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine önce işçi alımı durdurulmuş, daha sonra da mevcut yabancı işçilerin geri gönderilmesi için çareler aranmaya başlanmıştır. Özellikle Almanya ile Hollanda 'acaba Türk işçilerine çeşitli yardımlar yaparak ve kurdukları şirketlerin gelişmesini destekleyerek bir an önce yurtlarına dönmelerini sağlayabiliriz?' fikrinden hareketle yukarıda adı geçen kuruluşları faaliyete geçirmişlerdir (DESIYAB,1981:118).

Özellikle Hollandalılar "Göç ve Gelişme" ile "Gurbet, Mihnnet, Üç Kurusluk Servet" vb. isimler altında daha sonra yayınlanan saha araştırmalarının yapılmasını desteklemişler, bu yolla Türk işçilerinin gelir sarfiyat şekli ile işçi şirketlerinin durumunu yakından görüp gerekli bilgileri edindikten sonra Almanya ile birlikte adı geçen anlaşmalardaki yükümlülüklerini yerine getirmeyerek geri çekilmişlerdir (DESIYAB,1981:115).

Özellikle Almanya ile Hollanda'nın işçi şirketleri olayına önce

sempatik bakıp, gereken desteği vaadetmelerinin ardından çekilme kararı almaları Türk kamuoyunda çeşitli yorumlara neden olmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

İşçi şirketleri Türkiye tarafından değil, Türk işçilerinden kurtulmak isteyen Batı Avrupa ülkelerinin 're-entegrasyon plânları'nın bir parçasıdır. Bu plân gereği işçiler önce yatırımlara özendirilecek ve yavaş yavaş Türkiye'nin tepkisini çekmeden büyük bir işçi kitlesi Türkiye'ye gönderilecekti. Şayet bu tutmazsa başka yollar denenecekti. (Nitekim Almanya 1980'li yıllarda 'Geri Dönüşü Teşvik Yasası' ile yüzbinlerce işçimizi geri göndermeyi başarmıştır).

Farklı bir görüş te şöyledir: İşçi şirketleri olayı F.Almanya tarafından Türkiye'nin başına sarılmıştır. Aslında bu şirketlerin başarısız olacaklarını Almanya başından beri biliyordu. Çünkü bu şirketlerin başarılı olmaları Almanların işine gelmezdi. Almanya'nın amacı işçilerin tasarruflarını yatırım alanlarına, hem de kendi ülkelerine kanallize ediyor görünerek bir taraftan Türk kamuoyu nezdinde prim toplamak ve bu tür faaliyetlerle Türkiye'deki çeşitli kurum ve kuruluşları kendi yanına çekmek, diğer yandan ise Türkiye'de muhtemelen kurulabilecek bir sermaye piyasasına bu tasarrufların akışını -her halûkârda başarısız olacaklarına inandığı bu şirketlerin yarattığı olumsuz etkilerle-peşinen önlemektir. Almanya bu yolla bugün varmak istediği noktaya varmıştır. Çünkü günümüzde ne Türk işçi şirketleri tam olarak başarıya ulaşmış, ne de Alman bankalarındaki Türk işçilerinin tasarrufları Türkiye'ye gelmiştir.

Başarılı olmuş işçi şirketlerine örnekler:

Eütün olumsuz şartlara rağmen başarılı olmuş işçi şirketlerimiz de vardır. Bunların başında işçi şirketleri fikrinin doğmasına yol açan TÜRKSAN gelmektedir. Duvar kağıdı üretimi ile işe başlayan şirket bugün gümrüksüz satış mağazaları zinciri ile inşaat malzemeleri sanayii alanlarında faaliyet göstermekte olup hepsi yurtdışında çalışmış veya halen çalışmakta olan 3500 ortağı vardır. Bir başka başarılı işçi şirketimiz ise YİBİTAŞ'tır. Yozgat'ta kurulu tesislerinde çimentodan kraft torbaya kadar bir dizi üretim tesisini bünyesinde toplamış bir holding olarak yaklaşık 10000 ortağa sahiptir.

Bugüne kadar ayakta kalabilmeyi başaran birçok işçi şirketi daha önce de belirtildiği gibi ya el değiştirip özel sektöre geçerek veya yurt içinden yerli ortakları bünyesine alarak yoluna devam etmiştir. Fakat 1000'den fazla teşebbüs içinde tüm bu ortaklıklarla beraber faaliyetlerini sürdürebilenler sadece 223 tanedir. Diğerlerinin ya ismi, ya hurda makinaları ile birlikte beton duvarları, ya da hatırası ancak ayakta kalabilmiştir.

İşçi şirketleri olayının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri:

İşçi şirketlerinin kurulmaya başladıklarından itibaren tamamen önemlerini kaybettikleri veya nitelik ve isim değiştirmek zorunda kaldıkları 1980'li yıllara gelinceye kadar geçen süre içinde karşılaştıkları problemler ve başarısızlığa uğrama nedenlerini ana başlıklar altında şu şekilde özetlemek mümkündür:

a.Plânlama safhasında karşılaştıkları sorunlar: İşçi şirketleri olayı Devletin öncülüğü ya da plânlaması olmadan kendiliğinden ortaya çıkmış bir hareket olduğundan daha plânlama aşamasında aşağıda bir kısım belirtilen çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bunlar;

1.Çoğu belli bir sahaya ne üreteceğini bilmeden kurulmuştur. Bazıları 1'den 12'ye kadar değişen faaliyet dalları öngörmüşlerdir. Sabırsızlığın ve ataklığın etkisi ile yatırım alanı çok amaçlı ve çok yönlü belirlenmiştir.

2.İşçiler olaya küçük tasarruflarını birleştirerek başlamışlardır. Amaç memleketlerinde bir bacanın tütmesi olduğundan başlangıçta kâr gayesi gütmediklerinden iktisadî kuruluş şartlarını dikkate almamışlardır (Göknel,1981:205).

3.Ciddî önder ve girişimci bulamamışlardır. Çoğu tasarruf sahibi yatırım vaadi ile kandırılmış, daha sonraki gerçekçi girişimlere de bu yüzden katılım az olmuştur (Çağırankaya,1981:617).

4.Yurtdışındaki temsilciliklerimiz konuyu yeterince ciddiye almamışlar veya zamanında gerekli bilgi ile donatılmamışlardır.

5.Girişimcilerin büyük kısmı bu işte başarılı olmuş tecrübeli kişiler değildir.

6.Yeni bir hareket olduğunda birçok bürokratik engellerle karşılaşmışlardır. Girişimcilerin çoğunun vergi muafiyeti, bedelsiz makina ithalâtı, kalkınmada öncelikli yörelere yatırım tesviki gibi birçok kanun ve kararnameden haberleri bile olmamıştır.

7.Ortak sayısının çok ve genelde yurtdışında oluşu şirket genel kurullarının yapılamamasına ve faaliyetin hangi aşamada olduğunun izlenememesine sebep olmuştur.

8.Ortaklar taahhüt ettikleri paraları zamanında ödememişlerdir.

9.Yer seçimi yaparken akılcı ve 'sanayiinin kuruluş yeri şartları'na göre değil, duygusal hareketlerle devletin alt yapı hizmetlerinin

henüz ulaşamadığı yerler tercih edilmiştir.

10.Devlet veya özel sektör yatırımcılara uygulanabilir hazır projeler sunamamışlar veya sundukları projelerin maliyetleri yüksek olduğundan fazla bir itibar görmemiştir. Halbuki devlet bu kişilere; yatırımın kuruluş yeri, toplam tutarı, üreteceği malın cinsi ve kapasitesi, yaratacağı istindam, muhtemel kârlılık oranı, kurulduktan ne kadar süre sonra üretime geçebileceği, yatırıma destek sağlayabilecek banka ve resmî kamu kurum ve kuruluşları, üye yapılabilecek azamî ortak sayısı vb. gibi hususları kapsayan projeler hazırlayabilirlerdi, fakat bu yapılmadı (Dündar,1981:628).

11.Türk işçilerinin çoğu ya memleketlerinden gelen tanıdıkları kişilerin sözlerine güvenerek, ya da adreslerine gelen gösterişli boş formları doldurarak işe girişmişler, ortak oldukları şirketin ne üreteceğinden bile çoğunun haberi olmamıştır.(Abadan,1976:125).

12.Hisse senedi fiatları düşük değerde tutulduğundan ortaklar en küçük olumsuz gelişmede bile yatırdığı paradan feragat ederek daha büyük zarara girmemek için şirketine sahip çıkmamıştır (Desiyab,1981:215).

b.Yatırım safhasında karşılaştıkları sorunlar:

1.Şirketlerin peş peşe kurulduğu 1970-80 yılları arası Türkiye'de enflasyonun hızlı, devalüsyonların sık sık yapıldığı bir dönemdir. Devamlı değişen döviz kurları karşısında bu şirketlere ayrıcalık tanınmaması yüzünden maliyetler sürekli artmış, henüz yatırım aşamasındayken bile finansman açıkları meydana gelmiştir (Desiyab,1981:175). Ör. 50 milyon TL olarak alınan kredi, kur garantisi olmadığından daha yatırım tamamlanmadan 670 milyon TL'na çıkmıştır.

2.Yine aynı yıllar arasında uygulanan yüksek faiz politikası işçi tasarruflarını sonu belirsiz olan yatırımlar yerine banka ve özel sektör (banker) faizine yöneltmiştir. Bu da şirketlerin finansman desteğinden yoksun kalmalarına neden olmuştur.

3.Geri kalmış yörelere yatırım yaptıklarından teşvik belgesi olsa bile gerekli banka kredilerini temin edememişlerdir. (Desiyab işçi şirketlerinin ilk heyecanı geçtikten sonra kurulabildiğinden bu aşamada bu kuruluşlara önemli bir destek sağlayamamıştır).

4.Gereken zaman içinde ihtiyaç duyulan para bulunamamıştır. Bazan da yurtdışından modası geçmiş hantal makineler getirilmiştir.

5.Kuruluştaki toplanan paralar enflasyon karşısında eriyip gitmiş, daha yatırıma başlamadan elde para kalmamıştır. Ya da eğer yatırım kâr vaadediyorsa özel sektör işçi şirketlerinden önce davranarak o alana girmiş, işçi şirketlerini âtıl vaziyette bırakmıştır.

6.Gerekli fizibilite için uzmanlara danışılmamış, hatta gereksiz görülmüştür. Ör.DİT'nin yaptırdığı bir çalışmaya göre işçi şirketlerinin ancak % 11'i işin başında faaliyet alanı ile ilgili etüd yaptırmıştır. % 44'ü devletin teşviklerinden yararlanma safhasında, % 45'i ise kuruluşunu tamamladıktan sonra yaptırmıştır (Desiyab,1981:141).

7.Çoğu daha yatırım aşamasındayken faaliyet alanını değiştirmiştir.

8.Becerikli ve yetenekli yöneticileri çok para istiyorlar diyerek şirketlerin çoğu çalıştırmak istememiştir. Ya da iyi yöneticiler sonu meçhul böyle bir hareket için şehirlerdeki işlerini bırakıp kırsal kesime, bu şirketlerin başına gitmek istememişlerdir. (Halbuki daha işin başlangıcında bu şirketler biraraya gelerek bir vakıf veya benzeri bir kurum oluşturarak kendi ihtiyaç duydukları yöneticilerin yetismelerini sağlayabilirlerdi (Desiyab,1981:159).

9.Fazı işçi şirketleri ise işi ciddiye almamışlar, Batı'da gördükleri lüks tüketim maddeleri üretmeye kalkmışlardır.

c.İşletme safhasında karşılaştıkları sorunlar:

Kurulan şirketlerin çok az bir kısmı işletme safhasına gelebilmiştir. İflâs etmeden üretim aşamasına gelebilen işçi şirketleri yine birçok problemle karşılaşmışlardır. Bu problemlerin başlıcaları 'sanayii-

nin kuruluş şartları' prensiplerine aykırı hareketlerden kaynaklanmıştır. Bunlardan başlıcalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1.Enerji sorunu: 1970'li yılların özellikle ikinci yarısı Türkiye'nin enerji darboğazında olduğu yıllardır. Birçok işletme bu yüzden verimli çalışamadığı gibi birçok işçi şirketi de dizel motorlar alarak ek külfet altına girmişlerdir.

2.Hammadde sorunu: Çoğu işçi şirketi sanayiinin en önemli kuruluş şartlarından birisi olan hammadde kaynaklarının önemini görmezden gelmiştir. Hareketin başlaması ve yaygınlık kazanması ile işçilerimiz kendi yörelerinde kuracakları tesisler için öncelikle çevrelerinde varolan hammadde kaynaklarından yararlanmayı düşünmüşler, bu konuda da yeterli bilgiye sahip olmadıklarından sadece 'algı'larına dayanarak bu kaynakların kurulacak fabrikalar için yeterli olacağını düşünmüşlerdir. Ör.Yöre ormanlık ise ilk akla gelen ağaç endüstrisidir. Çevredeki ormanların verimli olup olmadığı, orman işletmesinin yeterli miktarda keresteyi temin edip edemeyeceği ancak üretim aşamasına gelindiğinde dikkatleri çekmiştir.

Bazan da çevrede olmayan hammadde kaynaklarına dayanarak girişimlerde bulunulmuştur. Ör.Ayçiçeğinin doğal yetiştirme alanı olan Marmara Bölgemize kurulabilecek bir fabrika Yozgat-Çandır'da kurulmak istenmiş. hammaddenin nasıl temin edileceği sorusu gündeme geldiğinde de fabrika üretim aşamasına geldikten sonra çevredeki köylülerin tarlalarına ayçiçeği ekilerek bu açığın kapatılacağı gibi tamamen coğrafya bilgisinden yoksun kararlar alınmış, tabi ki bu girişim başarısızlıkla sonuçlan-

miştır (Abadan,1976:263-267). Buna benzer örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Konu ile ilgili bir diğerk ilginç rnek "ENGİZ SÜT"tür. Samsun'a 30 km. uzaklıkta Samsun-Bafra yolu üzerinde 19 Mayıs ilçesinde kurulan Engiz Süt Ürünleri Sanayii Devlet yolu üzerinde olduğu için ulaşım, Samsun gibi büyük bir şehire yakın olduğu için pazar, enerji, işçi vb. problemleri olmayan bir teşebbüstür. Temelleri Ankara'dan gelen yüksek düzeyde görevliler tarafından kurbanlar kesilerek atılan bu tesis başlangıçta hammadde ihtiyacını çevresindeki yakın köylerden sağlamayı düşünmüştür. Tesisler inşaa edilmiş, makinaların montajı tamamlanmış, dağıtım için kamyonlar bile satın alınmış fakat üretime başlandığında çevreden yeterli miktarda süt toplanamamıştır. Köylerin hemen hepsinde vatandaşların tümüne yakınının en az bir inek beslemesi zengin bir hammadde kaynağı gibi görünse de köylünün kendi ihtiyacı dışında fazladan bir süt üretimine yanaşmaması, fazla süt üretenlerin ise zaten Samsun'da daha yüksek ücretle sütlerini satmaları ve benzeri faktörler fabrikaya yeterli miktarda sütün gelmesini engellemiş, tesis âtil kapasite ile çalışmaya başlamıştır. Çevrede süt inekçiliğı ve mandıracılık da geliştirilemediğinden işletme için geri sayma başlamış, 19 Mayıs ilçesindeki işçilerin bu girişimlerini kıskanan (süt verme durumunda olan) çevre köyler de süt vermeyi tamamen kesince fabrikanın üretimi durmuş ve sonuçta iflâs etmiştir. Ortak sayısı fazla olduğundan özel sektöre devrinde de anlaşmazlık çıktığı için fabrika pay edilemeyerek her şeyiyle çürümeye terk edilmiştir (bkz.Resim-1).

Resim-1:kısa bir süre işletildikten sonra hammadde yokluğundan faaliyeti duran ve 15 yıldan beri çürümekte olan Samsun-Bafra yolu üzerindeki 19 Mayıs'ta ENGİZ SÜT TESİSLERİ.

3.Pazarlama sorunu: Birçok işçi şirketi de ürettiği ürünleri pazarlayamamış veya bu yolla yeterli miktarda kâr elde edememiştir. Ör.Van'da kurulmuş bulunan VAN YÜN İPLİĞİ SANAYİİ ürettiği battaniyeleri Muş'a satabilmek için İstanbul'daki toptancıların devreye girmesi gerektiğinden şikâyet etmiştir. Türkiye pazarındaki bu çarpıklık veya sanayici tabiriyle 'Tahtakale kazanmadan sen kazanamazsın' gerçeği işçi şirketlerini zor duruma sokmuş, bırakın uluslararası pazarlara girmeyi, Türkiye pazarına bile tam olarak girememişlerdir. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak aralarında bir birlik kuramadıklarından birbirleri ile rekabete girmek durumunda da kalmışlar, bu nedenle de çoğu zaman yetersiz satış ve düşük kârla çalışmışlardır.

4.Ulaşım sorunu: Başlangıçta kâr amacı gütmeyenlerinden ulaşım altyapısının olmadığı yerlere de yatırım yaparak adeta izole olmuşlardır.

5.Sermaye sorunu: kuruluş ve yatırım aşamalarının normalden uzun sürmesi başlangıçta hesaplanmış olan sermayenin üretim aşamasında yetersiz kalmasına sebep olmuş, bu da ya sermaye arttırımını ya da kredi bulmayı gerektirmiştir. Bunun yanında sık sık yapılan devalüasyonlar da sermaye miktarının sürekli maliyetin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Her üç halde de şirketler şayet kârlı olabilecek yatırımlar durumundaysa yerli sermayedarların eline geçme tehlikesi ile karşılaşmıştır. Bundan başka sermayenin az, ortakların ise çok olması nedeniyle bu şirketler büyük sermaye şirketleri gibi büyük risklere girememişler, bu durumda da yeterli miktarda kâr elde edememişlerdir.

Sonuç: Bugün Türkiye; % 2.5 artan nüfusu ve % 20'lere varan işsizlik oranları ile iktisadî kalkınmasını sağlamak için yatırım sermayesini bulmada güçlük çeken, bu amaçla sürekli olarak iç ve dış borçlanmaya giren, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bin türlü tedbir geliştiren bir ülkedir. Türkiye bu kalkınma çabaları içinde bocalarken önüne çıkan bu büyük fırsattan maalesef gereği gibi yararlanamamıştır.

Hareketin başarısızlıkla sonuçlanması işçilerimizin en verimli çağlarında azim ve tecrübeleri ile birlikte ülkemize dönüşlerini engellediği gibi, ailelerini de yanlarına almalarıyla Türkiye ile ilişkilerini en alt düzeye indirmelerine neden olmuştur. Diğer yandan bu başarısızlık işçilerimizin sanayii tesisleri yerine ev, arsa, dükkân vb.gayrimenkûl ve ölü tabir edilen verimsiz yatırımlara yönelmelerine neden olmuştur.

Özel sektörün, hatta Devletin gitmediği, gitmek istemediği yörelere

kurulan ve sanayiyi yurda yaymada önemli bir fonksiyon icra edebilecek işçi şirketleri olayının başarısızlıkla sonuçlanması geri kalmış yörelerimize daha uzun yıllar bu tür tesislerin gitmesini engellediği gibi, bu alanlardan şehirlere göçün daha da artmasına neden olmuştur. Ayrıca yeterli altyapının bile olmadığı bu yörelere kollektif olarak birşeyler yapabilme bilinç ve heyecanı da bir daha yanmamak üzere sönmüştür.

Bütün bu gelişmeler üzerine işçilerimiz Avrupa'da sürekli kalma (en azından emekli oluncaya kadar) eğilimine girmiş, girişimci ruha sahip olanları yatırımlarını Avrupa'da bulundukları ülkelerde gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Daha bugünden işçilerimizin sahip oldukları işyerlerinin sayısı 30 000'i geçmiş, bulundukları ülkelerin ekonomilerine olan katkıları ve çalıştırdıkları işçi sayısı ile Avrupa'da önemli bir güç haline gelmeye başlamışlardır. Bu durum ülkemiz ile Avrupa ülkeleri arasındaki (işgücü göçünün de başlıca sebebi olan) gelişmişlik farkının yıllar geçtikçe daha da artmasına neden olacaktır.

T.C.Devleti'nin işçi şirketlerine gereken desteği zamanında ve tam olarak sağlayamaması, onlara sahip çıkmaması ve bu hareketin maalesef siyasî partilerimiz arasında bir polemik konusu olmaktan ileri bir değer taşımaması, olayın ilgi çekici boyutlarıdır. Hareketin en önemli devresi olan 1972'lerde teklif edildiği halde ancak -hareketin sönmeye başladığı- 1975'te kurulabilen DESİYAP (Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası) ise bu kuruluşlara gereken desteği sağlayamamış, ancak çok kârlı gördüğü az bir kısma yardımcı olabilmıştır.

Devletin ilgisizliği karşısında işçilerimiz kendi aralarında 1975 yılında Bonn`da (maalesef ancak % 20`sinin katılabildiği) "Türk işçi şirketleri Birliği-VTA"yı kurmuşlar, daha sonra da bu kuruluşun Türkiye temsilcisi olarak da Türkiye`de "Halk ve işçi şirketleri işverenleri Sendikası-HALK-İş" i oluşturmuşlardır. Bu kuruluşlar da işçi şirketleri hareketinin başarısızlıkla sonuçlanma eğilimine girmesi ile daha 1976`da kendi kendilerini feshetmişlerdir (Gitmez,1983:265).

Bizimle birlikte Batı Avrupa ülkelerine işgücü gönderen İtalya ve İspanya gibi diğer Akdeniz ülkelerinin zamanla bu ülkelerdeki işçilerini geri çekip kendi ülkelerinde istihdam etmeleri , bu yolla kalkınma ve sanayileşmelerini tamamlayarak kalkınmış ülkeler safına katılmaları gerçeği gözler önünde dururken benzer şartlara sahip Türkiye`nin bu hareketten yararlanamaması ve bu çok önemli potansiyelin değerlendirilemeyişi gerçekten çok üzücüdür.

C. MESKENLER VE YERLEŞME ŞEKİLLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKELİ ÖRNEĞİ

Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerimizin Türkiye üzerindeki etkileri çeşitli yönleri ile ele alınarak bu konuda çok sayıda makale ve kitap yayınlanmış olmasına rağmen işgücü göçünün Türkiye'nin mekânsal yapısına olan etkisi üzerinde çok az durulmuştur. Konu ile ilgili mevcut çalışmalar içinde en kayda değer olanı Abadan ve arkadaşlarının Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde yaptıkları ve 1976 yılında yayınladıkları saha çalışmasıdır (bkz. Abadan, 1976). Adı geçen eserde araştırmacılar başta ekonomik, sosyal ve mekânsal etkiler olmak üzere yurtdışında çalışan işçilerin Boğazlıyan'da meydana getirdikleri değişimleri en ince ayrıntılarına kadar irdelemişlerdir.

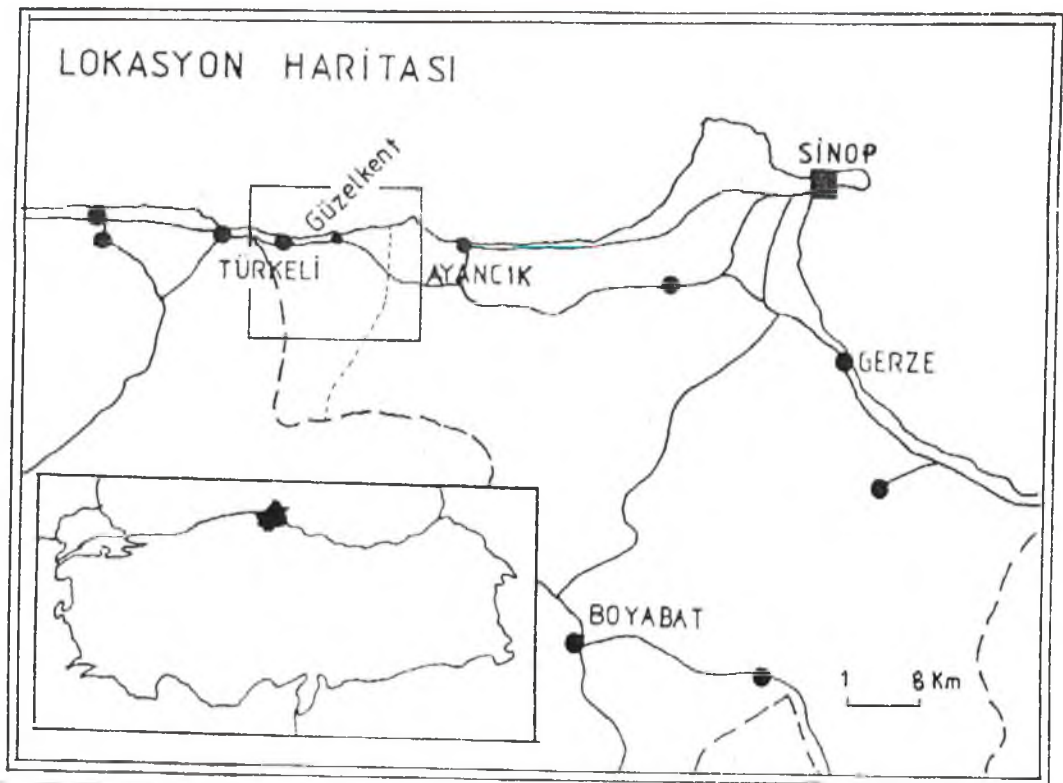
Boğazlıyan çalışmasının yapıldığı yıllar aynı zamanda Türkiye'de işçi şirketleri ile ilgili girişimlerin de en yoğun olduğu dönemdir. Bu devrede işçilerimizin meskenle ilgili tercihleri birinci derecede kendi ihtiyaçlarına yönelikti. 1980'li yıllar ise 1970'li yıllardaki çeşitli iktisadi girişimlerden herhangi önemli bir netice alamayan işçilerimizin yatırım alanı olarak büyük çapta konut sektörüne yöneldikleri dönemdir. Özellikle son yıllarda, yurtdışında çalışan işçilerimizin önemli bir kesiminin kira gelirinden yararlanmak veya ileride daha kârlı bir şekilde satmak vb. amaçlarla geleceklerini güvence altına almak için şehir ve kasabalarda ev, dükkân, arsa aldıklarını veya çok katlı meskenler inşaa ettirdiklerini görüyoruz. Bunlardan örneğin İstanbul gibi büyük şehirlere yapılanlar işçilerimize önemli miktarlarda kira geliri sağladığı gibi, hızlı bir içgöç süreci yaşayan ülkemizde

büyük şehirlerimizde başgösteren konut sorununa da önemli ölçüde çözüm getirmektedirler. Fakat başta köyler ve küçük kasabalar olmak üzere kırsal kesime inşaa edilen evler için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bunları 'ölü yatırım' olarak değerlendiren ekonomik görüşleri bir yana bırakarak olaya coğrafî açıdan yaklaştığımızda, yurtdışında çalışan işçilerimizin kırsal kesimde ihtiyaçlarının üzerinde inşaa ettikleri evler ve bunun sonucunda ortaya çıkan yerleşme şekilleri oldukça dikkat çekicidir. Türkeli yöresi bu konuda ülkemizde örnek olarak gösterilebilecek en önemli sahalardan birini oluşturmaktadır.

Genel özellikler:

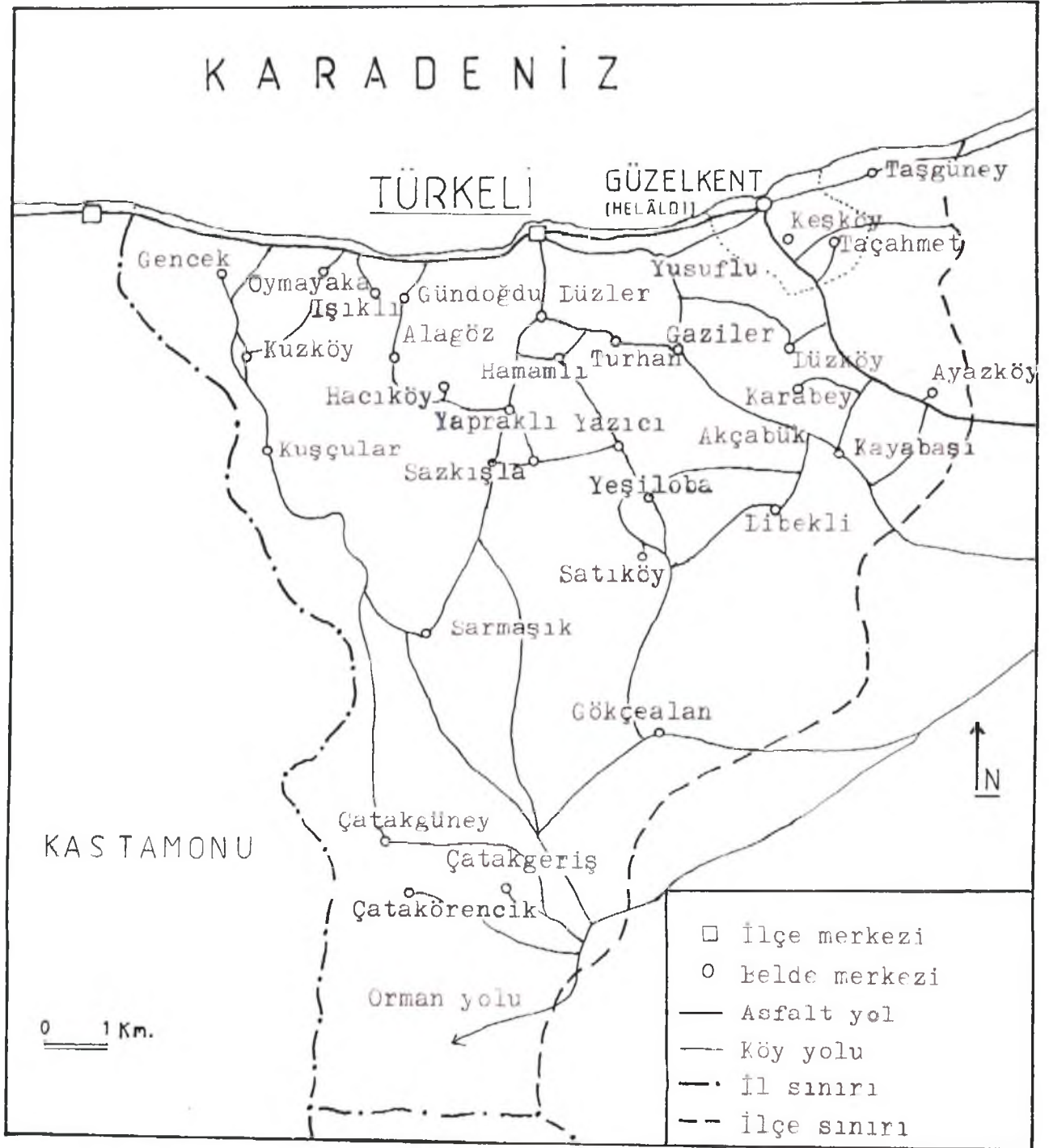
Türkeli, Batı Karadeniz Bölümünde yer alan Sinop ilinin sahildeki ilçelerinden en batıda olanıdır (bkz.Harita-7).

Harita-7: Türkeli Yöresi lokasyon haritası:

Daha önce Ayancık ilçesine bağlı bir köy olan Yarna, 1957'de Türkeli adı ile ilçe haline getirilmiştir. Kendisine bağlı 33 köyü olan Türkeli'nin yüzeyşekilleri dağlık, engebelik ve büyük kısmı da ormanlarla kaplı olduğu için köylere bağlı 119 adet de mahallesi vardır.

Harita-8: Türkeli ilçesi ve bağlı köyleri:

1950'li yıllara kadar kapalı ekonomik sistem içinde kalan Türkeli yöresi bu tarihten itibaren başta İstanbul ve Zonguldak'a olmak üzere önce iç göç, daha sonra da -1960'lı yıllar içinde- Batı Avrupa ülkelere işgücü göndermeye başlamıştır. 1973 yılına kadar yurtdışına giden işçilerin bu tarihten itibaren -bulundukları ülkelerde daha uzun süre kalma eğilimine girmelerine paralel olarak- eş ve çocuklarını da yanlarına almaları ile yöre büyük ölçüde nüfus kaybına uğramış, kalkınmanın dinamik unsuru olan özellikle genç nüfusunun tamamına yakınına dışarıya göndermiştir. Tablo-17'de de açıkça görüldüğü gibi özellikle 1960-1975 arası dönemde yöre nüfusunun fazla bir artış göstermemesinin başlıca nedeni dışarıya olan göçlerdir.

Yurtdışına işgücü gönderen Türkiye'deki diğer yerleşmelere benzer olarak Türkeli yöresinde de Avrupa'da çalışan işçilerimizin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve mekânsal etkilerini bütün yönleri ile görmek mümkündür. Biz örnek olarak aldığımız Türkeli Yöresinde daha çok yurtdışındaki işçilerimizin etkisi sonucu oluşan mekânsal değişimler üzerinde duracağız.

Başlangıçta özellikle çıkış yaptıkları köylere veya bu köylerin bağlı olduğu kasabalara ihtiyaçları ölçüsünde ev yaptıran işçilerimiz 1970'li yılların genel havasına uygun olarak işçi şirketlerine de ilgi duymuşlardır. Zindan ve Çangal ormanlarının varlığına bağlı olarak daha Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan ve yöreye sadece 30 km. uzaklıkta bulunan Ayancık Kereste Fabrikasının da etkisinde kalarak Türkeli ilçesinin zengin orman örtüsünden hammadde olarak yararlanmak üzere

Tablo -17: Türkeli ilçesi ve köylerinin yıllara göre nüfusları:

YER ADI	1940	1950	1960	1970	1980	1985	1990
TÜRKELİ	297	315	621	1553	2679	4203	4547
Alagöz	234	275	298	301	351	-280	-176
Çatakgeriş	156	193	252	287	479	-364	-318
Çataküney	352	410	466	526	819	847	923
Çatakörencik	234	303	369	520	668	680	-578
Lüzler	348	408	478	464	-352	372	-299
Gaziler	439	490	529	-527	-466	504	-425
Gencek	364	350	447	458	544	637	-506
Gökçealan	669	789	840	1038	-1001	-910	-636
Gündoğdu	287	342	389	-286	-250	-239	-212
Hacıköy	378	451	471	-436	-392	-327	-263
Hamamlı	269	329	400	-335	-292	300	-239
Işıklı	277	338	362	-327	-321	-309	-277
Kuşçular	395	522	668	-650	-551	-445	-252
Kuzköy	296	359	397	412	431	-351	-226
Oymayaka	260	271	356	414	-327	-318	-296
Sarmaşık	424	566	685	818	974	977	-611
Satıköy	490	584	705	770	861	941	-796
Sazkışla	-	305	368	-345	401	-357	-289
Taçahmet	-	-	414	-359	400	407	- (1)
Turhan	453	494	572	581	722	763	-687
Yapraklı	365	312	394	397	526	560	-480
Yazıcı	522	347	437	513	-473	526	-469
Yeşiloba	535	631	777	934	-857	906	-762
Helâldı (Nah.)	467	499	619	892	2086	-1097	2867(1)
Akçabük	408	443	519	560	702	842	890
Ayaz	714	766	830	719	765	906	-699
Direkli	438	532	598	720	932	965	-919
Lüzköy	534	611	633	735	-576	821	-575
Karabey	276	284	350	376	431	577	621
Kayabaşı	450	521	652	780	957	1030	-986
Keşköy	663	769	475	-383	390	497	- (1)
Taggüney	497	583	794	-784	-714	-585	-441
Yusuflu	284	328	443	-396	-332	361	-282
BUCAK VE KÖYLER	13178	14805	18311	-18043	20343	-20001	-18000
TÜRKELİ TOPLAMI	13189	15120	18392	19596	23022	24204	-22547

(1) 1990 yılında Helâldı, Keşköy ve Taçahmet birleşerek "Güzelkent" adı altında 'belde' olmuştur.

(bkz.kesim-2) iki adet kereste fabrikası kurulmuştur. Bunlardan Tür-

Resim-2: Türkeli yöresi Türkiye'nin en zengin ve iktisadî değeri en yüksek orman alanlarına sahiptir. Resim bunu açıkça ifade etmektedir.

keli'ne inşaa edilen kereste fabrikasının her türlü makina teçhizatının da montajı yapılmış olmasına rağmen bir türlü tam kapasite ile işletilememiş ve kısa bir süre sonra da çürümeye terk edilmiş, maddî katkı sağlayan işçilerimizin hepsinin parası yanmıştır (Resim-3). Yine

Resim-3: Kısa bir sü-
re çalıştırıldıktan
sonra çeşitli neden-
lerle çürümeye ter-
kedilen ve bacasından
15 yıldan beri duman
tutmeyen Türkeli Ke-
reste Fabrikası

işçilerimiz tarafından Helâldı'ya inşaa edilen fabrika kişisel gayretlerle bir süre kârlı bir şekilde çalıştırılmış, hatta bu arada Lübnan'a bile kereste ihraç edilmiştir. Daha sonraki yıllarda fabrikanın zarar etmesi üzerine özel sektöre satılarak ortakların parası iade edilmiştir. Fabrika bugün tam kapasite ile çalışmaktadır (bkz.Resim-4).

Resim-4:Yurtdışında çalışan işçiler tarafından AYHEL KEHESTE FABRİKASI adı ile kurulan, daha sonra özel sektöre devredilmesi ile halen ağaç parke üreten Helâldı'daki LİDER AĞAÇ SANAYİİ

Bu iki önemli iktisadî girişimden arzu edilen kazancı temin edemeyen ve büyük çapta hayal kırıklığına uğrayan işçilerimiz yörelerinin kalkındırılması ile ilgili olumlu düşüncelerini bir kenara bırakarak bundan sonraki yatırımlarını tamamen gayrimenküllere kaydırmışlardır. Bunlardan bir kısmı geleceklerini güvence altına almak için başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizde ev sahibi olurken, özellikle çevre köylerdeki bir kısım vatandaşlarımız da Türkeli ilçe merkezi ile Helâldı Nahiyesine (şimdiki adı Güzelkent) ev yaptırmayı tercih etmişlerdir. Gerek ihtiyaçlarına yönelik, gerekse kira geliri amacı ile köylere veya kasabalara inşaa edilen ve genellikle işçilerin çocukları sayısınca kat veya dairesi olan bütün bu evler yöredeki coğrafi görünümü büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Tamamen yurtdışında çalışan işçilere bağlı olarak meydana gelen bu değişimi iki ana başlık altında özetlemek istiyoruz. Bunlar;

1.Mesken tipleri üzerinde meydana gelen değişimler:

Kırsal kesimden yurtdışına giden işçilerimizin artan maddî gelirlerinin de etkisi ile değişik tip ve şekillerde binalar inşaa etmişlerdir. Bunların başlıcaları;

Resim-6: Değişikliğe uğratılmış bir başka ev. Küçük pencereler yerine büyükleri, sedir yerine koltuklar ve kilim yerine halı-fleks...

Resim-7: Aynı evin banyosu.

Resim-8: Yine aynı evin tuvaleti.

b.Bir kısım işçilerimiz de eskiden kalma ahşap evlerini Türkiye'de kalan kardeşlerine veya yakınlarına bırakarak yine aynı köy içinde kendi toprakları üzerine çeşitli tip ve büyüklükte beton evler inşa ettirmişlerdir. Bu evleri de özelliklerine göre iki gruba ayırabiliriz; Bunlardan bir kısmı köyde inşaat işleri yapan kalfalara yaptırıldığından ince uzun balkonları hariç, ortada uzun salon ve küçük odaları ile eski ahşap evlere benzemektedirler. Köy içlerine yapılan bu beton evlerin en önemli özelliklerinden birisi eklenti olarak tabir edilen ahır ve samanlıkların yerlerinin değişmesine neden olmalarıdır. Yangın tehlikesi ile köyün dışında yer alan samanlıklar bu beton evlerin yanlarına taşınırken, ahşap evlerin alt katlarında yer alan ahırlar da yine beton evlerin yan taraflarında yer almaktadır (Resim-9).

Resim-9: Köydeki kalfa tarafından gelişigüzel yapılmış, iç plânı eski ahşap evlere benzeyen, her türlü eklentisini yanına toplamış bir ev.

Bazı işçilerimiz de yaptırdıkları evlerin plânlarını yurtdışında çalıştıkları ülkelere getirmişlerdir. Bunlar hemen ilk bakışta göze çarpan oldukça ilginç evlerdir. Resim-10'da görülen evi Almanya'da inşaat işleri yapan 3 kardeş birlikte yaptırmışlardır.

a.İşçilerimizin bazıları köye beton ev yapmak yerine -bu tür yatırımlarını büyük şehirlere yapmışlardır- yurtdışına gitmeden önce içinde yaşadıkları ahşap evleri izinden izine gelişte kullanmak üzere kendi ihtiyaçlarına göre yenilemişlerdir. Eski evler üzerinde meydana getirilen başlıca değişiklikleri şu şekilde özetleyebiliriz: Yörede geleneksel çatı kaplama malzemesi olan ağır sist örtü kaldırılarak onun yerine kiremit konmuş, odalarda ayrı ayrı yer alan ocaklar kaldırılarak evin ön tarafına tuğladan bir ek yapılarak mutfak haline getirilen kısma nakledilmişler, ilkel bir görünüme sahip olan tuvalet ve banyolar yenilenerek çağdaş bir görünüm kazandırılmıştır. Hatta banyolara Avrupa'nın etkisi ile klozetler bile konulmuş, otomatik çamaşır makinaları için yerler ayrılmıştır. Açıkta kalan kanalizasyonlar kapatılmış, hemen her eve müstakil sular bağlanarak 24 saat kesintisiz akar hale getirilmişlerdir. Oturma odalarından sedirler sökülerek yerlerine koltuklar alınmış, yerlerdeki kilimler kaldırılarak halı veya halifleks türü şeyler döşenmiştir. Dar olan cam çerçeveleri sökülerek yerlerine genişleri takılmış, evlerde tadilat yapılırken ön kısımlarda garaj yerleri bile ihmal edilmemiştir (Resim-5,6,7,8).

Resim-5:Yurtdışında çalışan işçi tarafından değişikliğe uğratılan eski ahşap bir ev.

Resim-10: Flânları Almanya'da çizdirilen ve üç kardeşin birlikte inşaa ettirdikleri bir ev. Odaları ahşap parke, merdiven ve salonları mermer olan bu evin iç dekorasyon malzemesinin tamamı yurtdışından getirilmiştir.

c. İşçilerimizden bazıları da artan maddî gelirleri ve aşırı gösterişe kaçan tutum ve davranışları ile değişik tip ve şekillerde evler inşaa ettirme yoluna gitmişlerdir. Bunlar içinde betondan iki kat daha pahalıya mâlolan ahşap evler inşaa ettirenlere raslanıldığı gibi (bkz. Resim-11), adeta 'Doğu-Batı Sentezi' diyebileceğimiz türde ev inşaa ettirenlere de raslanılmaktadır (Resim-12,13).

Resim-11: Türkeli ilçe merkezinden 10 km kadar içeride orman yolu üzerinde yer alan Yeşiloba köyünde yurtdışında çalışanlar tarafından inşaa ettirilen beton evler ve bu evlerin arasında onlardan iki-üç kat daha pahalıya mâlolan iki katlı ahşap ev.

Resim-12: Halen Almanya'da işçi olarak çalışan bir vatandaşımız tarafından Türkeli'nin 10 km batısında Çatalzeytin'e inşaa edilen ŞERİFE SULTAN SARAY apartmanı.

Resim-13: Aynı apartmanın bir başka açıdan görünüşü.

Resim-12 ve Resim-13'te görülen ev işçilerimizin gösteriş meraklarının hangi boyutlarda olduğunu bize gösterdiği gibi bu kişilerin iç dünyalarının da ipuçlarını vermektedir. Yukarıda resmi görülen binanın ilk bakışta göze çarpan üç değişik özelliği vardır. Bunlar; Dört köşesinde -Avrupa'daki şatoları andıran- dört burcunun olması, ikinci kat balkonunun -stadyumlardaki şeref tribünü örneği- yarım daire şeklinde öne çıkarılarak balkonuna ay-yıldız monte edilmesi ve son olarak da etrafı çevrili olmadığı için şimdilik kullanılmayan kümbetvari kapısı.

d.Kasabalara inşaa edilen evlere baktığımızda da yine normalden farklı çok değişik tarz ve biçimlerde inşaa edilen meskenlere rastlıyoruz. Dış cephe yüzeylerini kalebodur veya mozaik kaplatanlar olduğu gibi pencerelerini değişik şekillerde yaptıranlar bunlara örnek olarak verilebilir (Resim-14). Yörede bazı evler var ki bunlar insanı hayrete düşürmektedir. Resim-15`de 1976`dan 1991`e 15 yıl içinde aralıklı olarak kat kat inşaa edilen eve bakıldığında zaman içinde işçimizin kafasında meydana gelen değişim hemen dikkati çekmektedir. Alt katta iki cepheyi de kaplayan balkon ikinci katta yarı yarıya, üçüncü katta ise 1/4 oranında küçülmüştür.

Resim-14: Türkeli`nde ana cadde üzerinde yer alan iki değişik apartman görülmektedir.

Resim-15: Yine Türkeli ilçe merkezinde yer alan başka bir ev. 15 yıl içinde aralıklarla inşaa edildiğinden ilk katı ile son katları birbirinden oldukça farklıdır.

2.Yerleşme şekillerinde meydana gelen değişimler:

Bunları da üç gruba ayırarak inceleyebiliriz;

a.Köy içlerinde meydana gelen değişimler: Yurtdışında çalışan işçilerimiz köy içlerine gelişigüzel olarak betondan inşaa ettirdikleri evlerle coğrafi görünümün büyük ölçüde değişmesine neden olmuşlardır. Eski evlerin hemen hepsi ahşap olmasına karşılık yenilerin tamamına yakını betondandır. Daha önce Resim-9'da gösterilen bu tip yerleşmelere Resim-16'da görülen Düzköy'ü de örnek olarak gösterebiliriz. Resimde çatıları kiremit örtülü ahşap evler arasında -ki bunlar coğrafi görünümle uyum içindedir- çoğunun bir katı hariç geri kalan kısmı boş olan, işçinin çocukları sayısınca kat veya dairesi olan beton evler adeta sırtıtmaktadır.

Resim-16: Eski ve yeni evlerin iç içe olduğu bir yerleşme; Ayancık-Türkelili yolu üzerinde Düzköyü.

b.Yol boylarında meydana gelen değişimler: Yurtdışında çalışanlar tarafından inşaa edilen konutlar için 'yol' başlı başına bir çekiciliğe sahiptir. Bu açıdan yaklaşıldığında yola bağlı olarak inşaa edilen

evleri ve bunun sonucu ortaya çıkan yerleşme özelliklerini de birkaç gruba ayırabiliriz. Bunlar;

- Yurtdışında çalışan bazı işçilerimiz evlerini köyleri veya mahallelerini birbirlerine bağlayan ve tarım alanları içinden geçen toprak yolların kenarlarına yapmışlardır. Bu evler hem köyün dışında kalmakta, hem de birbirleri ile aralarında önemli mesafeler bulunmaktadır. Gerek fiziki gerekse sosyal açıdan bağlı olduğu köy veya mahalleden adeta izole olmuş durumdadırlar. Resim-17 buna güzel bir örnektir.

Resim-17: Karabey Köyünü mahallesi Palamar'a bağlayan toprak yol kenarlarına inşaa edilmiş çok katlı beton evler.

- Bir kısım işçilerimiz de evlerini asfalt kaplı Devlet yolu (Ayancık-Türkeli yolu) kenarlarına yaptırmışlardır. Bunlarda da birbirlerinden farklı iki şekil göze çarpmaktadır:

. Birinci şekilde, yola yakın köylerde oturan işçilerimizin bir kısmı yeni evlerini anayol kenarlarında yer alan tarlalarına inşaa ederek 100 m. ile 1-2 km. gibi kısa mesafeler içinde yer değiştirmektedirler. Resim-18'de Türkeli-Ayancık yolu üzerinde Ayaz Köyünde 100 m. mesafe içinde yer değiştiren evler ile Resim-19'da da yine aynı yol üzerinde yamaçlarda yer alan Keşköy ve Taçahmet Köylerinden 1-2 km.

kadar mesafeler içinde yer değiştirerek yol kenarlarındaki kendi tarım alanlarına ev yapanların oluşturdukları şekil görülmektedir.

Resim-18: Eski evlerini olduğu gibi bırakarak 100 m. gibi kısa mesafeler içinde yer değiştiren yerleşmelere örnek: Türkeli-Ayancık yolu üzerinde Ayaz Köyü.

Resim-19: Yamaçta yer alan köylerden yol boyundaki tarım alanlarına ev yaparak 1-2 km. gibi kısa mesafeler içinde yer değiştiren yerleşmelere örnek: Taçahmet ve Keş Köyü.

.Resim-18 ve 19'a daha yakından bakıldığında çevredeki köylerden yol boylarına inenlerin meydana getirdikleri coğrafi görünüm daha da ilginç özellikler sergilemektedir. Örneğin Resim-20'de yol kenarında yer alan tarlaları yola paralel olmayıp dik olarak uzandığı için arka arkaya ev yapmak zorunda kalan Fransa'da çalışan 3 kardeşin oluşturdukları manzara görülmektedir. Resim-21'de ise Helâldı-Keşköy arasında uzanan yol üzerine inşaa edilen evlerin meydana getirdiği görünüm dikkat çekicidir. Bu evlerin çoğu Resim-22'de görüldüğü gibi boştur.

Resim-20: Anayola dik olarak uzanan tarlaları üzerine arka arkaya gelecek şekilde ev yaptıran 3 kardeşin oluşturduğu manzara. Resim, bu üç kardeşin baba evinin penceresinden çekilmiştir. Baba evi yurtdışına gidemeyen köydeki küçük kardeşe bırakılmıştır.

Resim-21: Helâldı-Keşköy yolu üzerinde yer alan evlerin yazın oluşturduğu manzara burasının kalabalık bir yerleşme birimi olduğu izlenimi vermektedir. Halbuki kışın tamamen ıssızdır.

Resim-22: Yine yol kenarına inşaa edilmiş fakat sahibi yurtdışından kesin dönüş yapıncaya kadar boş kalacak olan bir ev.

.Yöredeki zenginlerin başta Güzelkent olmak üzere sahil kesimine yazlık ev yaptırmalarına paralel olarak yurtdışındaki işçilerimizden bazıları da bunlardan geri kalmamak için deniz kenarlarındaki tarlalarına ev yaptırmaya başlamışlardır. Resim-23`te yerli zenginler tarafından Güzelkent sahiline yapılan yazlık evler ile Resim-24`te sahil- den 2 km. yukarıda yer alan Işıklı köyü gurbetçilerinin deniz kenarındaki tarlalarına yaptırdıkları evler görülmektedir.

Resim-23: Güzelkent sahil şeridinde yerli zenginler tarafından yaptırılan yazlık evler.

Resim-24: Yerli zenginlerden aşağı kalmak istemeyen gurbetçilerimizin hem deniz hem de yol kenarı boyunca uzanan tarlalarına inşaa ettirdikleri (gerekliğinde daimî olarak kullanılabilecek) yazlık evler.

-Yol boylarında görülen ikinci tip yerleşme şekli de, haftanın belirli günlerinde kurulan pazar fonksiyonuna bağlı olarak gelişen yerleşmelerdir. Türkeli-Ayancık yolu üzerinde çarşamba günleri pazar kurulan Çarşamba ile pazar günleri pazar kurulan Doğanlar (Taşlık) bunlara örnek teşkil etmektedir. Çevre köylerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bu pazar yerlerinde yalnız pazar kurulduğu günleri faal olan 1-2 kahvehane, bakkal ve bir camiiden başka birşey yokken, yukarı dağ köylerinden yurtdışına giden işçilerin bu alanlara evler inşaa ettirmeleri ile ileride 'belde teşkilâtı' kurulabilecek yerleşme nüveleri ortaya çıkmıştır. Yurtdışına bağlı olduklarından yazın oldukça hareketli olan bu yerler kışın pazar kurulduğu günler hariç çok tenha, adeta ıssız bir görünüme sahip olmaktadır (Resim-25 ve Resim-26).

Resim-25: Yalnız çarşamba günleri kurulan pazarın etkisi ile gelişen, bina sahiplerinin hepsinin yurtdışında bulunduğu Türkeli-Ayancık yolu üzerindeki Çarşamba'nın yazın pazar günü.

Resim-26: Yine Çarşamba'nın kışın pazar kurulduğu günler dışındaki genel manzarası.

c.Kasabalarda meydana gelen değişimler: Yurtdışında çalışan işçilerin önemli bir kısmının da konut inşaa yeri olarak yöredeki başlıca kasabalar olan Türkeli ilçesi ile Güzelkent beldesini tercih ettiklerini görüyoruz. Bunlardan Güzelkent'in merkezini oluşturan Helâldı köyü ve yurtdışında çalışan işçilerin bu köy üzerindeki ekonomik, sosyal ve mekânsal etkileri üzerinde daha önce ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır (bkz.Yılmaz,1987). Burada bu çalışmadan da bazı alıntılar yapılarak daha çok Türkeli ilçe merkezi üzerinde durulacaktır. Gerek Güzelkent, gerekse Türkeli ilçe merkezinin bugünkü görünümüleri Resim-29 ve Resim-30'da gösterilmiştir.

Türkeli ilçesi gelişmesini ve hayatiyetini bugün tamamıyla yurtdışındaki işçilere borçludur. Daha 1975'te 2194 nüfusu ile küçük bir Anadolu kasabası görünümünde olan ilçe (Resim-27) bugün eskisi ile kıyaslanamayacak bir görünümündedir (Resim-28).

Resim-27: Türkeli ilçe merkezinde Cumhuriyet Caddesinin 1976'daki genel görünümü.

TÜRKELİ

Resim-28: Aynı cad- denin 1991 yılında aldığı görünüm.

Daha 1970'li yılların başlarında ilçenin kalkındırılması için ilk iktisadî teşebbüsün temellerini atan işçiler (bkz.Resim-3) bu girişimden bir sonuç alamayınca gerek kira geliri gerekse gelecekte (yani kesin dönüşte) kasabada yaşamak arzusu ile ilçe merkezine çok katlı evler yaptırmaya başlamışlardır. İlçedeki hareketlilik çevre köylerin de dikkatini çekmiş yurtdışı ile ilişkisi olan veya olmayan birçok kişi ilçe merkezine akın etmeye başlamışlardır. Tablo-18'de köylerden inerek ilçe merkezine ev yapanlardan yurtdışı ile ilişkisi olan ve olmayanlar arasındaki fark açıkça görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç; köylerden kasabalara doğru olan kısa mesafeli göçlerde yurtdışına işgücü göçü olayı önemli bir rol oynamıştır.

Bu hızlı göç ve şehirleşmeye paralel olarak Türkeli ilçe merkezine yapılan bina sayısında da önemli artışlar meydana gelmiştir. Ör.Türkeli Belediyesi'nin verdiği inşaat ruhsatlarına göre; 1983'te 37, 1984'te 31, 1985'de 36, 1986'da 99 binaya inşaat izni verilmiştir. Bu hızlı yapılaşma inşaat alanında önemli bir istihdam yaratmış, adeta dışarıya göçü frenlemiştir. Ekonomik faaliyetlerin birbirini çoğaltan etkilerine paralel olarak da inşaat malzemesi taşıyan kamyon ve (daha çok köylere yapılan inşaatların malzemesini çeken) traktör sayısı artmış, inşaat malzemesi satan nalburiye dükkânlarının miktarı 10'u geçmiştir. Yurtdışı ile ilişkiler ve artan yolcu talebine bağlı olarak minibüs ve otobüs sayısı artmış, yurtdışından gelenlerin otolarını tamir eden ve bu alanda 100 kişilik bir istihdam yaratan oto tamirciler sitesi kurulmuştur (bkz.Resim-31).

Tablo-18: Yurtdışına göç aracılığı ile Türkeli ilçesine göç edenlerin köylere göre dağılımları (yapılan bina sayılarına göre):

Türkeli ilçesi köyleri	Yurtdışına göç vasıtası ile Türkeli ilçe merkezine yapılan bina sayısı	Normal iç göç yolu ile (yurtdışı ile ilişkisi olmadan) ilçe merkezine yapılan bina sayısı
Alagöz	-	1
Çatak	8	1
Düzler	9	2
Gaziler	4	1
Gökçealan ...	5	-
Gündoğdu	7	3
Hamamlı	3	2
Kuşçular	4	-
Kuzköy	4	1
Sarmaşık	2	1
Satıköy	50	1
Sazkışla	-	1
Tağanmet	2	-
Turhan	20	8
Yapraklı	2	-
Yazıcı	7	2
Yeşiloba	36	2
Ayazköy	5	-
Kayabaşı	1	-
Yusuflu	21	2
TOPLAM	190	28

Resim-31: İlçede daha uygun yer olmadığı için akarsu taşkın yatağı üzerine kurulan oto tamircileri sitesinin başlıca müşterileri yurtdışından izine gelen vatandaşlarımızdır.

1987 yılına gelinceye kadarki dönem içinde ilçe merkezine olan aşırı talep bina ve arsa fiyatlarının hızla yükselmesine neden olmuştur. Bu durum binaların çok katlı yapılması ve bir karış boş yer kalmamacasına her yere inşaat yapılmasına neden olmuştur. Hatta, ilçenin önemli bir kısmı heyelan bölgesi olmasına ve buraya daha önce yapılmış evlerin yıkıldığı veya yıkılmak üzere olduğu açıkça görülmesine rağmen bu tür alanlara bile bina yapılmaya devam edilmektedir (bkz. Resim-32, 33 ve 34).

Resim-32/33: İlçe merkezinin dar bir alan üzerinde yer alması nedeniyle binalar hem çok katlı (belediye 5 kattan fazlasına mücadele etmediği için genellikle 5 katlı), hem içiçe girmiş, hem de bir karış yeşil alan, bir tek ağaç kalmamacasına inşaa edilmişlerdir. Resimlerde de açıkça görüldüğü gibi gerek dükkânlar, gerekse dairelerin çoğu boştur. Özellikle sokakların ve caddelerin dar olmasına karşılık binaların hemen hiç birinin araba garajına sahip olmaması yaz mevsiminde otomobilleri ile tatile gelen işçilerimizin -kendi eserleri olan bu görünüme- isyan etmelerine neden olmaktadır.

Resim-34: İlçe merkezi-
nin önemli bir kesimi
heyelan mıntıkası için-
de kalmasına rağmen
(yer darlığı nedeniyle)
yıkılmakta olan evle-
rin arkasına bilinçsiz-
ce yeni binalar inşaa
edilmektedir.

1983 ve 1984 yıllarındaki toplu dönüşler sırasında beraberlerinde getirdikleri toplu paralarla ev, arsa alanlar veya yeni inşaat yapanlardan bazıları kapasitelerinin de üstüne çıkmışlardır. Daha sonra bu kişilerin yurtdışındaki çocuklarının yabancı bankalardan çektikleri krediler de bu binaların bitirilmesine yetmeyince ilçede birçok inşaat yarım kalmıştır. Resim-35`te karşısında yer alan 2 katlı Hükümet Konağından 'benim evim daha yüksek olacak' diye başlanan, yüzbinlerce DM. harcanmasına rağmen ancak bu seviyeye getirilebilen, bitirilebilmesi için de bir c kadar paraya intiyaç duyulduğu için yarım kalan bir inşaat görülmektedir. Bu tür inşaatların sayısı oldukça fazladır. Özel-

Resim-35: Harcanması
gereken para ile bi-
tirildiğinde elde e-
dilecek kira geliri
karşılaştırıldığında
aradaki uçurumu far-
keden işçimizin ilçe
merkezinde yarım bı-
raktığı bir bina.

likle inşaatlarını yurtdışı bankalardan kredi çekerek yapanlar belli bir süre sonra bunun hesabını da yapmaya başlamışlardır. İlçede hemen herkesin ev sahibi olması kiraların düşük olmasına neden olmakta, bitirildiğinde elde edilecek kira miktarı (evin yıpranması hariç) evlerin bitirilebilmesi için gerekli para ile karşılaştırıldığında çoğunun kaba inşaatı bitmiş olan bu binalara bir o kadar daha para harcamaktansa bu para ile İstanbul'dan arsa veya daire almanın daha kârlı olacağı sonucuna varılmıştır. Birden bire hemen herkesin aynı şeyleri düşünmeye başlaması ile 1986'da 99'a çıkan belediye inşaat ruhsatı sayısı 1987'de 15'e kadar düşmüştür. Aynı yıl yörede meydana gelen sel felâketi de gerek Türkeli'nde gerekse Güzelkent'te milyarlarca liralık zarara neden olmuş, hemen bütün alt katların dükkân olması, gece meydana gelen selde bunları su bastığı halde can kaybı olmasını engellemiş, fakat bu olay yörenin cazibesini kaybetmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bütün bunların sonucunda inşaatlar durmuş, bu alanda istihdam edilen yüzlerce işçi yurtdışına (başta Arap ülkeleri ve İsrail olmak üzere) ve İstanbul'a göç etmek zorunda kalmışlardır. İnşaat malzemesi satan dükkânların bir kısmı iflas etmiş, lokantacılık vb. gibi başka işlere yönelmişlerdir. Tablo-17'de de görüldüğü gibi 1985 sayım sonuçlarına göre 1990 yılında Türkeli'ne bağlı 33 köyün 27'sinin (bazıları % 50'ye varan oranlarda) nüfusları azalmıştır. Türkeli ilçe merkezinde de 1980'den 1985'e % 56 artarak (2679'dan) 4203 olan nüfus miktarı 1985'ten 1990'a ancak % 8 artarak 4557 olmuştur. Bu gerileme hiç şüphesiz ileriki yıllarda da devam edecektir.

Gerek Türkeli ilçe merkezine gerekse Güzelkent'e yapılan binaların büyük kısmı çok katlıdır. Bunların hemen hepsinin alt katları dükkân-
dır. Yeterli miktarda kiracı olmayışı yanısıra kiraların düşük olması
nedeniyle evlerinin yıpratılmasını göze alamayan işçilerimizin çoğu-
nun oturulmaya hazır olan dairelerinin çoğu boştur (bkz.Tablo-19).

Tablo-19: Türkeli ve Güzelkent merkezlerinde yer alan yeni binaların bazı özellikleri:

	<u>Türkeli</u>	<u>%</u>	<u>Güzelkent</u>	<u>%</u>
Eina sayısı	472		254	
1 katlı	26	5.5	51	20.0
2 "	105	22.3	119	46.8
3 "	106	22.5	53	20.8
4 "	106	22.5	22	8.6
5 "	129	27.3	9	3.5
Daire sayısı	1322		307	
Dolu	969	73.3	216	70.3
Boş	353	26.7	91	29.7
Dükkân sayısı ...	670		251	
Dolu	240	35.8	86	34.2
Boş	430	64.2	165	65.8

Daha önce yaptığımız bir araştırmada (bkz.Yılmaz,1987) yaptıkları binaların bütün alt katlarını dükkân olarak ayıran işçilerimize bunun sebebini sorduğumuzda hemen hepsi kesin dönüşte bir iş yapmak istediklerini belirtmişlerdir.'Ne iş yapacaksınız?' diye sorduğumuzda da önce emekli olacaklarını, boş vakitlerini geçirmek için de bakkal, kahvehane gibi bir yer açmayı düşündüklerini söylemişlerdir. Yine hemen hiçbirisi'yurtdışında çalıştığımız işin bir devamını yapmak istiyoruz' şeklinde bir cevap vermemiştir.

Özellikle Türkeli ve Güzelkent kasabalarında yurtdışında çalışan işçiler tarafından yaratılan aşırı talep ev ve arsa fiyatlarını önemli oranlarda arttırmış, işçilerimizin maddî imkânlarının bu fiyatların gerisinde kalması ile de özellikle Türkeli ilçesindeki gelişme durma noktasına gelmiştir. Yakın bir gelecekte Avrupa'dan toplu dönüşler beklenmediğinden gerek Türkeli'ndeki gerekse Güzelkent'teki boş daire ve dükkânların sayısı artarak devam edecektir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkeli yöresi gerek köy yerleşmeleri gerekse kasabalarıyla yurtdışında çalışan işçiler tarafından büyük ölçüde mekânsal değişime uğratılmış, coğrafi görünümü eskisi ile kıyaslanamayacak kadar farklılaşmıştır.

Yurtdışındaki işçilerimizin konut yatırımları ile ilgili olarak şu genel değerlendirmelerde bulunabilir kanısındayız:

Avrupa'da çalışan Türk işçilerinin çoğunun köy kökenli ve eğitim seviyelerinin de düşük olması onların ileri görüşlü olmalarını engellemiştir. Böylece ileriye dönük yatırımlara cesaret edemezken gösterişe meraklı tutumları ile en basit ihtiyaçlara para sarfederek tüketim toplumunun birer parçası durumuna gelmişlerdir.

İşçilerimizin bu derece gösterişçi bir tutum sergilemelerinin temelinde de 'maddesel zenginliklerin zihinsel yeniliklere oranla daha kolay kabul edilebilir olması' gerçeği yatmaktadır. İşçilerimiz bir yandan köylere çok katlı evler yaparak çevresindeki kişilerden farklı halle gelirken, kasabalara ev yaparak da sınıf değiştirmektedirler. Büyük şehirlere ev yapanlar ise daha da saygınlık kazanarak çevrelerinde

örnek kişiler olarak anılmaktadırlar.

İnşaa edilen konutların çevrelerindeki binalardan çok farklı olmaları yanısıra oldukça büyük yapılmalarının psikolojik temellere dayandığını belirten Öztekin'e göre; 'Avrupa'da tek odalı hayımlarda veya dar konutlarda yaşayan, sürekli evden atılma korkusu ile odalarında ayaklarının ucuna basarak dolaşan, çevrelerini rahatsız etmekten endişe duyan işçilerimiz bu durumun acısını dağ başlarına yayla gibi evler yaparak çıkarmaktadırlar' diyerek farklı bir yorum getirmektedir (Öztekin-Bertan,1982:66).

İşçilerimizin bu derece konuta yatırım yapmalarının çeşitli sebepleri vardır. Bunların başında ise değerli ve yararlı başka yatırım tercihlerinin olmaması gelmektedir. Nitekim aynı meseleye çok daha önce değinen Abadan 1973 yılında yaptığı bir mülâkatta bir milletvekili-mizden şu sözleri duyduğunu belirtmiştir: "...Yurtdışından gelen dövizler ülkenin sanayileşmesinde kullanılmıyor. Avrupa'daki işçilerin samimi arzusu olan 'yurtta yeni işyerlerinin kurulması ve kırsal kesimde istihdam yaratılması arzusu' hükümetlerce ciddiye alınmıyor. Büyük sermaye sahipleri ile Devleti yönetenler yurtdışındaki işçilerin kendi tasarrufları ile sanayi tesisleri kurmalarını istemeyerek, onların daha çok gayrimenkûl almalarını arzu etmektedirler. İşçilerimiz de bunun yerinde bir yatırım çeşidi olmadığını bilmelerine rağmen, binbir zahmet ve güçlkle kazandıkları paraların değerini koruyabilmek için mecburen bu yola gitmektedirler. Bu potansiyel enerji kaynağı ihmal edildiği sürece kırsal bölgelerde daha nice nice 'Almanyalı evleri' inşaa edilecektir". Nitekim öyle de olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2000' Lİ YILLARIN BAŞINDA AVRUPA' DAKİ TÜRK İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK, SOS-
YAL VE MEKANSAL EBYUTLARI

Bu bölümde Mart 1991'de Avrupa'dan gelerek Burdur'da kısa dönem askerlik hizmetlerini yapan ve özellikle yurtdışındaki ikinci kuşağı temsil eden işçilerimizle yapılan anket sonuçları değerlendirilecektir.

Anketin başlıca amacı; Batı Avrupa ülkelerinde bugün sayıları 2,5 milyonu bulan işçilerimiz ve ailelerinin içinde bulundukları durumu tesbit ederek, gelecekle ilgili düşünce ve davranış eğilimlerini değerlendirmektir. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de olayın ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarından ziyade coğrafi yani mekânsal özellikleri üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Bu bölüm başlıca iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda ankete katılan ikinci kuşak işçilerimizin yurtdışında çalışmış veya halen çalışmakta olan (bizim 1.kuşak dediğimiz) aile büyüklerinin bugünkü durumları, ekonomik, sosyal ve mekânsal özellikleri ele alınacaktır.

İkinci kısımda ise işgücü göçünün süreç ve sonuçlarının bundan sonraki yıllarda başlıca belirleyicileri olacak olan ve şu anda Batı Avrupa ülkelerinde çalışmakta olan 'ikinci kuşak' olarak isimlendirdiğimiz vatandaşlarımızın ekonomik, sosyal ve mekânsal özellikleri üzerinde durulacaktır. Konu ile ilgili olarak Türkiye'de bugüne kadar yapılan çalışmaların hemen hepsinin 1.kuşağı kapsadığı düşünülürse, bu çalışma 2.kuşak işçilerle ilgili araştırmaların ilk ve en önemli örneklerinden birisini oluşturduğu şüphesizdir. Yine ayrıca bu son kısımda yurtdışındaki işçilerimizin ailece yapmış oldukları yatırımlar ve bunların mekânsal özellikleri ile ikinci kuşağı temsil eden vatandaşlarımızın gelecekteki muhtemel davranış kalıpları da belirlenmeye çalışılacaktır.

I.BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞMIŞ VEYA HALEN ÇALIŞMAKTA OLAN "BİRİNCİ KUŞAK" İŞÇİLERİMİZİN SOSYO-EKONOMİK VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Ankete katılan kişilerin hemen hepsinin anne-babası veya bunlardan birisi Batı Avrupa ülkelerine işçi olarak gitmişlerdir. Daha sonrakı yıllarda bunlardan bir kısmı çeşitli sebeplerle Türkiye'ye kesin dönüş yapmışlar, büyük bir kısmı ise halen bu ülkelerde çalışmaya (veya ikâmet etmeye) devam etmektedirler. Geleceğe yön verecek olan ve bizim ikinci veya üçüncü kuşak olarak isimlendirdiğimiz genç Türk işçilerinin mevcut bugünkü durumlarına geçmeden önce gerek ikinci kuşakla karşılaştırma yapmak açısından, gerekse geçmişte yapılmış ve yayınlanmış araştırmaların te'yid veya yanlışlığının ortaya konulması bakımından çalışmak amacıyla Batı Avrupa ülkelerine ilk giden ve bizim birinci kuşak olarak isimlendirdiğimiz bu kişilerin "bugünkü genel özellikleri"nin bilinmesi gerekmektedir. Bu genel özellikler maddeler halinde aşağıda gösterilmiştir:

A.BİRİNCİ KUŞAĞIN YURTDIŞINA ÇIKMADAN ÖNCEKİ GENEL ÖZELLİKLERİ:

Birinci kuşağın yurtdışına çıkmadan önceki genel özellikleri ile ilgili olarak tesbit edebildiğimiz başlıca hususlar şunlardır:

1. Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettikleri yerler:

Yapılan araştırmada ankete katılanların yurtdışına gitmeden önce

% 41.3`ünün köylerde, % 19.5`inin ilçe (veya kasabalarda), % 39.2`sinin ise il merkezlerinde (yani şehirlerde) ikâmet etmekte oldukları tesbit edilmiştir. Bu oranların bölgelerimize göre dağılımları ise Tablo-20`de gösterilmiştir:

Tablo - 20: Birinci kuşak Türk işçilerinin Batı Avrupa ülkelerine gitmeden önce ikâmet ettikleri yerlerin bölgesel dağılımı:

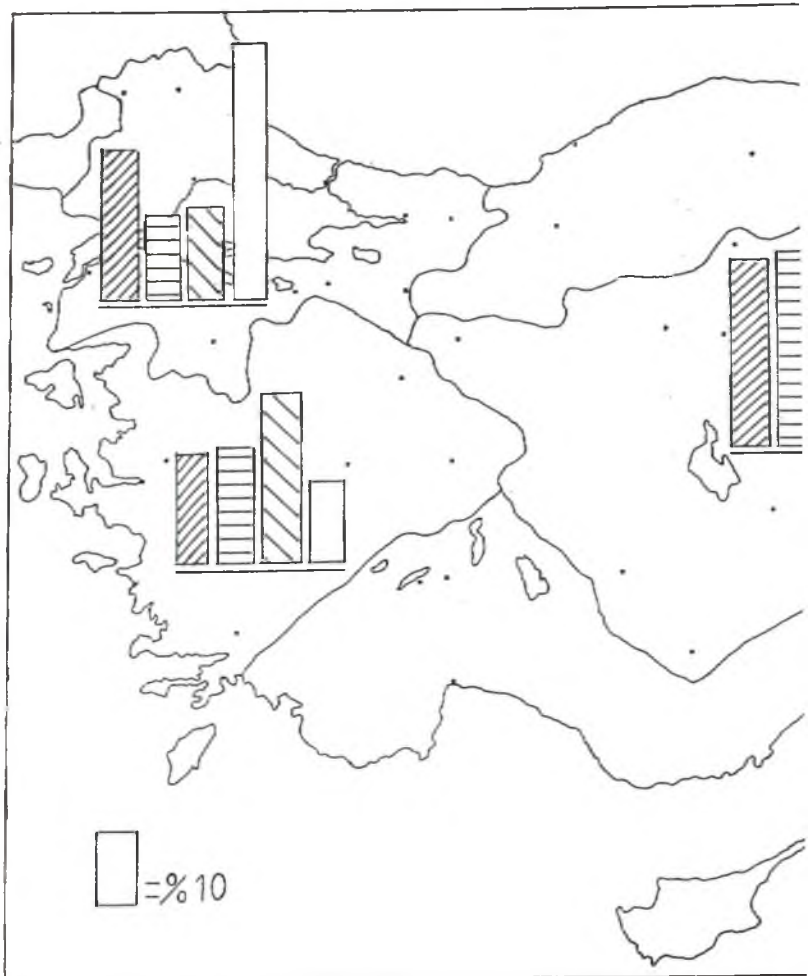
Bölge adı (% olarak)	Toplam gidenler	İl merkezinden gidenler	İlçeden gidenler	Köyden gidenler
Karadeniz B.	27.1	16.9	30.8	35.0
İç Anadolu B.	25.0	23.1	27.5	25.7
Marmara B.	19.0	33.3	11.0	10.5
Ege B.	15.0	10.6	22.0	15.7
Akdeniz B.	6.0	7.5	6.3	4.5
Doğu Anadolu B.	5.0	4.7	0.8	7.5
Güneydoğu A.B.	2.3	3.9	1.6	1.1

Toplam olarak il, ilçe ve köyden çıkış oranları Yasa`nın 1971 yılı için verdiği (il merkezinden gidenler % 37.06, ilçe merkezinden gidenler % 20.39, köyden gidenler % 42.54) değerlere yakın olmasına karşılık (bkz.Yasa,1974:58), bölgesel dağılım değerlerinin İİBK`nin verdiği değerlerden oldukça farklı olmasının sebebi işçilerin hepsinin ikâmet etmekte oldukları yerlerden müracaat etmemelerinden kaynaklanmıştır (bkz.sayfa:35, Grafik- 2). Ör. Toplam gidenler içinde biz Marmara Bölgemizi % 19 ile üçüncü sırada gösterirken İİBK verilerine göre Marmara Bölgesi % 29.8 ile yurtdışına en fazla işçi gönderen bölgemizdir. Bunun en bariz sebebi o tarihlerde yurdumuzun dört bir yanından iş aramak için İstanbul`a gelen vatandaşlarımızın yurt-

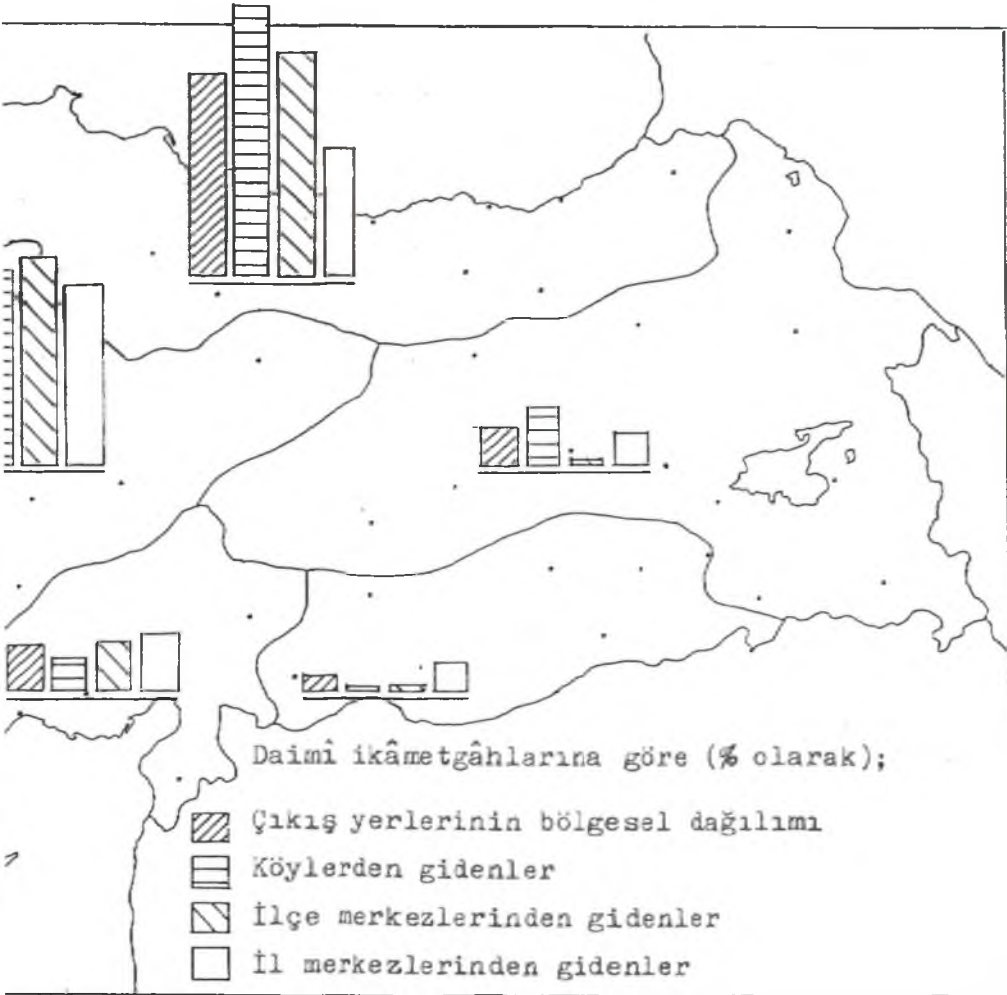
dışına gitmek için İİBK'nın İstanbul şubesine başvurmalarından kaynaklanmıştır. Marmara Bölgesinin bizim tesbitlerimize göre il merkezinden gidenler kategorisinde de birinci sırada gelmesinin sebebi de yine aynı durumdur. Bu istisna durum gözönüne alınmazsa 1950'lerden sonra hızlanan Türkiye'deki içgöç hareketlerinde 1. sırada yer alan Karadeniz bölgesi yurtdışına işçi göçünde de ilk sırada yer almaktadır. Harita-9'da da görüldüğü gibi ilçe ve köylerden gidenler sıralamasında da 1. sırada yer alan Karadeniz bölgesini doğusuna nazaran dışa daha çok açılmış, fakat Batı bölgelerimiz kadar gelişmemiş olan İç Anadolu bölgemiz takip etmektedir. Daimî ikâmetgâhlarına göre il, ilçe ve köyleri ile birlikte çıkış yapılan illerimizin iller ölçüsünde coğrafi dağılımları ise Harita-10'da görüldüğü gibidir. Türkiye'nin en önemli istihdam merkezi olan İstanbul'un % 10'luk oranla birinci sırada yer alması dikkat çekicidir. Bunun başlıca sebebi iş bulmak amacı ile bu ilimize gelen vatandaşlarımızın buradan kademeli olarak yurtdışına göç etmeleridir (Güzel,1981:40). Bu durumda İstanbul bir yandan bünyesinde barındırdığı işsizleri, diğer yandan da diğer bölgelerimizden çektiği fazla nüfusu yurtdışına pompalayan başlıca merkez durumuna gelmiş olmaktadır.

Harita-10'da ankete katılmayan iller adı altında boş olarak gözükten illerimiz (toplam 11 adet) gerçekte de dışgöçe en az katılmış olan illerimizdir. Bunun başlıca sebebi yurtdışına işçi göçünün başladığı 1960'lı yıllarda yeterli altyapının (özellikle ulaşım alanında) henüz ülkemizin bu yörelerine ulaşamamış olması ve İİBK'nın bu iller-

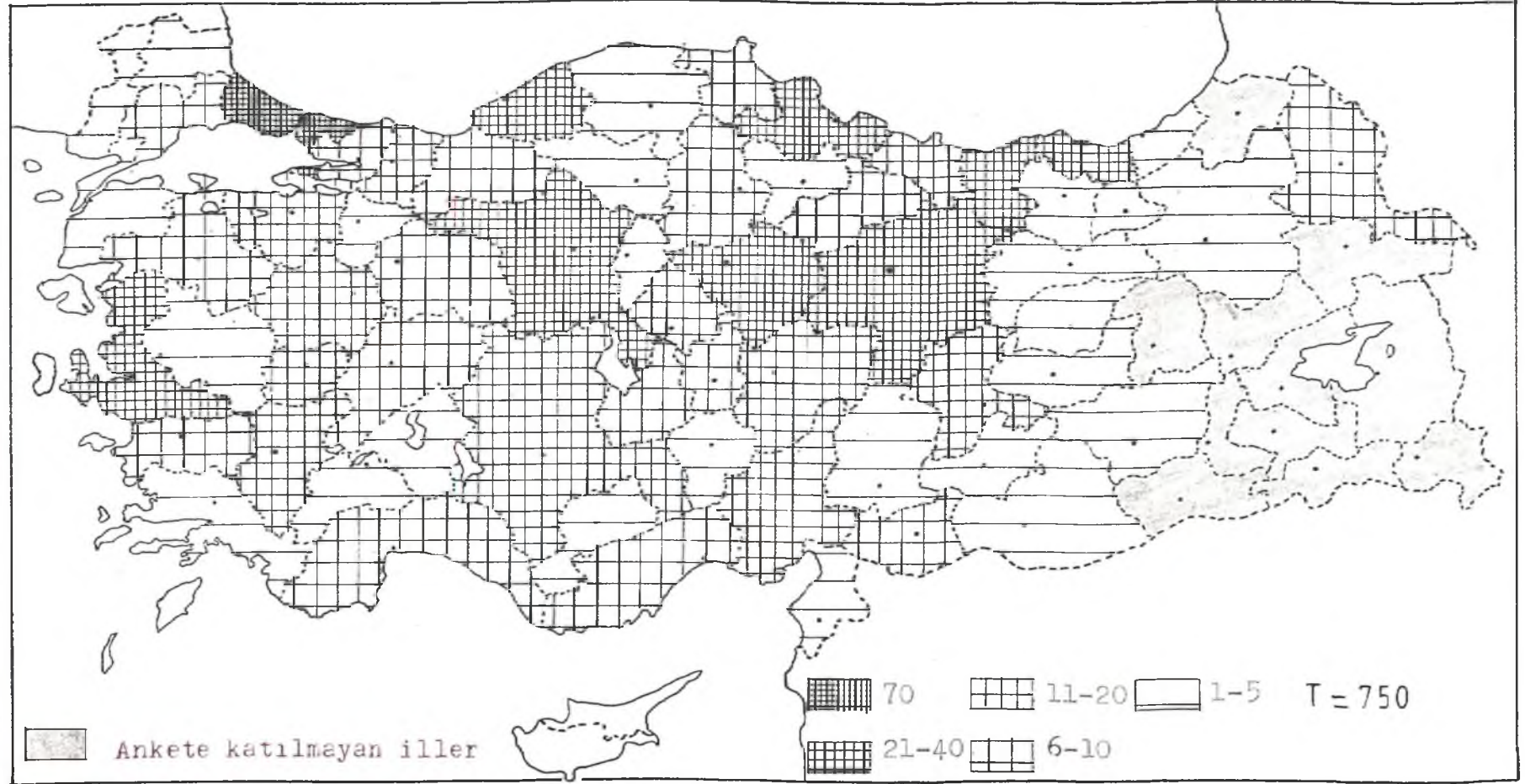
Harita-9: Ankete katılanların (aileleri)
gillimleri:

ile birlikte) çıkış yaptıkları yerlerin bölgesel da-

Harita-10: Ankete katılanların yurtdışına çıkmadan önce ikâmet ettikleri iller:

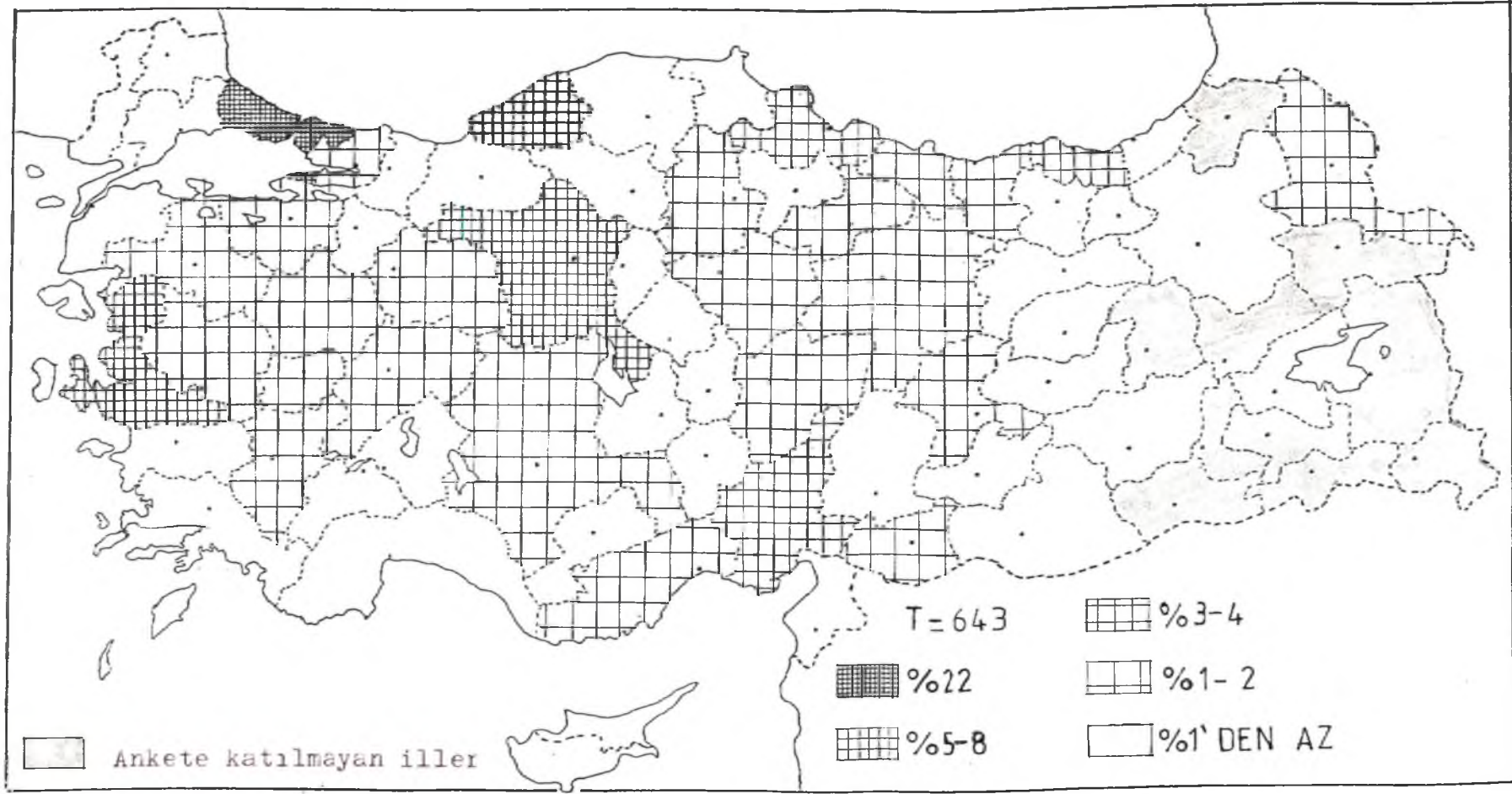
de yeterince teşkilâtlanamamış olmasıdır. Harita-10 da dikkati çeken bir başka husus da 1970`li yıllardan sonra gelişmeye başlayan ve 1980`li yıllardan itibaren de göç gönderen değil, göç alan iller grubuna dahil olan Bursa, Antalya, Adana, İçel ve Kayseri gibi illerimizin 3. sırada dışgöçe katılmış olmalarıdır.

2. Yurtdışına gitmeden önce çalıştıkları iller:

Ankete konu olan işçilerimizin % 71`i Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya gitmeden önce Harita-11`de görülen illerin merkezlerinde (veya büyük ilçelerinde, ör. Düzce, Karabük, Kdz.Ereğli vbg.) bir süre çalışmışlardır. % 22`lik oranla İstanbul ençok çalışılan ilimizdir (ankete katılan 643 kişinin 141`i yurtdışına gitmeden önce geçici veya sürekli olarak İstanbul`da bulunmuş ve bu ilimizde çalışmıştır). Bu ilimizi % 5- % 8 arasındaki oranlarla Ankara, İzmir ve Zonguldak izlemektedir. Yurtdışına gitmeden önce haritada belirtilen illerde çalışanlardan ayrı olarak bir de bulundukları il dışında başka bir il merkezinde çalışanlar vardır. Bunlar oran olarak % 18.8 civarındadır. Bulundukları il dışında yurtdışına gitmeden önce başka bir ilde çalışmış olanların illere göre dağılımı ise şu şekildedir: % 43 ile İstanbul yine 1. sırada, % 20,6 ile Ankara 2., % 9 ile İzmir 3., % 7.4 ile Adana 4., % 3.3 ile Manisa 5., % 2.5 ile Kayseri 6. ve % 1.6`lık oranlarla Bursa, Eskişehir, Konya, Samsun 7.,son olarak da % 0.8`lik oranlarla Antalya, Aydın, Bolu, Denizli, Erzurum, Kırıkkale, Kocaeli, İçel ve Tekirdağ sekizinci sırada gelmektedir. Bağlı olduğu il dışında başka bir ilimize çalışmak için gidip oradan yurtdı-

Harita-11: İlk gidenlerin (1. kuşağın) yurtdışına gitmeden önce çalıştıkları iller:

145

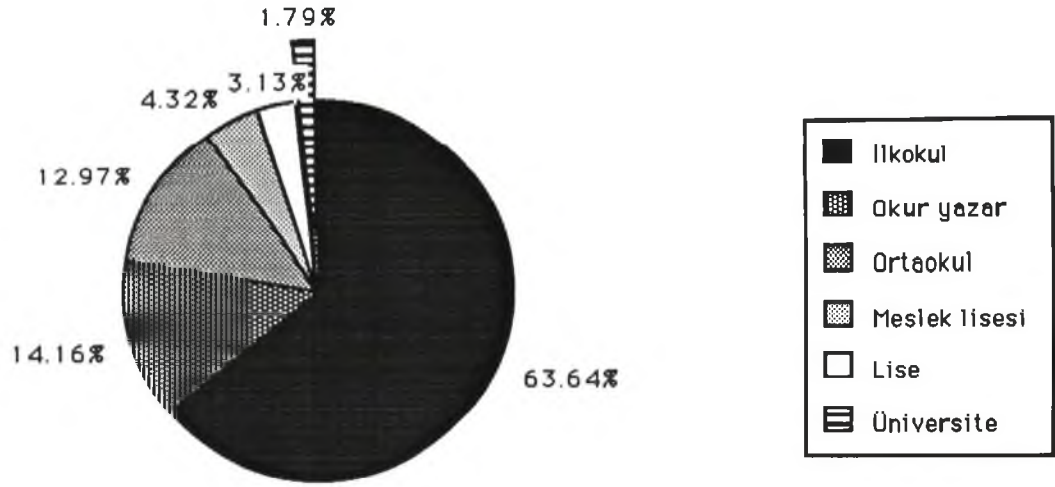
şına çıkanları gözönüne aldığımızda Tümerterkin'in Türkiye'de iç göçlerle ilgili olarak önemle üzerinde durduğu ve "önce yakındaki bir kasabaya veya orta büyüklükteki bir şehire, oradan da büyük şehirlerle doğru bir akım" şeklinde tanımladığı 'kademeli göçler'in (Tümerterkin,1972) özellikle 1960'lı yıllarda büyük şehirlerde son bulmayarak yurtdışına kadar uzandığı da böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

3. Eğitim seviyeleri:

1960'lı yıllarda akın akın Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizin eğitim seviyeleri Grafik-4'de görüldüğü üzere oldukça düşük düzeydedir. Gidenlerin önemli bir kısmı (% 63.6'sı) ilköğretim mezunu, % 14.1'i ise sadece okur yazardır. Lise mezunları % 3.1 iken, meslek lisesi mezunları -ki bunları tam olarak vasıflı işgücü olarak tanımlayabiliriz- % 4.3, üniversite veya yüksek okul mezunları ise sadece % 1.7 oranındadır. Türkiye'de üniversite veya yüksek okul mezunu olup Avrupa'da işçi olarak çalışmaya razı olmak bir çelişki gibi görünse de bunun temelinde öğretmen vb. görevlerle yurtdışına gitmiş kamu personelinin Türkiye'deki ücretleri yetersiz bu-
larak Türkiye'ye görev bitimi dönmek yerine bulunduğu ülkede işçi olarak kalmasından kaynaklanmaktadır. Abadan'ın da belirttiği gibi bu kişiler "beyaz yakalılar sınıfından mavi yakalılar sınıfına geçenler" dir (Abadan,1986:51). 1963-73 yılları arasında 9000 civarında öğretmenin bu yolla yurtdışında işçi olarak kaldığı sanılmaktadır.

Türk işçilerinin % 80'lere varan oranlarda düşük bir eğitim seviyesine sahip olarak yurtdışına gitmeleri işçilerimizin bugüne ka-

Grafik-4: Yurtdışına ilk giden işçilerin eğitim seviyeleri:

dar karşılaştıkları sorunların başlıca temel sebebidir. Abadan'ın 1963'te ilk giden işçilerimize uyguladığı bir ankette bu işçilerimizin (kazma, kürek dahil) % 41'i tek bir iş aracını, % 45'i de tek bir makinayı dahi kullanmasını bilmeden yurtdışına gittikleri ortaya çıkmıştır (Abadan,1972:30). Endüstrileşmiş ülkelerin belli bir eğitimden geçmiş, soyut düşünceye alışkın bir işgücüne muhtaç oldukları dikkate alınırsa, daha başlangıçta bile eğitim seviyesi bu kadar düşük olarak yurtdışına giden işçilerimizin akıl, bilgi ve tecrübe gerektirmeyen, dolayısıyla ağır, pis, güvencesiz vb. işler için çağrıldıkları kolayca anlaşılmaktadır. O halde bu işçilerimizden yabancı dil öğrenmelerini istemek, bulundukları topluma uyum sağlamalarını beklemek, çalıştıkları işlerde tecrübe sahibi olup geri dönüşte Türkiye'nin kalkınmasında önemli roller alacaklarını, hatta toplum önderleri olacaklarını beklemek ham hayalden başka birşey değildi.

4. Yurtdışına gidiş tarihleri:

Ankete katılanlara yurtdışına ilk giden aile büyüklerinin (1.kuşağın) yurtdışına ilk gidiş tarihlerini sorduğumuzda alınan cevapların (bkz.Tablo-21)İİBK'nın verileriyle paralel olduğu tesbit edilmiştir.

Tablo-21:1.Kuşağın yurtdışına gidiş tarihleri:

<u>Dönemler</u>	<u>%</u>
1960 öncesi	1
1960-1964	12
1965-1969	36
1970-1974	46
1975-1979	5

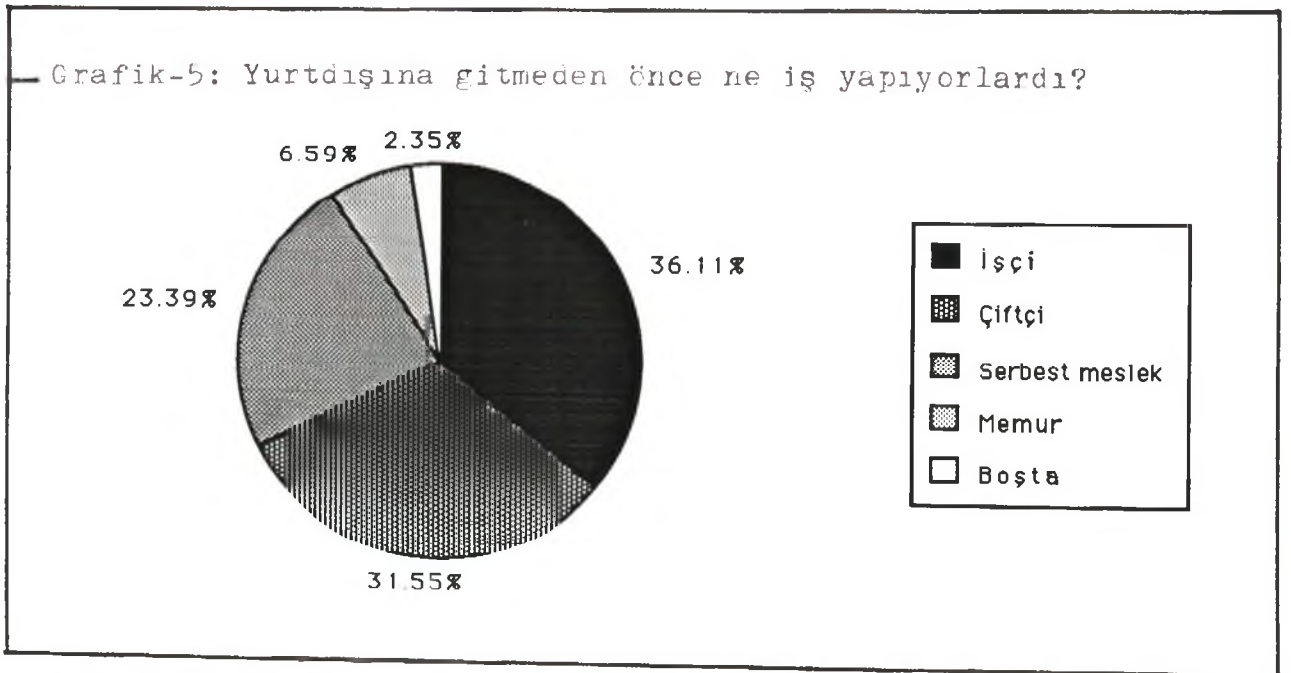
% 1 oranındaki 1960 öncesi giden kişilerin varlığı bize işçi göçünün resmen başlamasından önce de önemli miktarda Türk işçisinin yasadışı yollarla da olsa yurtdışına işçi olara gittiğini göstermektedir.

5.Yurtdışına gitmeden önce Türkiye'de ne iş yaptığı:

Yurtdışına çıkmadan önce vatandaşlarımızın % 36.1'i işçiydi. Bu kişilerin ne kadarının daimi bir işte ne kadarının ise geçici bir işte çalıştıkları tesbit edilememiştir. Ayrıca yapılan mülâkatlarda çoğunun inşaat işçisi olduğu ve büyük kısmının 1950'lerde başlayan ve Türkiye'nin altyapısını oluşturmaya yönelik yol inşaatlarında çalıştıkları belirlenmiştir. Fakat aynı gruba giren işçilerimizin çeşitli fabrikalarda çalışanları veya Zonguldak yöresinden gidenlerde olduğu gibi az da olsa madenlerde çalışmış olanları yukarıda belirtilen eğitim seviyeleri görmezden gelinerek hepsinin "vasıflı işgücü" olduğu konu ile ilgili eserlerde sık sık temas edilmektedir.

Yine serbest meslek çalışanlarının da ne kadarının gerçek bir mesleğe sahip oldukları, ne kadarının da marjinal sektöre ait bir işe sahip oldukları da bilinmemektedir. Fakat yurtdışına gitmek isteyen işçilerimizin kayıt kabul işlemleri sırasında mutlaka mesleklerini belirtmek zorunda kalmaları sonucu birçok hayali mesleğin formlara yazıldığı, bunların da daha sonra 'şu kadar vasıflı işçimiz gitti' şeklindeki yayınlara konu olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat devletin daha sonraki yıllarda vasıflı işgücünü göndermek istememesi sonucu da birçok vasıflı işçimizin mesleklerini gizledikleri de bilinmektedir. Grafik-5'de de görüldüğü şekliyle % 31.5 oranındaki çiftçi nüfusu kırsal alandaki 'gizli işsizler' olarak kabul edersek, % 2.3'lük boşta gezenlerle birlikte toplam % 33.7'lik kesimin yurtdışına çıkmadan önce gerçekten işsiz olduklarını söyleyebiliriz.

Grafik-5'de dikkati çeken bir başka husus % 6.5'lik oranla memur-

lardır. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'deki ücretlerin düşük olması, kamu personeline sağlanan imkânların yetersiz olması vb. nedenlerle memuriyet gibi daimî ve garantili bir işi olanları da yurtdışında işçi olmaya sevketmiştir.

Grafik-4 ile Grafik-5 üst üste getirilip bir karşılaştırma yapıldığında (ortaokulu da temel eğitimden sayarsak) yurtdışına giden 1. kuşak işçilerimizin % 90'ının eğitim düzeyinin en alt kademesinde olduğu ve % 93.4'ünün de işçi, çiftçi vb.. gibi en alt seviyedeki meslek grubuna dahil oldukları görülmektedir. Sonuç kısmında da üzerinde durulacağı gibi işçilerimizin bugün karşı karşıya oldukları bütün problemlerin temelinde bu durum yatmaktadır. Özellikle işçilerimizin ekonomik yatırımlar yerine gösterişçi yatırımlara girişmeleri, Av-rupanın tüketim kalıplarını kolayca benimsemeleri, kendi aralarında örgütlememeleri, kendi haklarını arayamayışları vb. faktörlerin yanına Türk Dışişleri Teşkilâtının işçilerin özel durumlarına göre organize edilememiş olması da eklendiğinde Batı Avrupâdaki işçilerimizden daha fazla birşey beklemek aşırı iyimserlik olur kanısındayız.

6. Halen yurtdışında bulunan 1.kuşak işçilerimizin bugünkü yaşları:

Bilindiği gibi işçi göçünden Türk kamuoyunun beklentilerinden birisi de bu işçilerimizin belirli bir süre çalıştıktan sonra edindikleri bilgi, görgü ve tecrübe ile yurda dönecekleri ve Türkiye'nin kalkınmasında etkin bir rol oynayacakları görüşü idi. Tablo-22'de de görüldüğü gibi bugün 40 yaşını geçmiş olan 1. kuşak işçilerimiz halâ yaşamlarını yurtdışında sürdürmeye devam etmektedirler. Bunların ö-

nemli bir kısmı emekli olabilmek için 60 yaşına kadar çalışmaya devam ederken, bir kısmı da yurtdışından emekli olduğu halde geri kalan yaşamlarını bu ülkelerde, 2. ve 3. kuşağı teşkil eden çocukları ve torunlarının yanlarında kalmaya devam etmektedirler. Bunlar içinde yer alan bir kısım vatandaşlarımız da Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olmalarına rağmen pasaportlarını öldürmeyerek 6 ayda bir giriş çıkış yaparak ülkelerarası yaşamaktadırlar.

Tablo-22:Halen yurtdışında bulunan 1. kuşak işçilerin bugünkü yaşları

<u>Yaş grubu</u>	<u>%</u>
40-44	10.9
45-49	26.7
50-54	31.9
55-59	19.7
60-64	7.5
65-69	3.3

Özellikle Türkiye'de geleceğini garanti altına alacak herhangi bir yatırımı olmayan işçilerimiz emekli oluncaya kadar yurtdışında çalışmaya devam etmektedirler.

B.BİRİNCİ KUŞAK İŞÇİLERİMİZDEN TÜRKİYE'YE KESİN DÖNÜŞ YAPMIŞ OLANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ:

Ankete katılan 20-30 yaş arası işçilerimizin bir kısmının anne-babası veya kardeşlerinden (özellikle büyük kardeşleri) birisi Türkiye'ye kesin dönüş yapmış bulunmaktadır. Özellikle 1983'ten sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapan bu kişilerin çeşitli özelliklerinin bilinmesi hem geçmişle hem de işçi göçünün geleceği ile ilgili karşılaştırmalar yapabilmek ve çeşitli tahminlerde bulunmak için gereklidir.

1.Dönüş yapma oranları:

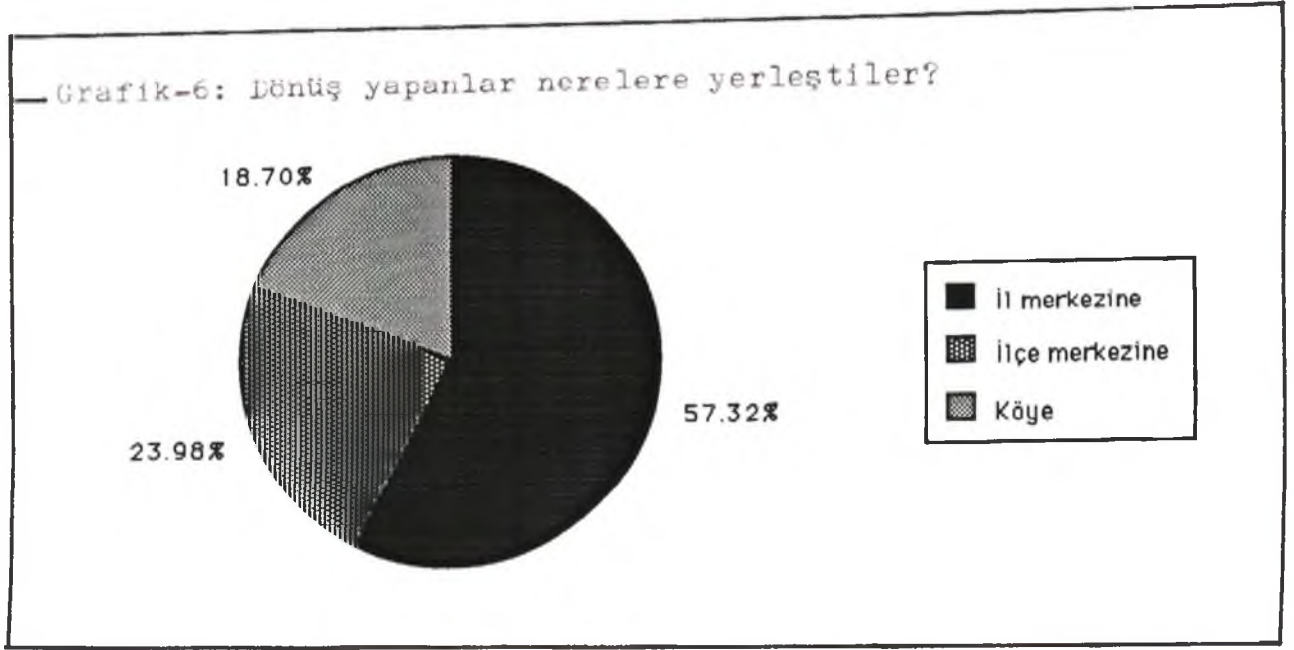
Ankete katılan işçilerimizin yurtdışında bulunan ailelerinin % 45-inin anne-babası veya kardeşlerinden birisi Türkiye'ye kesin dönüş yapmış, % 55'inin ise aile fertlerinin tümü halen yurtdışında bulunmaktadır.

'Dönüş yapanlar kimlerdi?' sorusuna aldığımız cevaplarda ise '% 69 anne-baba, % 31 (büyük veya küçük) kardeşlerden birisi', sonucu elde edilmiştir.

Türkiye'ye kesin dönüş yapanların en çarpıcı özelliklerinden birisi de bu kişilerin % 69'u yurtdışında çocuğunu (veya çocuklarını), % 31'i ise kardeşlerinden birisini (veya birkaçını) bırakmaları, yani ailenin bir parçasının mutlak surette yurtdışında kalmış olmasıdır. Böylece bir ayağı Türkiye'de, diğer ayağı Avrupa'da olan bir aile tipi ortaya çıkmıştır. Biz bu aile tipine "Uluslararası Türk Ailesi" ismini veriyoruz. Bir kısım ailelerimizde kesin dönüş oranı arttıkça, diğer yandan da Avrupa'da kalış oranları yükseldikçe bu aile tipinin sayısı da giderek artacaktır. Bu aile tipinin başlıca özelliği parçalı olmasıdır. Fakat bu parçalanma işçilerimizin yurtdışına ilk gittikleri yıllarda görülen 'eş ve çocuklar Türkiye'de, babalar yurtdışında' şeklindeki parçalanmış aileden farklıdır. Buradaki aile tipi belirli olgunluğa erişmiş, evlenmiş çoluk çocuğa karışmış kişilerin anne-babalarından veya kardeşlerinden ayrı olması, dolayısıyla ailece sağlam ilişkilerin kurulabileceği, birbirlerine maddî destek sağlayabilecekleri, uluslararası gidiş gelişleri arttırıcı vb. özelliklere sahip bir aile tipidir.

2. Kesin dönüş yapanların coğrafi dağılımları:

Kesin dönüş yapanların % 57.3'ü il merkezlerine (veya şehirlere), % 23.9'u ilçe merkezlerine (veya kasabalara), % 18.7'si de köylere yerleşmişlerdir (bkz.Grafik-6). Bu sonuçlar işçilerimizin yurtdışına

çıkmadan önceki daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu yerlerle karşılaştırıldığında (% 41.3 köy, % 19.5 ilçe ve % 39.2 il merkezi), il merkezlerine (yani şehirlere) yerleşenlerin oranı % 60'a yakın oranda artmış, yine kasabalara yerleşenlerin oranlarında da yaklaşık % 20'lik bir artış meydana gelirken köy nüfus oranı % 60 civarından azalmıştır. Böylece yurtdışına işçi göçü olayının Türkiye'de köyden kopuş sürecine doğrudan önemli oranlarda etki yapmış olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Olayın bir başka yönü de köye dönüş yapmış olanların önemli bir kısmı yatırımlarını şehirlere yaparak, buraları kiraya vermişler, kira geliri güvencesi ile de köye yerleşmişlerdir. Do-

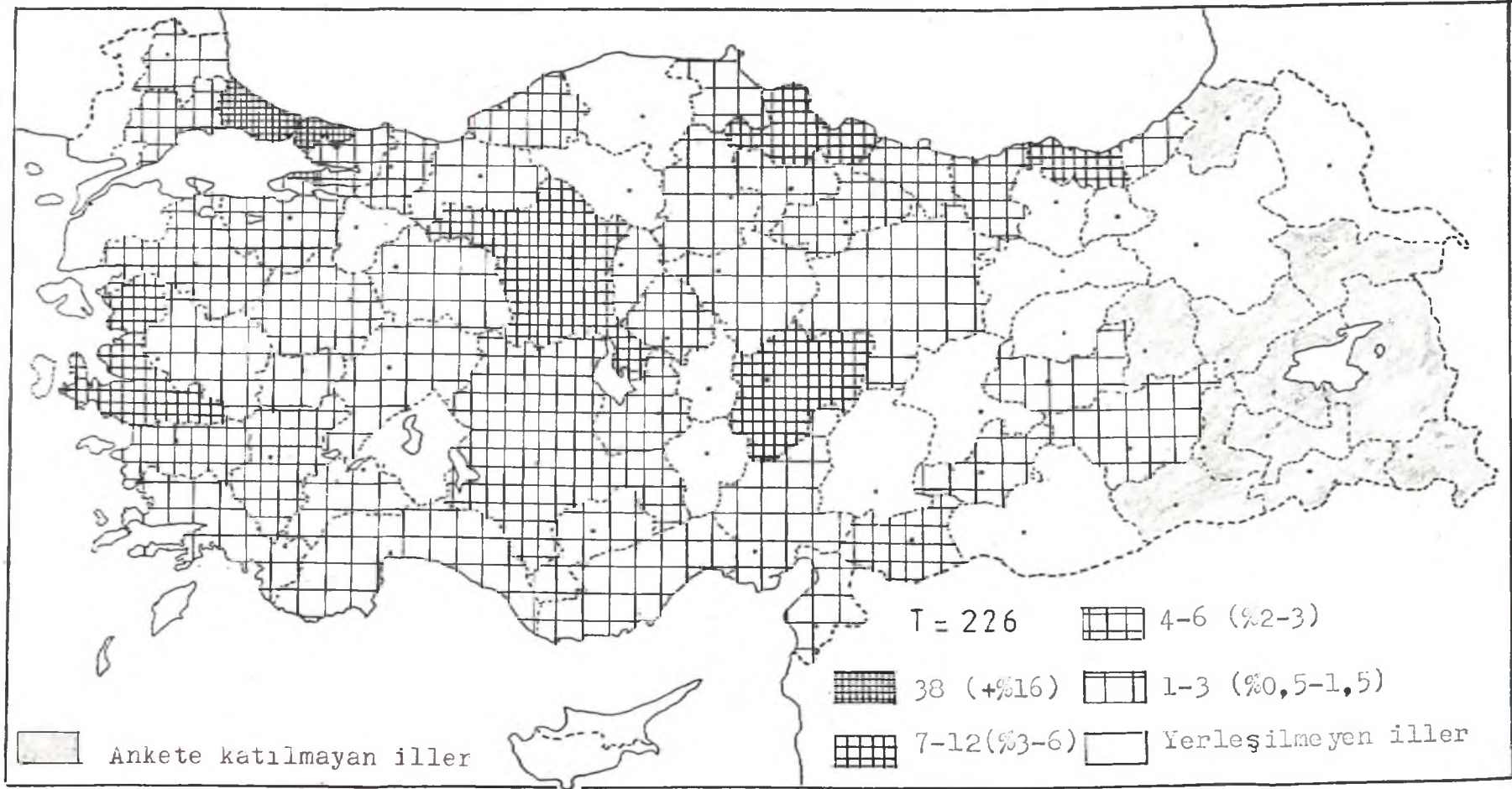
layisile bunların (yani köylere yerleşenlerin de) önemli kısmının yine bir ayakları şehirlerdedir. Hatta bunlar içinde kışı şehirlerde yaz mevsimini ise köylerinde geçirenler oldukça fazladır.

Dönüş yapanların yerleştikleri yerlerin Türkiye çapındaki coğrafi dağılımlarına baktığımızda (Harita-12)% 16'lık oranla İstanbul'un en çok tercih edilen il olduğu görülmekte, bu ilimizi Ankara, İzmir, Kayseri, Samsun ve Trabzon takip etmektedir. Kesin dönüş yapanların yaklaşık % 40'ı bu 6 büyük şehrimize yerleşmişlerdir.

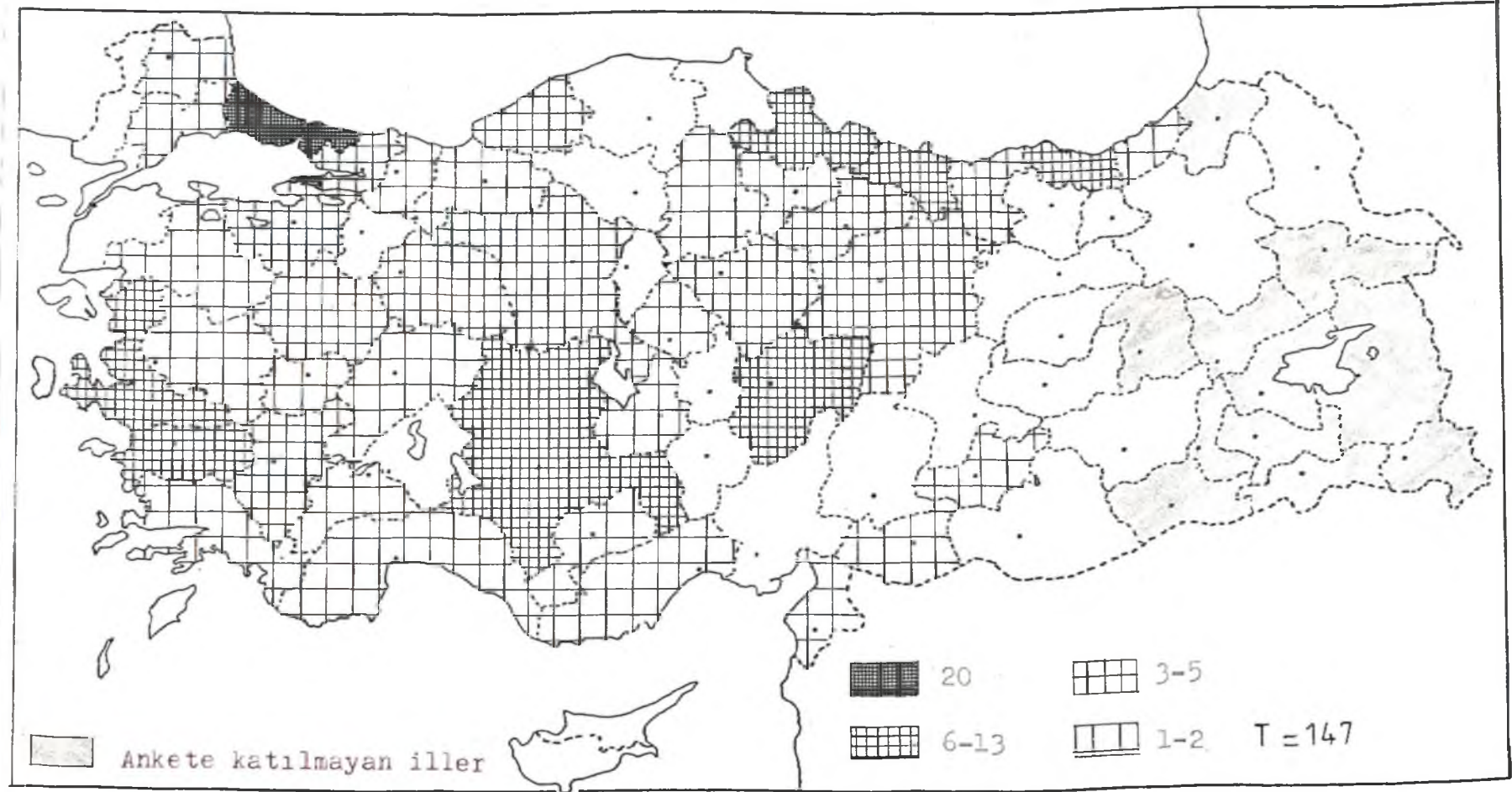
Ankete katılmayan (ki bunlar Artvin, Bingöl, Muş, Ağrı, Bitlis, Van, Batman, Siirt, Şırnak, Mardin ve Hakkari'dir) illerimiz dışında çıkış yapıldığı halde kesin dönüşte tercih edilmeyen, yani yerleşilmeyen illerimiz ise Edirne, Kastamonu, Bilecik, Çankırı, Nevşehir, Niğde, Kahramanmaraş, Malatya, Urfa, Tunceli, Erzincan, Erzurum, Kars Bayburt ve Gümüşhane illeridir.

Kesin dönüş yapanlar içinde çıkış yaptıkları illere dönenlerin oranı % 81.2, başka bir ile dönüş yapanların oranı ise % 18.8'dir. Harita-13'de de görüldüğü gibi çıkış yaptıkları illere dönenlerin dağılımında İstanbul 147 kişide 20 kişi ile yani % 13.6'lık bir oranla yine birinci sırada gelmektedir. Bu durum bize, dışgöç öncesinde İstanbul'da ikâmet etmekte olanların (İİBK'nın merkez şubesinin bu ilde olması ve en çok göç gönderen ilimizin de İstanbul olması nedeniyle) dışgöç fırsatını iyi değerlendirerek büyük çapta göçe katıldıklarını göstermektedir. İkinci sırada ise % 4- % 8 arasında değişen oranlarla İzmir, Konya, Kayseri, Samsun, Ordu ve Trabzon gelmektedir.

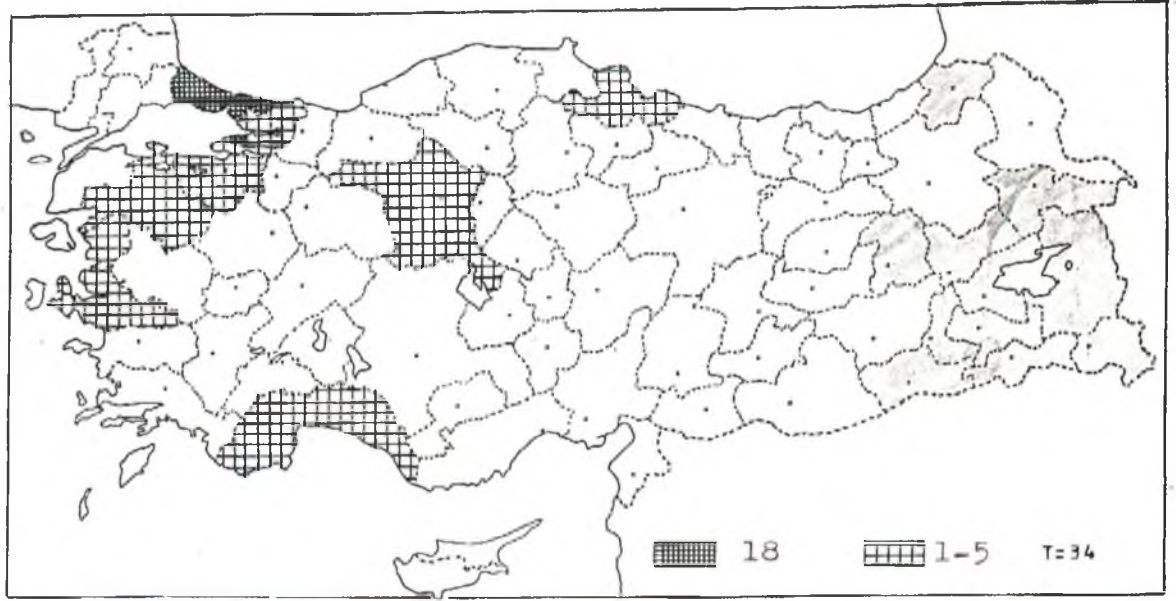
Harita -12: Kesin dönüş yapanların yerleştikleri yerler (ilçe ve köyleriyle birlikte):

Harita-13: Çıkış yaptıkları illere dönüş yapanların illere göre dağılımları:

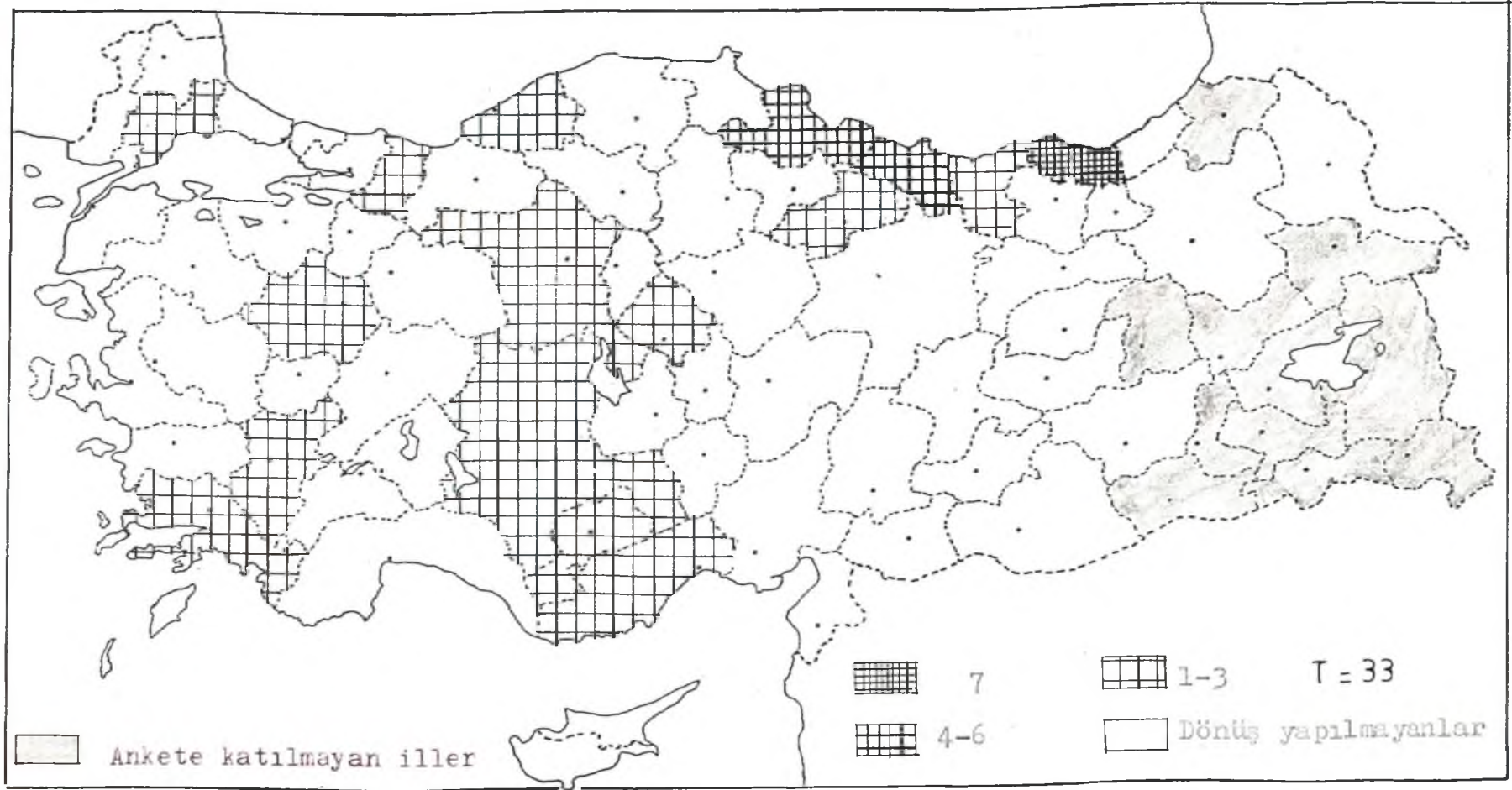
Harita-14'de çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönüş yapanların coğrafi dağılımı görülmektedir. En çok tercih edilen ilimiz % 52.9'luk oranla yine İstanbul'dur. İkinci sırada ise Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi sanayileşmiş illerimiz ile son yıllarda büyük çekicilik kazanan Antalya ve Karadeniz Bölgesi'nin en önemli ticaret merkezi olan Samsun gelmektedir.

Harita-14: Çıkış yaptıkları (daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu) il dışında başka bir ilimize dönüş yapanların dağılımı

Harita-15'de ise 'köylerine kesin dönüş yapılan illerimiz görülmektedir. Haritada dikkati çeken husus Karadeniz Bölgesinin birinci sırada yer almasıdır. Özellikle Trabzon % 21.2'lik oranla birinci sırada gelirken, bu ilimizi Samsun ve Ordu illerimiz takip etmektedir. Bu bölgemizin fizikî açıdan ikliminin elverişli olması yanında beşerî açıdan da insanların toprağına bağlı oluşları köylerine kesin dönüş yapılan illerimiz içinde bu bölgemizin başta gelmesinin en önemli sebeplerini oluşturduğu düşüncesindeyiz.

Harita-15: Köylerine kesin dönüş yapılan iller:

Her üç harita birlikte incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1.Tercih edilmeyen veya dönüş yapılmayan iller Türkiye'nin hem en geri kalmış yerleri, hem de en fazla göç gönderen, sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerinin de en asgari düzeyde olduğu ve yeterli istihdam imkânlarının da bulunmadığı illerimizdir.

2.Köylerine kesin dönüş yapılan iller ise hem iklim, toprak vb. fizikî özellikler açısından tarıma ve yaşamaya elverişli, hem de nispeten altyapı hizmetlerinin (sağlık, eğitim vb.) bulunduğu yerlerdir.

3.Daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu ilden çıkış yapıp başka bir ilimize dönüş yapanların tercih ettikleri Ankara, İzmir, Bursa gibi illerimizin yanında Antalya'nın da yer alması ilgi çekicidir. Özellikle belirli bir gelir düzeyine sahip olan kişilerin emekli olduktan sonra (kışın yakacak parası vb. harcamalar gerektirmeyen bir iklime sahip olması vb. nedenlerle) Güney kıyılarımıza yerleşmekte oldukları bilinmektedir. Ör. Sivas şehir merkezinde yaptığımız bir saha araştırmasında esnaf ve memurların üyesi bulundukları 5 civarında kooperatif Antalya'da konut inşaa ediyordu. Kooperatif üyelerinin hemen hepsi (özellikle memurlar) emekli olduklarında Sivas'tan Antalya'ya göç edeceklerini belirtmişlerdir. Olayın boyutlarını göstermesi açısından verdikleri örnek de ilginçtir: "Gerek Antalya'da gerekse Mersin'de tüm Sivaslılar aynı adaya oy verseler her iki ilimizde de belediye başkanı Sivaslı olurdu". Görüldüğü gibi dışgöçe katılanlar da içgöçlerdeki eğilimi yansıtmaktadır.

4.Çıkış yaptıkları illere dönmeyip başka illeri tercih edenlerin tercih ettikleri illerin hemen hepsinin Türkiye`de içgöçlerin yöneldiği başlıca iller olmaları da yine yurtdışından dönüş yapan işçilerimizin yurtiçindeki eğilimlere uygun olarak hareket ettiklerini, dolayısıyla bilinçli tercihler yaptıklarını bize göstermektedir.

Olaya 'Bölgesel Dağılım' açısından baktığımızda ise karşımıza çıkan sonuçlar Tablo-23`de görülmektedir.

Tablo-23:Dönüş yapanların bölgesel dağılım oranları (% olarak):

Bölge adı	Kesin dönüşte çıkış yaptıkları illeri tercih edenlerin bölgelere göre dağılımları (%)	Kesin dönüşte çıkış yaptığı il dışında başka bir ilimizi tercih edenlerin bölgelere göre dağılımları (%)
Karadeniz B.	32.9	9.1
Marmara B.	23.1	75.8
Ege B.	17.5	6.1
İç Anadolu B.	20.3	6.0
Akdeniz B.	4.2	3.0
Doğu Anadolu B.	0.0	0.0
Güneydoğu A.B.	2.0	0.0

Çıkış yaptığı yere dönüş yapanlar içinde-görüldüğü gibi- Karadeniz Bölgesi başta gelirken, çıkış yaptığı il dışında başka bir ile dönüş yapanların tercih ettikleri iller içinde de Marmara Bölgesi başta gelmektedir. Marmara Bölgesinin bu üstünlüğü şüphesiz İstanbul ilimizin bu bölgemizde olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece özellikle İstanbul`da hızla artan bina yoğunluğu ve aşırı nüfus birikiminin önemli bir parçasını da yurtdışından kesin dönüş yapanların meydana getirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle bu son husus yurt-

dışına göç olayının Türkiye'deki hızlı şehirleşmeye olan etkisinin ileriki yıllarda da artarak devam edeceği işaretini bize vermektedir. Böylece yurtdışına göç olayı (daha önce Türkeli örneğinde de işaret edildiği gibi) bir yandan küçük kasabaların büyümesine etki yaparken diğer yandan da mevcut şehirlerimizin daha da büyümesine ve nüfuslarının artmasına etki eden başlıca faktörlerden birisi olduğu ve olmaya da devam edeceği ortaya konulmuş olmaktadır.

3. (Kesin dönüş yapmış olanların) sosyo-ekonomik özellikleri:

a.kesin dönüş yaparken yanlarında getirdikleri toplu paralarla ne yaptılar? Ankete katılan işçilerimizin ailelerinden kesin dönüş yapanlar genellikle Almanya'nın 1983 yılında uygulamaya koyduğu "Geri Dönüşü Teşvik Yasası"ndan yararlanmış kişilerdir. Özellikle 1983-84 yıllarında sadece Almanya'dan aileleriyle birlikte 313 000 kişi (yaklaşık 100 000 işçimiz) Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır. Bu işçilerimiz Almanya'nın verdiği geri dönüşü teşvik parası olan işçi başına 10 000 DM yanısıra sigortada birikmiş olan yaklaşık 30 000 DM ve o zamana kadar biriktirmiş oldukları paralarla Türkiye'ye gelmişlerdir. Yaptığımız mülâkatlarda işçi başına getirilen döviz miktarının en az 50 000 DM ile 200-250 000 DM arasında değiştiğini tesbit ettik. En asgarisi olan kişi başına 50 000 DM. yi baz olarak aldığımızda (50 000 DM x 100 000 işçi:) yaklaşık 5 milyar DM (yine yaklaşık 3 milyar dolar) dövizin resmî veya gayriresmî yollardan Türkiye'ye giriş yaptığını kabul edersek, işçilerimizin beraberlerinde getirdikleri bu paranın nerelere sarfedildiği konusu oldukça önem kazanmaktadır.

Tablo-24: Kesin dönüş yapanların tasarruflarını sarfiyat şekli

Tasarrufları ile ne yaptı?	%
Ev aldı/yaptırdı	31.21
Bankaya yatırdı	14.28
İş kurdu (ticarethane, müteahhitlik vb.)	13.22
Arsa aldı	12.16
Araba aldı	9.52
Bakkal açtı	8.46
SSK'ya emekli primi ödedi	4.76
Boş dükkan (mülk) satın aldı	4.23
Evine eşya aldı	1.05
Çocuklarını evlendirdi	0.05
Hisse senedi aldı	0.05

Tablodan da anlaşılacağı üzere işçilerimizin ister yurtdışında halen çalışmakta olsun, isterse kesin dönüş yapmış olsun 1 numaralı yatırım tercihi konut alanında olmaktadır. Ankete katılanlar içinde İstanbul'da 24 daireli apartmanı olan ve 24'ünde de kiracı olan işçimize raslanılmış olması da konuta olan yatırımın boyutları hakkında bazı ipuçları vermektedir. Sürekli yükselen inşaat maliyetleri karşısında konuta yatırılan paranın değerini kaybetmemesi, her yıl artan oranda kira geliri ve hiç bir risk faktörü de taşımaması, daha önceki yıllarda işçi şirketleri vb. yatırımlardan eli yanmış olan işçilerimizi ister istemez yatırım aracı olarak konuta yönelmelerine neden olmaktadır. Son yıllarda moda yatırım aracı olan borsaya ilgi hemen hemen hiç denecek kadar azdır. Bankaya yatırılan % 14.2'lik oranın direkt ekonomiye katkısı yanında diğer bütün yatırımlar tüketime yöneliktir. % 9.5 oranındaki araba alanların yarısı ticari plakadır.

Özellikle İstanbul'daki ticari taksi plakalarının önemli bir kısmı kesin dönüş yapmış veya halen yurtdışında çalışan işçilerimize aittir. Araba alanların bir kısmı da 1980'li yıllarda moda yatırım aracı olan yurtdışındaki ucuz otobüslerin Türkiye'ye getirilerek servise konulması ile bağlantısı vardır. Özellikle 1983-84 yıllarında bu alandaki talep öylesine artmıştır ki yurtdışında garajlarda 5000 DM'a alıcı bekleyen otobüslerin fiatları birden 60-70 000 DM'a kadar yükselmiş, bu eski otobüsleri Türkiye'ye getiren işçilerimizin hemen hepsi de zarar etmişlerdir. Hatta bunlar içinde getirdiği otobüsün gelirine güvenerek herhangi bir güvenceye sahip olmadan kesin dönüş yapmış olanlar bugün bile büyük sıkıntı içindedirler.

Gerek bakkal vb. esnaflık faaliyeti, gerekse taksi vb. taşıt sahibi olma Türkiye'deki marjinal sektöre ortak olmak anlamına geldiğinden önemli yatırım alanları olarak kabul edilemezler. Bu işler ancak para ve zaman tüketici, işçilerimizin deyimiyle emeklilik günlerinin boşa geçmemesini sağlayıcı uğraşılardır. % 18 oranındaki iş kuranlar içinde inşaat müteahhitliğinden ekmek fırını açmaya varıncaya kadar çok çeşitli faaliyet alanları göze çarpmaktadır. Bunlar da yine basit imalât faaliyetleri olup millî ekonomiye önemli bir katkı sağlayacağı düşünülemez.

Meseleyi geçmişten günümüze doğru incelediğimizde işçilerimizin neden bu derece pasif yatırımlara yöneldiği sanırız daha iyi anlaşılacaktır:

İİEK'nın 1967, 1968 ve 1969 yıllarında izine gelen 13 393 işçimiz

üzerinde yaptığı ankette daha o tarihlerde bile işçilerimize 'Türkiye'ye kesin dönüşte ne yapmak istedikleri?' sorulduğunda; % 6'sının ortak bir işte, yine % 6'sının belli bir iş akdi çerçevesinde (yani herhangi bir maaşlı işte) çalışmak istediği ve % 73 gibi büyük bir oranı ise bağımsız bir meslekî faaliyette çalışmayı düşündükleri ortaya çıkmıştı (Abadan, 1972:196).

DPT'nin 1981 yılında yayınladığı bir araştırmada ise Türkiye'de tasarrufların nerelere kullanıldığı sorusuna alınan cevaplar Tablo-25'te gösterilmiştir. (Güzel,1981:56)

Tablo-25: (DPT'ye göre) tasarrufların harcandığı yerler:

Tasarrufların yöneldiği alan	%
Konut alımı (veya yapımı)	49
İşyeri açma (veya alma)	23
Arsa veya arazi alımı	9
Aile işletmesini genişletme	6
Tarım aracı alma	2
Kamyon, otobüs veya özel araç alma	5
Eğitim vb. harcamalar	5
Hisse senedi veya tahvil	1

Gerek kesin dönüşte yapılmak istenilen işler, gerekse tasarrufların yöneldiği alanlar her ikisi birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Herşeyden önce yurtdışına giden işçilerimiz gerçekten bilgi ve beceri kazanacakları veya bu yönlerini geliştirici bir işte çalışmışlar veya çalıştırılmamışlardır. Fabrikalarda akan şerit başlarında, yeraltında madenlerde, inşaat, temizlik vb. yerlerde istihdam e-

dilmişler, bunun sonucu olarak da kesin dönüşte işlerine yarayacak bir bilgi ve beceri birikimine çoğu zaman sahip olamamışlardır. (Abadan,1976:404).

2.Dönüş yapan işçinin kendisini serbest mesleğe yöneltmesinin başlıca sebebi yıllar yılı yabancı bir ülkede emir altında çalışmış olmanın psikolojik olarak verdiği rahatsızlıktan kurtulmak istemesidir. (Gitmez,1983:34).

3.Her türlü tıbbî kontrolden geçip, sağlam raporu alarak yurtdışına giden işçiler uzun yıllar yorucu bir tempoda, ve çoğu zaman da daha fazla tasarruf etmek düşüncesi ile emsallerinden iki kat daha çok çalışarak yıpranmış, hastalanmış ve genellikle de sağlığını kaybederek yurda dönmüştür (Öztek,1982:65). Bu nedenlerle de yeni baştan iş kurma enerji ve azmi de çoğunda kalmamıştır. Üstelik genç olarak değil ileri yaşlarda dönüş yapmışlardır.

4.Pütün bunlar sonucunda işçi hem sabit (emir altında olabilecek) bir işe girmiyor, hem de iktisadî önemi olan bir yatırım yapmaya kalkışmıyor. Sabit işe girmiyor, çünkü hem ücretler düşük dolayısıyla gelir az; şayet çalışacaksa serbest işi tercih ediyor, çünkü hem yükselme ve çok kazanma ümidi var, hem de bu sayede alıştığı Avrupa normlarında yaşamını devam ettirebileceğini sanıyor (Güven,1985:114).Böylece işçi fazla risk taşımayan, kolay para kazanabileceğini zannettiği, kendisini fazla yormayacak, başında amiri olmayacak bir işi, yani bakkalcılık, taksicilik gibi marjinal sektörü tercih ediyor. İşyeri olarak da çoğu zaman oturduğu evin alt katını kullanıyor.

5. Kimileri ise yıllarca sıkışıp kaldığı hayım adı verilen tek odalı işçi hücrelerinden sıyrılmanın şevk ve heyecanı veya kirada oturduğu evden atılma korkusu ile ayaklarının ucuna basa basa yürüdüğü, gürültü çıkarmasınlar diye çocuklarıyla boğuştuğu evlerden kurtulmanın sevinciyle kendi köyünde, köylüsünün gözü önüne 'yayla gibi' tabir edilen geniş ve çok katlı evleri hiçbir masraftan kaçınmayarak inşaa etme yoluna gitmişlerdir.

6. Kırsal kesime yapılan evler için kullanılan 'ölü yatırım' tabirinin -daha ekonomik yatırımlara yönelebilirlerdi düşüncesi ile- şehirlerde inşaa edilen evler için de kullanılması bizce doğru değildir. Nitekim daha sonra da üzerinde durulacağı gibi şehirlerdeki konut sorununun çözümüne de önemli bir katkı sağlayan bu evler için Keleş; "devlet açısından verimsiz, işçiler açısından ise irrasyonel değil, tam tersine rasyonel yatırımlardır" demektedir (Abadan, 1976: 349).

7. Çoğu zaman işçinin çocukları sayısınca katı veya dairesi olan, bir kısmının iç müstemilâtı Avrupâdan döviz karşılığı alınan malzeme ile yapılan bu evlerin ortaya çıkardığı bir sorun da şudur; ev problemi çözülmüş, arsası alınmış vb. yatırımları babaları tarafından yapılmış olan işçi çocuklarına tasarruf etmelerine vesile olacak herhangi yapacak bir iş kalmamış olmasıdır. Bunun sonucu olarak da 2. kuşak işçi çocukları fazladan bu tür yatırımlara girmek yerine son model araba almakta birbirleriyle yarışa girmekte, Avrupa normlarına uygun tüketim alışkanlıkları ile orada kazandıklarını orada yemeye

(harcamaya) başlamışlardır. Fakat bu durumun tersini de söylemek mümkündür; Ör. yurt içinde yaptığı yatırımın borcunu ödeyebilmek için ancak 3-4 yılda bir izine gelebilen vatandaşlarımızın aksine bu kişiler her yıl tatile gelebilmekte, daha rahat para harcayarak, belki aynı miktar dövizini Türkiye'ye getirmektedirler.

8. Dönüş yapanların paralarını ne yaptıkları sorusuna alınan cevaplar içinde yer almayan bir husus da, önemli sayıda işçimizin Türkiye'ye geldikten sonra en geç 1-2 yıl içinde hacca giderek 'hacı' olmalarıdır. Özellikle toplumun bu yöndeki baskısı yurda kesin dönüş yapmış işçi üzerinde önemli bir etki yapmaktadır. Hacca gidip gelen işçi de 'hacı teraziye elini sürmez' gibi kulaktan dolma yanlış inançlar nedeniyle gayrimenkul dışında bir alana yatırım yapmamakta, günah olur düşüncesiyle de toplu parasını bankaya yatırmayıp yastığının altında saklamaktadır. Özellikle kırsal kesime dönüş yapan işçiler arasında görülen bu durumun olumsuz olduğu kadar bir çok da olumlu tarafı vardır. Örnek verecek olursak; bilindiği gibi artık Türkiye'de aşırı yüksek enflasyon nedeniyle halk arasında kısa vadeli de olsa Türk Lirası borç alıp vermek tarihe karışmak üzeredir. Bunun yerine yaygın olarak döviz (genellikle DM) veya gram karşılığı altın kullanılmaktadır. İşte kırsal alanda acil olarak paraya sıkışanlar, herhangi bir yatırım yapacak olanlar yüksek faizli banka kredisi veya halk arasındaki tefecilerden borç para almak yerine, yurtdışından kesin dönüş yapmış bu işçilerimizin yastıklarının altlarındaki dövizini kullanmaktadırlar. Bu kişiler adeta ayaklı banka (DM'nin değer artışı

bir yana bırakılırsa) vazifesi görerek kırsal kesimdeki halkımıza büyük faydaları dokunmaktadır. Yine bu kesim içinde emekli olup kırsal kesime dönüş yapanlar her ay belirli miktarda paranın bu alana girmesini sağlayarak kırsal kesimin hayatiyetini sürdürmesine de yardımcı olmaktadır.

b. Kesin dönüş yapanlar şu anda ne ile geçiniyorlar?

Halen Avrupa'da çalışmakta olan işçilerimizin ailelerinden Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olanların şu anda geçimlerini nasıl sağladıkları sorusuna aldığımız cevaplar Tablo-26'da gösterilmiştir:

Tablo-26: Kesin dönüş yapmış olanlar şu anda ne ile geçiniyor?

Ne ile geçiniyor?	%
Hazır para ile	58.0
(Emekli maaşı ile-% 43)	
(Kira geliri ile-% 8)	
(Banka faizi ile-% 5)	
(Yurtdışından gönderilen para ile-%2)	
Ticaret, serbest meslek vb.	22.0
Tarımsal faaliyetle (çay, fındık, sera)	11.2
İşçi olarak çalışıyor	7.6
Diğer	1.2

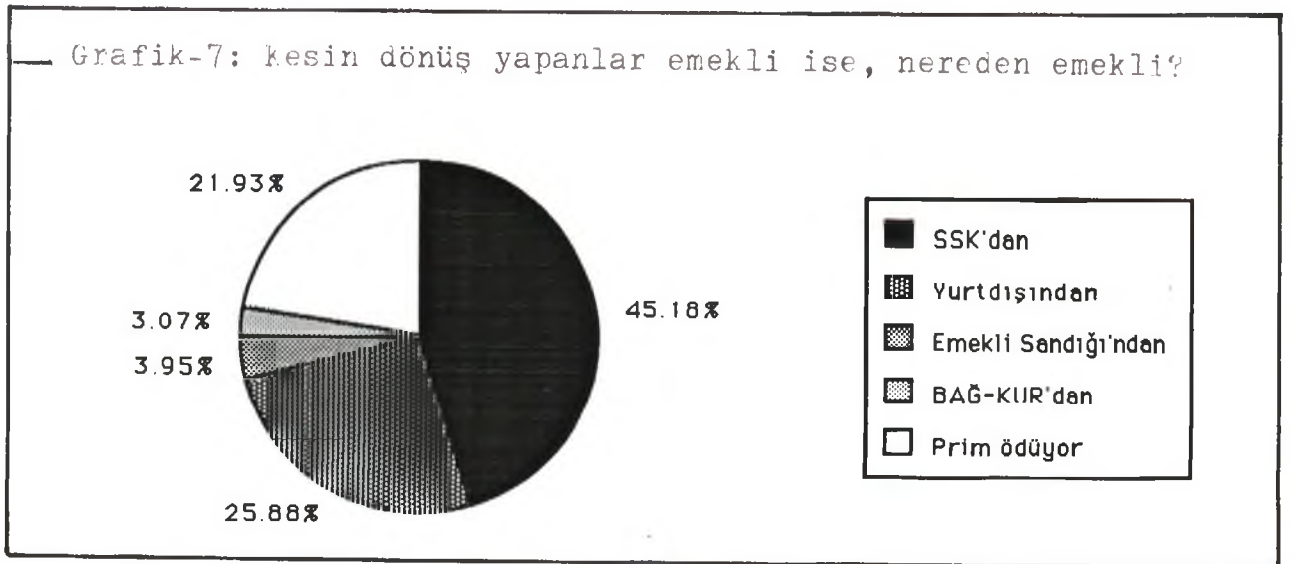
Görüldüğü gibi dönenlerin % 60'a yakını hayatlarını hiç çalışmadan hazır para ile sürdürmektedirler. Ticaret, serbest meslek adı altında ifade edilen faaliyetler ise bakkalcılık, nakliyecilik, araba tamirciliği, kahvecilik vb. marjinal işlerdir. Tarımsal faaliyetle geçinenler ise özellikle Karadeniz Bölgesine dönüş yapanlar içinde fındık ve çay bahçesi olanlar, Akdeniz Bölgesi'nde seracılık yapanlar ve özellikle Marmara ve Batı Karadeniz Bölgesinde mandıracılık

faaliyetleri ile uğraşanlardır. İşçi ve memur olanlar ise gelecekle-
rini garanti altına almadan dönenler veya çeşitli sebeplerle (sınır-
dışı edilme gibi) hazırlıksız gelenlerdir. Bu kişiler emekli de ola-
madıklarından yurtdışında yakınları olsa bile geri kalan yaşamlarını
kendi kazandıkları para ile sürdürme çabasıındadırlar.

Sonuç olarak yurtdışından kesin dönüş yapmış olan vatandaşlarımı-
zın % 8.8'i (işçi veya memur olarak) bağımlı bir işte çalışmakta, %
33.2'si serbest meslek yolu ile ülke ekonomisine az da olsa bir kat-
kı sağlamakta, % 58'i ise yan gelip yatmaktadır. Bugün artık açıkça
ortaya çıkan bu tablo bize, Türk işçilerinin Avrupa'da edinecekleri
bilgi, görgü, tecrübe ve yanlarında getirecekleri tasarruflar ile ül-
kemizi kalkındıracakları hayalinin sona erdiğini açıkça göstermekte-
dir. En azından bugüne kadar dönüş yapanlar için bu böyledir.

c. Kesin dönüş yapanlar emekli olmuşlarsa, nereden emekli oldular?

Yukarıda belirtilen ve % 43 oranında olduğu ifade edilen emekli
maaşı ile geçinenlerin nereden emekli oldukları sorusuna verilen ce-
vaplar Grafik-7'de gösterilmiştir.

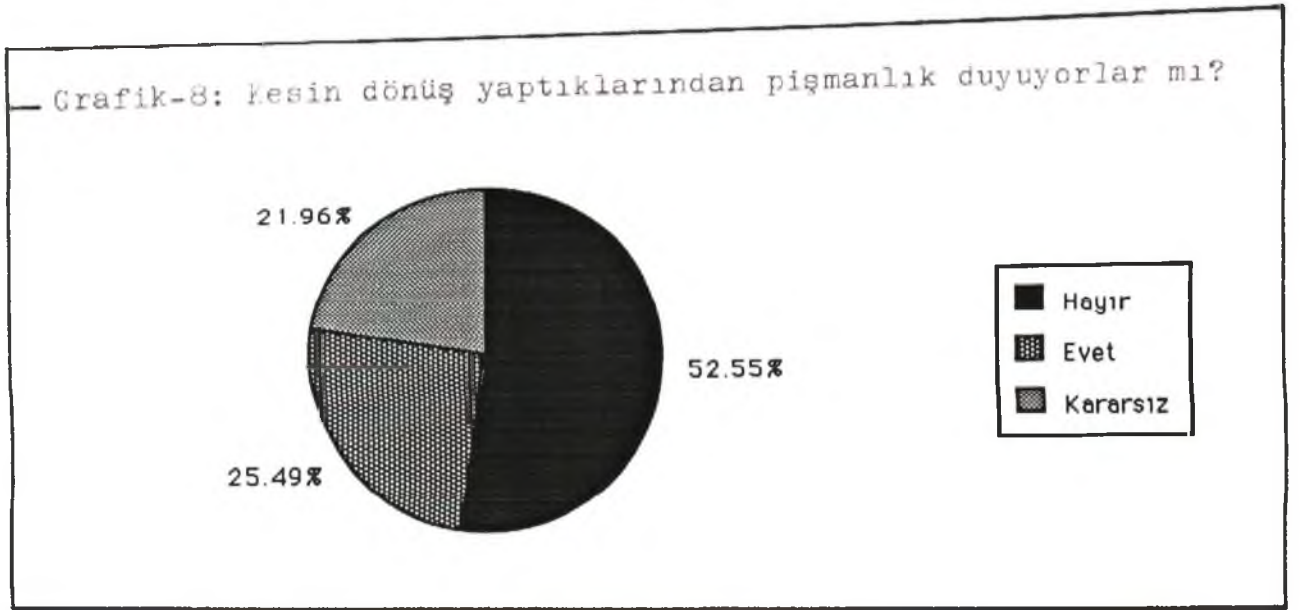

Kesin dönüş yapanlar içinde emekli olanların % 67.1'i Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan emekli olmuşlardır. Bu kişiler yurtdışına gitmeden önce bir yerde çalışmışlarsa onları toplattırıp üzerine ilave yaparak, yok eğer yurtdışına gitmeden önce herhangi bir yerde çalışmamışlarsa yurtdışında geçirdikleri yılları hesap ettirip sigortaya toplu para yatırarak emekli olmuşlardır. Bunların önemli bir kısmı daha sonra ortaya çıkan süper emeklilik hakkından da 5 000 DM karşılığı (o zaman için 4.5 milyon TL) para yatırarak yararlanma yoluna gitmişlerdir. % 3 oranındaki BAĞ-KUR'lular ise 1980'li yıllarda kesin dönüş yapıp esnafılık vb. faaliyetlerle uğraşanlardır. Burada bizim dikkatimizi çeken en önemli husus % 25.8 gibi çok yüksek bir oranla ifade edilen 'yurtdışından emekli olanlar'dır. Birinci kuşağın bugünkü yaşları ile halâ kesin dönüş yapmamış olanların oranları birlikte değerlendirildiğinde ileriki yıllarda yurtdışından emekli olanların sayıları da giderek artacaktır. Bu çok önemli bir gelişmedir. Kesin dönüş yapanların emekli olmuş olsalar bile yurtdışındaki işsizler kadar ellerine para geçmemesi, yatırımlarından umdukları kârları elde edememeleri vb. faktörler henüz yurtdışından kesin dönüş yapmamış olanları düşündürmekte, en kestirme ve en garantili yol olarak da bulundukları ülkeden emekli olarak Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu durumun devletimizi ilgilendiren yanını ise; 10 000 DM paraya kanıp biriktirdiği 40-50 000 DM ile her türlü hakkını öldürerek yurda kesin dönüş yapan işçi yerine, emekli olarak kesin dönüş yapmış ve yaşadığı sürece her ay Türkiye'nin kasası-

na (emeklilerin sayısı arttıkça artan oranda) belli miktarlarda dövizin girmesini sağlayan önemli bir ekonomik potansiyelin kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Üstelik bu emekliler Türkiye'deki enflasyondan da etkilenmeyip döviz kuru üzerinden paralarını aldıklarından ne SSK'na bir yük oluşturmakta, ne de devlet hastanelerinde bir problem yaratmaktadırlar. Ayrıca bu kişiler hastalandıklarında daha önce çalışmış oldukları ülkelere giderek buralarda parasız tedavi olma haklarını da korumaktadırlar. O halde Türkiye Cumhuriyeti henüz Batı Avrupa ülkelerinden kesin dönüş yapmamış fakat bunun hazırlığı içinde olan 1.kuşak işçilerimizi bu konuda uyarmalı, 45-50 yaşlarında biriktirdikleri tasarrufları ile veya yaptıkları yatırımlara güvenerek içlerinde hiç bir çalışma arzusu olmayan, hazır para yemeye gelen bu işçilerimize bulundukları ülkelerden emekli olmalarını tavsiye etmeli, bu konuda üzerine düşen görevi devlet vakit geçirmeden yapmalıdır.

d.Kesin dönüş yaptığına pişman olan var mı?

Anket sonuçlarına göre kesin dönüş yapanların % 52.5'i kesinlikle kesin dönüş yaptığına pişman değildir (bkz.Grafik-8). Bu gruba girenlerin önemli bir kısmı Türkiye'deki geleceklerini garanti altına alarak dönüş yapmış kişilerdir. % 21.96'yı bulan kararsızlar ise Avrupa'daki yaşam standartlarını (özellikle sağlık ve çevre konusunda) Türkiye'de bulamayanlardır. % 25.49 pişman olanlar da dönüş zamanını iyi ayarlayamayanlar (ör. çocukları ile dönüp çocuklarını okutamayan veya onlara iş bulamayanlar), marjinal sektöre yaptıkları yatırımlardan umdukları kazancı sağlayamayanlar, hatta bu yolla beraberlerinde

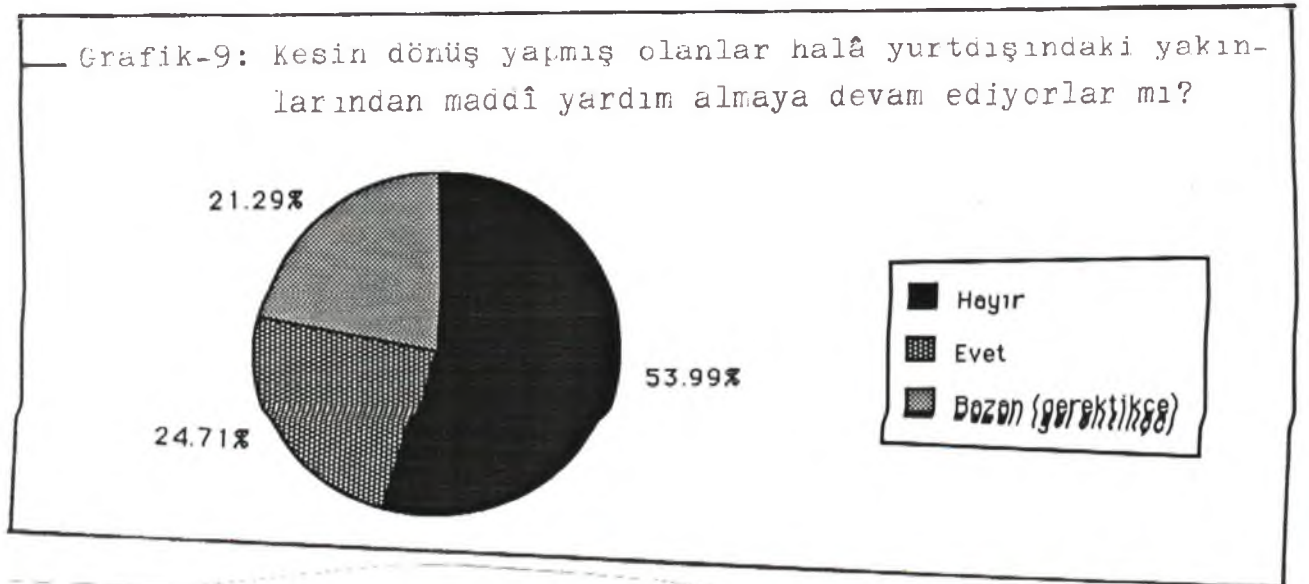

getirdikleri toplu paraları kısa zamanda bitirenler veya çevresine muhtaç duruma gelenler, toplumun gözünde itibarlarını kaybettiklerine inananlar (özellikle ilk geldiği aylarda lüks içinde yaşayıp parası bittikten sonra geri de dönüş yapamadığından yapacak iş arayanlar vb) kişilerdir. Ör. Bu grup içinde son yıllarda ilginç bir gelişme olmuştur. Daha önce Avusturya'da çalışan fakat 1980'den sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olan işçilere Avusturya hükümeti 1990 yılında aldığı bir kararla tekrar Avusturya'ya gelip bu ülkede çalışma müsadese vermiştir. Bunun üzerine ör. saha araştırması yaptığımız Türkeli ilçesinde bu durumda olan ne kadar vatandaşımız varsa (ki sayıları 150 civarındadır) tekrar (9-10 yıllık aradan sonra) işçi olarak Avusturya'ya gitmişler ve halen orada çalışmaktadırlar. Üstelik gönderdikleri mektuplarda da hallerinden şikâyetçi olan hiç yoktur. Diğer ülkelerin de benzer fırsatlar vermesi halinde kesin dönüş yaptıklarına pişman olanlar tekrar geldikleri ülkelere geri dönebile-

ceklerini bize açıkça göstermektedir. İşçilerimizin kesin dönüş yaptıklarına pişman olmalarının bir diğer nedeni de 'yaptıkları marjinal yatırımlardan elde ettikleri kârların yurtdışında kazandıkları alışkanlıkları burada sürdürmeye yetmemesi'dir (Demircioğlu,1984:105).

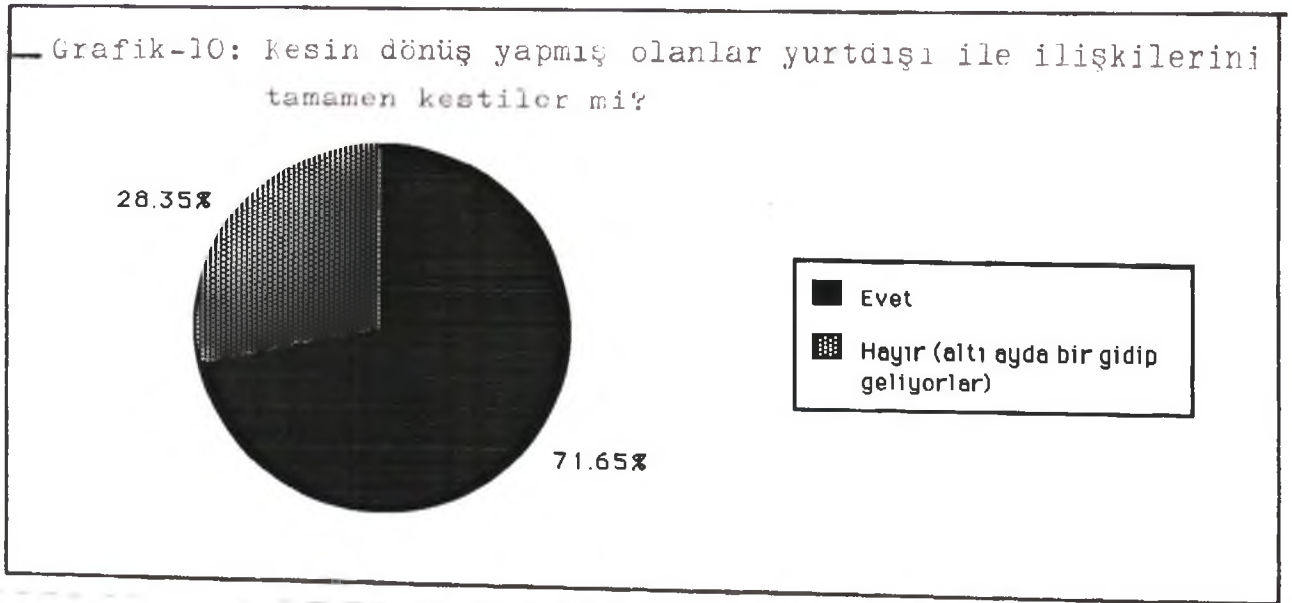
e. Kesin dönüş yapmış olanlar yurtdışından maddî yardım alıyor mu?

Kesin dönüş yapmış olanlar içinde halâ yurtdışındaki yakınlarından (evlatları veya kardeşlerinden) maddî yardım almaya devam eden var mı? sorusuna aldığımız cevaplar Grafik-9'da görülmektedir. Buna göre % 54'ü hayatlarından memnundur ve dışarıdan yardıma da ihtiyaçları yoktur. Nitekim kesin dönüş yaptığına pişman olmayanların oranı da bu orana oldukça yakındı (% 52.5). Yine aynı paralellik yurtdışından halâ maddî yardım alanlar (% 24.7) ile kesin dönüş yaptığına pişman olanlar (% 25.49) arasında da görülmektedir. Yurtdışındaki yakınlarından maddî yardımı 'bazan (veya gerektikçe)' isteyenler ise genellikle yurtdışındakiler lehine Türkiye'de bazı işler yapanlar veya emekli vb. güvenceye sahip olmadan yurtdışındaki çocuklarına veya kardeşlerine güvenerek kesin dönüş yapmış olanlardır.

f. Kesin dönüş yapanlar yurtdışı ile ilişkilerini kestiler mi?

Yurtdışından kesin dönüş yapmış olan vatandaşlarımızın hepsi yurtdışı ile ilişkilerini tamamen kesmemişlerdir. Özellikle Türkiye'de önemli miktarda maddî gelire sahip olanlar (verimli yatırımlar yapmış olanlar) yurtdışındaki yakınlarının (genellikle çocuklarının) yanlarına gidip gelmeye devam etmektedirler. Bunlar içinde yurtdışından emekli olanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Her 6 ayda bir (pasaportunun süresini geçirmeden) daha önce çalıştığı ülkelere gidip gelenlerin oranını bulmak için sordüğümüz 'Kesin dönüş yapanlar yurtdışı ile ilişkilerini tamamen kestiler mi?' sorusuna aldığımız cevaplar içinde % 71.6 ile 'Evet' cevabı başta gelmektedir (bkz.Grafik-10). % 28.3'ü ise kesin dönüş yaptıkları halde yurtdışı ile ilişkilerini kesmemişler, 6 ayda bir gidip gelmeye devam etmektedirler. Bunlar i-

çinde -daha önce de belirtildiği üzere- tedavilerini yurtdışında yaptıranlar olduğu gibi, yazı Türkiye'de kışı ise Avrupa'da geçirenler de vardır.

II. HALEN BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE YAŞAMAKTA VE ÇALIŞMAKTA OLAN "İKİNCİ KUŞAK" İŞÇİLERİMİZİN EKONOMİK, SOSYAL VE MEKANSAL ÖZELLİKLERİ

Avrupa'ya Türk işçi göçünün geleceğini belirleyecek olan ve tezi-
mizin de esas konusu teşkil eden özellikle 20-30 yaş arası 'ikinci
kuşak' Türk işçilerinin bugün içinde bulundukları durumları, ekono-
mik, sosyal ve coğrafi özellikleri bu bölümün konusunu oluşturmakta-
dır. Devletimizin konu ile ilgili olarak bugün ve gelecekte sağlıklı
politikalar üretebilmesi ve uygulayabilmesi, bu politikaları sağlam
temellere oturtabilmesi için, şu anda göçün belirleyici unsurları o-
lan ikinci kuşak işçilerimizin yukarıda ifade edilen çeşitli özellik-
lerinin bilinmesinde büyük yararlar vardır. Konu anket sonuçlarına
göre değerlendirilirken geçmişten günümüze mesele ile ilgili yayın-
lara da temas edilerek bir bütünlük içinde aktarılmaya çalışılacak-
tır.

A. İKİNCİ KUŞAK TÜRK İŞÇİLERİNİN HALİHAZIR GENEL ÖZELLİKLERİ:

1. Genel olarak sosyal ve ekonomik durumları:

a. Demografik özellikler: Halen yurtdışında çalışmakta olan ikin-
ci kuşak işçilerimizin özellikle çocuk sayıları ve doğurganlık oran-
ları üzerinde bugüne kadar durulmamıştır. Fakat konu ile ilgili ola-
rak Batı Avrupa ülkelerinde çeşitli alan çalışmalarının yapıldığı bi-

linmektedir. Nitekim anket sorularının hazırlanması esnasında DPT uzmanlarının verdikleri bilgilere göre Türkiye-AT ortak görüşmelerinde Türk delegasyonunun Türk işçilerinin yüksek doğurganlık oranlarından bahsederek nüfus artış hızı sıfıra yaklaşmış Batı Avrupa için Türk işçilerinin bu özelliklerinin telafi edici bir rol oynayacağı ileri sürülmüş, buna karşılık AT delegasyonundaki kişiler ise yaptıkları saha araştırmalarında Türk işçilerinin de belirli bir süre sonra (özellikle Avrupa'daki işçilerimizin) Avrupalılara benzer doğurganlık oranları göstermeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak Türkiye'de herhangi bir araştırma yapılmamış olması sonucu anket sorularında bu konuya da yer verilmiş, alınan cevaplar aşağıda özetlenerek verilmeye çalışılmıştır (bkz.Tablo-27).

Tablo-27:		Yurtdışına giden birinci kuşak Türk işçilerinin sahip oldukları çocuk sayısı (%)	1.Kuşak işçilerin Türkiye'de kalan evlatlarının ço- cuk sayısı (%)	1.Kuşak işçilerin Avrupa'da olan (2. kuşak) evlatları- nın çocuk sayısı (%)
Çocuk sayısı				
1	Çocuk	7.7	29.3	32.6
2	"	11.5	37.1	42.6
3	"	23.3	17.0	15.1
4	"	23.3	9.2	7.4
5	"	14.8	5.2	1.6
6	"	9.3	1.4	0.5
7	"	6.0	0.2	0.2
8	"	3.6	0.4	0.0
9	"	1.0	0.2	0.0
10	"	0.5	0.0	0.0

Birinci sütunda 1960-73 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine işçi olarak giden 1.kuşak Türk işçilerinin çocuk sayılarının % olarak

ifade edilmiştir. Bu grup içinde sadece 1 çocuğa sahip olanların oranı ancak % 7.7'dir. 2 çocuğa sahip olanların oranı % 11.5, 5 çocuğa sahip olanların oranı ise 1 ve 2 çocuğa sahip olanların oran olarak toplamına eşittir. 5'den fazla çocuğa sahip olanların oranı ise yaklaşık % 20 civarındadır. 3-4 çocuğa sahip olanlar ise % 46.4 ile çoğunluktadır.

Birinci sütun ile ikinci ve üçüncü sütunlar karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlar ise şu şekilde değerlendirilebilir; Türkiye'de son 10 yıldır görülen doğurganlık oranlarındaki nisbî düşüşün bu tabloya da yansıdığı açıkça görülmektedir. Özellikle hızlı şehirleşme, artan eğitim-kültür seviyesi, kadınların iş hayatına girmesi vb. nedenlerle başta şehirlerimiz olmak üzere nüfus artış hızının yavaşlamasına bağlı olarak aile başına sahip olunan çocuk sayılarında da azalmalar başlamıştır. Buna göre 1. kuşakta 5'den fazla çocuğu olanların oranı yaklaşık % 20'yi bulurken bu oran gerek yurtiçindekilerde gerekse yurtdışındakilerde % 2'yi geçmemektedir. Burada haklı olarak şu soru sorulabilir; 'Birinci kuşak yaşını başını almıştır ve sahip olabileceği kadar çocuğa sahip olmuştur, halbuki ikinci kuşağın henüz çocuk sahibi olma yaşı geçmemiştir, dolayısıyla oranlar değişemez mi, bu şartlarda bu oranlar ne derece sağlıklıdır?'. Yaptığımız çalışmada tüm bu ihtimalleri gözönünde bulundurarak örnekleme yolu ile gruplar seçip konu ile ilgili mülakatlar yaptık. Aldığımız cevaplarda Türkiye'de kalan kardeşleri için bu konuda kısmî bir oran değişikliği olabileceği (ki bu da yine Türkiye'de son yıllarda görülen do-

ğurganlık oranları eğilimi doğrultusunda olacaktır), fakat yurtdışındaki-
dakilerin 2'den fazla çocuk sahibi olmalarının genellikle mümkün ol-
madığı, şeklinde bir kanaatin yaygın olduğunu gördük. Yapılan mülakat-
larda bu işçilerimize Batı Avrupa ülkelerinin verdikleri yüksek çocuk
paraları ve çocuğu çok olanlara sağladıkları önemli sosyal hakları,
ve bu haklardan kendilerinin de yararlanmakta olduklarını hatırlat-
tığımızda ise neden 2 çocuktan fazlasını istemedikleri, sorusunun ce-
vabını da bulmuş olduk. Avrupa ülkeleri durma noktasına gelen (ve hat-
ta sıfırın altına bile düşen) nüfus artış oranlarını yükseltebilmek
için verdikleri çocuk parası ve diğer sosyal hakların tümünden Türk
işçileri yararlanmasına rağmen tek başına 'ev bulma güçlüğü' bile bu
avantajı yok etmektedir. Türk işçilerinin özellikle sanayii kesimin-
de istihdam edilmeleri, dolayısıyla şehirlerde yaşamak zorunda kalma-
ları daha önce de ifade edildiği gibi aileleri ile birlikte büyük ev-
lerde yaşamak zorunda kalan işçilerimizi doğrudan etkilemektedir. Ba-
tı Avrupa ülkelerinin tüm şehirlerinde son yıllarda ev bulmanın gide-
rek güçleştiği, fiatlarının hızla arttığı bütün bunlara karşılık Türk
işçilerine ev verilirken ayrıcalıklı muamele yapılması, daha doğrusu
Türklere ev verilmek istenmemesi vb. gibi faktörler yanında özellikle
Türk işçilerinin yoğun olarak yaşadığı Almanya'da her çocuğa 1 oda
mecburiyeti olması işçilerimizi bu konuda hayli düşündürmektedir. Ço-
cuk sayısınca odası olan bir evin kirasının da aynı oranda çok olması
bir yandan rahat yaşamak isteyen, diğer yandan da tasarruf etmek is-
teyen işçi için ikili bir kışağ oluşturmakta, bu durumda tek çare

olarak (özellikle ikinci kuşak için) doğurganlık oranlarını asgariye indirmek akla gelmektedir. Ör. Konu ile ilgili olarak Almanya'daki gözlemlerimiz arasında Münih'de bir apartman dairesinde yaşayıp 1500 DM kira veren bir işçimiz tasarruf edemediği için ancak 3-4 yılda bir (o da memleketten acil bir haber alırsa) izine gidebildiğini belirtirken, 5 çocuğu iki gelini iki torunu ile Ulm şehrinde çalışıp merkezde ev bulamadığı için yakın bir köyde yaşayan işçimiz kaldığı evin eskiden 'domuz ahır' olduğunu tadilat yaparak buraya yerleştiğini ve buna rağmen yine de 400 DM kira verdiğini belirtmiştir. Başka bir ifade ile 3 çocuğu olan bir aile şehirde yaşıyorsa 4 odalı bir ev tutmak zorundadır. Şayet aranılan özelliklere uygun ev bulunamıyorsa yeni çıkan F.Almanya'nın 'Yabancılar Kanunu'na göre sınırdışı edilme ihtimali bile vardır. Tek başına 'ev bulma' faktörü tahminlerimize göre % 90 oranında doğurganlık üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumun yarattığı bir başka önemli sonuç da, aile büyüdükçe, işçilerimiz torun sahibi oldukça ailede bölünmeler başlamakta, yeni evlenenler ayrı ev tutmak zorunda kalmakta, yeni ev demek yeni araba, yeni eşya, ayrı masraflar demek olduğundan 3-4 kişinin çalışması ile ayda 10 000 DM-ye yakın paranın girdiği evlerde en az 3-4000 DM biriktirilebilirken ayrılıkların ortaya çıkması ile işçilerimizin tasarruf etme alışkanlıkları da tamamen ortadan kalkarak Batı Avrupa standartlarında bir hayat düzeni kurulmaktadır. Sonuç olarak daha kolay ev bulabilmek, daha az kira vermek için tek yol çocuk sayısının az olmasıdır. Böyle bir durumla karşı karşıya olan işçimiz için çocuk başına verilen 200

DM`ın fazla bir çekiciliği olmamaktadır.

İşçilerimizin az çocuk yapmalarında etkili olan bir diğer önemli faktör de bulundukları toplumun kültüründen etkilenmeleridir. Artık işçilerimiz de Avrupalılar gibi karı koca çalışmakta, onlar için de çok çocuk yük olmakta, istedikleri gibi tatil yapabilmek, zevk için harcamalarına daha fazla para ayırabilmek için, yine gelecekte çocukların okul problemi, iş problemi vb. endişeler de bu yönde karar vermelerinde etkili olmaktadır.

Tabloda yer alan ikinci ve üçüncü sütunlar karşılaştırıldığında ise aynı yaşlarda olmalarına rağmen Türkiye`dekilerin çocuk sayıları yurtdışındakilerden daha fazladır. Yurtdışındaki ikinci kuşak işçilerimiz arasında 1 ve 2 çocuğa sahip olanların toplam oranları % 75.2 iken, bu oran yurtiçindekilerde %66.4, buna karşılık 3 çocuk ve daha fazlası yurtdışındakilerde % 24.7 iken bu oran yurtiçindekilerde % 33.7`yi bulmaktadır. 5 Çocuk ve fazlasına baktığımızda da (yurtdışındakiler % 2.3, yurtiçindekilerde % 7.4) önemli bir fark olduğunu görüyoruz. Görüldüğü gibi Türkiye`deki son yıllarda önemini daha da hissettiren yoğun doğum aleyhtarı kampanyalara, yok denecek miktardaki çocuk paralarına karşılık Avrupa`da son derece yüksek çocuk paraları, birçok sosyal hak ve en önemlisi bizzat devletler tarafından nüfusun artması yönündeki telkin, tavsiye ve propagandalara rağmen Türkiye`deki doğurganlık oranları Batı Avrupa ülkelerinden daha yüksektir. Bu da bize gösteriyorki Türkiye`de doğurganlığın düşürülmesi halk arasında antipati yaratan aleyhte propagandalarla değil, ancak

sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmış olmakla sağlanabileceği, bunun dışında yapılan ve yapılacak olan sun`i uygulamaların yersiz ve gereksiz olduğu, bu sahaya ayrılan kaynakların lüzumsuz harcandığını açıkça ifade etmek mümkündür.

b.Aile yapıları: Yurtdışındaki işçilerimizin aile yapılarını test bit edebilmek için;"Yurtdışında oturduğunuz evde sizden başka kimler var?" sorusuna aldığımız cevaplar değişik açılardan tahlil edilmiştir. Buna göre;

Tablo-28:Yurtdışında bulunduğunuz evde sizden başka kimler var?

<u>Evde kimler var?</u>	<u>%</u>
Yalnız eş ve çocukları	60.5
Eş ve çocukları, anne-babası, kardeşleri	27.0
Eş ve çocukları, babası	6.3
Eş ve çocukları, annesi	5.1
+ Dedesi veya ninesi	1.1

Tablo-28`de görüldüğü gibi ikinci kuşak tabir ettiğimiz genç işçilerimizin % 60.5`i 'çekirdek aile tipi' özelliği göstermektedir. Bunlar yurtdışında ya aile büyüklerinden ayrı evde yaşayanlar, ya da aile büyükleri Türkiye`ye kesin dönüş yapmış olanlardır. Aile büyüklerinin yanında olanlarınveya aile büyükleri yanlarında kalanların oranı ise % 38`dir. Bu durum bize, birinci kuşağın zamanla ölmesi veya Türkiye`ye kesin dönüş yapması ile Avrupa`daki işçilerimiz arasında çekirdek aile tipinin giderek önem kazanacağını göstermektedir.

Bu konu ile ilgili çeşitli yorumlar yapılabilir. Ör. Avrupa birin-

ci kuşak Türk işçilerini istemiyor, onlara sempati ile bakmıyor ve her fırsatta onların Türkiye'ye dönüşünü teşvik ediyor. Buna karşılık aynı Avrupa ikinci kuşağa ve onların çocukları olan üçüncü kuşağa sahip çıkıyor, onlara süresiz oturma hakkı veriyor, vatandaşlık hakkı dahil birçok imkân tanıyor, Neden? Çünkü birinci kuşak: Türk kültürünü, dinî değerlerini, örf ve adetlerini, kısaca Türk'ün hristiyanlaşmasına, Avrupa içinde kaybolup gitmesine engel olan ne varsa ikinci kuşağa ve onların çocuklarına aktaran yegane kaynak. Bu kişiler bunun için çok çalışmışlar TC Devletinin getirmediği yapmak istemediği veya gücünün yetmediği işleri bunlar kendi aralarında küçük büyük dernekler kurarak yapmaya çalışmışlardır. Birinci kuşağın önemli bir kısmı kırsal kesimden giden cahil kimseler olsa bile bunların sahip oldukları Türk kültürü 2. ve 3. kuşakla kıyaslanamayacak kadar fazla. Üstelik bu kişilerde Türk olma gurur ve şuuru var. Hem de en pis en ağır işlerde çalışıp ikinci sınıf insan muamelesi görseler bile bundan Türk devletini sorumlu tutmayacak, tam tersine her halûkârda onun savunmasını yapacak tarzda bir bağlılık. İşte bu şuurla çocuklarına sahip çıkmaya çalışıyor. Onları her yıl Türkiye'ye getirerek köyünü, kasabasını, memleketini gösteriyor, eşini dostunu tanıtıyor, yani onlara bir "kök" veriyor, her yolu deneyerek de bu kökü beslemeye çalışıyor, kurutmaktan kaçınıyor. Kazandığı paraların önemli bir kısmını yemiyor içmiyor tasarruf edip Türkiye'ye aktarıyor, yatırımlarını Türkiye'ye yapıyor, geleceğini Türkiye'de görüyor. Eğer işte bu birinci kuşak işçilerimizden Avrupa kurtulabi-

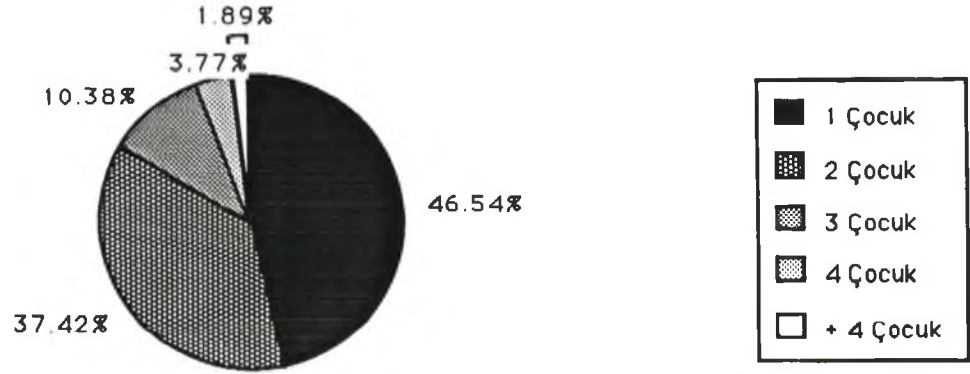
lirse 2. ve 3. kuşağı asimile etmek Avrupalılar için çok daha kolay olacaktır. Böylece yine ikinci sınıf vatandaşlar olacaklar, fakat yine Avrupalıların yapmak istemedikleri işlerde çalışacaklar, daha fazla yorulup yıpranacaklar, sonuçta ise bütün kazandıklarını etkisi altında kaldıkları Avrupa tüketim kültürü içinde Avrupa'da bırakacaklardır. Hatta bu tahminleri daha da ileri götüren Vassaf'a göre millî benliklerini kaybetmiş ikinci üçüncü kuşak Türk işçilerinin gelecekte nüfus artışının sıfırın altında olması nedeniyle genç nüfusu azalan Avrupanın asker ihtiyacını da karşılamak için bunlardan faydalanma yoluna gideceği, (buna Fransız sömürgelerinde savaşan Türk lejyonerlerini de örnek göstererek) böylece belki ileri bir tarihte herhangi bir savaşta bu Türklerle karşı cephelerde yer alabileceğimizi belirtmekte, buna en kuvvetli örnek olarak da Alman ve Hollanda millî forması ile Türk millî takımlarına karşı güreşen veya dövüşen Türk gençlerini göstermektedir (Vassaf,1983:113).

Tablo-28'de 1.1 oranında görülen dede veya nineler Türkiye'de yanlarında kalacak veya bakacak kimseleri kalmamış durumda olup 1.kuşak tarafından yurtdışına götürülen kişilerdir.

Yurtdışında oturduğunuz evde kaç tane çocuk var?

Yurtdışında işçilerimizin oturdukları evlerin % 84'ünde en fazla iki çocuk vardır (bkz.Grafik-11). 4 çocuk ve fazlası ancak % 5 civarındadır. Bu soruya aldığımız cevap ile yurtdışındakilere 'kaç çocuğunuz var?' sorusuna aldığımız cevaplar arasında bir paralellik olduğu hemen dikkati çekmektedir.

Grafik-11: Yurtdışında oturduğunuz evde kaç tane çocuk var?

İkinci kuşak işçilerimiz gerek tasarruf etmek gerekse ev bulma güçlüğü nedeniyle bazan kardeşleri ile beraber yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Öyle ki bir evde iki-üç evli kardeşin bir arada yaşadığı aileler vardır. Evde kardeşleri ile beraber oturanlara "Yanınızda kaç kardeşiniz var (veya kaç kardeş birlikte kalıyorsunuz)?" sorusuna aldığımız cevaplar ise Tablo-29'da görülmektedir:

Tablo-29: Oturduğunuz evde kaç kardeş birlikte kalıyorsunuz?

Kardeş sayısı	%
1 Kardeş	45.0
2 "	26.7
3 "	16.7
4 "	9.2
5 "	2.4

Tablodan da görüldüğü gibi Türk işçileri arasında (burada söz konusu olan 2.kuşaktır) kardeşlik bağları halâ kuvvetlidir. Fakat ileride evlenme oranlarının artması, baştan da anne veya babanın gitmesi ile birarada kalma durumu ortadan kalkacaktır. Bu özellikler 3.kuşağa nasıl yansıyacaktır, o da ileride belli olacaktır.

c. Bulundukları ülkelerde (şu anki) mevcut hayat şartları:

Batı Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin yaşama ve çalışma şartları dışgöçün başladığı 1960'lı yılların başlarından itibaren Türk kamuoyunun dikkatini çekmiş, bu konuda ilk saha araştırması da DPT'nin desteği ile 1963 yılında F.Almanya'da 58 kentte, 80 firma nezdinde çalışan 494 Türk işçisi üzerinde Abadan tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada yabancı işçiler arasında Türk işçilerinin oranı, ilgili kurumlar, işçilerin sosyo-ekonomik statüleri, Türkiye'nin nerelerinden geldikleri, tasarruf oranları ve bunları nasıl değerlendirdikleri, konut durumları, meslekî eğitim imkânları, boş zaman faaliyetleri vb. konular üzerinde durulmuştur (Abadan,1964). Adı geçen araştırmanın en önemli özelliği kendisinden sonra konu ile ilgili olarak yayınlanan eserlerin çoğuna kaynaklık etmiş olmasıdır. Bugün özellikle Türklerin en yoğun olarak bulunduğu Almanya'da 'hayım' adı verilen işçi odalarında kalmakta olan işçi sayısı hemen hemen yok denecek düzeyde olmasına rağmen bir çok kurum ve kişi yurtdışındaki Türk işçilerinin sorunlarını dile getirirken işçilerimizin ilk gittikleri yıllarda yapılan yukarıda adı geçen araştırma kaynak gösterilerek, işçilerimizin halâ hayımlarda kaldıklarını ifade etmektedirler. Sonraki yıllarda önemli denebilecek bazı araştırmalar da yapılmış olmasına rağmen (bkz.Aker,1972; Gitmez,1983; Vassaf,1983; Güzel,1981 vb.) yukarıdaki işçilerimizin kalış yerleri ile ilgili kanı pek değişmemiştir.

Konuya biraz daha yakından bakıldığında dışgöçün 30 yılı aşan ma-

zisi içinde işçilerimizin belirli aşamalardan geçerek eski durumları ile kıyaslanamayacak bazı özellikler kazandıkları hemen görülecektir. Yapılan anketten elde ettiğimiz sonuçlara göre işçilerimizin bugünkü hayat şartlarına geçmeden önce bu konuda bazı tesbitlerimizi dile getirmek sanırım yerinde olacaktır:

-İşçilerimizin ilk yıllarda fabrika hayımlarında, çoğu zaman üst üste sağlıksız koşullarda barındıkları doğrudur. 1970'li yıllara kadar da bu durum devam etmiştir. İşçilerimizin dil bilmemeleri bulundukları topluma açılmalarını engellemiş, başlıca amaç olan tasarrufun azamî ölçüde yapılabilmesi için ücretsiz veya düşük ücretli hayımlarda kalmaya razı olmuşlardır.

-1970'li yıllar ise (özellikle 1973'ten itibaren) işçilerimizin eş ve çocuklarını yanlarına aldıkları yıllardır. Ailelerin getirilmesi ile işçilerimizin hayımlarda kalmaları mümkün olmadığından kiralık evlere taşınmaya başlamışlardır. Bu dönemde çocukların küçük olması (dolayısıyla okul vb. etkenlerle belirli bir harcama gerektirmesi), yeni ev eşyaları alma zorunluluğu, varsa Türkiye'deki yatırımları için para göndermek zorunda olmaları, yıllık izinlere gitme vb. sebepler işçilerimizin (her çocuğa bir oda prensibine göre) büyük fakat ucuz evlerde oturmalarını zorunlu kılmıştır. Topçuoğlu'nun 'insanlık onuru ile bağdaşmayacak bir yaşam biçimi sürdükleri, belediye hizmetlerinin girmediği, sağlığa uygun olmayan, yıkıma hazır' diye tarif ettiği (Topçuoğlu,1981/3:164) bu tip evlerin de genellikle 2.Dünya Savaşı öncesinden kalma eski evler olması, (Berlin Kruzberg'de oldu-

ğu gibi) belirli mahallelerde yoğunluk göstermeleri işçilerimizi ister istemez bu alanlarda yaşamaya mecbur etmiştir. Fakat bu mecburiyet biraz da keyfîlikten kaynaklanmaktadır. Nitekim Berkay'ın İsviçre'nin Vaud Kantonunda yaptığı bir araştırmada, Türk işçilerinin İsviçrelilerle aynı oranda kazanca sahip olmalarına rağmen, kiraların ucuzluğu nedeniyle şehirlerin kenar semtlerinde yaşamayı tercih ettiklerini, çünkü merkezdeki 1 odanın fiyatı ile kenar semtteki (özellikle İspanyollar, Portekizliler gibi diğer azınlıkların da kaldıkları) 3-4 odalı evlerin fiatlarının aynı olduğunu, tasarruf etmek isteyen işçilerin ucuz (çevresine göre o oranda da kötü olabilen) kenar mahalle evlerinde oturduklarını belirtmektedir (Berkay,1988:82).

Yine bugün bazı araştırmalarda da ifade edildiği gibi Türk işçilerinin Batı Avrupa şehirlerinin kenar mahallelerinde, en az 100 yıllık evlerde ikâmet ettikleri gerçeği yaşıyorsa (Güzel,1981:45) bunun asıl sebebinin o işçi ailesinin iç yapısında aranması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü evlerin kötü olması durumu işçilerimiz için iza-fî bir olaydır. Yani Anadolu'nun herhangi bir yerinden gitmiş, o ana kadar çok kötü şartlardaki bir evde yaşamak zorunda kalmış bir işçi için Avrupa'da onun için mükemmel kabul edebileceği şartlara sahip bir ev için bizim (çevresinde yabancıların yaşadıkları konutlarla kıyas yaparak) oldukça kötü evlerde yaşıyorlar dememizin bir anlamı yoktur. Görüldüğü gibi içinde yaşanan sosyal şartların büyük ölçüde mekâna yansıdığı, bu durumun da 'sosyal coğrafya'nın konusu içinde olduğu açıkça görülmektedir.

-1980`lerin başlarından itibaren 1970`lerde küçük yaşlarda Avrupa`ya giden Türk işçi çocukları büyümüşler, hemen hepsi işçi olarak çalışmaya, aile bütçesine katkıda bulunur hale gelmişlerdir. Hem aile büyümüş, hem de eve giren gelir artmıştır. Tek maaşın yerini 3-4 maaş almıştır. Üstelik yetişen ikinci kuşak haklarını bilmekte, yabancı dili en iyi şekilde konuşabilmekte, bulunduğu ülke vatandaşları ile uyum içinde olabilmektedirler. İşte tüm bu ve benzeri faktörlerin de etkisi ile daha iyi semtlerde daha iyi evlerde (aynı oranda kirası da yüksek olan yerlerde) oturmaya ve yaşamaya başlamışlardır. Ev bulamak, kenar semtlerde 100 yıllık evlerde oturmaya mahkum olmak dil bilmeyen, yaşadığı topluma ayak uyduramayan, eski gelenek ve göreneklerine göre yaşamaya devam etmek isteyenler için bir problem teşkil ederken, yeni ortaya çıkan bu gelişmeler bu durumu tersine çeviriyordu. Artık bu tip ailelerin kesin dönüş vb. nedenlerle azalması, Türk ailesinin giderek çekirdek aile tipine dönmesi, yukarıda belirtilen gelişmeler vb. nedenlerle Türk işçilerinin kenar semtlerde, kötü evlerde yaşamakta oldukları gerçeği giderek ortadan kalkmaktadır.

-Bugün gelinen aşama işçilerimizin artan oranda bulundukları ülkelerden ev satın almaya başlamış olmalarıdır. Halen Avrupa`da yaklaşık 30 000 Türkün ev sahibi olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı giderek de artmaya devam edecektir. Bu durumu birkaç örnekle açıklamak istiyoruz; Türkiye`de yaşlı anne babası ve kardeşlerinden başka kimse olmayan bir işçimiz 25 yıldan beri yaşadığı Fransa`nın Alsace Bölgesinden arkasındaki geniş ormanı ile birlikte bir arazi satın a-

olarak üzerine bir de ev yapmış, eşi ve çocuklarıyla birlikte hem ziraat yaparak, hem de bir şirkette şoförlük yaparak geçimini sürdürmekte, Fransa vatandaşlığına geçmek için de müracaat etmiş bulunmaktadır. Aynı yolu izleyen büyük oğlu da yakın bir yerden bir daire satın alarak o da Fransa'ya yerleşmeye karar vermiştir. İlginç olan gelişme evin borcu bitene kadar 3-4 yılda bir ancak izine gelebilen bu aile deniz kıyısında bulunan eski baba köyüne yaz tatillerinde ayrı ayrı arabalarla, üstelik Fransız arkadaşlarını da yanlarına alarak her yıl tatil yapmaya gelmektedirler. Buna benzer gelişmeler yoğun olarak Almanya'da görülmektedir. Özellikle büyük sanayi şehirlerine yakın küçük kasabalarda çalışan işçiler, oturdukları evlerin geniş bahçelerinde hem intiyaçları olan her türlü sebze yetiştirmekte, hem de şehirde olduğundan çok daha az kira vermektedirler. Zamanla da oturdukları bu evleri satın almaktadırlar. Ayrıca Alman Yapı Tasarruf Sandığı ve diğer bankalar da çok uygun şartlarda konut kredisi vermekte, işçilerimiz de bunlardan yararlanabilmektedirler. Örneğin Münih'te toprağı ile birlikte villa tipi bir ev satın almak isteyen ikinci kuşak bir işçimiz yapı tasarrufu hesabı açtırıp bu hesaba 50 000 DM yatırıp bir süre bekledikten sonra 450 000 DM konut kredisi çekebilmektedir. Üstelik bu parayı geriye 450 ayda eşit taksitler halinde ödemektedir. Böylece işçimiz her ay 1000-1500 DM kira vereceğine (üstelik bu miktar da zaman içinde artacaktır) bir ev satın alarak 450 ay boyunca hem 1000 DM taksit vermekte hem de kira derdi veya kiralık ev bulma problemi olmadan ev sahibi olmaktadır.

Burada dikkati çeken bir husus da işçilerimizin yurtdışında ev satın alma olayına bir tasarruf veya yatırım aracı gözü ile bakmaya başlamış olmalarıdır. İşçilerimiz yurtdışında ev sahibi olmakla birçok problemi aşmış olmaktadırlar. Ör.F.Almanya'nın yeni yabancılar yasasına göre uygun evi olmayan ya da ev bulamayan sınırdışı edilecektir. İşçilerimiz öncelikle bu problemi aşmakta, her yıl artan oranda kira vermekten kurtulmakta, yerleşme yeri olarak istediği alanı seçebilmekte, çevresine göre itibarı artmakta vb. tüm faktörler yanında kesin dönüşte satışa çıkardığında aldığı para ile en büyük tasarrufu yapmış olmaktadır. Artık işçilerimiz Türkiye'de kırsal kesimlerde 100 binlerce mark harcayıp yılda 1 ay oturacakları evler yerine yurtdışında daimi kalabilecekleri, istedikleri zaman kiraya verebilecekleri, istedikleri zaman ise satabilecekleri bir eve sahip olmayı en önemli yatırım aracı olarak görmektedirler. Tabi burada önemli olan husus bu meselenin ne kadar önemli olduğunu bilmek ve ortaya çıkarcacağı sonuçları da bugünden görebilmektir. Sonuç kısmında da üzerinde durulacağı gibi şunu burada hemen belirtelim ki bu süreç Türk işçi göçünün geçici değil "kalıcı" olma yolunda atılmış en önemli adım olduğunu artık başta devletimiz olmak üzere konu ile ilgili herkesin kabul etmesi ve yine herkesin bu konuda üzerine düşeni yapmasıdır.

-Bütün bu gelişmelere rağmen işçilerimiz arasında halâ kötü evlerde yaşayanlar olduğu gibi Berlin-Kruzberg örneğinde de görülen olumsuz şartlara sahip getto tipi mekânlarda yaşayanlar da vardır. Nitekim Güzel ve Çöloğlu bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır

(Güzel,1981:44-45; Çöloğlu,1984:15). Buna karşılık İsveç'in Stockholm şehri belediyesi tarafından yaptırılan sosyal konutların yer aldığı ve son derece sağlıklı bir çevre ve altyapıya sahip "Rinkeby" mahallesi de yine Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bir başka mekândır (Köksal,1986). Her iki ekstrem durum bize Türk işçilerinin bugün en kötü konut ve yerleşme şartları ile en iyi mekânlar arasında çeşitli kademelerde yaşamakta olduklarını, bulundukları mekân kademesini belirleyen başlıca unsurun da kendi iç sosyal yapılarından kaynaklandığını göstermektedir.

-Türk işçilerinin hayımlardan çıkarak eski konutlara talebi arttırdıkları, özel konut piyasasında kiraların yükselmesine neden oldukları, bu yollarla Avrupalıların Türk işçilerinin sırtından önemli ölçüde ek gelire kavuştukları ne kadar gerçekse; Akçaylı'nın önemle belirttiği "Türk işçileri Avrupalıların tüm baskılarına rağmen süratle bulundukları ülkelerde iş sahibi olmakta, ekonomik yatırımlarını bu ülkelere yapmakta ve daha iyi konutlara taşınıp Avrupa yaşam standardına uymaya başlamışlardır (Akçaylı,1986:13)" sözü de o kadar doğrudur.

Bu genel açıklamaları yaptıktan sonra şimdi anket sonuçlarına dayanarak yurtdışındaki işçilerimizin 1990'lı yılların başında olduğumuz şu yıllarda bulundukları ülkelerdeki hayat şartlarına bakalım:

Yurtdışında (bulunduğunuz ülkede) oturduğunuz evden memnun musunuz?

Bu soruya Grafik-12'de görüldüğü gibi işçilerimizin % 66.5'i 'evet' demiştir. Aynı gruba dahil edilebilecek bir diğer cevap da

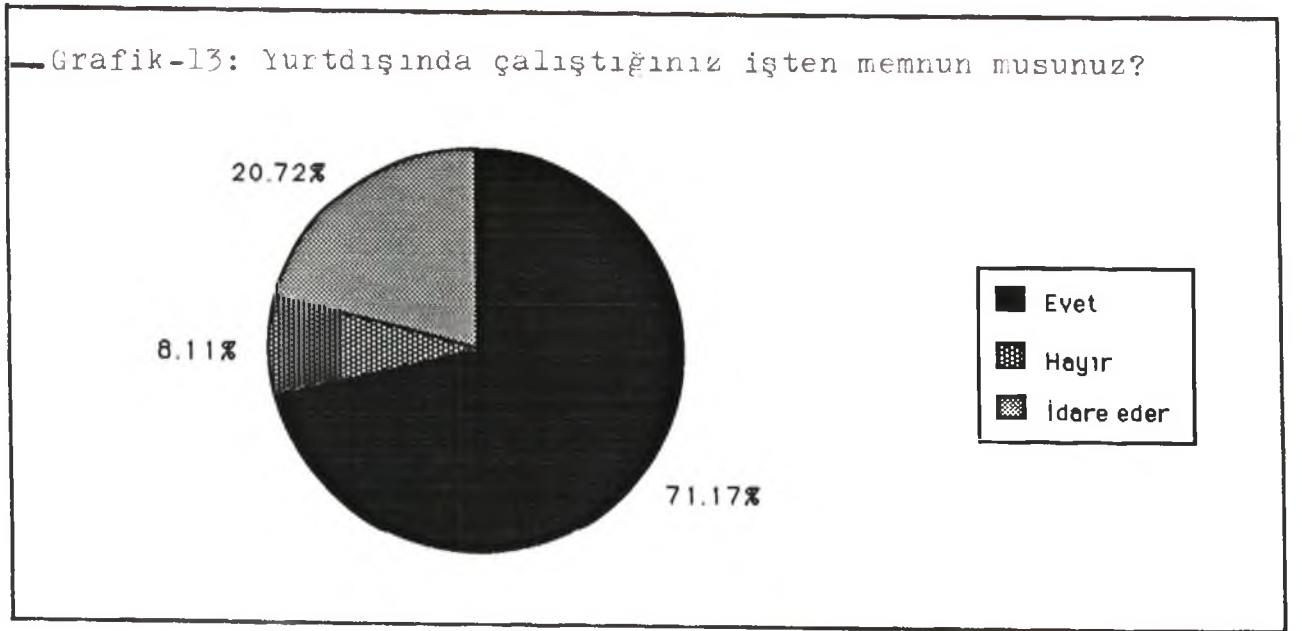
Grafik-12: Yurtdışında oturduğunuz evden memnun musunuz?

% 12.3 ile oturduğu evden memnun olup kirasının yüksekliğinden şikâyet edenlerdir. Ortalaması alındığında halen yurtdışında yaşamakta olan işçilerimizin % 75'i oturdukları evlerden memnundur. Ankete katılanların ikinci kuşak Türk işçileri olduğu, bunların Avrupa şartlarını da en iyi bilen kişiler oldukları dikkate alınır ve verilen bu cevapların oldukça büyük önem taşıdığı görülecektir. En azından bu işçilerimizin eskisi ile kıyaslanamayacak ölçüde iyi evlerde oturdukları veya ne kadar iyi ve geniş eve taşınırlarsa o kadar masraflı ve pahalı olacağının bilincinde olarak oturdukları evler nisbeten kötü de olsa kendilerine göre iyi evlerde yaşamakta olduklarını ifade etmiş olmaktadır. % 21.2 'hayır' diyenler ise gerek tasarruf amacıyla, gerekse yetişkin ve aile bütçesine katkıda bulunacak çocukları olmayan veya kalabalık oldukları için kendilerine kiralık ev verilmeyen vb. durumda olan vatandaşlarımız olduğuna şüphe yoktur. Fakat yine de % 75 oranındaki memnuniyet ifadesi bugüne kadar bu konu ile ilgili olarak ileri sürülen iddiaları çürütecek, en azından yeniden düşünülmesini ve araştırılmasını gerektirecek nitelikte bir sonuçtur.

Çalıştığınız işten memnun musunuz?

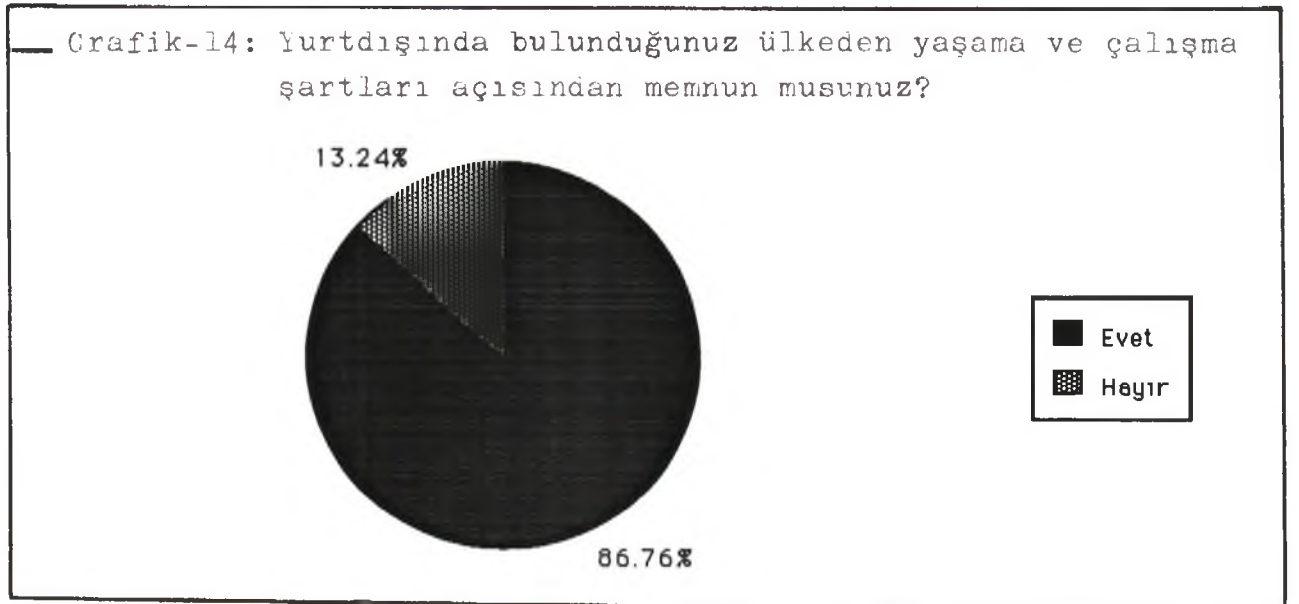
İşçilerimize yurtdışında bulundukları ülkede çalıştıkları işten memnun olup olmadıkları sorusuna aldığımız cevaplar Grafik-13'de görülmektedir. Buna göre, işçilerimizin % 71.17'si çalıştıkları işten memnun, % 8.11'i ise memnun değildir. % 71 evet ile % 20.7 idare eder cevabının yarısını aldığımızda işçilerimizin % 80'e yakını net olarak çalıştıkları işlerden memnundurlar.

Bu sonuçlara göre burada da bir diğer gerçek ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; bugüne kadar konu ile ilgili yayınlanan eserlerin hemen hepsinde Türk işçilerinin ağır, pis, güvencesiz ve en yorucu işlerde çalıştıkları veya çalıştırıldıklarına dikkat çekilmiştir. Fakat anketimize katılan ve ikinci kuşağı temsil eden işçilerimizin çoğu bulundukları ülkelerin eğitim sisteminden (az veya çok) geçmişler, önemli bir kısmı meslek okullarını bitirerek vasıf kazanmışlar, bu halleri ile de bulundukları ülkelerin vatandaşlarına benzer ve eşit

şartlardaki işleri yapmaya başlamışlardır. Buldukları işi beğenmedikleri durumlarda ise (1.kuşak gibi haklarından habersiz olmadıklarından) yasal haklarını kullanarak işsizlik parası almaktadırlar. Üstelik Avrupa 30 yıl öncesinin Avrupası değildir. 30 yıl önce beden gücüne dayalı (madencilik, inşaat vb.) işleri bugün otomatik makinalar yapmaktadır. Dolayısıyla Avrupa iş piyasasında ağırlık hizmet sektörüne kaymıştır. Kısaca özetlemek gerekirse aradan geçen 30 yıl içinde çok şey değişmiş, kuşaklar değiştikçe, yıllar ilerledikçe çalışma şartları da daha iyiye gitmiş ve sonuçta eski ile kıyaslanamayacak oranda işçilerimiz artık çalıştıkları işlerden memnun hale gelmişlerdir. Zaten aksi durumda işsizlik parası alarak çalışmamayı tercih etmektedirler. Yukarıda ifade edilen her iki soruyu birleştirerek;

'Yurtdışında bulunduğunuz ülkeden yaşama ve çalışma şartları açısından memnun musunuz?' sorusuna aldığımız cevaplar Grafik-14'de gösterilmiştir. Buna göre işçilerimiz bugün yaşama ve çalışma şartları açısından % 87'ye varan oranlarda memnundurlar.

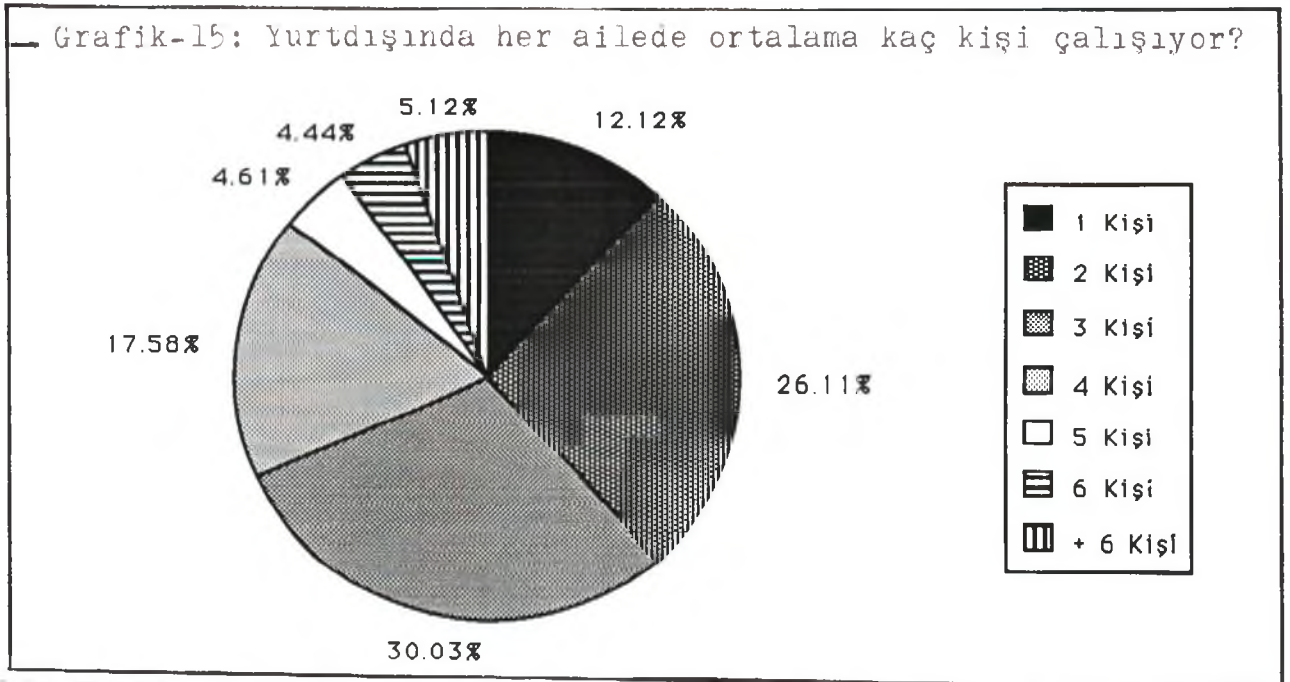
Ortaya çıkan bu oran hiç şüphesiz ileride Türk dışgöçünün en belirleyici özelliklerinden birisi olacaktır. Ör. Bu yüksek orandaki memnuniyet Türkiye'ye kesin dönüşü engelleyecek, orada yaşamayı ve bulunulan ülke vatandaşlığına geçmeyi teşvik edecektir. Burada dikkatimizi çekmesi gereken bir husus da işçilerimizin bu memnuniyetlerinin temelinde az da olsa Türkiye'ye geliş gidişlerinde bizzat yaşadıkları ülkeler arası refah farkıdır. Her izine geliste bu farkı yaşayarak gören işçiler geleceklerini planladıkları ülkenin seçimini yaparken Avrupa'da çalıştıkları ülke lehine karar vermektedirler.

d.Pazı ekonomik ve coğrafi özellikleri:

Bilindiği gibi işçilerimizin yurtdışında bulunmalarının temel sebepleri; çalışmak, para kazanmak, geleceğini garanti altına alacak yeterli miktarda tasarruf sağlamak, bunun için gerekli yatırımları yapmak vb. etkenlerdir. Aradan geçen zaman içinde dışgöç gelişerek devam etmiş, 1.kuşak işçilerin yerini Avrupa'da 2.kuşak işçiler almış ve bu süreç giderek süreklilik kazanmıştır. İşçilerimizin şu anda içinde bulundukları şartlar ile dışgöçün başlangıç yıllarındaki şartların nereden nereye gelindiğinin tesbit edilebilmesi açısından bir karşılaştırılmasının yapılması zorunludur. Bu aynı zamanda ileriye dönük sağlıklı kararlar alınabilmesinin de temel şartıdır. Bunun için anketimizde geçmişle bir mukayese yapabilmek için bugün içinde yaşadıkları ekonomik ve coğrafi şartların tesbit edilebilmesine yönelik bazı sorular sorulmuş, alınan cevaplar mukayeseli bir biçimde aşağıda gösterilmiştir.

Her ailede ortalama kaç kişi çalışıyor?

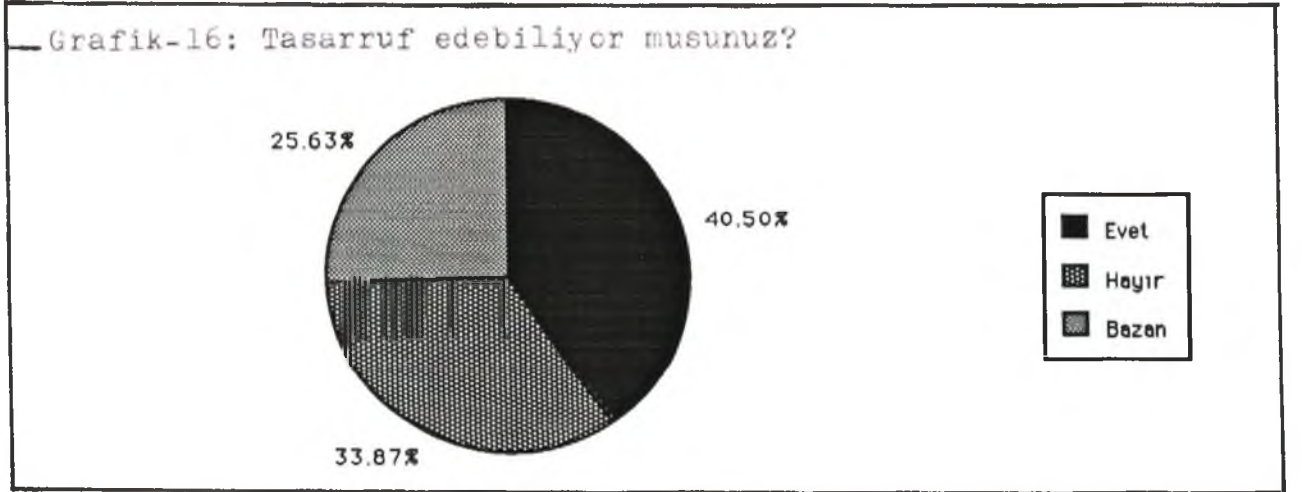
Grafik-15`de de görüldüğü gibi yurtdışındaki Türk işçi aileleri içinde sadece % 12.1`inde 1 kişi çalışmakta, % 26`sında 2, % 30`unda 3, % 17`sinde ise 4 kişi çalışmaktadır. Mevcut çalışanların çoğunun ikinci bir iş (akşam işi) yaptıkları da hatırlanırsa işçi ailelerinin çoğunun aylık gelirinin 5000-10000 DM arasında olduğu söylenebilir. Bu gelir düzeyi, 1.kuşak işçilerimizin 1970`li yıllara kadar kötü mekânlarda barınıp gece gündüz çalışarak bir kısmını ancak biriktirip Türkiye`deki yatırımları için kullandıkları aylık ellerine geçen 1500-2000 DM.den çok daha fazladır. Bu gelir düzeyi sayesinde işçilerimiz artık yeni arabalar almakta, daha iyi evlerde yaşamakta ve daha büyük yatırımlara girebilmektedirler. Kısacası hayat şartlarını her geçen gün dikey yönde geliştirmektedirler.

Yıllardan beri yabancı işçiler arasında en yüksek tasarruf etme oranına sahip olan Türk işçileri acaba artan bu gelirlerine paralel

olarak tasarruf oranlarını da arttırabilmişlermidir? Yoksa tüketim toplumunun özelliklerini mi göstermektedirler? Bu sorulara cevap bulabilmek için işçilerimize;

'Tasarruf edebiliyor musunuz?' diye sorduk. Bu soruya aldığımız cevap Grafik-16'da da görüldüğü gibi ancak % 40.5 'evet' tir. % 25 bazan ve % 33.8 ise 'hayır' dır.

Abadan'ın 1960'lı yılların başında 1.kuşak üzerinde yaptığı araştırmada ise işçilerimizin % 80.2'si tasarruf edebiliyordu (Ek.Tablo-30).

Tablo-30: Yurtdışındaki işçilerin tasarruf eğilimleri:
(Abadan, 1964:94'e göre)

	%
Biriktiren (tasarruf eden)	80.2
Biriktiremeyen	17.0
Henüz biriktirememiş	1.8
Cevapsız	1.0

Daha yakın yıllarda yapılan bir çalışmada ise Türk işçilerinin ortalama % 45-47'sinin tasarruf ettiklerini, bunun rakam olarak yalnız Almanya'da (550 000 işçi X aylık 371 milyon DM) yılda 4.5 milyar DM.yi bulduğunu, fakat bu paranın ancak 1/3 veya 1/2'sinin ancak Tür-

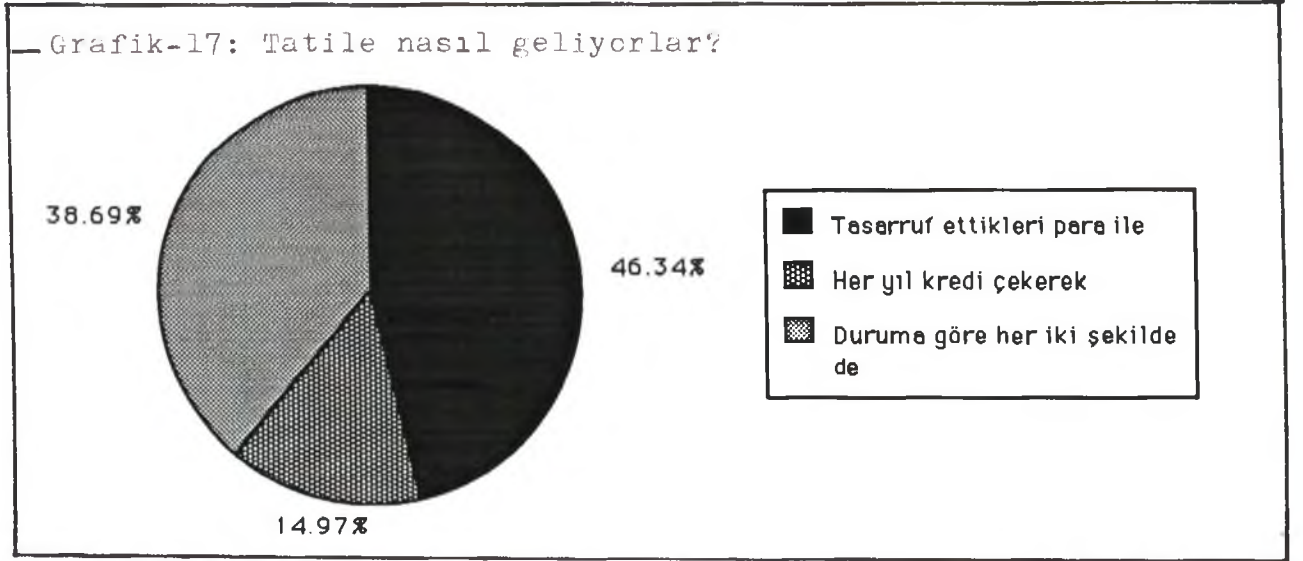
kiye'ye geldiği ileri sürülmüştür (Güzel,1981:47). TC Çalışma Bakanlığı'nın yayınladığı 1988 İşçi Raporu'nda ise;'Türk işçilerinin 1979-da kazançlarının % 45'ini tasarruf ederken, bu oran 1984'de % 23'e 1986'da ise % 14'e düşmüştür' denilmektedir (İşçi Raporu,1988:198).

Yine son yıllarda yayınlanan bir başka kaynakta ise Almanya'daki işçilerimizin yıllık ortalama gelirlerinin 15.7 milyar DM olduğu, yıllık tasarruf miktarlarının ise 1981'de 5.7 milyar DM'den 1984'de 3 milyar DM'ye düştüğü, Almanya'ya yönelik tüketim harcamalarının ise yaklaşık 7-8 milyar DM olduğu ileri sürülmekte, ayrıca Türk işçilerinin % 93.4'ünün Alman bankalarında tasarruf hesabı olduğu belirtilmektedir (Tüsiad,1988:8).

Bu verilerden ve son olarak da bizim yaptığımız çalışmadan ortaya çıkan sonuç, Türk işçileri arasında tasarruf etme oranlarının 1970-lerden günümüze süratle azaldığıdır. Buna karşılık ankete katılan 2.kuşak işçilerimizin (arzu ettiklerinde) % 40'lara varan oranlarda tasarruf edebiliyor olmaları sevindiricidir. Bu bize işçilerimizin hemen hepsinin henüz tam olarak Avrupa tüketim toplumu kalıpları içine girmediğini göstermektedir. Dolayisile bu işçilerimizin verimsiz de olsa Türkiye'de yatırım yapma potansiyelleri halâ vardır. Nitekim anket sonuçlarında da bu durum açıkça görülmektedir. Fakat 1.kuşak işçilerimiz öldükçe veya Türkiye'ye kesin dönüş yaptıkça yurtdışında birlikte yaşayan kardeşler birbirlerinden ayrılacaklar, ayrı ev, ayrı eşya, ayrı araba derken tasarruf etme durumu da tamamen ortadan kalkarak bunun yerini (az sonra değineceğimiz) kredili yaşam alacaktır.

Yıllık izinlere (tatile) nasıl geliyorlar?

Bilindiği gibi işçilerimizin hemen hepsi Türkiye'deki her türlü ekonomik girişimlerini yıllık izinleri esnasında yapmaktadırlar. Tasarruf edebiliyor musunuz? sorusunun ardından işçilerimizin yıllık izinlerine hangi parayla geldiklerini tesbit etmek için ayrı bir soru sorduk. Grafik- 17'de de görüldüğü gibi işçilerimizin % 46,3'ü tasarruf ettiği parayla, % 15'i ise kredi çekerek izine gelmektedir.

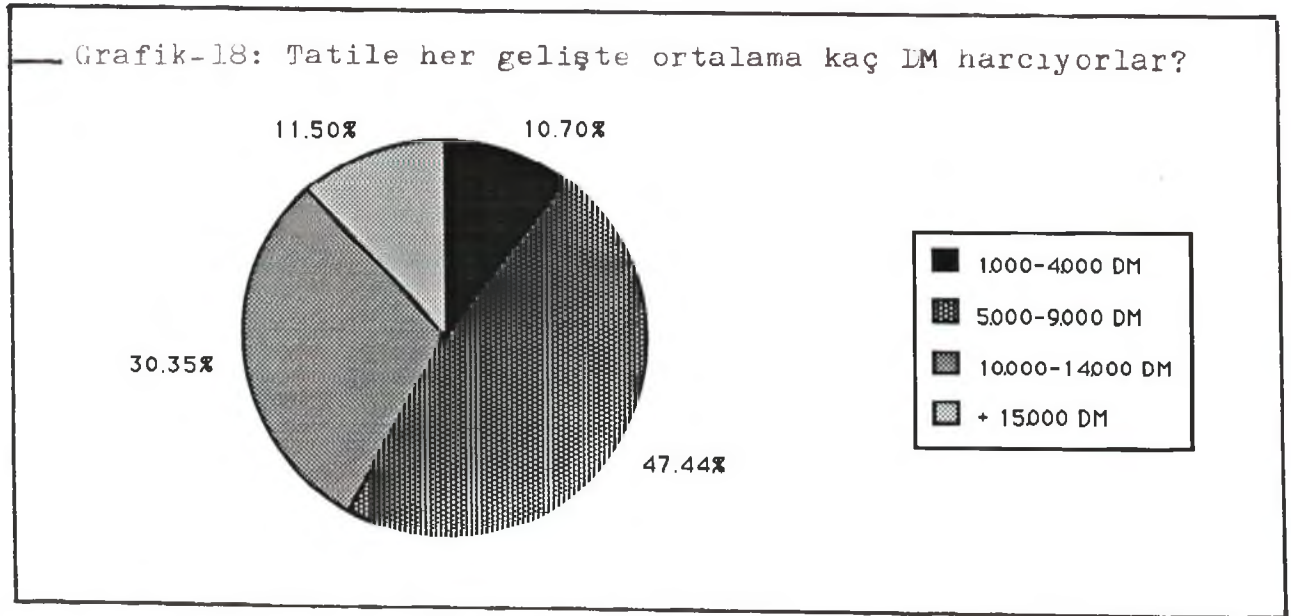

Bu oranlar Grafik-16'daki oranlarla benzerlik içindedir. % 38 oranındaki 'duruma göre her ikisi de' cevabı, normalde tasarruf edebilen, fakat yatırımlarında mutlaka kredi çekmek zorunda kalan veya bunu alışkanlık haline getirmiş işçilerimiz içindir. % 15 kredi çekenler ise uzun süren yatırım borçları, her yıl izine gelmek zorunda kalmaları vb. nedenlerle bir türlü borcunu kapatamayan, bunun sonucu olarak da her yıl kredi çekerek borcunu yenilemek durumunda kalan kişilerdir. Ör. Herhangi bir iş için 30 000 DM kredi çeken bir vatandaşımız geri dönüşte 11 aylık dönemde bu borcu bitiremediğinden, ertesi

yıl izine gelirken veya başka bir iş için (ör 10 000 DM.ye kadar düşürdüğü borcunun üzerine) tekrar kredi çekmekte, bu iş böylece yıllar boyu sürüp gidebilmektedir. Bunun bir başka nedeni de şöyle özetlenebilir; bir işçinin ayda tasarruf edebileceği azamî miktar 500-1000 DM.dir. Bunun 11 aylık karşılığı ise 5000-11000 DM. civarındadır. Bir düğün yapmak isteyen, bir arsa veya daire satın almak isteyen işçimize ise en az 20-30000 DM. lâzımdır. İşçilerimiz ister istemez bu durumda yabancı bankaların cazip kredi tuzaklarına düşmekte, böylece bir yandan işini görmüş olurken, diğer yandan da yabancı bankaların en kârlı kredi müşterileri durumuna gelmektedirler.

Yıllık izinlerini geçirmek için Türkiye'ye ne kadar dövizle geliyorlar?

Yıllık izinlerini geçirmek için Türkiye'ye gelen vatandaşlarımızın % 50'ye yakını 5-10.000 DM arası para bırakmaktadır (bkz.Grafik-18).

% 30'u bulan 10-15.000 DM genellikle kalabalık ailelere özgü harcama

miktardır. 15 000 DM'den fazla para ile gelenler yıllık izin haricinde Türkiye'de herhangi bir yatırım yapma amacı güdenlerdir. Fakat burada önemli olan husus, işçilerimizin asgarî bu miktarlarda parayı her izine geliste Türkiye'ye getirmeleridir. Tablodaki değerlerin ortalaması olarak kabul edebileceğimiz "7500 DM" tutarındaki parayı her yıl Türkiye'ye tatile gelen işçi sayısıyla çarptığımızda bu yolla Türkiye'ye giren döviz miktarı kolayca hesaplanabilir. Ör.Bir yılda 300 000 işçi ailesinin geldiğini düşünürsek bu yolla Türkiye'ye giren döviz miktarı en az 2.250.000.000.000 DM'dir. Bunun haricinde işçilerimiz Türkiye'deki yatırımları için de gerektiğinde 100.000'lerce DM'de kişi başına gönderdikleri durumlar da olmaktadır. Konu ile ilgili görüşlerimizi ise şu şekilde özetleyebiliriz:

-İşçi dövizleri normal turizm dövizlerinden farklı olarak belirli yörelerde yoğunluk kazanmayıp Harita-16'da da görüldüğü gibi Türkiye çapında dağılmakta, hatta en ücra köylere kadar nüfuz etmektedir. Bu nedenle devletimizin işçilerimizin Türkiye'de tatil yapmalarını teşvik etmesi gerektiği gibi, onlara her türlü kolaylığı (en azından yabancı turistlere gösterdiği ilgi ve samimiyeti) göstermelidir. Aksi takdirde Türkiye, kamu görevlisi, esnafı, vatandaşı ile bu kişilere 'Alamancı' gözüyle hor bakmaya devam eder, yolunacak kaz olarak kabul ederse bu durumda işçilerimiz de her yıl gelmek yerine belki 2-3 yılda bir gelecekler, ya da (özellikle 2. ve 3. kuşak) belki de zamanla tatil için başka ülkeleri tercih edeceklerdir. Üstelik bu işçilerimiz hem bu kadar dövizle gelmekte, hem de kendi yaptırdıkları

evlerde kalarak ayrı bir özellik göstermektedirler. Böylece dış turizm için ayrılan tesislere bir talep yaratmadıkları gibi, devletin bu kişilerin tatillerini geçirmeleri için ayrı bir altyapı harcamasına da gerek kalmamaktadır.

-Tezimizin sonunda işçilerimizin devletimizden beklentileri kısmında da belirtileceği gibi, bu işçilerimiz haklı olarak kendilerinin Alamancı olarak değil, Türk olarak ve bu memleketin bir evladı olarak görülmeyi istemektedirler. Dış turizm hareketinde görülen istikrarsızlık bu işçilerimizde yoktur. Ör.Körfez krizi nedeniyle Türkiye'ye turist gelmezken, Türk işçileri iç savaş halindeki Yugoslavya'dan geçmeyi göze alarak yine de Türkiye'ye gelmişlerdir.

Yıllık tatiller aynı zamanda işçilerimizin Türkiye'de yatırım yapmak için araştırma yaptıkları, uygun imkânlar bulduklarında da yatırımlarını yaptıkları zamanlardır. Bu yolla da geri dönüşlerinde izinlerde harcadıkları paraların haricinde on binlerce DM parayı gittikleri ülkelerden Türkiye'ye göndermeye devam etmektedirler.

-Diğer yandan yıllık izinlerde kültürel bağlar da kuvvetlenmektedir. Ör. Her yıl izine gelen Türk işçi çocukları ile 4-5 yılda bir gelen çocuklar arasında dil, din, kültür vb. açıdan büyük farklar meydana gelmekte, (tasarruf vb. amaçlarla) izine gelmeyen aileler farkında olmayarak çocuklarının Türk kültüründen tamamen kopmalarına kendi öz vatanlarına yabancılaştırmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle devletimiz daha da çeşitli zorluklar çıkartarak caydırıcı değil, gelmeyenleri bile izine gelmeye teşvik edici tedbirler almalıdır.

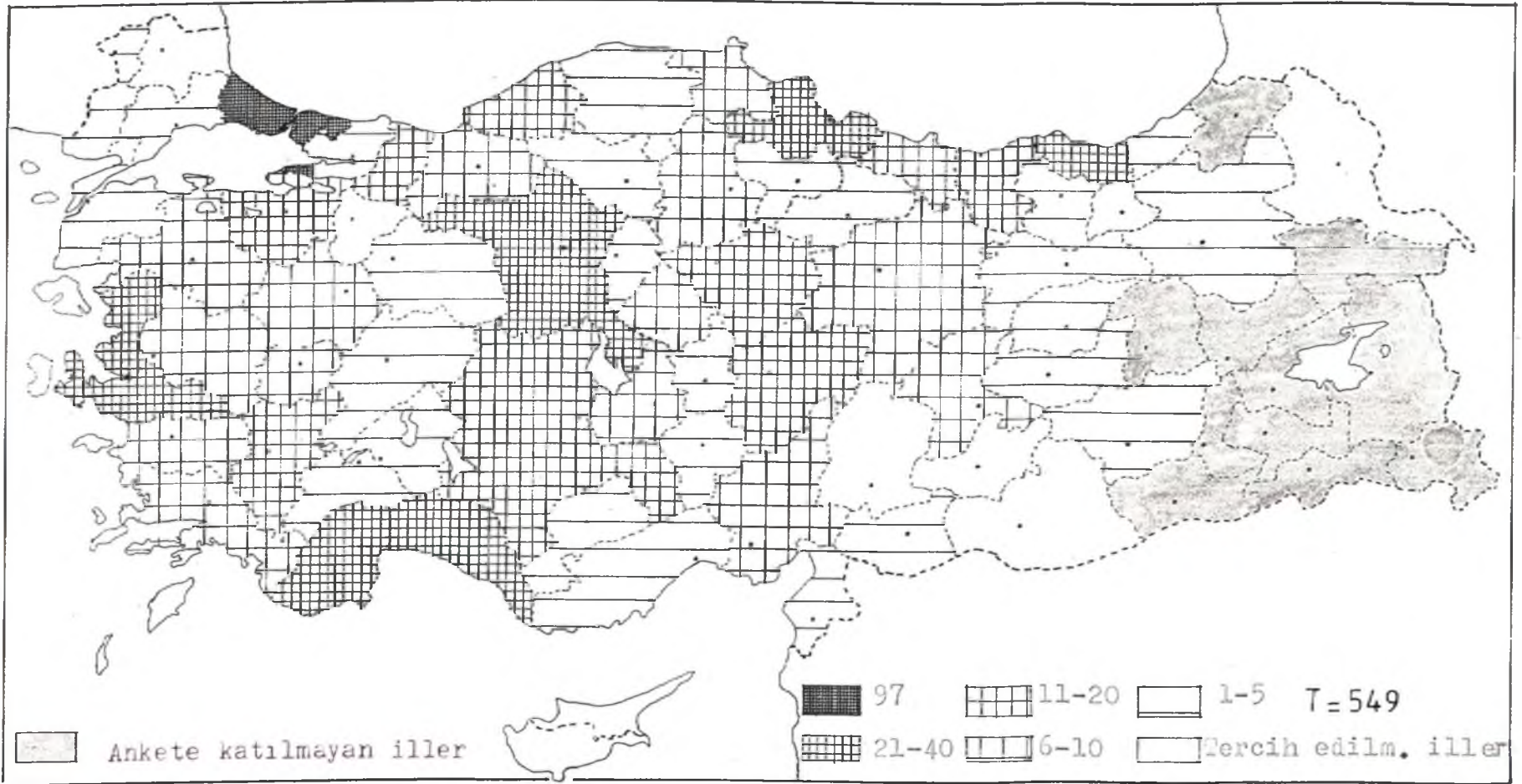
Eğer Türk işçileri tatil için Türkiye'ye çekilemezse tasarruf edilen paralar bulundukları ülkelerin tüketim kalıpları içinde harcanacak, Türkiye önemli ve istikrarlı bir döviz kaynağından giderek mahrum kalacaktır. Bu ve benzeri örnek görüşleri çoğaltmak mümkündür.

Yıllık izinlerini nerelerde geçiriyorlar?

Harita-16'da tatillerini geçirmek için Türkiye'ye gelen işçilerimizin yurtçapında dağılımları görülmektedir. Şüphesiz bu dağılımın ekonomik açıdan sayısız yararları vardır. Herşeyden önce Türkiye'nin turist çekemediği, yabancı turistlerin de hiç bir zaman tercih etmeyeceği en ücra köşelere kadar işçilerimiz gelip belli miktarlarda para bırakmaktadırlar. Yalnız yurtdışından gelen dövizlere bağlı olarak hayatiyetini sürdüren kasaba ve köyler vardır (bkz.Yılmaz,1987). Alamancı köy veya kasaba ismi verilen bu yerlere örnek olarak bir ilçemizi tezimize almış bulunmaktayız (bkz.'Türkeli Örneği').

Harita-16'daki dağılımın 1.kuşağın yurtdışına çıkmadan önceki ikâmetgâhlarının dağılımı ile bir paralellik gösterdiği hemen dikkati çekmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bunlar içinde akrabalık bağları ile yurtdışındayken buralara yaptırılan evlerin etkisi en başta gelmektedir. Özellikle kırsal kesimden yurtdışına giden işçilerimiz için kendi köyleri veya yöreleri çok özel bir durum arz etmektedir. Hem kendi konumlarının eskiye oranla ne derece yükseldiğini eşine dostuna göstermek, hem de yurtdışında bulundukları ülke vatan-daşlarının (kısaca yabancı iş arkadaşlarının) tatillerinde sessiz ve sakin yerleri tercih etmeleri işçilerimiz için de endüstri toplumunun

Harita-16: Halen yurtdışında bulunanların yıllık izinlerini geçirdikleri iller (ilçe ve köy-
leri ile birlikte):

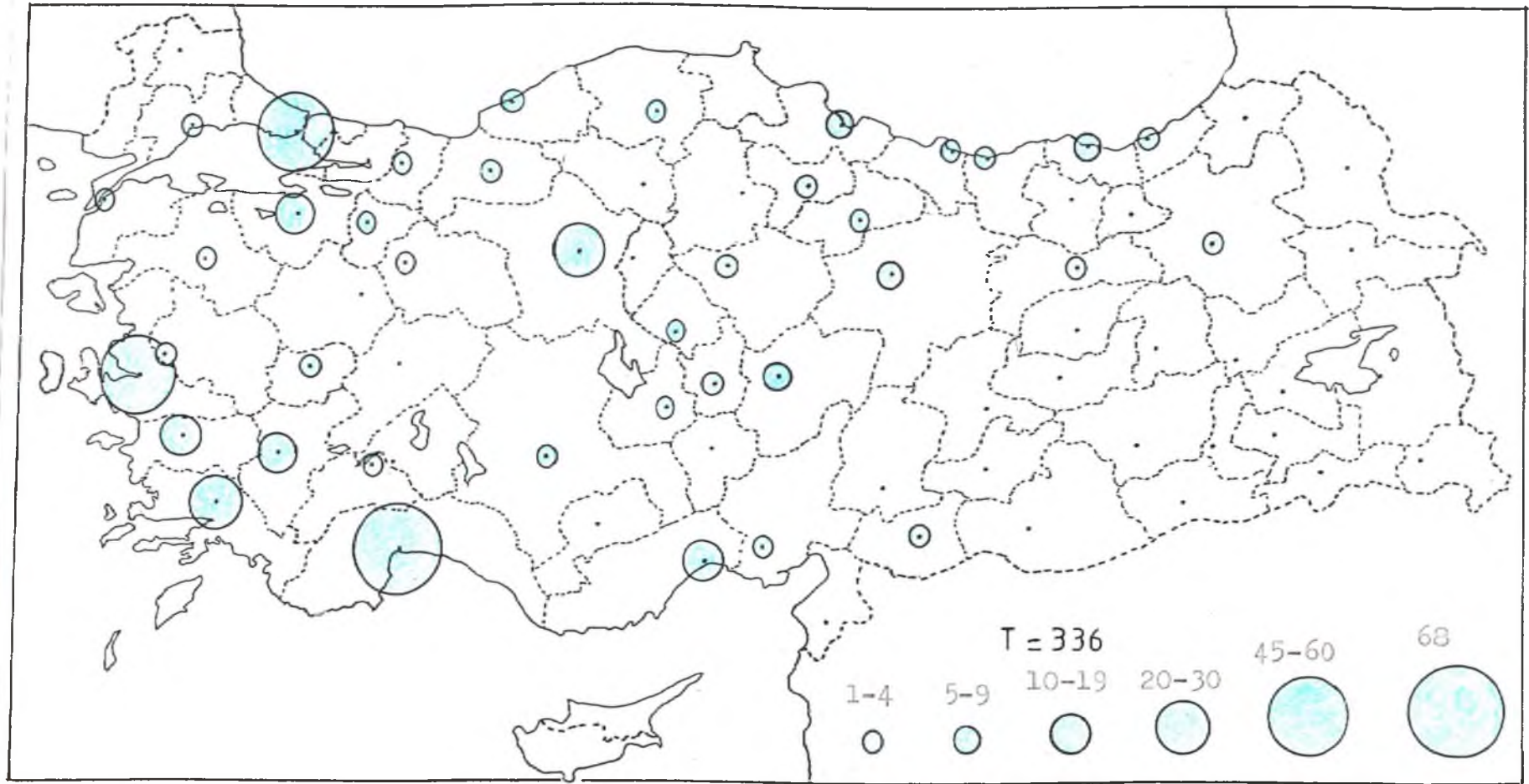

yoğun iş ve şehirs el hayatından sıyrılıp sessiz ve sakin olan esas köy veya kasabalarını tercih etmelerinde etkili olmaktadır. Ör.son 2-3 yıldır özellikle Doğu Karadeniz Bölümüne yurtdışından gelen işçilerimizin yüzlercesi bu bölgedeki yayla etkinliklerinden yeterince faydalabilmek, en yüksekteki sarp köylere kadar gidebilmek için artık otomobil yerine Nissan Patrol tipi çok güçlü jeeplerle gelmektedirler. Hatta bu sayede son yıllarda Giresun-Kümbet, Akçaabat-Hıdırnebi vb. yaylalardaki şenlikler büyütölerek yaz aylarında Türkiye çapında ilgi çekmeye başlamışlardır. Bu durum bize dışgöç sürecinde köyünden kopmamış olanların yanında, yatırımlarını şehirlere yapıp tatillerini yine de köylerinde geçirenlerin çokluğunu göstermektedir. Nitekim anket sonuçlarına göre Türkiye'ye tatile gelen işçilerimizin % 66'sı izinlerini şehirlerde, % 22'si kasabalarda, % 12'si ise köylerde geçirmektedirler.

Tatillerinizi başka nerelerde geçiriyorsunuz?

Yurtdışındaki işçilerimize, 'daimî ikâmetgâhlarınız dışında gezmek, eğlenmek, dinlenmek vb. amaçlarla başka nerelere gidiyorsunuz, veya başka nereleri tercih ediyorsunuz?' sorumuza aldığımız cevaplar Harita-17'de gösterilmiştir. İşçilerimizin % 20'ye yakın kısmı aileleriyle Antalya ve çevresini tercih ederken bu ilimizi İzmir ve İstanbul illeri ile bu illerin çevreleri izlemektedir. Burada dikkati çeken husus işçilerimizin direkt il merkezini değil, tatil yapılabilecek herhangi bir yerini tercih etmeleridir. Ör.Kastamonu'yu tercih eden işçilerimiz aslında bu il merkezini değil, Abana, Bozkurt, İnebolu

Harita-17: Tatillerini daimi ikâmetgâhları dışında geçirenlerin (ilçe ve beldeleri ile birlikte) tercih ettikleri iller:

gibi turistik sahil kasabalarını tercih etmektedirler. Yine aynı şekilde Bolu'yu tercih eden vatandaşlarımız da (soru sorulurken il,ilçe? diye sorulduğundan) aslında Akçakoca'yı işaretlemişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse yurtdışından gelen işçilerimiz de yurtiçi ve yurtdışı turizm eğilimlerine uygun olarak daha çok sahil kesimlerini tercih etmektedirler. İstanbul ve Ankara gibi illerimiz ise buralara ev yapan işçilerimizin tatillerinin bir kısmını doğup büyüdükları köylerde geçirirken bir kısmını da bu şehirlerimizdeki evlerinde veya bu şehirlerdeki akrabalarının yanlarında geçirmek suretiyle tercih edilmektedir. Bir başka özellik de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gidip yurtdışında iş arkadaşı veya komşu olmuş işçilerimizin Türkiye'ye izine geldiklerinde şehirlerarası seyahat ederek artan oranlarda birbirlerini ziyaret etmeleri ve tatillerinin bir kısmını birbirlerinin yanlarında geçirmeye başlamış olmalarıdır.

Fakat konu ile ilgili en önemli özellik son yıllarda çok hızlı bir şekilde artan araba sahipliği olayıdır. Özellikle ikinci kuşağın kendi kazandığını harcama ve buna bağlı olarak da aile büyüklerinden bağımsız karar alıp bunu uygulayabilmelerinin artmasının sonucu 1.kuşağın aksine köylerinde veya kasabalarında izin süresi boyunca durmayıp halk arasında moda olan (Antalya, İzmir, Muğla illeri ve ilçeleri gibi) tatil beldelerimize her yıl artan oranda gitmeleridir.

Bir başka husus da işçilerimizin otel vb. yerlerde kalma alışkanlıklarının henüz yaygın olmadığıdır. Bu yönde çalışmalar yapılırsa yurtdışındaki işçilerimiz Türk turizm sektörünün kurtarıcısı olabilir.

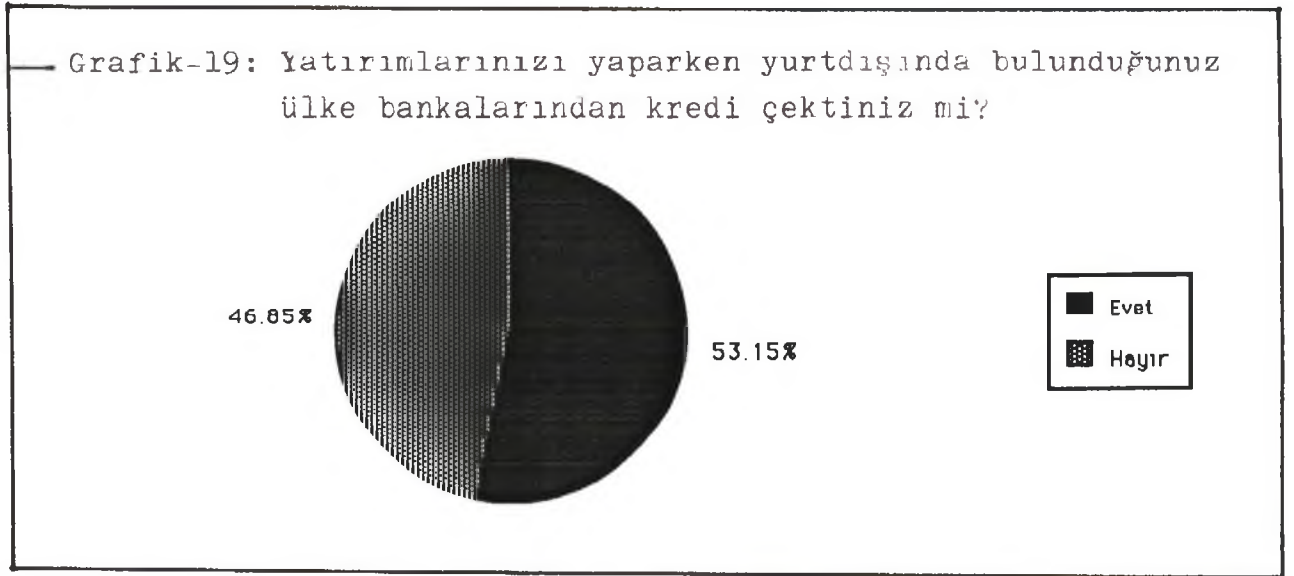
Yatırımlarınızı yaparken kredi kullandınız mı?

İşçilerimizin Türkiye'de yaptıkları yatırımlara geçmeden önce, konu ile ilgili çok önemli bir husus olan 'yatırım yaparken veya gayrimenkûl alırken çalıştıkları ülkelerdeki yabancı bankalardan kredi çekip çekmedikleri, çektilerse bunun oranı'nın ne olduğu konusudur.

Bilindiği gibi başlangıçta işçilerimiz 1 yıl boyunca biriktirdikleri tasarruflarla izine gelirler, arsa veya tarla alacaksa bu parayla alır, ev yapacaksa 1 kat evini bu bir yıllık tasarrufu ile yapardı. Bu nedenle özellikle 1970'li yıllarda (eğer ev için daha önce bir temel atmışsa) her yıl bir kat çıkardı. Zamanla işçilerimizin de uzun vadeli kalış planlarına bağlı olarak yabancı ülke bankaları vatandaşlarımıza cazip kredi teklifleri sunmuşlar, bu olay zaman içinde yaygınlaşarak adeta 'kredi çekerek gelme' işçilerimiz için can simidi haline gelmiştir. Hatta yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın Türkiye'de gayrimenkûl fiyatlarını yükselttiği yolunda bir görüş bugün yaygın olarak ileri sürülebiliyorsa, bunun başlangıcı kredi çekme olayının başlangıcı ile aynıdır diyebiliriz. Geçmiş yıllarda en fazla yılda 10-15 000 DM biriktirebilen ve yatırım hacmi de ancak bu kadar olan işçimiz bugün rahatlıkla (ör. iki çocuğu işçi ise kendisi ile beraber 50 veya 70'er bin marktan) herhangi bir yabancı bankadan bir alışta 150-200 000 DM kredi çekebilmektedir. Bu miktar paraya sahip olan işçi büyük bir yatırım gücüne kavuşmakta, fakat bu gücü genellikle konuta yönelik olarak kullandığından ör. büyük şehirlerimizde hazır bitmiş daire fiyatlarının başlıca belirleyicileri olmaktadır.

Artık günümüzde işçilerimiz arasında kredi çekmeden sadece kendi tasarrufları ile yatırım yapabilenlerin sayısı ne kadar azaldıysa, bunun aksine olarak yabancı bankalara bırakılan kredi faizlerinin miktarı da çığ gibi büyümektedir. Kaba bir hesaplama 100 000 DM kredi çeken bir vatandaşımız en az 15 000 DM kredi faizi ödemektedir. Bu rakam yıllara dağıldığında kredi çekerek gelmeye veya yatırım yapmaya alışan bir işçimiz artık yabancı bankalara her yıl artan oranlarda kredi faizi bırakan bir abone durumuna gelmektedir. Tabi bu işin en üzücü yanı ise yüksek faizli ve büyük miktarlara varan ana para değerinin arsa, konut gibi ekonomik olmayan yatırımlara harcanmasıdır.

Bu konuda en son veriler olarak kabul edebileceğimiz yaptığımız anket sonuçlarından elde ettiğimiz verilere göre işçilerimizin %53.1'i yatırımlarını yaparken kredi kullanmışlardır (bkz.Grafik-19).

Kredi olayında son yıllarda gözlenen önemli bir gelişme, daha önce de ifade edilen F.Alman konut kredisidir. Alman bankalarının sağladığı bu imkândan giderek daha fazla Türk yararlanmakta, aldıkları

bu kredileri de bulundukları ülkelerden mülk satın almak için kullanılmaktadırlar. Böylece zamanımıza kadar geçen 25-30 yıllık süre içinde Türk inşaat sektörü üzerinde önemli müspet etkiler yapmış olan işçilerimiz artık yavaş yavaş Avrupa'daki inşaat sektörünün güçlenmesi için çalışmış olacaklardır. Nitekim 1980'den günümüze F.Almanya'da 130 000'den fazla Türk yapı tasarruf kredisi anlaşması imzalanmış olup, bunun maddi karşılığının da 4 milyar DM olduğu hesaplanmıştır (Tüsiad,1988:18).

Konu ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Tablo-31'de gösterilen ve "işçi dövizlerini yurda çekmek için alınan tedbirler" e (-ki bunların hemen hepsi de belirli bir dönem atlatıldıktan sonra sonuçsuz kalmış ve DQM'ler gibi devletin sırtında bir kambur oluşturmuştur) bir yenisini daha ekleyerek "F.Almanya'da bulunan vatandaşlarımızın yapı tasarruf sandıklarında birikmiş tasarrufları ile bunlara verilen konut kredilerinin Türkiye'de konut amaçlı girişimlerde kullanılabilmesini öngören anlaşma" 1 Haziran 1987'de uygulamaya konulmuştur (İşçi Raporu,1988:37). Fakat işçilerimiz bu olumlu girişime (Tablo-31 de gösterilen Türkiye'ye döviz getirici geldi-geçti tedbirlere bir yenisinin eklendiği düşüncesiyle olsa gerek) beklenen ilgiyi göstermemiştir. Nitekim 1987'de başlanılıp 1993 yılına kadar sürmesi planlanan uygulamaya Emlâk Bankası aracılık etmeyi üstlenmiş olup, bu bankanın verilerine göre ilk altı ay içinde (F.Almanya'daki 500 000'den fazla işçimizden) sadece 86 kişi başvurmuş, bunlardan 11 tanesi daha sonra müracaatlarını geri çekmiştir (İşçi Raporu,1987:257).

'Bulundukları ülkelerdeki mevcut hayat şartları' başlığı altında da belirttiğimiz gibi işçilerimiz bu yapı tasarrufu kredilerini Türkiye- de değil, bulundukları ülkelere konut edinmek için kullanmaya başla- mışlardır. Böylece Türkiye kendisine önemli miktarda döviz girdisi sağlayacak bu projeyi, geçmişin acı tecrübelerini yaşamış işçilerimi- ze benimsetememiş olmakla, başarısızlıkla sonuçlanan bu tür girişim- lerine bir yenisini daha eklemiştir.

Tablo-31: İşçi dövizlerini yurda çekmek için alınmış tedbirler:

1. İşçi şirketleri, köy kalkınma koop. leri vb. projelerle,
2. kredi mektuplu döviz tevdiat hesabı,
3. Dövizle çevrilebilir mevduat hesabı (DÇM),
4. Döviz karşılığı Türk Lirası tasarruf mevduatı hesabı,
5. Döviz tevdiatı karşılığı kredi hesabı,
6. Halk Bankasına döviz bozdurarak alınan küçük esnaf kredisi,
7. Emlâk Bankası'nın döviz karşılığı verdiği konut kredisi,
8. Sosyal Sigortalara emeklilik için döviz ödenmesi,
9. Döviz karşılığı kısa dönem askerlik,
10. Gümrüklerde dövizle eşya satışı,
-
11. Son olarak F. Alman yapı tas. hesabının Türkiye'ye aktarılma- sı (Yüksel, 1981/3:184).

Konu ile ilgili bir başka gelişme de Batı Avrupa ülkelerinin her yıl artan oranda tüketici kredilerini işçilerimizin emrine vermeleri- dir. Tüketim malları açısından doygunluk noktasına ulaşmış Batı toplu- muna mal satmakta zorlanan firmalar bu konuda en cazip pazar olarak Türk işçilerini görmektedirler. Hatta bunun için araç olarak 2. ve 3. kuşak Türk gençlerinden her gün artan oranda (pazarlamacı olarak) ya- rarlanma yoluna bile gidilmektedir (Vassaf, 1983:117).

Kısaca özetlemek gerekirse kredi olayı Türk işçileri arasında hızla yaygınlık kazanmaktadır. Çekilen krediler Türkiye'deki herhangi bir yatırımda kullanılmıyorsa tamamen Batı ekonomisi içinde kalmakta faizi ve geri ödemesi ile birlikte Batı bankaları için önemli bir kazanç kapısı oluştururken, yöneldiği tüketim mallarının bedeli olarak da yine Batı'nın önemli bir pazarını oluşturmaktadırlar. Ayrıca yine Vassaf'ın belirttiği gibi önemli miktarlarda Türk işçi tasarruflarını da ellerinde tutan yabancı bankalar bu tasarrufları yukarıdaki veya benzeri şekillerde Türk işçilerine kredi olarak verip kâr ederken diğer yandan da elde ettikleri bu tasarruf birikimi ve kârları devletlerarası kredi anlaşmaları çerçevesinde çeşitli ülkelere (ör.Türkiye) yüksek faizle borç olarak vermektedir. Böylece ülkemiz üzerinde kredi verip vermemeyi 'Demokles'in kılıcı' gibi kullanarak hem işçilerimize müdahale etmekte, hem de bu kredileri kendi isteğimiz doğrultusunda değil, onlara rakip olmayacak tarzda ve Türkiye'nin de ilerlemesine fazla bir katkıda bulunmayacak yatırımlarda kullanılmasını şart koşabilmektedirler (Vassaf,1983:117).

Ülkemiz bu işçi dövizlerine gerçekten muhtaçsa (ki muhtaçtır) bir an önce yukarıda ifade edilen geldi-geçti tedbirlerden ayrı olarak köklü ve kalıcı çözümler üretmeli, her iki tarafı da (hem ülkemizi, hem de işçimizi) memnun edecek formüller bulunmalıdır. Bunun için öncelikle işçilerimizin Türkiye ile olan bağlarını gevşetmemeleri için her türlü tedbir alınmalı, ölü yatırım da olsa onları anavatanına bağlayacak konut vb.yatırımlarına destek olunmalıdır.

2. İşçilerimizin Türkiye`de yaptıkları başlıca yatırımlar ve bunların coğrafi özellikleri:

İşçilerimizin Köy Kalkınma Kooperatifleri ve İşçi Şirketleri gibi sonu başarısızlıkla biten girişimlerinden sonra kamuoyunda 'ölü yatırım' olarak tabir edilen ev, dükkân, arsa vb. alımlarına yöneldikleri, kira gelirini herhangi bir ekonomik yatırıma tercih ettikleri bilinmektedir. 1970`li yılların sonu ile özellikle 1980`li yıllarda sık sık gündeme gelen bu konunun 1990`lı yıllarda ulaştığı boyut nedir? Bu yatırımların hepsi gerçekten ölü yatırımlar mıdır? Bunların ülkemiz için birer kayıp veya zarar oldukları ne derece iddia edilebilir? Bu ve benzeri soruların cevabını bulabilmek için anket sonuçlarına dayanarak elde ettiğimiz bilgiler aşağıda ana başlıklar altında gösterilecektir.

a. 'Ev (veya konut)' ile ilgili yatırımları:

Bilindiği gibi yurtdışındaki işçilerimiz için ev sahibi olmak diğer tüm yatırım tercihlerinin önünde gelmektedir. Bir işçinin kendine yetecek ayrı bir evi olmasında aslında kayda değer birşey yoktur. Fakat eğer işçilerimiz özellikle yaşadıkları kırsal kesimlere çoğu zaman (Türkeli örneğinde de görüldüğü gibi) çocuklarının sayısınca veya daha fazla sayıda katı veya dairesi olan binalar yaptırıyorlarsa ve yüzbinlerce marka mâlolan bu binaların da yıllık izinlerde kullanılan bir katı hariç gerisi bir işe yaramıyorsa o zaman bu husus dikkat çekici bir hâl almaktadır. Bunun dışında ikinci bir husus olarak da işçilerimizin (KKK ve İşçi Şirketleri vbg.) çeşitli ekonomik

yatırım denemesinden sonra gelecekteki yaşamlarını garanti altına almak için şehir veya kasabalara çok miktarda konut yaptırarak bunların kira gelirlerinden yararlanmayı düşünmesi de bizi, bu yatırımların ne derece ekonomik olduğu ve ne oranda ülkemiz çıkarlarına hizmet ettiği sorusu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Nitekim, 1960-1984 yılları arasını kapsayan ve Türk Dışgöçü'nün 25 yıllık bilimsel bilânçosunu çıkaran Abadan, yayınladığı eserin konumuzla ilgili kısmında; "Yurtdışında gettolardaki yaşamın getirdiği olumlu ve olumsuz yanlar ile toplumsal tecridin yol açtığı problemler, göçmen işçilerin toplumsal köken ve bölgesel mensubiyete göre kırsal alan, kasaba, kent ve metropol bölgelerden hangilerine ne gibi nedenlerle yerleştikleri, Türkiye'deki özel sektör alanındaki konut endüstrisinin göçmen işçilerin tasarruflarına yönelik girişimlerinin neler olduğu, yurtiçi yatırımlar alanında konut yapımının kentleşmeye ne gibi etkiler yaptığı, yurtdışında yaşam veya dönüşün kent dokusunu nasıl etkilediği ..vbg" sorunların henüz ele alınmadığından bahsederek, konu ile ilgili yapılacak araştırmaların önemli bir boşluğu dolduracağını ifade etmektedir (Abadan,1986:51). Bu gerekçelerden hareketle yurtdışındaki işçilerimizin konut yatırımları ile ilgili başlıca özellikleri küçük başlıklar halinde anket sonuçlarına göre ele alınmıştır.

Yapılan, yaptırılan veya satın alınan evlerin genel özellikleri:

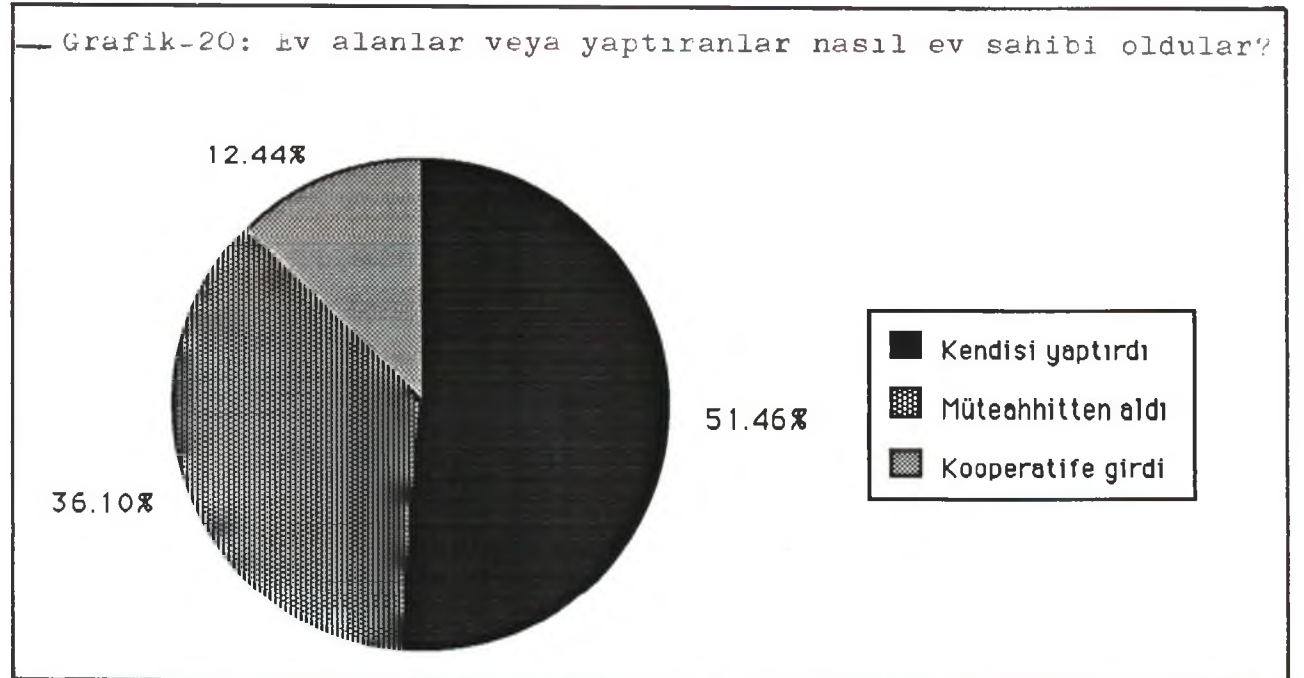
-Tablo-32'de de görüldüğü gibi işçilerimizin yaptırdıkları evlerin kat veya daire sayılarına baktığımızda, bunların % 82.1'inin 1 ilâ 4

daire arasında olduğunu görüyoruz. % 3 civarındaki 10 kat(veya daireden)fazla cevabına bir örnek olarak Samsun`lu bir işçimizin İstanbul-Haznedar`daki 24 daireli apartmanı verilebilir.

Tablo-32:İşçilerimizin sahip oldukları evlerin kat (veya daire) sayıları:

<u>Kat veya daire sayısı</u>	<u>%</u>
1 - 4 arası	82.1
5 - 9 "	14.9
+ 10	3.0

-Yurtdışındaki işçilerimize sahibi oldukları evleri nasıl yaptırdıkları veya aldıklarını sorduğumuzda ise verilen cevaplar Grafik-20`de gösterilmiştir. Buna göre işçilerimizin % 51.46`sı evlerini kendileri yaptırmıştır. Bu durumdaki işçiler evlerinin başına ya bir yakınlarını görevlendirmişler veya çevrelerindeki herhangi bir kalfaya bu işi yaptırmışlardır. Tabi bu durum genellikle kırsal kesime has bir durumdur. % 36.10`lu müteahhitten alma durumu ise şehirlere özgüdür. Nitekim birçok büyük şehrimizde özellikle ilkbahar ve sonbahar

aylarında müteahhitlerden ev almak oldukça güçleşmekte, bunun sebebi sorulduğunda ise satıcıların yaz aylarında veya yılbaşında yurtdışından gelecek olan işçilere daha fazla fiatla ellerindeki daireleri satabilecekleri ihtimalidir. Nitekim gerçekten de yerli halkın işe yaramaz veya iş yapmaz dediği ör. bir dükkâna yurtdışından gelen vatan-daşımız piyasa şartlarını yeterince araştırmaya vakti olmadığından satıcının istediği parayı fazlasıyla vermektedir. Kooperatife gire-rek ev sahibi olma durumu işçilerimiz arasında giderek yaygınlık ka-zanmaktadır. Bu yolla işçilerimiz aidatlarını taksitler halinde ve Avrupa şartlarında hiçte yüksek olmayan fiatlarla ve kredi çekme gibi hiç bir borca girmeden ev sahibi olabilmektedirler. Yapı kooperatif-lerinin güvenilirliği arttıkça bu yolu tercih eden işçi sayısı da ar-tacaktır. Fakat burada da batan kooperatifler yine işçilerimiz için ürkütücü bir rol oynamaktadırlar.

-İşçilerimizin yurtdışına gitmeden önce yaşadıkları yer ile yurt-dışına gittikten sonra evlerini yaptırırken (veya alırken) tercih et-tikleri yer arasındaki farkı bulmak için 'nereye?' sorusunu sorduk.

Tablo-33: Evlerini nereye yaptırdılar (veya nereden aldılar)?

	Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği yer (%)	Yurtdışındayken ev aldığı/yaptır- dığı yer (%)
Şehir	39.0	69.6
Kasaba	20.0	24.8
Köy	41.0	5.6

Tablo-33`de de görüldüğü gibi işçilerimizin % 39`u yurtdışına gitme-den önce il merkezlerinde veya şehirlerde yaşarken, yurtdışında bu-

lunanların % 69.6'sı ev yeri olarak şehirleri tercih etmişlerdir. Kasaba veya ilçe merkezlerinde fazla bir değişim olmazken köyler adeta boşalmıştır.

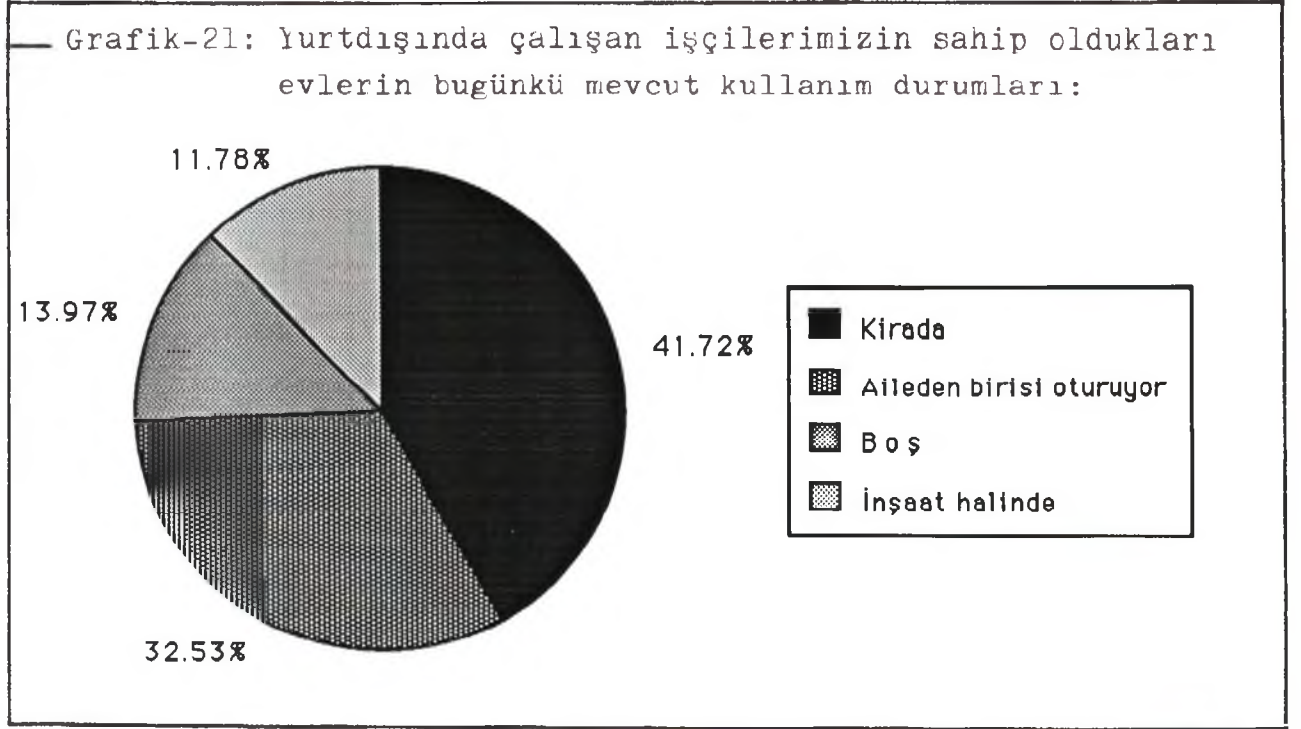
-Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Türkiye'deki şehirleşme olgusunda hısımlık ve hemşehrilik bağlarının önemli bir yeri vardır. Bu konuda da yurtdışındaki işçilerimizin davranışlarını öğrenmek için sorduğumuz soruya aldığımız cevaplar Tablo-34'de gösterilmiştir.

Tablo-34:Ev aldığınız veya yaptırdığınız şehirde akrabanız var mı?

	%
Evet	84.1
Hayır	15.9

Görüldüğü gibi işçilerimizin ev aldıkları veya yaptırdıkları yerlerde hısım, akraba veya hemşehrısı olanların oranı % 84 civarındadır. Esasen köyden çıkıp şehirlere yerleşen birçok işçimiz kendi durumunda olan diğer kişiler için bir aracı vazifesi görmektedirler. Ör.İstanbul-Bostancı'dan bir daire alan vatandaşımızın yurtdışında çalışan fakat Sinop'ta bir kasaba veya köyde ikâmet etmekte olan yakın arkadaş ve akrabaları izine geliş gidişlerinde uğradıkları Postancıyı çok beğenerek içlerinden 4 aile iki yıl içinde bu semtten daire satın almışlardır.

-İşçilerimizin sahip oldukları evlerin bugünkü kullanım durumları ile ilgili olarak sorduğumuz soruya (şehir, kasaba, köy ayırımı yapmadan tüm Türkiye genelinde) aldığımız cevaplar Grafik-21'de gösterilmiştir. Görüldüğü gibi sahip olunan evlerin % 41.7'si şu anda kiradadır. Kirada olanların şehir ve kasabalardakiler, boş olanların

ise genellikle köylerdeki evler olduğu söylenebilir. % 32.5 oranındaki 'aileden birisi oturuyor' cevabının içindekiler genellikle ya Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olanlar, ya da Türkiye'deki kardeşlerden birisi olmaktadır.

-Bilindiği gibi işçilerimizi fazladan konut sahibi olmaya iten başlıca faktör kira geliri meselesidir. Yurtdışından kesin dönüş yapan vatandaşlarımıza devletin gerekli ekonomik ve sosyal imkânları sağlamaması, emekli maaşlarının düşük olması, yüksek enflasyon, Avrupa'da alışılan hayat tarzının Türkiye'de sürdürülmesinin güçlüğü vb. faktörler işçilerimizi kira gelirine yöneltmiştir. Bir yandan yaptıkları evlerin değerinin artması, diğer yandan kiraların enflasyona göre yükseltilebilmesi vb. nedenler işçilerimizin en güvenilir yatırım aracı olarak 'kira geliri' ne bel bağlamalarına neden olmuştur. Tablo 35'te işçilerimizin belli başlı şehirlere yaptıkları evlerin bugünkü kullanım durumları görülmektedir.

Tablo-35: Yurtdışındaki işçilerimizin 3 büyük ilimizdeki konut yatırımları ve bunların bugünkü kullanım durumları:

35/a: Sahip oldukları konut sayısı:

	Ankete katılan işçi sayısı	Daire sayısı	İşçi başına dü- şen daire sayısı
İstanbul	69	280	4
Ankara	25	72	2.8
İzmir	14	40	2.8
Toplam	108	392	3.2

35/b: Bugünkü kullanım durumları:

	Boş		Aileden biri oturuyor		Kirada	
		%		%		%
İstanbul	14	5	56	20	210	75
Ankara	1	1.4	13	18.1	58	80.5
İzmir	1	2.5	7	17.5	32	80.0
Toplam	16	2.9	76	18.5	300	78.5

Tablo-35`de de görüldüğü gibi bu üç büyük ilimizde evi olan 108 işçimizin toplam 392 dairesi olup, işçi başına da ortalama 3.2 daire düşmektedir. Bitmiş ve kullanım halindeki bu 392 dairenin (inşa halinde olanlar değerlendirmeye alınmamıştır) ortalama olarak % 2.9`u boş, % 18.5`inde aileden birisi oturmakta, % 78.5`i ise kiradadır.

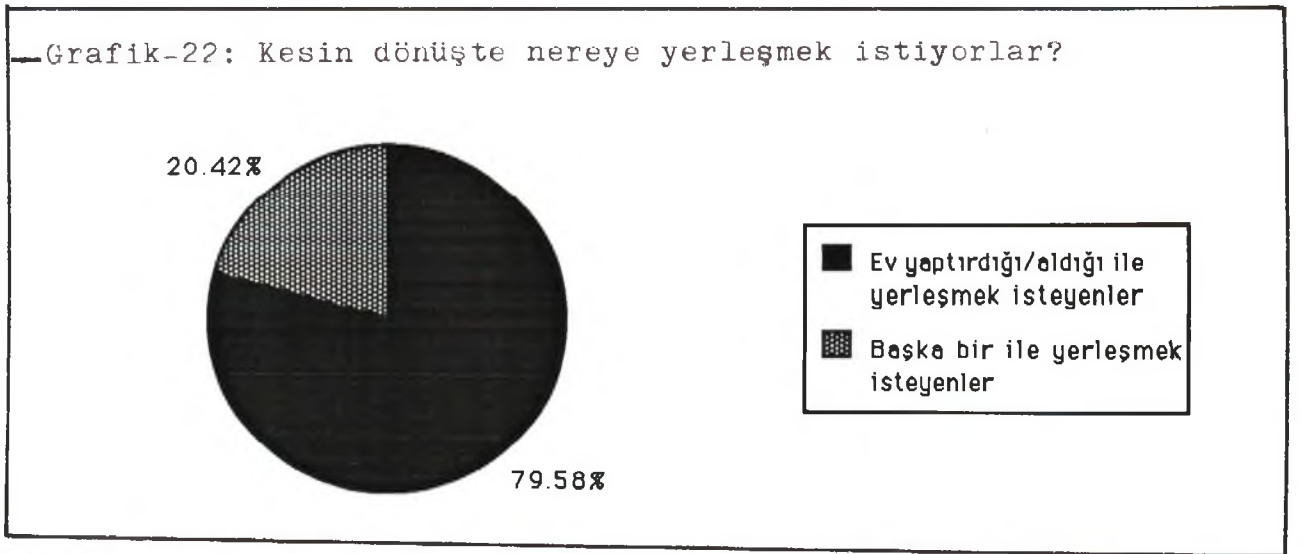
Yine tabloda da izlendiği gibi büyük şehirlerimizde konut alanına yatırım yapan işçilerimizin yaptırdıkları veya satın aldıkları bu konutların % 75`inin kirada olması, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Bu oranın hızlı bir şehirleşme olayının yaşandığı Türkiye`de aynı oranda konut üretilmemesinin yarattığı sıkıntı da göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında yurtdışındaki işçileri-

mizin önemli oranda bir kamu yatırımı yapmış oldukları iddia edilebilir. Nitekim konu ile ilgili sunulan bir tebliğde; Türkiye nüfusunun hızla arttığı, 1970-75 arası dönemde % 5.5 olan şehirleşme hızının 1970-80 arası dönemde % 4.3 olarak gerçekleştiği, buna evlenme vb. faaliyetlerden doğan sosyal talebin eklenmesi, refahın yaygınlaşması, eski evleri yenileme ve ıslah ihtiyacı vbg. faktörlerin de eklenmesi ile şehirlerimizdeki konut açığının hızla büyüdüğü belirtilmiştir (Dülger, 1981/3:393-415). Ayrıca yine aynı konuda sunulan bir başka tebliğde ise; 1982'den itibaren 2000 yılına kadarki 18 yıl içinde Türkiye'nin en az 8-10 milyon konut üretmesi gerektiği, bunun da yılda 500 000 konut demek olduğu, 1982 fiatlarıyla konut üretimi için yılda en az 1 trilyon liraya ihtiyaç olduğu da ifade edilmiştir (Bodur, 1981:420). Bu görüşler dikkate alındığında konuta yatırım yapan işçilerimizin çok verimli yatırımlar olmasa da bu tür teşebbüslerinin ülkemizin önemli bir ihtiyacına cevap verecek nitelikte oldukları dikkati çekmektedir. Üstelik olaya bir başka açıdan baktığımızda ise, kiracılar içinde en rahat olanlar da ev sahipleri yurtdışında olanlardır. Gerek daha düşük kira vermeleri gerekse kiracının aleyhine olabilecek (evden çıkarma vb.) girişimler için yurtdışından gelen işçinin kısa tatil süresi içinde uğraşacak vakit bulamaması vb. faktörler yurtdışında işçi olan kişilerin evlerinde oturanlara bir avantaj sağlamaktadır.

-Böylece yaptığımız anket çalışması ile yurtdışında çalışıp şehirlerde ev sahibi olan vatandaşlarımızın evlerinin % 75'inin kirada ol-

duğu gerçeği ilk defa tarafımızdan en güvenilir şekilde ortaya konulmuş olmaktadır.

-Yurtdışındaki vatandaşlarımızın şehirlere yaptıkları evler kendileri için ne kadar olumlu ise kırsal alanlara yaptıkları da o kadar olumsuz ve verimsiz yatırımlardır, diyebilir miyiz? Bu sorulara cevap verebilmek için gerçek 'ölü yatırım' tabir edebileceğimiz konut miktarını bulabilmek amacıyla 'kesin dönüşte yaptırdığınız eve veya bu evin bulunduğu yere yerleşmek istiyor musunuz?' şeklindeki sorumuza aldığımız cevap Grafik-22'de görölmektedir.

Buna göre işçilerimizin yaklaşık % 20'si ev yaptırdığı yere yerleşmek istememektedir. Muhtemelen bunların kırsal kesimlerde yer aldığını düşünürsek gerçek ölü yatırım oranını da % 20 olarak tescil edebiliriz. Böylece Penninx ve Van Velzen'in 1970'li yıllarda Boğazlıyan'da yaptıkları sana çalışmaları sırasında, kırsal kesimde inşaa edilen evlerle ilgili olarak; 'işçilerin kendi köylerine yaptıkları konutlar bu kişilerin buralara döneceklerinin işareti mi?' ve 'başka

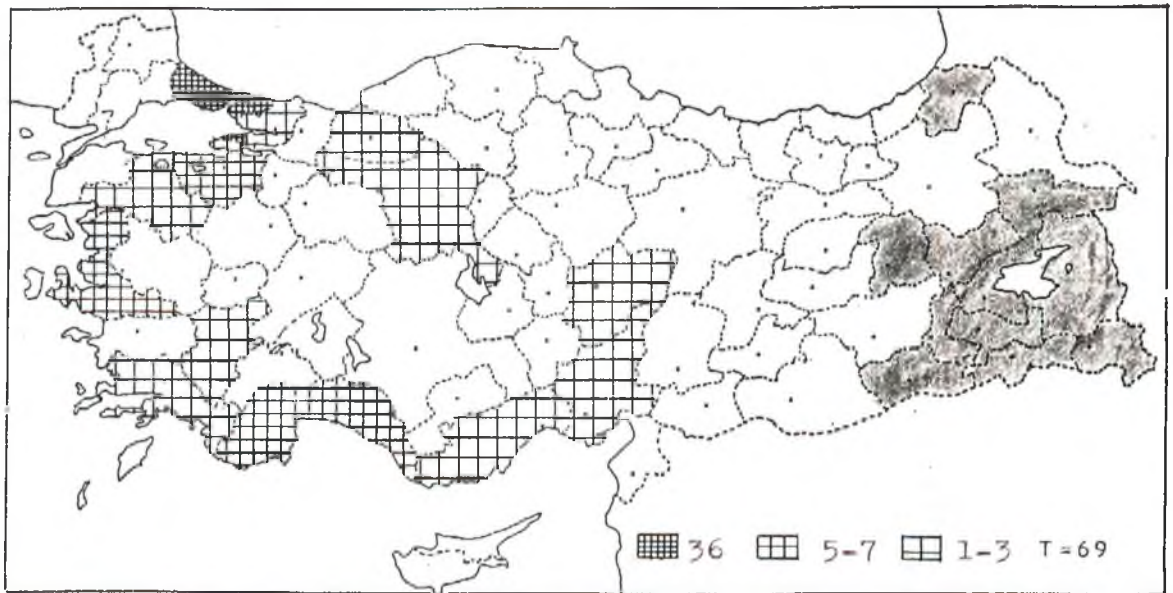
yerlere yapılan konutlar işçi ailelerinin bulundukları yerlerden başka yerlere göç etme eğilimini mi göstermektedir?' gibi sorularının da kısmen cevabı ortaya çıkmış olmaktadır (Penninx-Van Velzen,1976: 285-305).

Kartal'ın Türkiye'de Kentlileşme isimli eserinde kırdan şehire göç edenler için ileri sürdüğü görüşleri konumuzla ilgili olarak yurtdışındakilere de uygulayabiliriz. Kartal, bu eserinde; 'kırdan göç edenler, göçten sonra kıra kaynak aktarmakta ve orada bir takım "yatırımlar" yapmaktadırlar. Ancak zamanla kentlileştikleri için, bir süre sonra kırdaki bu yatırımlarını (yaptırılan yeni evi, satın alınan tarlayı, dikilen bağı veya meyvalığı) satmaktadır, devretmektedir veya terketmektedirler. Kırdaki yapılan bu yatırımlar, sanıldığıının tersine, fiziksel sermaye birikimi yoluyla kıran üretim düzeninde bir iyileşme sağlamamaktadır' (Kartal,1983:30) görüşünü ileri sürmektedir. Kartal'ın burada tarif ettiği olay bizim 'ölü yatırımlar' dediğimiz husus olmaktadır. Aradaki fark şehirlerimizde yaşayan vatandaşlarımız kırsal kesimdeki yatırımlarını azamî tasarrufla yaparken, yurtdışındaki işçilerimiz hiç bir masraftan kaçınmayarak 'ölü yatırım'ların maliyetini kat kat arttırmaktadırlar.

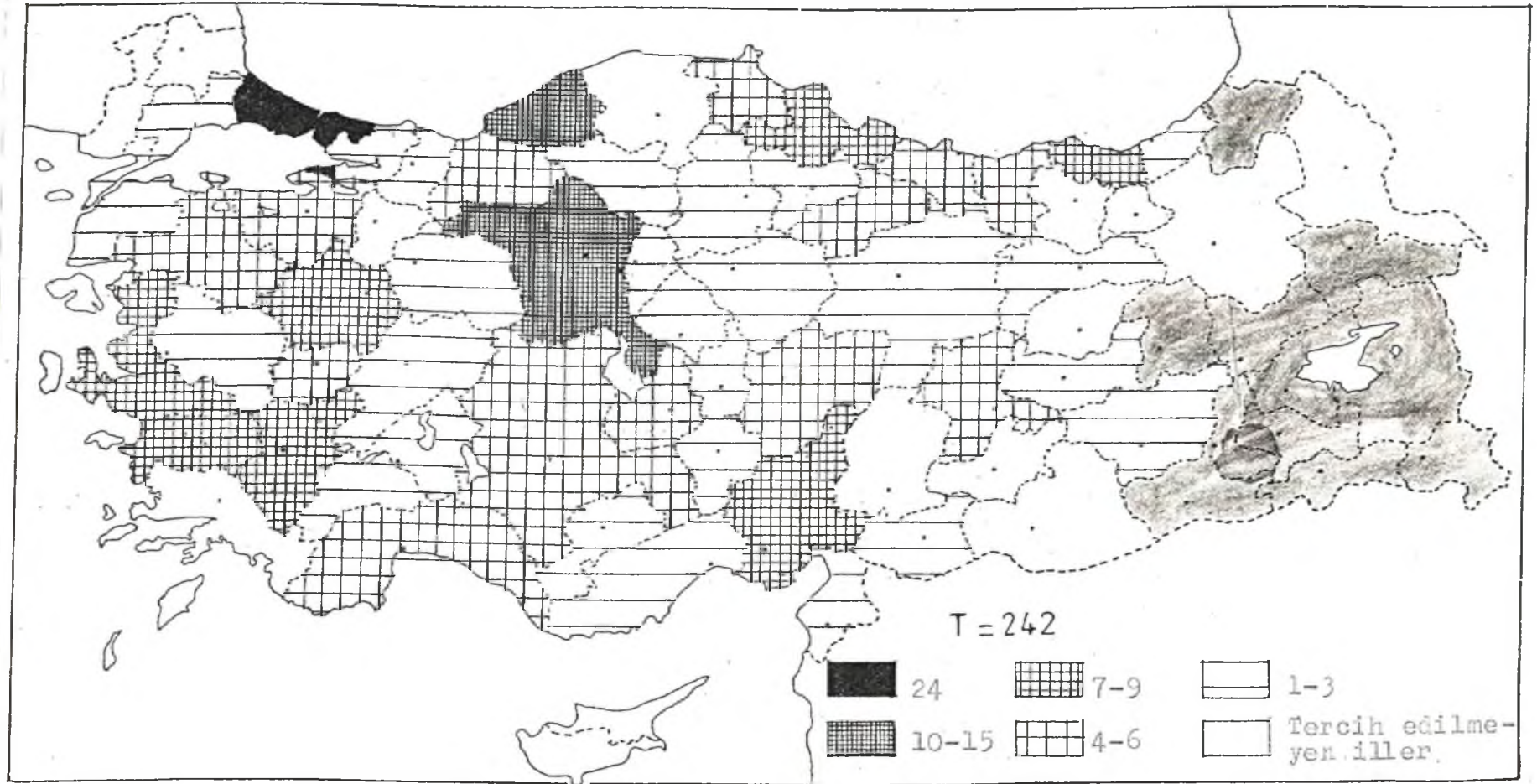
Grafik-22'deki yaklaşık % 80 oranındaki ev yaptırdığı yere yerleşmek isteyenlerin yaptırdıkları evler için ne derece ölü yatırım denebilir, bu da tartışılabilir bir görüşten ileriye gidemez.

-Yapılan evlerin Türkiye çapında coğrafi dağılımları:

Harita-19'da işçilerimizin yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettikleri illere ev yapanlar görülmektedir. İstanbul birinci sırada gelirken bu ilimizi Ankara ve Zonguldak illerimiz izlemekte, Ege Bölümü, Adana, Orta ve Batı Karadeniz illeri ise üçüncü sırada yer almaktadırlar. Trakya, İç Anadolu'nun doğusu, İç Batı Anadolu, Doğu ve Güneydoğu illeri genel olarak tercih edilmemiş olup, adı geçen yerlerdeki işçilerimizin büyük kısmı da ev yeri olarak Harita-18'de ayrıca gösterilen illerimizi tercih etmişlerdir. Buna göre Harita-18'de yurtdışına gitmeden önce ikâmet etmekte olduğu ilin dışına ev yapanların illere göre dağılımları görülmektedir. Bu durumda olup ankete katılan kişiler içinde 69 işçiden 36'sı İstanbul'a ev yapmışlardır. Bu ilimizi yine 69 kişide 5-7 kişi arasında değişen oranlarda İzmir, Bursa ve Antalya; 1-3 kişi arasında değişen oranlarda da Ankara, Adana, Kayseri, Mersin, Denizli, Muğla, Balıkesir, Bolu ve Kocaeli izlemektedir. Harita-18:Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettikleri il dışına ev yapanların illere göre dağılımları:

Harita-19: Yurtdışına gitmeden önce ikamet etmekte oldukları illerde ev yapanlar/alanlar:

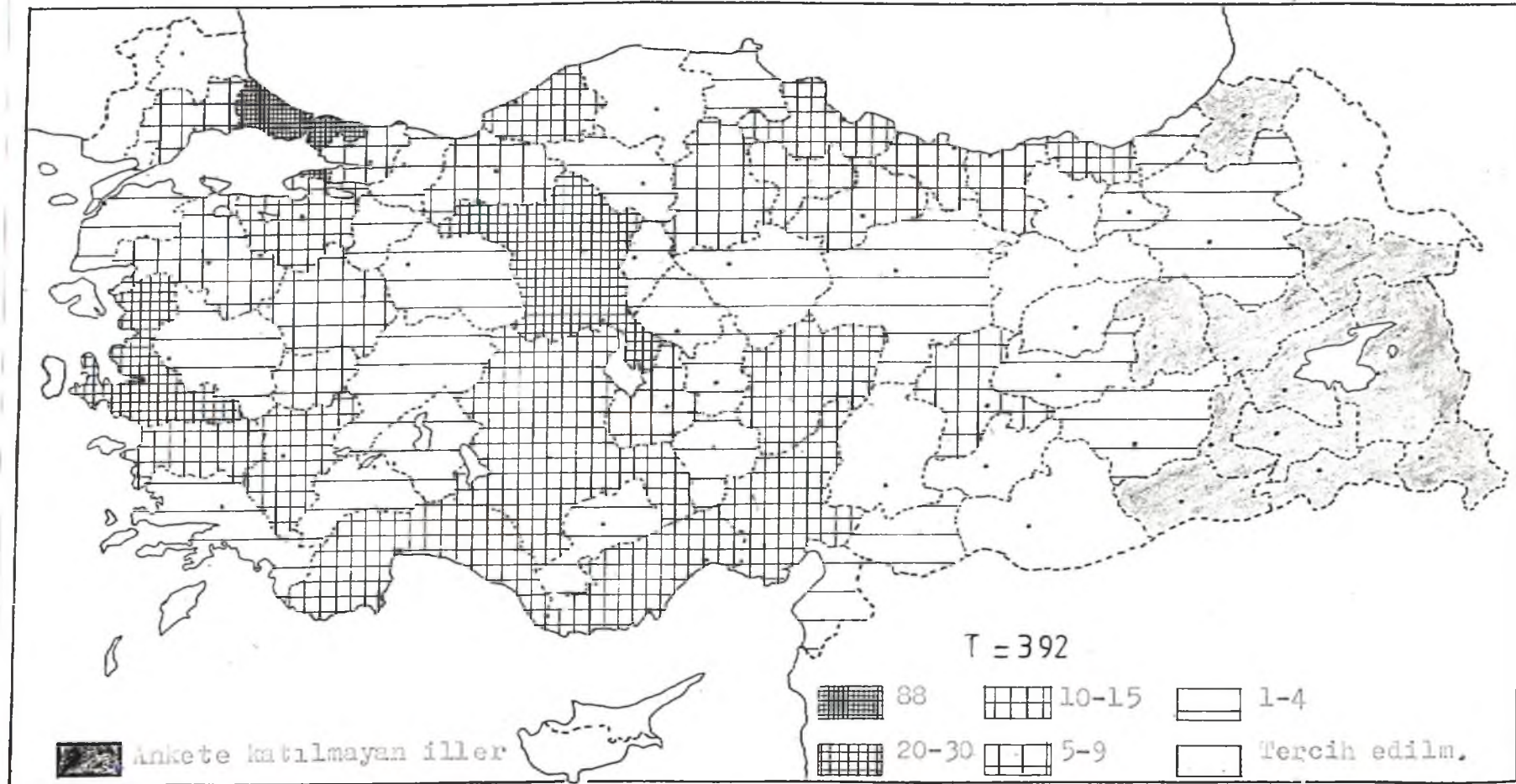

-Harita-20`de ise Yurtdışında çalışan işçilerimizin genel olarak Türkiye çapında ev aldıkları (veya yaptırdıkları) illerin dağılışı görülmektedir. En çok ev alınan/yapılan ilimiz İstanbul`dur. İkinci sırada Ankara ve İzmir gelmekte, bu illerimizide Bursa, Zonguldak, Denizli, Konya, Antalya, Mersin, Adana, Kayseri, Samsun ve Trabzon takip etmektedir.

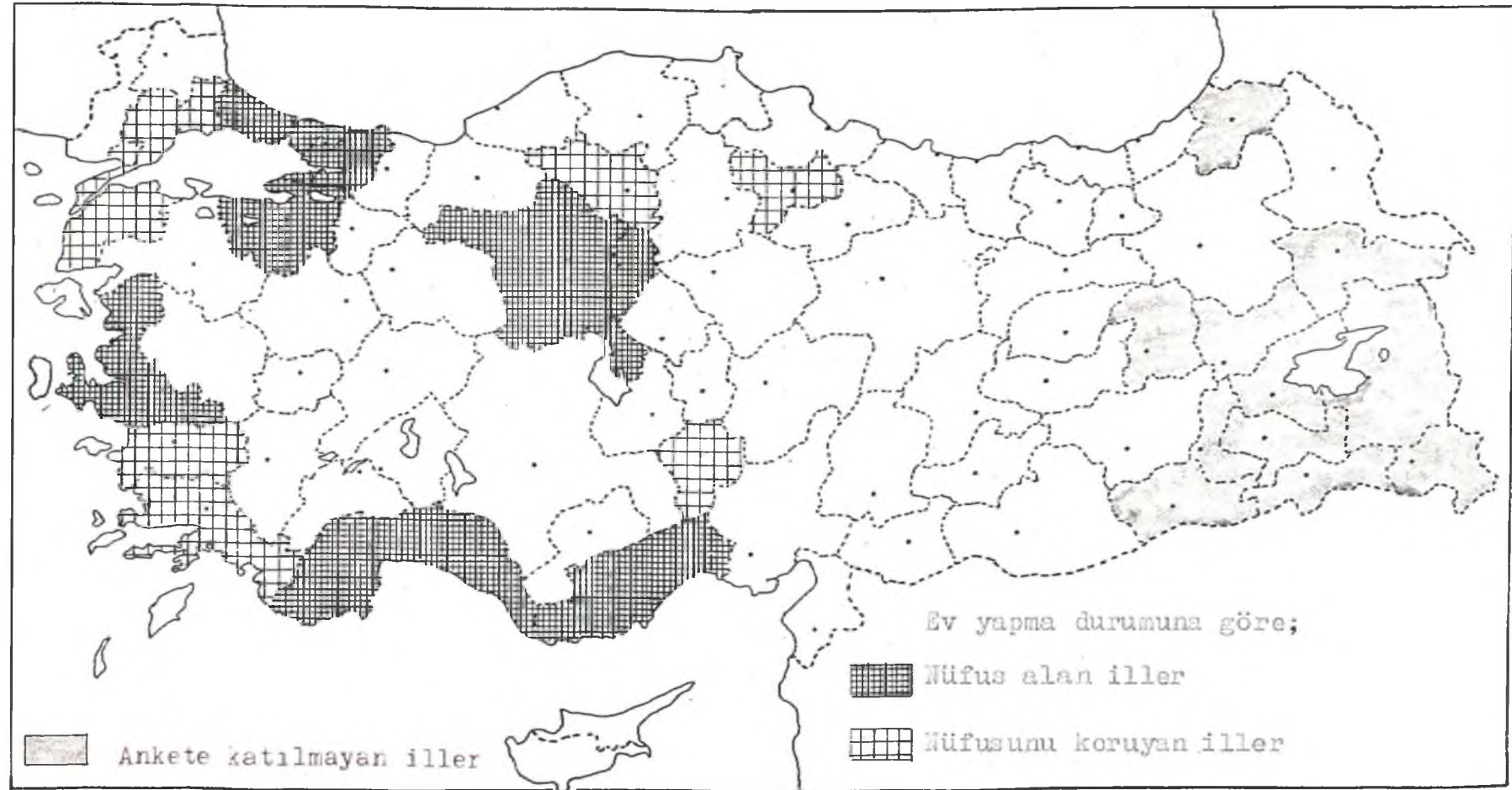
-Ev yapma durumuna göre nüfus alan ve nüfusunu koruyan illerimiz Harita-21`de gösterilmiştir. Ev yapma durumuna göre nüfus alan başlıca illerimiz (başka bölgelerden gidip bu illere ev yapanlara göre) İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Antalya, Mersin ve Kırıkka-le`dir. Yine ev yapma durumuna göre nüfusunu koruyan, yani yurtdışı-na gönderdikleri işçilerin ev yeri olarak tekrar kendi illerini seçtikleri iller ise Amasya, Çankırı, Muğla, Aydın, Niğde, Çanakkale ve Tekirdağ`dır. (ör. Anket sonuçlarına göre Niğde`den giden işçi sayısı ankete katılanlar içinde 2`dir. Niğde`ye ev yapanların sayısı da yine 2`dir. Bu durumda Niğde için 'ev yapma durumuna göre nüfusunu koruyan ilimiz' diyoruz.)

-Yine ev yapma durumuna göre nüfus kaybeden illerimiz ise Harita-22`de gösterilmiştir. Haritaya göre (ankete katılmayan iller hariç) en fazla nüfus kaybeden illerin Türkiye genelinde başlıca göç göndericisi iller olduğu açıkça görülmektedir (bkz.Tümertekin, Türkiye-de İç Göçler,1968,1977). Bu illerimizin başında sırasıyla Kars, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Tunceli, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Urfa, Adıyaman, Maraş, Kastamonu, Afyon, Sakarya, Edirne, Kırklareli gelmektedir.

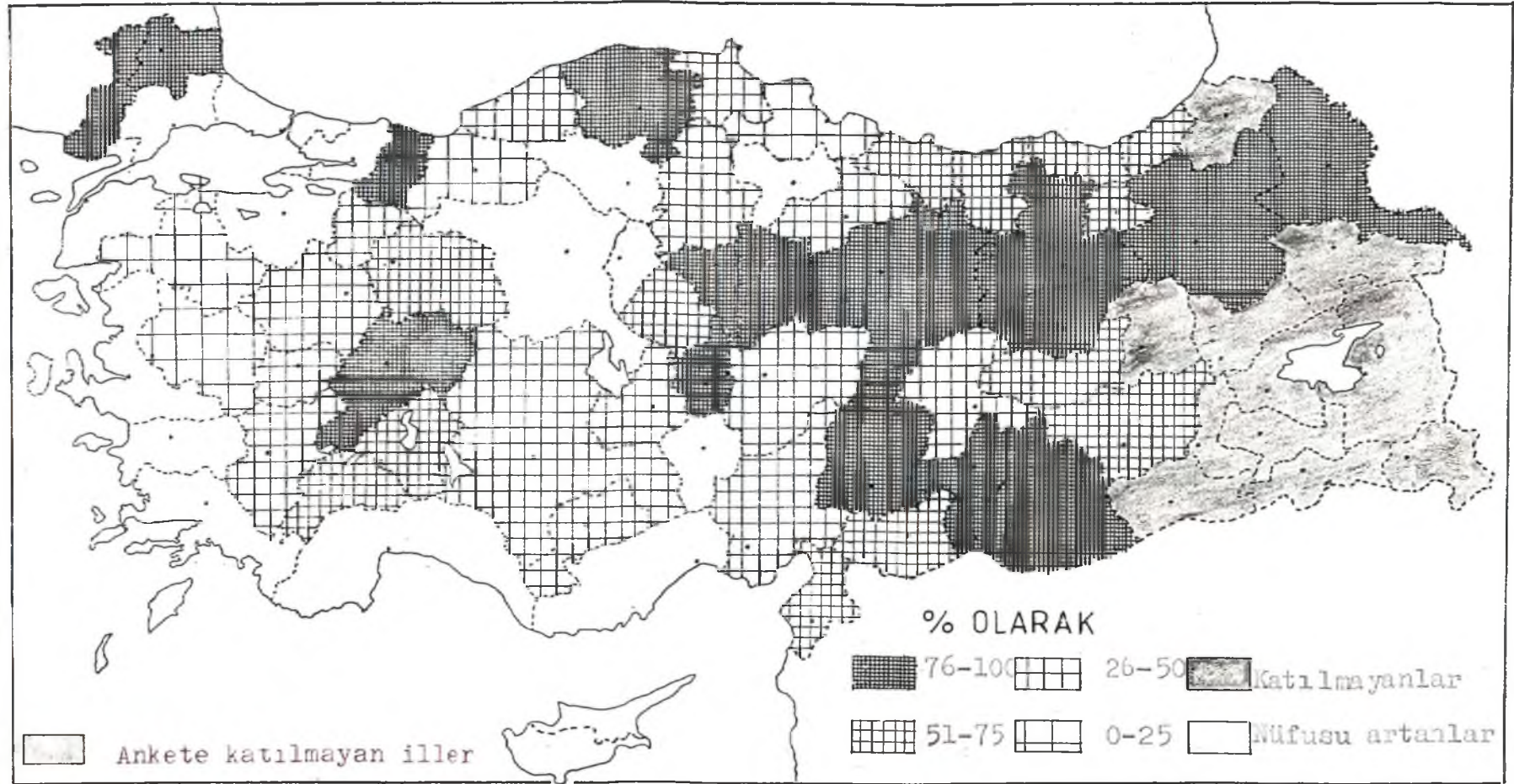
Harita-20: Ev alınan (veya yaptırılan) iller:

Harita-21: Ev yapma durumuna göre nüfus alan ve nüfusunu koruyan iller:

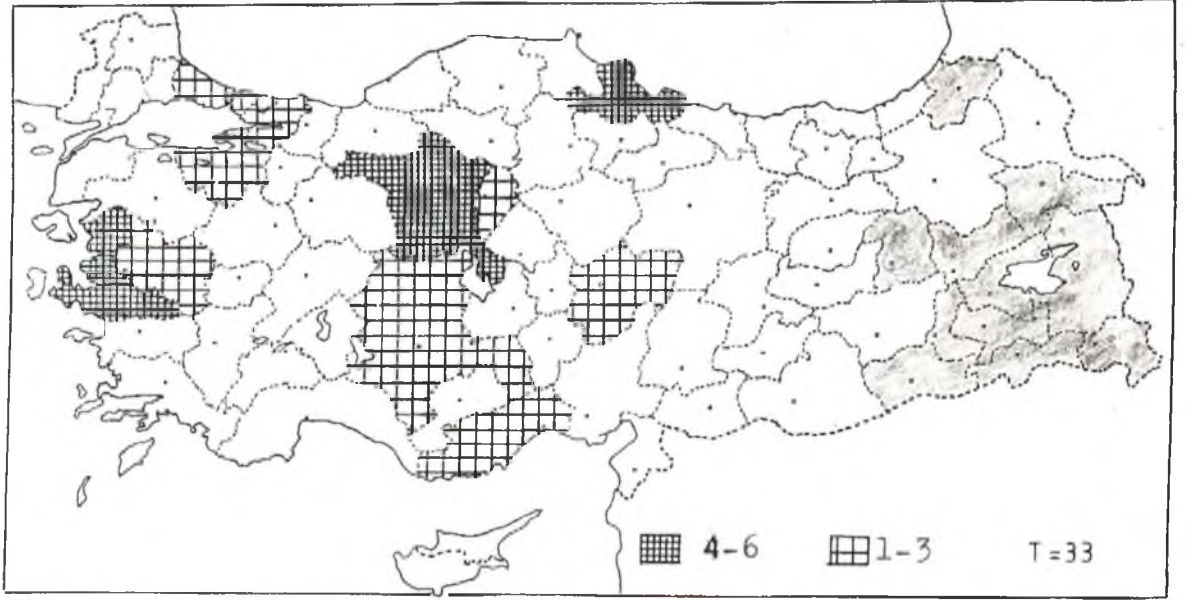

Harita-22: Ev yapma durumuna göre nüfus kaybeden iller (ankete katılan iller içinde):

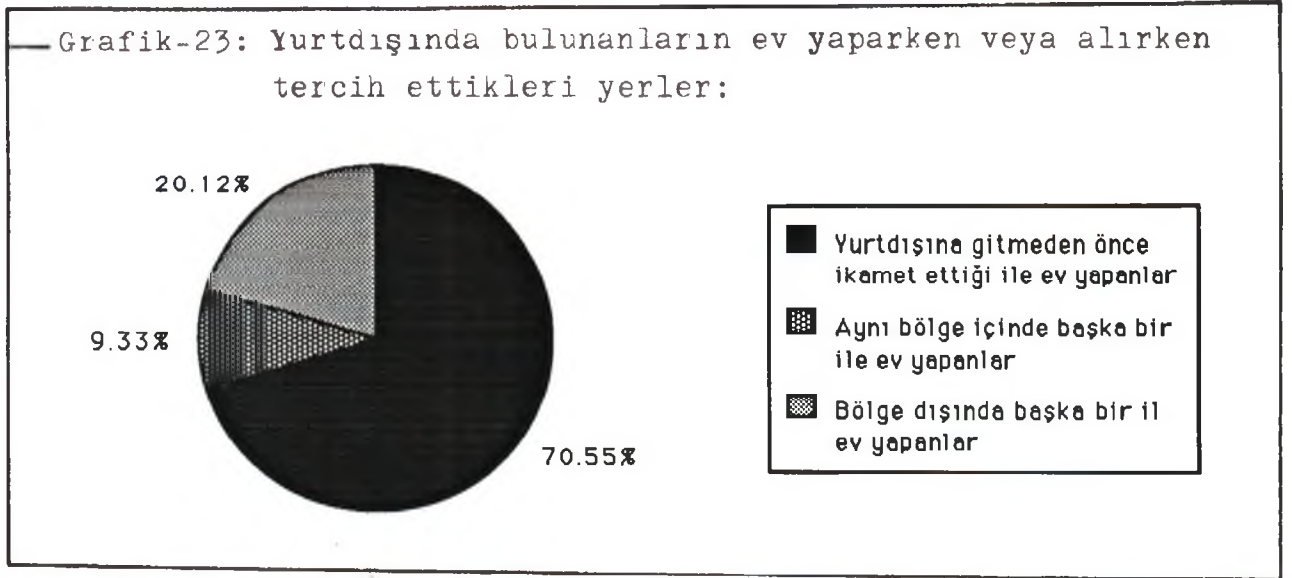
-Bölge içinde yer değiştirenlerin aynı bölgede hangi ilimize yerleştiklerini tesbit ederek bu yolla 'bölge içi çekim merkezleri'ni bulmak için sorduğumuz soruya aldığımız cevaplar Harita-23'tedir.

Harita-23:Bölgesel çekim merkezlerini bulma açısından,yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği ilin bulunduğu bölgedeki başka bir ile ev yapanların tercih ettikleri iller:

Haritaya göre Marmara Bölgesinde İstanbul, İzmit, Bursa; Karadeniz Bölgesinde Samsun; Ege Bölgesinde İzmir ve Manisa; Akdeniz Bölgesinde Mersin; İç Anadolu Bölgesinde Ankara, Kayseri, Konya ve Kırkkale (verilen cevaplara göre) bölge içi nüfus çekim merkezleri durumundadırlar. Dikkat edilerse bu dağılım Türkiye'deki mevcut bilinen yapıya da uygundur. Ör. Samsun Karadeniz Bölgesinin 1 numaralı ticaret merkezidir. Oldukça geniş hinterlandı ile Ordu, Giresin, Sinop, Çorum ve Amasya'yı bütün ilçe ve köyleriyle birlikte kendisine bağlamış durumdadır. Bu illerimizin ayrıca sağlık ve eğitim hizmetleri açısından da en önemli merkezleri Samsun'dur. Aynı şekilde İstanbul Marmara Bölgesi için ne ise İzmir de Ege bölgesi için o derece önemlidir.

-Yine aynı konu ile ilgili olarak ülke çapında dağılımları haritalar üzerinde gösterilen özellikler Grafik-23'de oran olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Buna göre; işçilerimizin % 70.55'i yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği ile ev yapmış (aynı il içinde yer değiştirmiş olabilir, ör. Sinop'un Türkeli ilçesine bağlı herhangi bir köyden yurtdışına işçi olarak giden vatandaşımız yine aynı il içinde ör. bağlı olduğu Türkeli ilçesine ev yapmış olabilir, ki bunun örnekleri çoktur), % 9.33'ü aynı bölge içinde bir başka ile (ör. Giresun'dan giden bir vatandaşımızın Samsun'a ev yapması durumu gibi), % 20.12'si ise bölgeleri dışında başka bir ilimize ev yapmışlardır.

Grafik-23'e göre yurtdışına göç yolu ile yer değiştiren (burada kastedilen yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi il içi değil, iller arası yer değiştirmedir), bir başka ile göç etmiş olanların oranı (şayet gelecekte ör. kesin döndüklerinde yaptırdıkları bu evlerde yaşayacaklarsa veya yaptırdıkları bu evlerin olduğu yerlere yerleşeceklerse ki bu büyük bir ihtimal dahilindedir) % 30'dur.

-Son olarak evlerin yapıldığı veya alındığı yıllara baktığımızda karşımıza çıkan sonuçlar da ilgi çekicidir. Tablo-36'da da görüldüğü gibi 1980-1990 yılları arası en yüksek oranla başta gelmektedir. Ankete katılanların ikinci kuşak oldukları düşünülür, 1970'li yıllarda ev yapanların önemli bir kısmının kesin dönüş yapmış olabileceği de göz önünde tutulursa bu sonuç normaldir. Fakat halen Avrupa'da işçi olarak çalışan ve daha önce veya şimdi de anne veya babaları da halâ işçi olan bu vatandaşlarımızın özellikle 1980'li yıllarda konuta daha çok yöneldikleri açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo-36: Evlerin yapım (veya satın alındıkları) yıllar:

Yapıldığı veya satın alındığı yıl?	%
1970 öncesi	0.7
1970-1974	7.6
1975-1979	13.8
1980-1984	26.3
1985-1989	39.4
1989 sonrası	12.2

b. 'Dükkân (veya işyeri)' ile ilgili yatırımları:

Fatı Avrupa ülkelerinde halen çalışmakta olan işçilerimizin evden sonra ikinci önemli yatırım alanları dükkân veya işyeridir. Yine bu yatırım çeşidinde de amaç büyük oranda kira gelirine dayanmaktadır. Yaptığımız anket çalışmasında dükkânla ilgili sorulara aldığımız cevaplara göre tesbit edilen bazı önemli hususlar aşağıda maddeler halinde özetlenmeye çalışılmıştır.

-Ankete katılanların % 25'inin 1 veya daha fazla sayıda dükkânı vardır. Sahip olunan dükkânların % 76.8'i şehirlerde, % 23.2'si ise

ilçe veya kasabalardadır. Bu dükkanların alınış yılları itibarıyla dağılımları ise Tablo-37`de gösterilmiştir.

Tablo-37: Sahip olunan dükkân veya işyerlerinin alınış yılları:

Alınış veya yapılış yılı?	%
1970-1974	3.2
1975-1979	11.7
1980-1984	20.2
1985-1990	64.9

Tablo-37`de de görüldüğü gibi 1980`li yılların başlarından itibaren dükkân veya işyeri alımları artmış, 1985-90 yılları arasında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu tablo konut alımı veya yapımı ile ilgili yılları gösteren Tablo-36 ile karşılaştırıldığında arada önemli bir benzerliğin olduğu hemen dikkati çekmektedir. 1970`li yılların başlarında Köy Kal.Koop. hareketi, yine 1970`li yılların sonlarına doğru yaşanan işçi şirketlerinin iflâsı ile biten iki başarısız hareketin görüldüğü yıllarda konuta olan (burada kastedilen genellikle kira geliri için fazladan yaptırılan ve şehirlere inşaa edilenlerdir) yatırımın az, buna karşılık bu hareketlerin tamamen ortadan kalktığı yıllar olan 1980`li yıllarda ise konut ve işyeri alımlarının maksimum seviyeye çıktığı görülmektedir.

-İşçilerimiz kendi arsaları üzerine ev yaptırmışlarsa alt katlarını bu durumlarda genel olarak dükkân olarak ayırmaktadırlar. Özellikle -Türkeli örneğinde de görüldüğü gibi- şehir ve kasabalardaki evlerin hemen hepsinde bu özellik görülmektedir.

-Kendi evini yaparken ayırdığı dükkân katı haricinde işçilerimizin sırf yatırım amacı ile aldıkları dükkân veya işyerilerinin mevkileri ve kullanım durumları Tablo-38 ve Tablo-39'da, satın aldıkları dükkân veya işyerlerinde kesin dönüş yaptıkları zaman herhangi bir iş yapıp yapmayacaklarını gösteren cevaplar da Tablo-40'da gösterilmiştir.

Tablo-38: Satın alınan dükkân veya işyerinin mevkii?

Mevkii?	%
Sanayii Sitesi	50.7
Başkasının evinin altı (şehir veya kasaba içi)	49.3

Tablo-39: Dükkân veya işyerlerinin bugünkü kullanım durumları?

kullanım durumları?	%
Boş	25.6
Kirada	60.7
Aileden biri çalışıyor	13.7

Tablo-40: kesin dönüşlerinde bu dükkân veya işyerlerinde bir iş yapmayı düşünüyorlar mı?

<u>Kesin dönüşte bir iş yapacak mı?</u>	<u>%</u>
Evet	88.6
Hayır	11.4

Tablo-41: Kesin dönüşte ne tür bir iş yapmayı düşünüyorsunuz?

Ne tür bir iş yapacaksınız?	%
Ticaret, esnafılık, bakkal, toptancı, market, kırtasiye, nalbur vb. bir iş	63.0
Konfeksiyon, oto tamiri, lokanta vb.	17.4
Oto galerisi, mobilya, düğün salonu, eczane, taksi yazıhanesi vb.	19.6

İşçilerimizin işyerine olan bu taleplerine karşılık, kesin dönüş-

lerinde satın aldıkları bu işyerlerinde bir iş yapmayı düşünen % 88 oranındaki vatandaşımızın "ne tür bir iş yapacaksınız" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo-41'de de görüldüğü gibi hayal kırıcıdır. Çünkü verilen cevapların daha önceki yıllarda 1.kuşak işçilerimizin tercih ettikleri işlerden hiçbir farkı yoktur. Yapılması düşünülen bu iş veya meslekler üretimi arttırıcı ve istihdam yaratıcı olmaktan uzak, genellikle marjinal tabir edebileceğimiz işlerdir. Geleceğini garanti altına almadan kesin dönüş yapmayı düşünmeyen işçilerimiz böyle bir garantiyi elde ettikten sonra da bu tür basit işlerle vakit geçirmeyi düşünmektedirler. Fakat bunun tam tersine girişimci ruha sahip bilgili ve yetenekli ikinci kuşak işçilerimizin önemli bir kısmı Türkiye'de değil ama bulundukları ülkelerde önemli oranlarda ekonomik yatırımlara girişmekte ve bu sayı daha şimdiden 30 000'i geçmiş bulunmaktadır (bkz.Tüsiad,1988).

-Sanayi sitelerinden dükkân veya işyeri alanların satın aldıkları bu işyerlerinin genel özellikleri ise Tablo-42'de gösterilmiştir.

Tablo-42: Sanayi sitelerinden alınan işyerlerinin genel özellikleri:

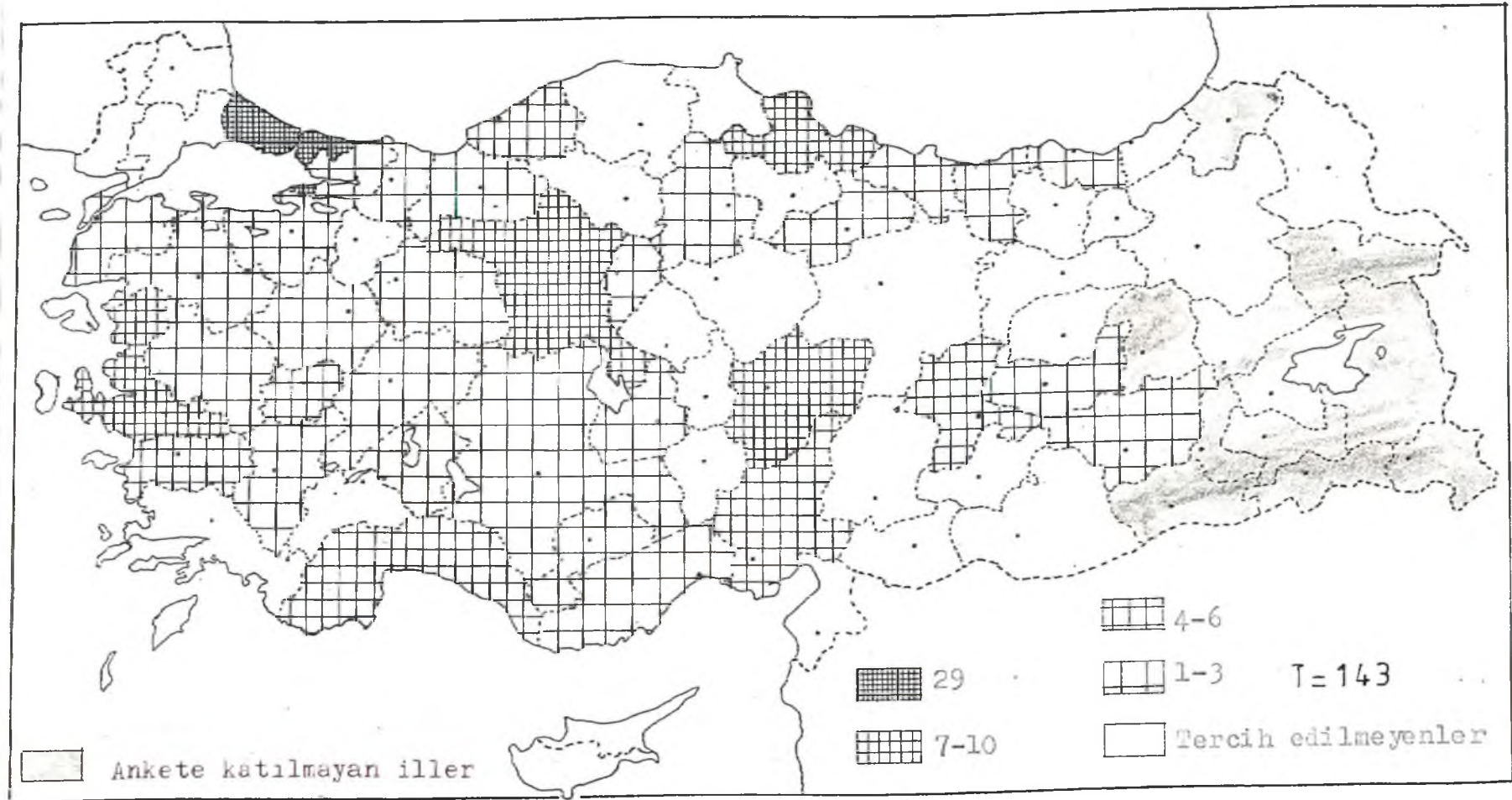
Mevkiileri	%
Şehirlerdeki küçük sanayi sitelerinden	78.4
Kasabalardaki " " "	21.6

Kullanım durumları	%
Boş (veya inşaatı henüz bitmemiş)	29.2
Kirada	58.3
Aileden birisi çalışıyor	12.5

-Dükkân veya işyeri satın alınan illerin coğrafi dağılımı ise Harita-24'de gösterilmiştir.

Harita-24: Dükân alınan iller (ilçeleri ile birlikte):

235

Harita-24'e göre dükkân veya işyeri alımlarında en çok tercih edilen ilimiz % 20'lik oranla İstanbul'dur. İkinci sırada Ankara, İzmir, Kayseri ve Samsun, üçüncü sırada ise Zonguldak, Antalya, Adana Aydın, Malatya ve Uşak gelmektedir.

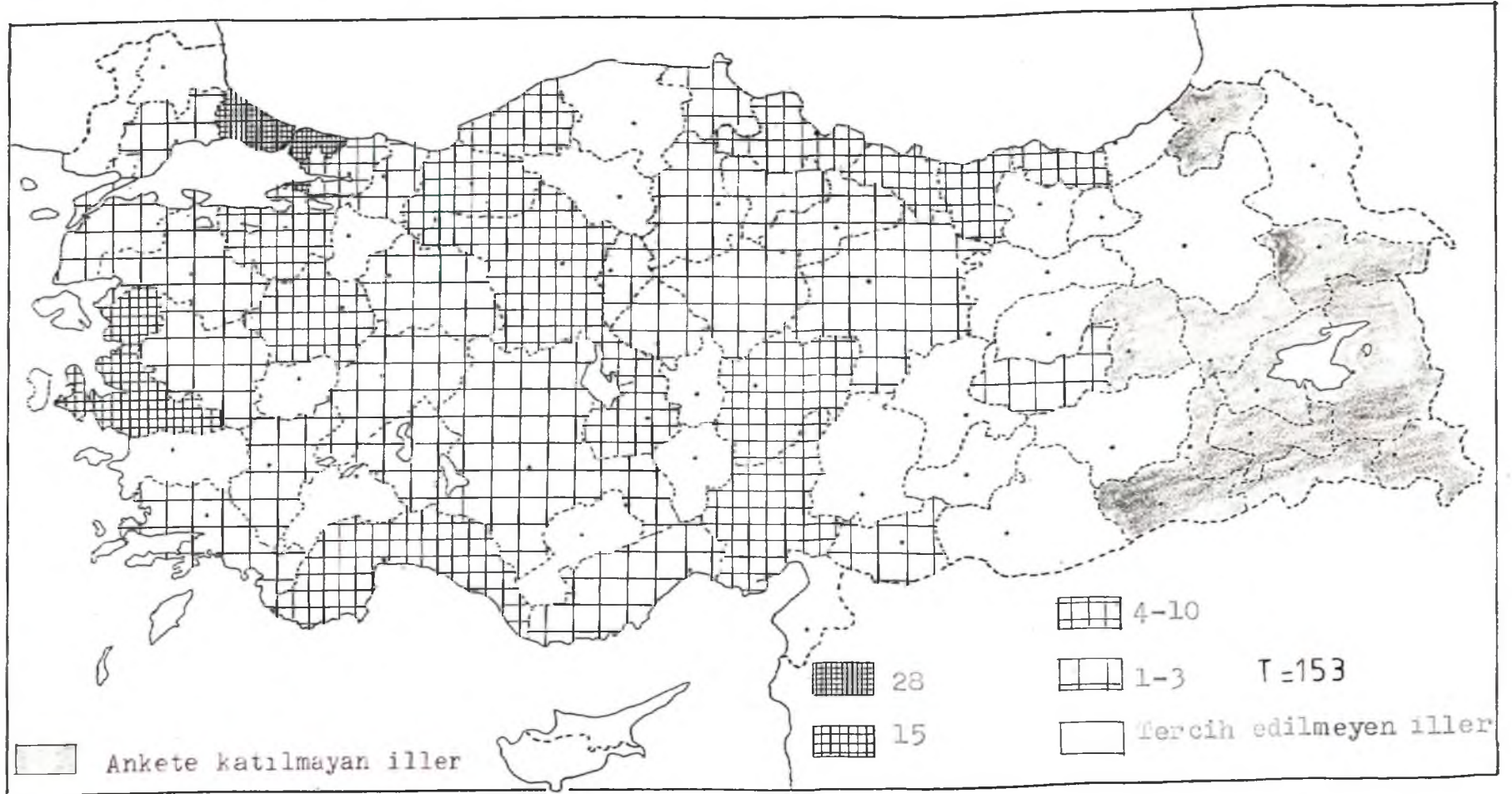
c. 'Arsa (veya arazi)' ile ilgili yatırımları:

Batı Avrupa'da çalışan işçilerimizin bir başka yatırım alanı da 'arsa'dır. Bizce, işçilerimizin arsa sahibi olmaları ne kadar kayda değer bir olaysa, arsa alınan yerlere ileride ev yaparak yerleşilme ihtimali olması, bu yolla da işçilerimiz arasında mekânsal bir yer değiştirme, yani göç olayının meydana gelmesi ihtimali de o kadar önemlidir. Yurtdışındaki işçilerimizin yaklaşık % 25.5'inin uzak veya yakın bir il veya ilçe merkezinde arsası vardır.

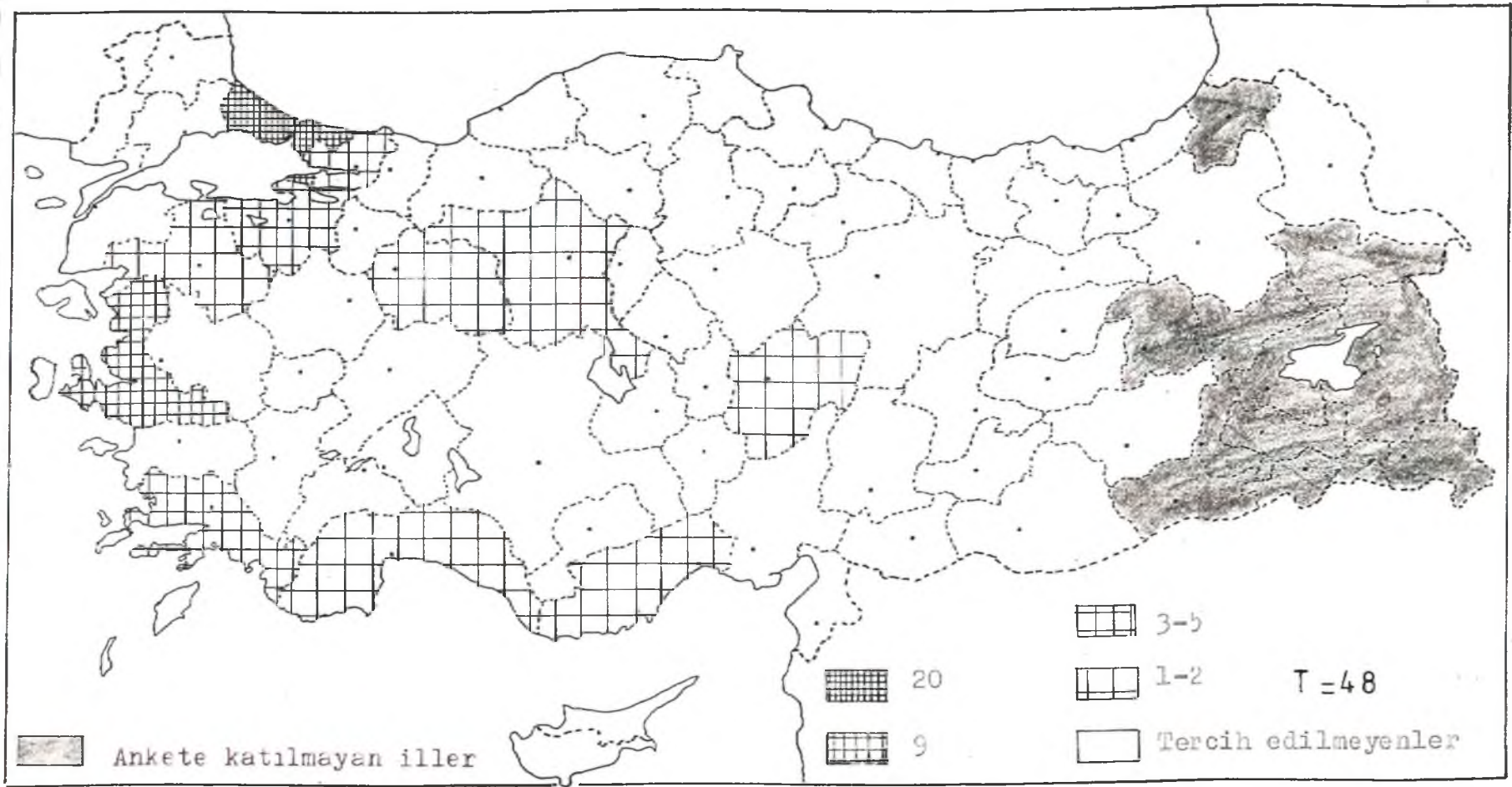
- Harita-25'de ilçeleri ile birlikte arsa alınan illerin Türkiye çapındaki dağılımı görülmektedir. Bunlardan aynı il içinde (veya bu ilin herhangi bir ilçesinde) arsa alanların oranı % 74.5; başka bir ilin merkezi veya ilçesinde arsa alanların oranı ise % 25.5'tir. Haritada da görüldüğü gibi tüm arsa sahiplerinin % 18.3'ünün tercih ettikleri İstanbul ili yine birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada tüm arsa sahipleri içinde % 9'unun tercih ettiği İzmir gelmekte, bu ilimizi de Ankara, Samsun, Ordu, Kütahya, Kocaeli, Trabzon, Adana Antalya, Bolu, Giresun, Kayseri, Zonguldak, Bursa ve Aksaray izlemektedir. Bu illerimizi de daha düşük oranlarda diğer iller takip etmektedir.

-Harita-26'da ise daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu il dışındaki

Harita-25: Arsa alınan iller (ilçeleri ile birlikte):

Harita-26: Daimi ikâmetgâhlarının bulunduğu il dışından arsa alanların tercih ettikleri iller
(ilçeleri ile birlikte):

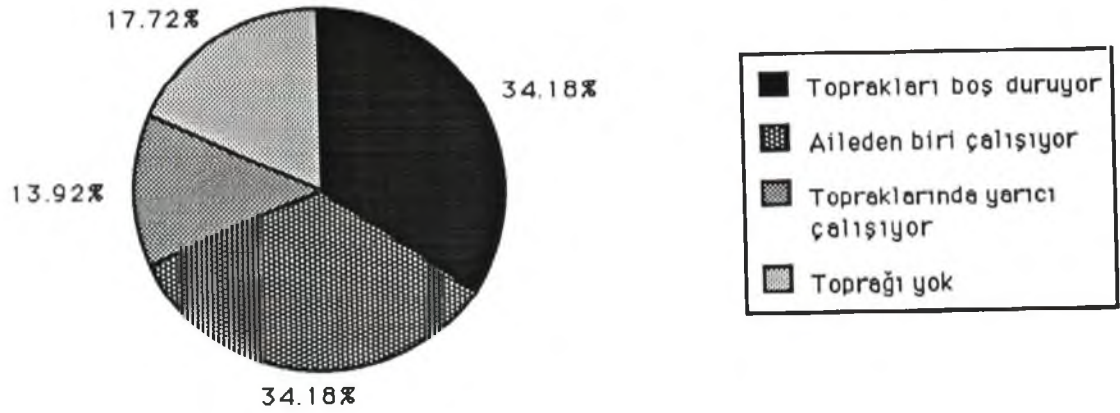

başka bir il (veya onun ilçesinden) arsa alanlar görülmektedir. Harita-26'da da yine İstanbul % 41.6 ile diğer illerde ikâmet edenlerin tercih ettikleri iller arasında 1. sırada gelmektedir. Bu ilimizi % 18.7 ile İzmir, % 20.8'lik oranın kendi içlerindeki dağılımı ile İzmit, Bursa ve Muğla; yine aynı şekilde % 18.7'lik dağılımla Ankara Antalya, Kayseri, Mersin, Balıkesir ve Eskişehir izlemektedir. Burada dikkat çekici husus; ikâmet ettiği il dışında başka bir ilimizden arsa alanların % 8.3'ünün tercih ettikleri Muğla'nın merkez ilçesine hiç bir talep yokken Marmaris, Bodrum ve diğer turistik ilçeleri başlıca tercih edilen yerleridir. Bu arsalar da büyük ihtimalle ileride yazlık ev inşaa etmek için kullanılacaktır.

d.Kırsal kesimde köylerle ilişkilerini koparmayanların topraklarının kullanım durumları:

Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizin % 41'i daha önce de belirtildiği gibi kırsal kesimden, yani köylerden gitmişlerdir. Daha sonraki yıllarda 'yurtdışına göç vasıtasıyla' bunların yarısından fazlası kırsal kesimle ilişkilerini kesmişlerdir. Biz yurtdışına göç vasıtası ile köylerini terketmemiş, veya bir başka deyimle halâ köylerle ilişkisi olan, yıllık izinlerini köylerde geçiren, köylere ev vb. yatırımlarını yapmış kişilere, köylerdeki ekonomik faaliyetlerin yurtdışına göçten ne derece etkilendiğini bulmak amacıyla 'sahip oldukları topraklarının kullanım durumları'nı sorduk. Henüz kırsal kesimden kopmamış, belki tekrar kırsal kesime dönüş yapacak olan bu kişilerin köylerdeki topraklarının durumu Grafik-24'de gösterilmiştir.

— Grafik-24: Köyle ilişkisi olanların topraklarının durumu:

Aldığımız cevaplara göre kırsal kesimle ilişkilerini sürdüren, yıllık izinlerini buralarda geçiren bu vatandaşlarımızın % 34'ünün toprakları boş, yine % 34'ünün topraklarında aileden birisi çalışıyor, % 13'ünün arazisinde yarıcı'lar faaliyet gösterirken % 17'sinin toprağı yoktur. Köyle ilişkisi olup toprağı olmama durumu aslında bir tezat değildir. Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın önemli bir kısmı topraklarını ve eski baba evini genellikle yurtdışına gidememiş abi veya kardeşlerine bırakmakta, kendileri toprakla ilgili bir faaliyete bulaşmadan baba arazisi üzerine (çoğu zaman eski baba evinin yanına) yeni bir beton ev yaparak yıldan yıla bu evlerde kalıp geri kalan haklarını kırsal kesimde kalanlara gönüllü olarak devretmektedir. Daha önce Helaldı yöresinde tesbit ettiğimiz bu özellikleri Türkiye'nin ner tarafı için örnek olarak gösterebiliriz (bkz. Yılmaz, 1987). Köyde toprakları işleyecek çok yakın bir akraba vs. yoksa o takdirde topraklar yarıcılara kiralanmakta veya boş bırakılmaktadır.

e. 'Yazlık ev' alanlar:

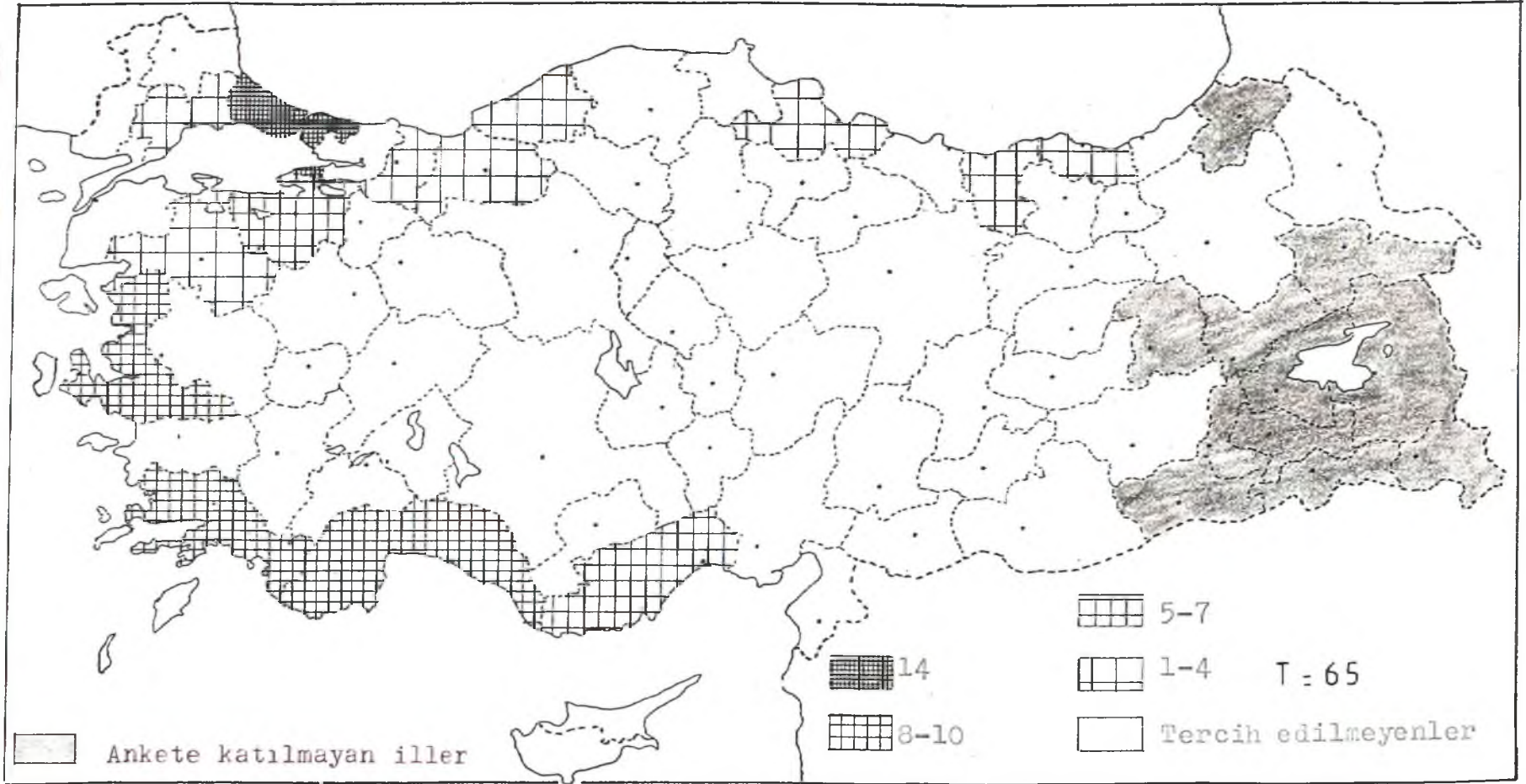
1960-1980 arası yaklaşık 20 yıl boyunca Avrupa'da tam bir işçi gibi çalışıp işçi gibi yaşayan vatandaşlarımız 1980'li yıllardan itibaren giderek artan oranda daha iyi evlerde yaşamaya, daha yeni arabalar kullanmaya ve gerçekten 'tatil yapmak' için gelmeye başlamışlardır. Bunun sonucu da Türkiye'deki genel eğilime uyarak konut vb. yatırımlarını yaptıkları ve yıllık izinlerini geçirmekte oldukları mekânların dışında yazlık evler satın almaya veya yaptırmaya başlamışlardır. Tablo-43'de de görüldüğü gibi özellikle 1985'den sonra bu alana yapılan yatırımların oranı önemli ölçüde artış kaydetmiştir.

Tablo-43: Yıllara göre yazlık ev satın alanların oranı:

Yıllar	Yazlık sahibi olanların oranı (%)
1974-79	15.4
1980-84	16.9
1985-90	67.7

-Ankete katılanların daimi olarak oturdukları (veya yazdan yaza geldikçe oturmayı düşündükleri) evler dışında yaklaşık % 7'sinin yazlık ev olarak tabir edebileceğimiz bir mülkü vardır. Buna, herhangi bir tatil beldesinde ikinci bir evleri vardır da diyebiliriz. Bu evlerin yurt çapında dağılımları Harita-27'de gösterilmiştir. Yine birinci sırada İstanbul gelmektedir (Özellikle Yalova, İstanbul-Tekirdağ arasındaki sahil şeridi başlıca tercih edilen yerler). İkinci sırada ise yine Türkiye'deki genel eğilime uygun olarak İzmir, Antalya ve Muğla il ve ilçeleri gelmektedir. Üçüncü ve dördüncü sırada gelen yerler ise il merkezlerinden ziyade ilçelerdir (ör. Erdek, Amasra).

Harita-27: Yazlık ev alanların tercih ettikleri iller (ilçeleri ile birlikte):

f.Türkiye`de 'ticarî amaçla çalışan aracı' olanlar:

Ankete katılan işçilerimizden % 3.8`inin Türkiye`de ticari amaçla çalışan bir araçları vardır. Sahip oldukları bu araçların cins ve alındıkları yıllar ile kimlerin kullandıkları Tablo-44`de görülmektedir.

Tablo-44: Araçların alınış yılları ve cinslerine göre dağılımları:

44/a- Araçların alındığı yıl	%
1980 öncesi	5.4
1980-1985	47.3
1986-1990	47.3

44/b- Cinslerine göre dağılımları	%
Ticari plâkalı taksi	40
Kamyon	24
Traktör	24
Otobüs	4
Minibüs	4
İş makinası (kepçe)	4

44/c- Aracınızı kim kullanıyor?	%
Ailem (babam, abim, kardeşim vb.)	45.4
Akrabalararımdan birisi	27.3
(yabancı) işçi	27.3

Tablodaki dikkat çekici hususları kısaca özetlemek gerekirse % 40 oranındaki ticari taksiler dikkat çekicidir. Nitekim kesin dönüş yapmış olup İstanbul`da taksicilik yapan yüzlerce vatandaşımız olduğu gibi, taksi plâkasını bir yatırım aracı olarak görüp plâka alan ve bunu kiraya veren yurtdışındaki vatandaşlarımızın sayısı da oldukça yüksektir. Özellikle kesin dönüşte toplu paralarını taksi plâkasına yatıran vatandaşlarımız en kârlı yatırımı yapmış olan kişilerdir.

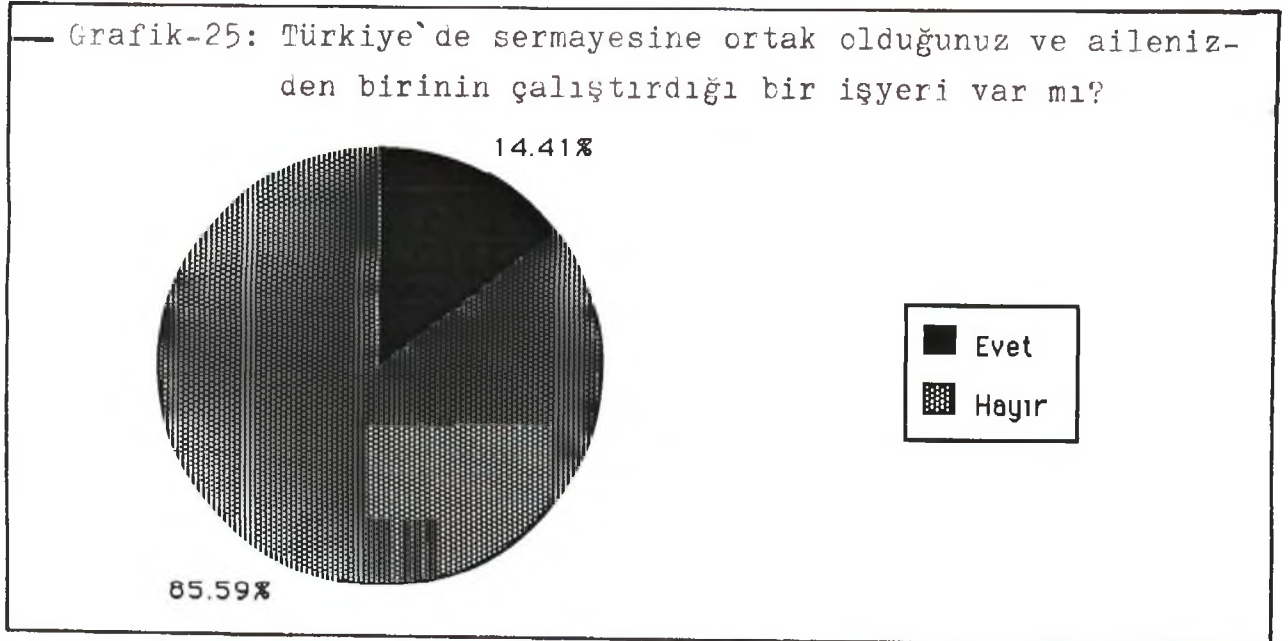
g.İşçilerimizin büyük veya küçük başlıca iktisadî yatırımları:

Büyük yatırımlara olan ilgileri: Ankete katılan işçilerimizin % 5'e yakın kısmı büyük iktisadî yatırımlar adını verebileceğimiz sanayi tesislerine ortaklırlar. Soruyu; 'Ailece ortak olduğunuz bir fabrika veya şirket var mı?' şeklinde sorduğumuzdan ankete katılan 2.kuşak işçilerimizin yurtdışında işçi olarak bulunmuş babaları da yatırımlarla ilişkileri açısından değerlendirmeye alınmıştır. Buna göre yurtdışındaki işçi ailelerinin ortak oldukları fabrika veya şirketlerin bir kısmı halâ faalken, önemli bir kısmı iflâs halindedir. İşçilerimizin kâğıt üzerinde ortak oldukları fakat gerçekte iflas eden şirketlerin başında Denizli'de televizyon vb.elektronik eşya üretmesi plânlanan BİREMEK başta gelmekte, onu ülkemizin her yanına dağılmış, isimleri çeşitli birçok iflâs etmiş diğer işçi şirketleri izlemektedir. Zamanla isimlerini ve statülerini değiştirerek bugüne kadar gelmiş ve halâ faaliyetlerini sürdüren şirketlere ortak olanlar da vardır. Bunların başında YİBİTAŞ gelmektedir. Bu büyük işçi şirketini BAGFAŞ (Bandırma Gübre), Meriç Tekstil, Yongapan (Kastamonu Orman Ür.San.) vb. izlemektedir. Bunların dışındakiler yurt çapında dağılmış, isimleri pek duyulmamış un ve yem, kereste, tuğla-kiremit vb. fabrikalardır.

Kısaca özetlemek gerekirse 1.kuşağın başından geçen işçi şirketleri deneyiminden sonra işçilerimizin önemli iktisadî kuruluşlara ortaklıkları 1.kuşakla sona ermiş, 2.kuşak işçilerimiz içinde bu tür büyük kuruluşlara ortak olanlara raslanılmamıştır. Bu durumun ortaya

çıkmasında Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun da önemli bir etkisi olduğu şüphesizdir. Özellikle sermaye piyasasınının yeterli oranda istikrara kavuşmamış olması, yüksek enflasyon ve döviz kurlarındaki aşırı artış başlıca etkilere. Ör. 50 000 DM. ile herhangi bir şirkete veya fabrikaya ortak olan bir işçi 1 yılın sonunda 10 milyon lira kâr beklerken bozdurduğu dövizin karşılığı olan Türk Lirasından 15 milyon lira zarar ettiği gerçeği ile karşılaşmaktadır. Bunun sonucu olarak da özellikle ikinci kuşak işçilerimiz tıpkı 1.kuşak işçilerimiz gibi çareyi, en kârlı ve garantili yatırım aracı olarak gördükleri konuta yatırımda bulmaktadırlar.

Küçük iktisadî yatırımları: Yurtdışında çalışan işçilerimizin büyük iktisadî yatırımlara olan ilgi ve bağlantılarını kısaca belirttikten sonra, bunların dışında küçük ekonomik yatırımlara olan ilgilerini öğrenmek için sorduğumuz soruya Grafik-25'deki cevaplar verilmiştir.

Buna göre halen yurtdışında olan işçilerimizin döviz göndererek sermayesine ortak oldukları (veya tek başlarına sermayesini karşıla-

dıkları) ve aileden birisinin çalıştığı veya çalıştırdığı işyerine sahip olanların oranı % 14.4'dür. İşçilerimizin bu tür girişimlere ortak olmalarının sebebi bu işlerden bir kâr beklentilerinden ziyade Türkiye'de kalan yakınlarını işgüç sahibi yapmak içindir. Bu tür küçük işletmelerin istihdamı ile ilgili bilgiler Tablo-45'tedir.

Tablo-45:Sermayesini karşıladıkları küçük işletmelerin yarattıkları istihdam oranları:

Kaç işçi çalışıyor?	İşyeri oranı (%)
1 İşçi	36
2 "	44
3 "	12
4 "	4
5 "	4

-Tabloda da görüldüğü gibi istihdam yaratıcı önemli sayılabilecek bir etkiye sahip olmayan bu tür işyerilerinin Türkiye çapındaki dağılımına baktığımızda ise bunların % 40'ının İstanbul'da olduğu göze çarpmaktadır. Bu ilimizi çok gerilerden % 4'lük oranlarla Ankara, İzmir, Adana, Kayseri, Samsun, Kütahya (Emet), Tekirdağ (Çerkezköy), Uşak, Bolu, Tokat, Malatya, Karaman, Ordu, Antep, Konya illeri veya bu illerimizin ilçeleri gelmektedir.

Batı Avrupa ülkelerindeki iktisadî yatırımları: Esas konumuz Türk işçilerinin Türkiye'deki yatırımları olmasına rağmen son yıllarda önemli bir gelişme gösteren yurtdışındaki müteşebbis Türk işgücü üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Çünkü tüm çabalara rağmen işçilerimizin Türkiye'de gerçekleştiremedikleri veya başarısızlığa uğradıkları yatırımların aksine yurtdışındaki yatırımları oldukça ilgi çekicidir.

Konu ile ilgili en son araştırma TÜSİAD tarafından yayınlanmıştır. TÜSİAD'ın özellikle F.Almanya'daki Türk işadamlarının ekonomik potansiyeli hakkında yayınladığı eserde ilgimizi çeken başlıca özellikler şunlardır (bkz.TÜSİAD,1988):

-Helâl Business (özellikle Türk bakkalı, Türk kasabı, Türk lokantası vb.) türü faaliyetlerle başlayan küçük ticarî işletmelere zamanla Türkiye'den özellikle gıda ve tekstil ithal eden şirketler eklenmiş, bugün bu tür ticarî faaliyetlere ek olarak sanayi faaliyetlerine de geçiş başlamıştır.

-Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Türk işçileri mevcut yasaları bilmeleri, yabancı dile hakimiyetleri, girişimci ruhları, cesaret ve yetenekleri ile Türk ihracat sektörü açısından yurtdışında bir köprübaşı oluşturmaya başlamışlardır. Ör. 1987'de Türkiye'ye gelen 523 000 Alman turistini 120 000'ini Almanya'da faaliyet gösteren Türk turizm şirketleri getirmişlerdir.

- Tüm Türk işletmelerinin yatırım tutarı 5.1 milyar marka ulaşmıştır. Bunların yıllık ciroları ise 23.4 milyar marktır.

-Ortalama 3-5 kişilik istihdam yaratan küçük Türk işletmelerinin Almanya'daki toplam istihdam miktarı 105 000 civarındadır.

-İşçilerimizin çoğu kısa ve orta süreli bir çalışma döneminden sonra mümkün olduğunca büyük bir sermaye ile anavatana dönüp orada iş kurmak yolundaki amaç ve düşüncelerinden özellikle 1980'li yıllardan itibaren belirgin bir şekilde vazgeçmişlerdir.

-Türkiye'ye gönderilen döviz miktarı giderek azalma eğilimine girmiştir.

-Dönüş yapanların olumsuz tecrübeleri, dönüş yapmayanları yurtdışında kendi işlerini kurmaya yöneltmiştir. Yani Türk girişimcilik ruhu Avrupa'da şahlanmıştır. 1987 sonu itibariyle Avrupa'da sadece Almanya'da bağımsız işyeri sahibi 30 000 Türk vardır. Bir de bunlara ilave olarak işyerlerinde yabancılarla ortaklık kurup işyeri sahibi olarak Avrupalıların gözüktüğü Türk işletmelerini hesaba kattığımızda bu rakam daha da yükselmektedir.

-Türk işçilerini F.Almanya'da işyeri sahibi olmaya iten faktörlerin başında iş piyasasındaki kriz ve buna bağlı olarak işsiz kalma korkusu (% 21), bağımsız çalışma arzusu (% 20.5) ve serbest çalışmanın daha kârlı olması (% 15.3) vb. gelmektedir.

-Branş seçimini etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusuna 1.sırada (% 19.25 ile) 'daha önceki meslekî tecrübe' cevabı verilmiştir. Böylece, işçilerimizin işlerinde nitelik kazanmış olanlarının bu ülkelerde kalarak kendi başlarına işyeri açtıklarını görüyoruz.

-F.Almanya'daki Türk işadamları halen 55 değişik dalda faaliyet göstermektedirler. Birinci sırada (% 38 ile) gıda maddeleri ticareti gelmektedir.

-İşletmelerin kuruluş yerlerine baktığımızda ise bunların Türkle-
rin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde kümelandiklerini görüyoruz. Bu da bize pazar faktörünün önemini göstermektedir.

-Türk işletmeleri kendi içlerinde örgütsüz ve dağınıktırlar.

-Bu işletmelerin % 76'sı Türkiye'den mal ithal etmektedirler. Bunun için de Türkiye'deki üretici-ihracatçı firmalarla ortaklık kur-
maktadırlar.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir; Türkiye'de başarısızlıkla sonuçlanan ekonomik hareket Avrupa'da giderek gelişme göstermiş ve bugün tek başına ayakta durabilecek seviyeye gelmiştir. Ortaya çıkan bu durum ileride Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edecek çok önemli bir gelişme ve aynı zamanda da çok büyük bir potansiyeldir. Türkiye bu durumdan azami ölçülerde yararlanabilmek için gerekli politikaları üretmeli ve uygulamaya koymalıdır. Avrupa Topluluğu dışında kalan Türkiye'nin AT içindeki bu 2,5 milyonluk Türk işçi nüfusundan gerektiği gibi yararlanabilmesi halinde ülkemizin birçok güclüğü aşacağı muhakkaktır.

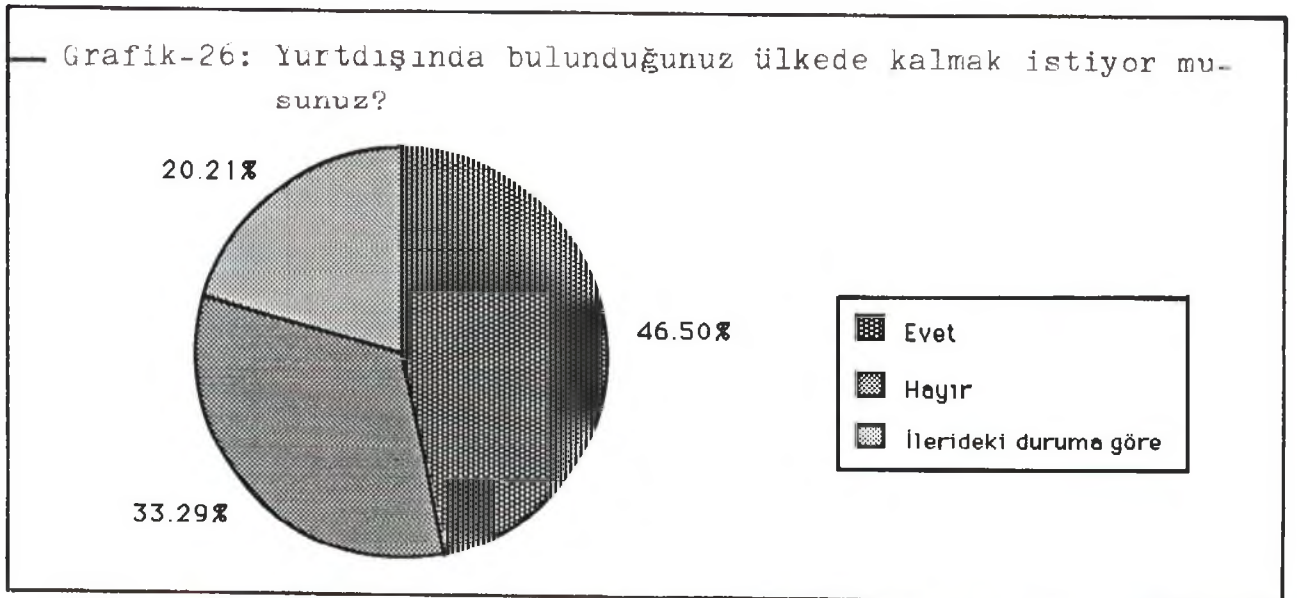
B. ŞU ANDA BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞMakta OLAN 'İKİNCİ KUŞAK'
İŞÇİLERİMİZİN GELECEKTEKİ MUHTEMEL DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ:

Halen yurtdışında çalışmakta olan işçilerimizin dışgöçün başlangıcından itibaren günümüze kadar geçen süre içinde ortaya koydukları başlıca sosyo-ekonomik ve coğrafi özelliklerin ardından oldukça önemli bir başka konu da 'dışgöçün geleceği'dir. Konuyla ilgili olarak 'işçilerimizin gelecekte ne bekledikleri, hangi tutum ve davranış kalıpları içersinde hareket edecekleri, en önemlisi, ileriki yıllarda mekânsal tercihlerinin ne olacağı' vb.sorulara aldığımız cevaplar aşağıda maddeler halinde özetlenmeye çalışılmıştır.

1.Yurtdışında bulunduğunuz ülkede kalmak istiyor musunuz?

Anket sorularının hazırlık safhasında DPT uzmanları ile yaptığımız çalışmalarda, ankete katılanların asker olmaları, dolayısıyla ce-

vap vermede tereddütlü davranabileceklerini düşünerek, işçilerimizin gelecekte bulundukları ülkelerde kalmak isteyip istemediklerini öğrenmek için önce "yurtdışında bulunduğunuz ülke vatandaşlığına geçmek zor mu?" sorusunu sorduk. Sorudaki amacımız özellikle ikinci kuşak işçilerimizin bu konuda kendi aralarında bir ön araştırma yapıp yapmadıklarını tesbit etmektir. Verilen cevaplar içinde işçilerimizin % 52.1'i bulundukları ülke vatandaşlığına geçmenin zor olduğunu, % 47.9-u ise kolay olduğunu belirtmiştir. Bu sorunun ardından asıl öğrenmek istediğimiz soruyu yönelttik: "Bulunduğunuz ülkede kalmak istiyor musunuz?". Verilen cevaplara göre Grafik-26'da da görüldüğü gibi işçilerimizin % 46.5'i kesin olarak yurtdışında bulundukları ülkelerde kalmak istemekte, yani o ülkelerin vatandaşlığına geçmek istemektedirler. Bu rakama 'ilerideki duruma göre' şeklinde cevap veren kararsızların yarısını da ilave ettiğimizde şu anda yurtdışında bulunan ikinci kuşak işçilerimizin (eş ve çocukları ile beraber) % 55'inin net olarak Avrupa'da bulundukları ülkelerde kalmak istedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından sonra Türk işçileri arasında Türkiye'ye kesin dönüş yapma eğilimleri giderek azalmış, bunun yerine bulundukları ülkelerde kalma ve o ülke vatandaşlığına geçme düşüncesi daha ağır basmaya başlamıştır. Nitekim TÜSİAD'ın yukarıda adı geçen yayınında konu ile ilgili olarak şu tesbitlere yer verilmiştir (bkz.TÜSİAD,1988:8-9): "F.Alman Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Friedrich-Ebert Vakfı'na 45 kentte, 15 yaşın üzerindeki toplam 6111 yabancı üzerinde yaptırdığı araştırmada yabancılardan yarisından fazlasının gelecekte Almanya'da kalmak istedikleri ortaya çıkmıştır. Yine aynı kurumun 1980 yılında Türkler üzerinde yaptığı araştırmada da bu ülkedeki vatandaşlarımızın % 40'ı Almanya'da kalmak istemekte, ancak % 19.5'i Türkiye'ye dönmek istemektedir. Yine aynı vakıfın 1985 yılında yaptığı benzer bir çalışmada ise yabancılar arasında Almanya'da kalmak isteyenlerin oranı % 56'ya çıkmıştır. 1986 yılında Bonn'daki Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin 647 Türk üzerinde yaptığı çalışmada ise Almanya'da kalmak isteyen vatandaşlarımızın oranının % 60.4'e ulaştığı, sadece % 5.5'inin kısa vadede Türkiye'ye dönmeyi düşündüğü, %28'inin ise kesinlikle Almanya'ya yerleşmeyi düşündüğü sonucu ortaya çıkmıştır. Ren Westfalya Eyaleti Çalışma, Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı için 1987'de yapılan ve Türk iş adamlarına uygulanan bir ankette ise işyeri sahiplerinin % 44'ü uzun vadede Almanya'da kalmak istemekte, ancak % 13'ü gelecek 5 yıl içinde Türkiye'ye dönmek istemektedir".

Görüldüğü gibi konu ile ilgili olarak yurtdışında yapılan çalışmalar da anketten elde ettiğimiz sonuçları doğrulamaktadır. Bu durumda işçilerimizin yarısından fazlasının bugün için (ileride daha da artacağına hiç şüphe yoktur) yurtdışında bulundukları ülkelerde kalmak istedikleri, bu rakama eş ve çocukları da dahil ettiğimizde yaklaşık 1.5 milyon vatandaşımızın Avrupa'dan Türkiye'ye gelmek istemediği sonucunu ortaya koyabiliriz. Daha önce belirtildiği gibi bu konuda da devletimiz dış politikasında bu konuya da ayrı bir önem vererek ileride doğabilecek (zorla geri gönderilme, Türklere yönelik caydırıcı ırkçı saldırılar vb.) emrivaki durumlara karşı bu işçilerimizin oradaki haklarını ve varlıklarını koruyup güvence altına alacak bir siyaseti benimseyerek uygulamaya koymalıdır.

2.Türkiye'ye kesin dönüş için neyi bekliyorsunuz?

Gerek % 33.29 kesin dönüş yapmayı düşünenlere, gerekse % 20.21 oranındaki kararsızlara,"Türkiye'ye şu an niçin dönmediklerini" veya başka bir ifade ile "Türkiye'ye kesin dönüş için neyi beklediklerini" sordumuzda aldığımız cevaplar Tablo-46'da gösterilmiştir.

Tablo-46: Türkiye'ye kesin dönüş için neyi bekliyorsunuz?

Ne zaman döneceksiniz?	%
Belli değil, ilerideki duruma göre	41
Kesin dönüşü hiç düşünmüyorum	19
Maddî durumum iyi olunca	23
Türkiye Avrupa seviyesine çıkınca	6
Emekli olunca	5
Çocukların eğitimi bitip meslek sahibi olunca	3
En kısa zamanda	3

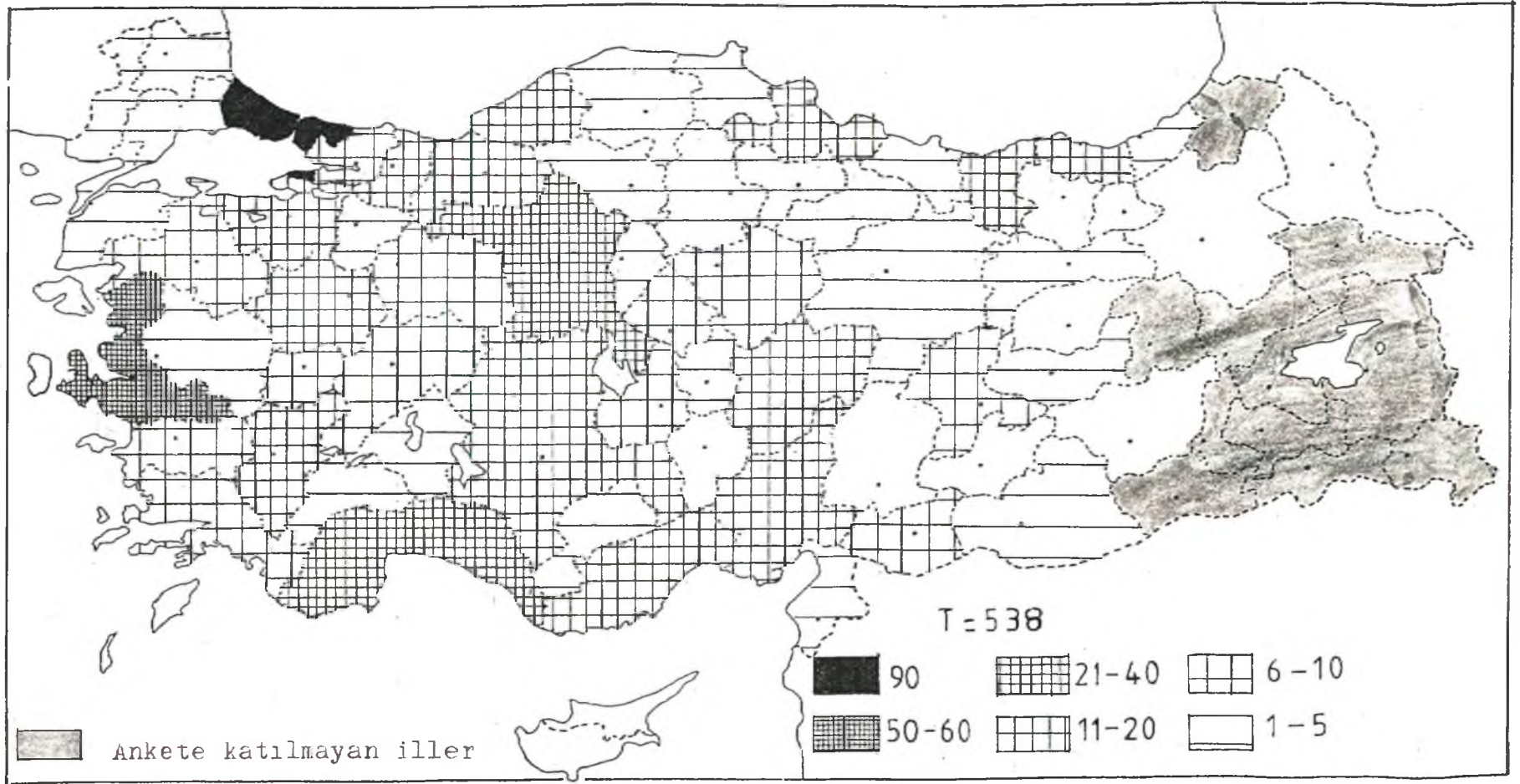
3. kesin dönüş yapmayı düşünenler nerelele yerleşmek istiyorlar?

(Muhtemel coğrafi dağılım özellikleri):

Halen yurtdışında bulunan fakat ileride Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünen işçilerimizin Türkiye'ye gelişlerinde yerleşmeyi düşündükleri illerin (ilçe ve köyleri ile birlikte) genel dağılımı Harita-28'de gösterilmiştir. Buna göre, kesin dönüşü düşünen işçilerimizin % 16.7'si İstanbul'a yerleşmek istemektedir. Bu ilimizi sırasıyla İzmir, Antalya ve Ankara takip etmektedir. Olaya bölgesel dağılım olarak baktığımızda ise; Marmara Bölgesinde İstanbul başta olmak üzere Bursa ve Sakarya, Ege Bölgesinde İzmir başta olmak üzere Denizli ve Kütahya, Akdeniz Bölgesinde Antalya, Mersin ve Adana, İç Anadolu Bölgesinde Ankara başta olmak üzere Konya ve Kayseri, Karadeniz Bölgesinde de Zonguldak, Samsun, Trabzon ve Giresun en çok tercih edilen illerimizdir. Hiç tercih edilmeyen illerimiz ise sırasıyla; Adıyaman, Ağrı, Artvin, Bayburt, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, K.Maraş, Kars, Mardin, Muş, Niğde, Siirt, Şırnak Tunceli ve Van illerimizdir. 538 kişide 1 kişinin tercih ettiği iller Bilecik, Çankırı, Edirne, Elazığ, Erzincan, Rize, Urfa ve Kırıkkale, yine 538 kişide 2 kişinin tercih ettiği iller ise; Amasya, Burdur, Hatay, Isparta, Kastamonu, Nevşehir, Tekirdağ, Tokat ve Karaman'dır.

Hiç tercih edilmeyen veya 1-2 kişinin tercih ettiği adı geçen bu illere baktığımızda ise Türkiye'nin en geri kalmış ve en çok göç gönderen illeri oldukları hemen göze çarpmaktadır. Görüldüğü gibi halen yurtdışında bulunan işçilerimiz de Türkiye'de iç göçlerin yönel-

Harita-28: Kesin dönüş yaptıklarında yerleşmeyi düşündükleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte):

diği başlıca gelişmiş merkezlerimizi kesin d6nüşte yerleşmek için tercih etmek istemektedirler.

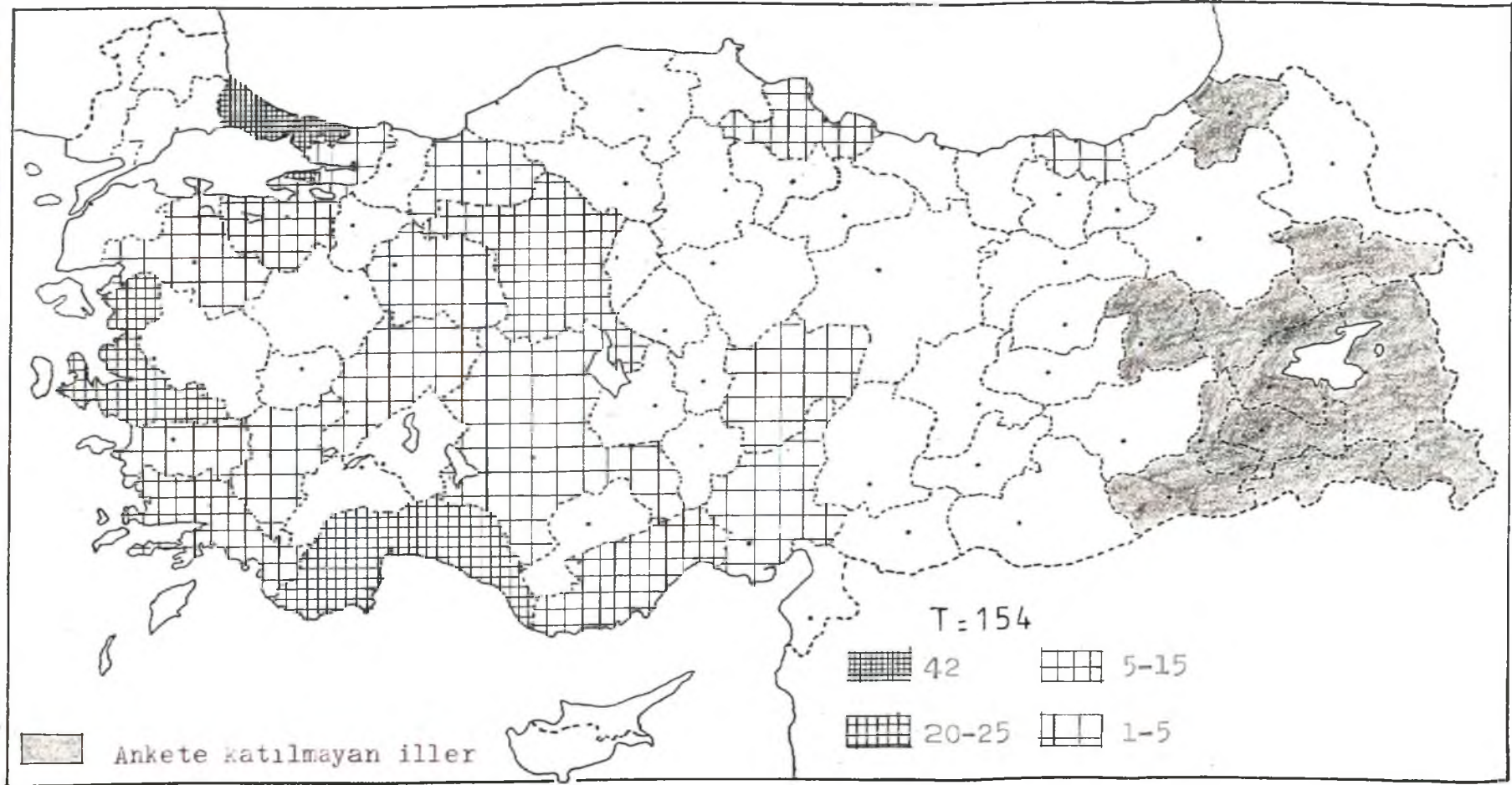
Harita-29`da ise ailesinin yurtdışına gitmeden 6nce ikâmet ettiği (veya başka bir deyimle çıkış yaptıkları) il dışında başka bir ilimize kesin d6nüş yapmayı düşünenlerin tercih ettikleri iller görülmektedir. Yine bu haritada da İstanbul ilk sırada yer almakta, onu İzmir ve Antalya izlemektedir. (Burdur`da askerlik yapan işçilerimizin hafta sonlarında günöbirlik Antalya ve ilçelerine giderek gezmeleri ve buraları beğenmeleri de daha 6nce buralara hiç gelmemiş ve buraları hiç görmemiş olmalarına rağmen cevaplarda Antalya`ya d6nmek iştiyorum şeklinde bir tercih yapmış olabileceklerini de gözden uzak tutmamak gerekir).

Tablo-47`de de işçilerimizin yurtdışına gitmeden 6nce ikâmet etmekte oldukları yerleşme birimleri ile kesin d6nüş yapmak istedikleri yerleşme birimleri karşılaştırılarak konu ile ilgili olarak ileride şehirleşme üzerine ne derece bir etki yapabilecekleri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo-47:Yurtdışındakilerin Türkiye`deki şehirleşmeye muhtemel etkisi:

% olarak	Yurtdışına gitmeden 6nce ikâmet edilen yerler	Kesin d6nüş yapanların yerleştikleri yerler	Halen yurtdışında bulunanların yerleşmeyi düşündükleri yerler
İl	38.7	57.3	68.0
İlçe	19.8	24.0	18.2
K6y	41.5	18.7	13.8

Harita-29: Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ile dönüş yapmak isteyenlerin tercih ettikleri iller:

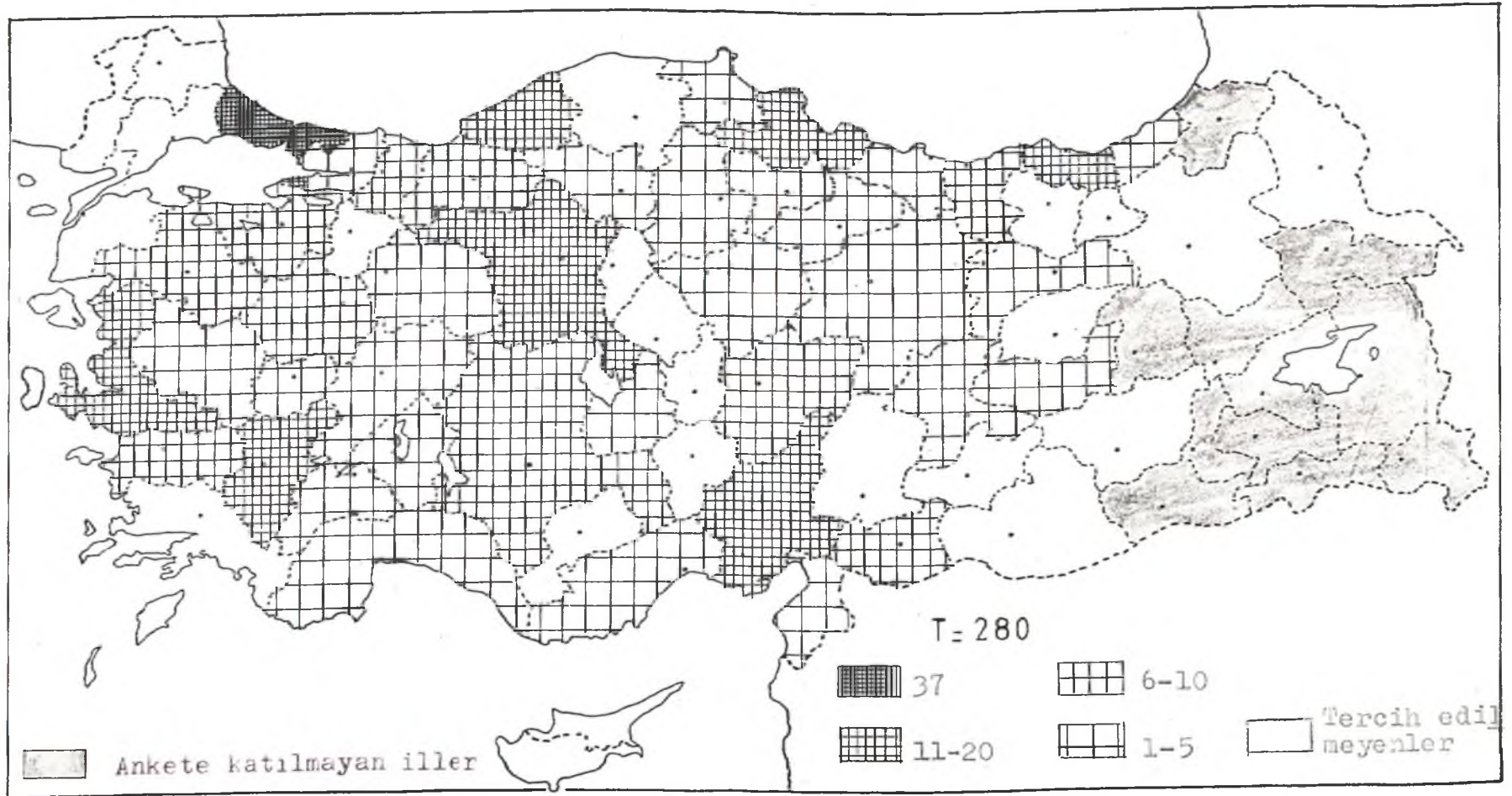

Tablo-47'ye göre yurtdışına gitmeden önce işçilerimizin % 38.7'si il merkezleri veya şehirlerde ikâmet ederken bu oran kesin dönüş yapacak olanların tercihlerine göre % 68'e çıkacaktır. Bu son rakamın Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu şehirleşme oranının da üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle % 41.5'den % 13.8'e düşmesi beklenen köye dönüş oranları da yurtdışına göçün köyden kopuş sürecine olan etkisini açıkça hissettirmektedir.

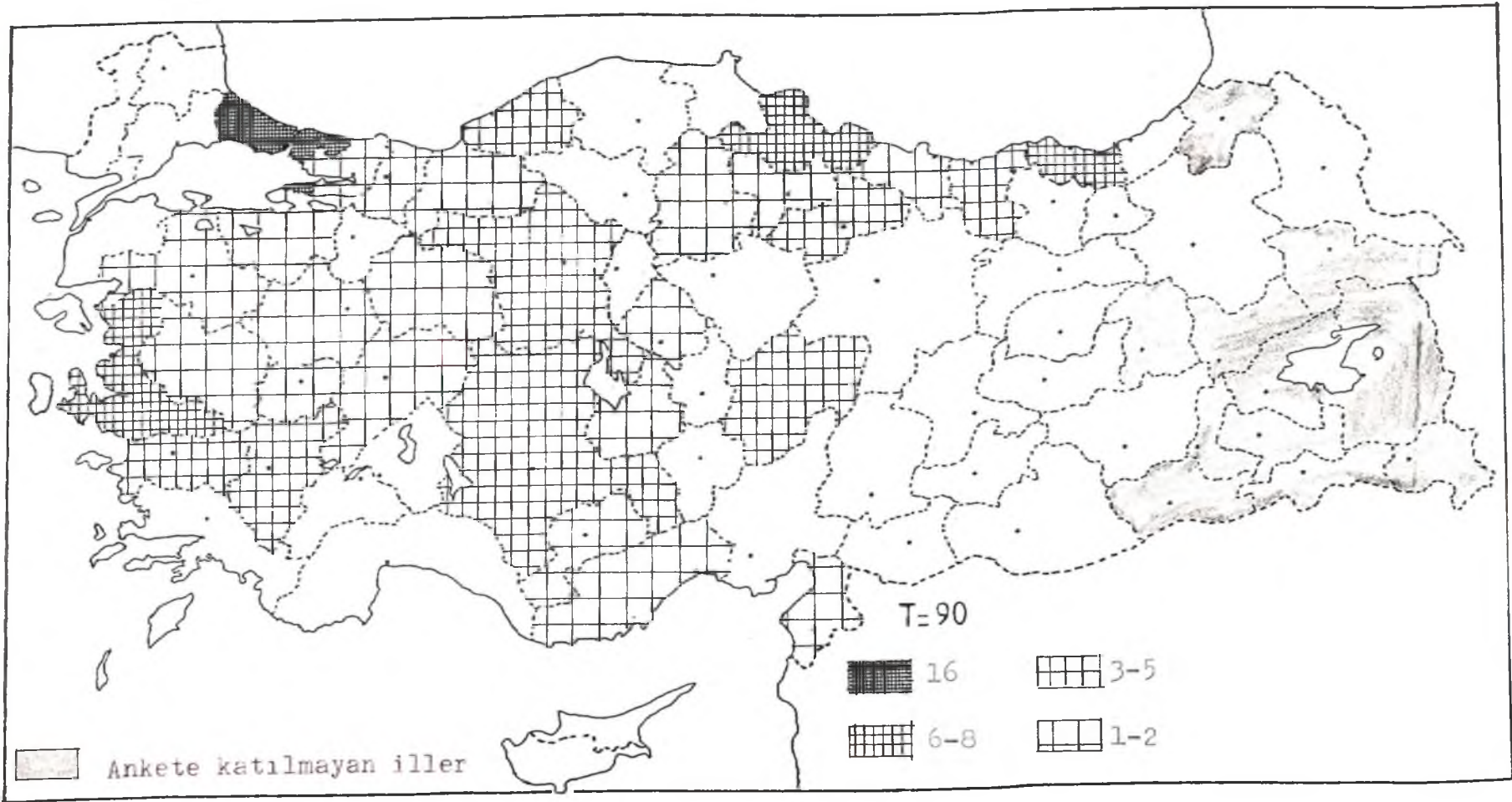
Harita 30'da genel olarak (ilçe ve köyleri ile birlikte) çıkış yaptıkları illere dönmek isteyenler; Harita 31'de de daha önce ailesinden birisinin yurtdışından kesin dönüş yaparak yerleştiği yerleri tercih edenlerin yaşamak istedikleri yerler görülmektedir.

Harita 32'de ise % 13.8 oranındaki 'köylere kesin dönüş yapmak isteyenlerin' hangi illerimizin köylerine yerleşmek istedikleri görülmektedir. Toplam 87 cevap içinde % 6.9'lık bir oranla bu grupta Trabzon ilimiz başta gelmektedir. Onu Zonguldak, Ienizli, Kütahya ve Yozgat illerimiz izlemektedir.

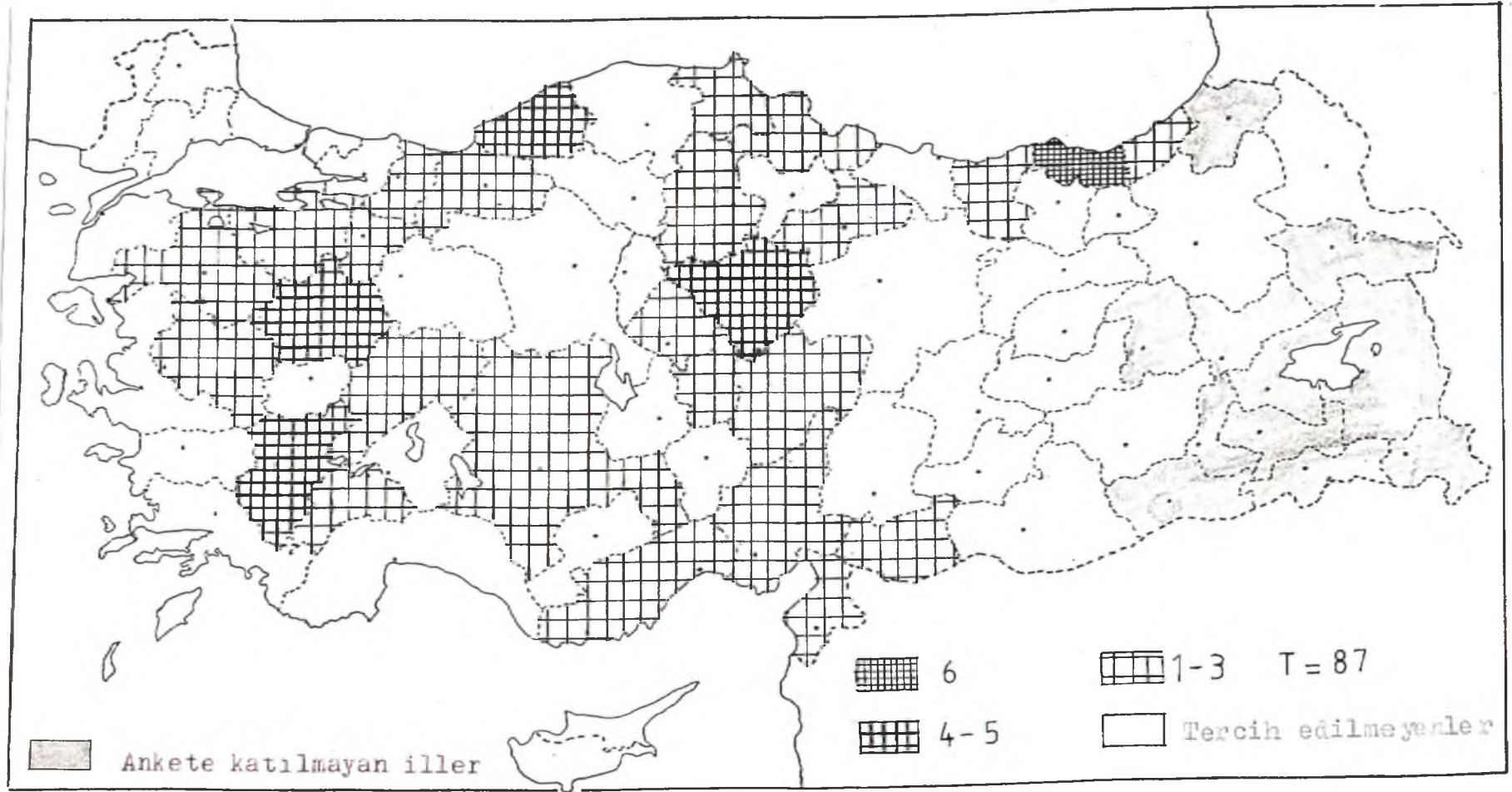
Harita-30: Çıkış yaptıkları illere dönmek isteyenlerin tercih ettikleri iller:

Harita-31: Ailesinden birisinin dönüş yaptığı ile dönüş yapmak isteyenlerin illere göre dağılımı:

Harita-32: Kesin dönüğe köye yerleşmek isteyenlerin tercih ettikleri iller:

S O N U Ç ...

Bu araştırmada, Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya hâlen çalışmakta olan işçilerimizin Türkiye'de kırsal kesim ve şehirleşme üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Daha önce ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok yönüyle araştırılan yurtdışındaki Türk işgücü, 'mekânsal özellikleri' ya da başka bir ifade ile 'Türkiye'nin coğrafî yapısında meydana getirdiği değişim' bu çalışmanın esasını teşkil etmiştir.

Araştırmada önce 'göç' kavramı üzerinde durulmuş, daha sonra bu kavramdan hareketle Avrupa'ya Türk işgücü göçünün evrimi ele alınmıştır. Bu evrim dikkatle incelendiğinde ilk yıllardaki tüm olumlu görüşlere rağmen işgücü göçünden alıcı ülkelerin azamî ölçülerde fayda sağladıkları dikkati çekmektedir. Nitekim bunun sonucunda Türk kamuoyunun en önemli beklentilerinden birisi olan 'Avrupa ile aramızdaki fark bu yolla kapanacak' ümidi kısa sürede sönmüş, tam tersine Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasındaki refah ve gelişmişlik farkı daha da büyüyecek işgücü göçünü kendi kendini besler bir hale getirmiştir.

Başlangıcından günümüze yurtdışındaki işçilerimizle ilgili olarak ve onlardan en verimli şekilde faydalanabilmek amacıyla birçok görüşleri sürülmüş olmasına rağmen bunların her hükümet değiştiğinde değişmeyen millî politikalar haline getirilemeyişi ve pratiğe aktarılamayışı -özellikle İspanya ve İtalya'nın benzer durumlardan başarıyla çıkmalarına karşılık- Türkiye'nin hâlâ işsizleri için istihdam alanı arayan bir ülke durumunda kalmasına yol açmıştır.

Devletin yapamadığı veya teşebbüs etse bile -Köy Kalkınma Kooperatifleri gibi- sonuçlandıramadığı girişimlerin başarısızlığını gören işçilerimiz özellikle 1970'li yıllarda Türkiye'nin sanayileşmesinde ve sanayiinin yurt çapında yayılmasında önemli bir rol oynayabilecek olan işçi şirketleri kurmaya başlamışlardır. Devletin bu konuda da gerekli tedbirleri zamanında alamayışı ve bu şirketlere gereken desteği sağlayamaması bu önemli hareketin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Bu başarısız girişimlerin sonucunda yurtdışında çalışan işçilerimiz bir yandan kendi geleceklerini güvencede göremedikleri için Türkiye'ye bilgi, tecrübe ve sermayeleri ile genç yaşta kesin dönüşü, sürekli olarak ileri bir tarife ertelemeye başladıkları gibi, diğer yandan da tasarruflarının önemli bir kısmını başta kira geliri sağlamak düşüncesi ile gayrimenkul alanına olmak üzere çeşitli verimsiz ve kârı oldukça düşük yatırımlara yönelmişlerdir. Özellikle gayrimenkul alanına yapılan yatırımlar işçilerimizin tüm yatırımlarının % 50'sini geçmiştir. Bu durum sonucunda da Türkiye'nin coğrafi görünümü yurtdışında çalışanlar tarafından önemli ölçüde değişikliğe uğratıldığı gibi, hızlı bir şehirleşme süreci içinde olan ülkemizde şehirleşmenin başlıca belirleyici unsurlarından birisinin de yurtdışındaki işçilerimiz olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerimizle ilgili olarak tesbit ettiğimiz başlıca mekânsal özellikleri ana hatları ile şu şekilde özetleyebiliriz:

1.1960'lı yılların sonlarına doğru Devletin, yurtdışına giden işçilerin bilgi, görgü, tecrübe ve tasarruflarından yararlanmak üzere kırsal kesimi kalkındırmak için başlattığı 'Köy Kalkınma Kooperatifleri' hareketi çeşitli sebeplerden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmış, bu alanda hemen hiçbir olumlu gelişme sağlanamamıştır.

2.1970'li yıllarda ise bu sefer bizzat yurtdışında çalışan işçiler tarafından 'İşçi Şirketleri' hareketi başlatılmıştır. Bu teşebbüs kısa zamanda, Türkiye'de sanayiinin geri kalmış bölgelere gitmesi ve kırsal kesimin kalkındırılması için bir umut ışığı olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim daha ilk aşamada 1000'in üzerindeki girişimden % 60'ı kalkınmada öncelikli yörelere yönelmiş, sadece % 35'i gelişmiş bölgelerde yer almıştır. Toplam girişimlerin % 40.3'ü köyleri, % 28'i kasabaları, % 26.3'ü de şehirleri kuruluş yeri olarak seçmişlerdir. Fakat, plânlama, yatırım ve işletme safhalarında karşılaşılan sorunlar, devletin yeterli destek ve ilgiyi göstermemesi, çoğunun akılcı değil hissî yatırımlar olması, coğrafi açıdan yer seçimlerinin iyi yapılamaması ve sanayiinin kuruluş şartlarına uyulmaması vb. sebeplerle sanayii faaliyetlerinin yurt çapında dağılmasında ve ülke kalkınmasında önemli bir etkiye sahip olabilecek bu önemli hareket de kısa süre içinde sonuçsuz kalmıştır. 1000'in üzerindeki bu girişimlerden özel sektöre satılarak, ya da isim ve nitelik değiştirerek ancak 223 tanesi üretim safhasına geçebilmiştir. 1980 yılı değerleriyle 31100 kişi istihdam eden bu işletmelerin sağladıkları istihdamın bölgesel dağılımı ise şu şekildedir: % 30.2 İç Anadolu B., % 25.6 Ege B., % 15.3 Marmara B., % 11.0 Karadeniz B., % 8.3 Doğu Anadolu B. ve % 4.2 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

3.Köy kalkınma kooperatifleri ve işçi şirketleri hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması, yurtdışında çalışan işçilerimizi başlıca yatırım alanı olarak gayrimenkûle yöneltmiştir. Özellikle köylerden gi-

den işçilerimiz kırsal kesime, biraz da aşırı gösteriş tutkusuyla çeşitli şekil ve biçimlerde çok katlı evler inşaa ederek halk arasında "Alamancı Köyleri" adı verilen yerleşme tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bir kısım vatandaşlarımız da yurtdışında kazandıkları paralarla en yakındaki kasaba veya ilçe merkezine ev yaparak 'kısa mesafeler içinde' yer değiştirmişlerdir. Yurtdışında çalışan işçilerin bu tür kasabalarda ev ve arsa fiyatlarının hızla artmasına sebep olmaları yanı sıra, zamanla kendi yarattıkları talebin gerisinde kalmaları sonucu bir süre sonra bu tür yerleşim merkezlerinin büyümesi durmuş, işçi tasarrufları büyük şehirlerdeki gayrimenkûllere yönelmiştir. Böylece, kırsal kesimde bina yoğunluğu fazla, fakat iç yapısında önemli bir ekonomik faaliyetin yer almadığı -yine halk arasında- "Alamancı kasabaları" adı verilen ve Türkiye yerleşme coğrafyasında daha önce bir benzeri görülmeyen yeni bir yerleşme tipi ortaya çıkmıştır. Araştırmamıza örnek olarak aldığımız Türkeli ilçesi ve çevresi bu tip yerleşmelere güzel bir örnektir.

4.Batı Avrupa ülkelerinde çalışan işçilerimizin Türkiye'deki yerleşme özellikleri ve coğrafi dağılımlarını tesbit etmek için Burdur Er Eğitim Tugayı'nda iki aylık kısa dönem askerlik hizmetlerini yapan 'ikinci kuşak' işçilerimiz üzerinde yaptığımız anketten elde ettiğimiz verilere göre;

- a.1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizin daimî ikâmetgâhlarına göre; % 41.3'ü köylerden, % 19.5'i ilçe veya kasabalardan, % 39.2'si ise il veya şehir merkezlerinden gitmişlerdir.
- b.Bunların bölgesel dağılımları ise şu şekildedir; % 27.1'i Karadeniz Bölgesinden, % 25'i İç Anadolu Bölgesinden, % 19'u Marmara Bölgesinden, % 15'i Ege Bölgesinden, % 6'sı Akdeniz Bölgesinden, % 5'i Doğu Anadolu Bölgesinden ve % 2.3'ü de Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gitmişlerdir.

c.Şehir veya il merkezlerinden gidenlerin % 33.3'ü Marmara, % 23'ü İç Anadolu, % 16.9'u Karadeniz, % 10.6'sı Ege, % 7.5'i Akdeniz, % 4.7'si Doğu Anadolu ve % 3.9'u ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gitmişlerdir.

d.İlçe merkezi veya kasabalardan gidenlerin % 30.8'i Karadeniz, % 27.5'i İç Anadolu, % 22'si Ege, % 11'i Marmara, % 6.3'ü Akdeniz, % 1.6'sı Güneydoğu Anadolu ve % 0.8'i de Doğu Anadolu Bölgemizden gitmişlerdir.

e.Köylerden gidenlerin de; % 35'i Karadeniz, % 25.7'si İç Anadolu, % 15.7'si Ege, % 10.5'i Marmara, % 7.5'i Doğu Anadolu, % 4.5'i Akdeniz ve % 1.1'i ise Güneydoğu Anadolu Bölgemizden gitmişlerdir.

5.Batı Avrupa ülkelerinde çalışan 1.kuşak işçilerimizin yurtdışına çıkmadan önce çalıştıkları iller içinde % 22 ile İstanbul başta gelmektedir. Bu ilimizi % 5-8 arasında değişen oranlarla Ankara, İzmir ve Zonguldak, % 3-4 arasında değişen oranlarla da Samsun, Trabzon ve Adana illerimiz izlemektedir. Bu sonuç bize, kırsal kesimden büyük şehirlere, oradan da yurtdışına doğru olan kademeli bir göçün meydana geldiğini göstermektedir.

6.İlk giden 1.kuşak işçilerimizden bugüne kadar kesin dönüş yapanların % 57.3'ü il merkezi veya şehirlere, % 24'ü ilçe veya kasabalara, % 18.7'si ise köylere yerleşmiştir. Bu değerlerin Madde 4/a'daki rakamlarla karşılaştırılmasından elde edilen sonuca göre, yurtdışına işgücü göçü olayı Türkiye'de kırsal kesimden şehirlere göç hareketi üzerinde % 50'ye varan oranlarda etkili olmuştur.

7.Kesin dönüş yapanların % 16'sı İstanbul'a yerleşmiştir. Bu ilimizi Ankara, İzmir, Kayseri, Samsun ve Trabzon illerimiz izlemektedir.

8.Kesin dönüş yapanların % 81.2'si çıkış yaptıkları, yani yurtdışı-

na gitmeden önce daimî olarak ikâmet etmekte oldukları illere, % 18.8-i ise başka bir ilimize yerleşmişlerdir. Buna göre;

- a.Çıkış yaptıkları illerimize dönenler içinde % 13.6 ile İstanbul başta gelmektedir. Bu ilimizi İzmir, Aydın, Konya, Kayseri, Samsun, Trabzon ve Ordu illerimiz izlemektedir. Kesin dönüşte çıkış yaptıkları illeri tercih edenlerin bölgesel dağılımları ise şu şekildedir: % 32.9 Karadeniz, % 23.1 Marmara, % 20.3 İç Anadolu, % 17.5 Ege, % 4.2 Akdeniz, % 2.4 Güneydoğu Anadolu ve % 0.0 ile Doğu Anadolu Bölgesi.
- b.Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize kesin dönüş yapanların % 52.9'u İstanbul'u tercih etmişlerdir. Bu ilimizi çok daha gerilerden İzmir, Antalya, Ankara, Bursa, Balıkesir, Kocaeli ve Samsun izlemektedir. Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönenlerin tercih ettikleri iller genel olarak Türkiye'de iç göçlerin yöneldiği illerimizdir. Tercih edilmeyen iller ise genelde geri kalmış ve hâlen en çok iç göç gönderen illerimizdir. Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönüş yapanların bölgesel dağılımları ise şu şekildedir; % 75.8 ile Marmara Bölgesi birinci, % 9.1 ile Karadeniz Bölgesi ikinci sıradadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizi tercih eden yoktur.

9.Köylerine kesin dönüş yapılan illerimiz içinde % 21.2 ile Trabzon başta gelmektedir. Bu ilimizi Samsun ve Ordu izlemektedir. Bölge olarak da Karadeniz Bölgesi ilk sıradadır.

10.Hâlen yurtdışında bulunan işçilerimizin yıllık izinlerini geçirdikleri yerler, genel olarak yurtdışına çıkmadan önce yaşadıkları yerlerle paralellik göstermektedir. İstanbul % 17.6 ile yine başta gelmektedir. Bu ilimizi % 3.5-7 arasında değişen oranlarla Ankara, İzmir, Antalya, Samsun ve Trabzon; % 2-3.5 arasında değişen oranlarla da Aydın, Bursa, Giresun, Kayseri, Konya, Ordu, Sakarya, Yozgat, Zon-

guldak ve diğer illerimiz izlemektedir. Ayrıca;

a.İşçilerimizin yıllık izinlerindeki bu dağılımı, yurtdışından beraberlerinde getirdikleri dövizleri en ucu köşelere ulaştırma-
ları ve bu tür yerlerin (Türkeli örneğinde de görüldüğü gibi) ha-
yatini sürdürmesinde son derece önemli bir rol oynadığına
hiç şüphe yoktur.

b.İşçilerimizin çıkış yaptıkları il dışında tatillerini geçirdik-
leri başlıca yerler ise; % 13.4-17.8 arasında değişen oranlarla
başta İstanbul olmak üzere İzmir, Ankara, Muğla, Samsun; ikinci
derecede ise; Aydın, Bursa, Denizli, İçel ve ilçeleridir.

11.Batı Avrupa ülkelerinde çalışan işçilerimizin başlıca yatırımla-
rı ile ilgili mekânsal tercihleri ise şu şekildedir:

a.İşçilerimizin yaptırdıkları veya satın aldıkları evlerin % 69.6-
sı şehirlerde, % 24.8'i kasabalarda, % 5.6'sı ise köylerde.

b.İşçilerimizin sahip oldukları evlerin % 41.7'si kiradadır. İstan-
bul, Ankara ve İzmir gibi en büyük 3 ilimizde sahip oldukları ev-
lerin ise % 78.5'i kiradadır. Bu sonuç bize, yurtdışında çalışan
işçilerimizin, bir yandan şehirlerdeki bina yoğunluğunun artma-
sında etkili olurken, diğer yandan da yine büyük şehirlerimizde-
ki başlıca problemlerden birisi olan konut sorununun çözümünde
de ne derece etkili olduklarını göstermektedir.

c.İşçilerimizin % 79.6'sı kesin dönüşlerinde ev yaptırdıkları yere,
% 20.4'ü ise başka bir yere yerleşmeyi düşünmektedir.

d.Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği illere ev yapanlara bak-
tığımızda İstanbul yine birinci sırada gelmektedir. İkinci sı-
rada; Ankara ve Zonguldak, üçüncü sırada da Adana, Aydın, Deniz-
li, İzmir, Kütahya, Samsun ve Trabzon illerimiz gelmektedir.

e.Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği il dışında başka bir ili-
mize ev yapanların da % 52.1'i İstanbul'u tercih etmiştir. Bu i-
limizi % 7.2-10.1 arasında değişen oranlarla İzmir, Bursa ve An-

- talya; % 1-4.3 arasında değişen oranlarla da Ankara, Adana, Balıkesir, Bolu, Denizli, Kayseri, Kocaeli ve Muğla izlemektedir.
- f.Ev yapma durumuna göre nüfus alan illerimiz; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya, Kocaeli ve İçel'dir.
- g.Yine ev yapma durumuna göre birinci derecede nüfus kaybeden illerimiz; Adıyaman, Afyon, Edirne, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, K.Maraş, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Nevşehir, Sivas, Ş.Urfa, Tunceli ve Yozgat'tır. İkinci derecede nüfus kaybeden illerimiz ise Bayburt, Burdur, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, Ordu, Rize ve Trabzon'dur.
- h.Yurtdışına gitmeden önce ikâmet ettiği illere ev yapanların oranı % 70.5, aynı bölge içinde başka bir ilimize ev yapanların oranı % 9.4, bölge dışında başka bir ile ev yapanların oranı ise % 20.1'dir. Olaya bölgesel çekim merkezlerini bulmak açısından baktığımızda ise; bölge içinde yer değiştirenlerin tercih ettikleri iller; Karadeniz Bölgesinde Samsun, İç Anadolu Bölgesinde başta Ankara olmak üzere Kayseri, Konya, Kırıkkale ve Aksaray, Marmara Bölgesinde başta İstanbul olmak üzere Bursa ve Kocaeli, Ege Bölgesinde başta İzmir olmak üzere Manisa, Akdeniz Bölgesinde de İçel'dir.

12.İşçilerimizin konuttan sonra ikinci yatırım alanı dükkân veya işyeridir. Bu alanda % 20.3'lük oranı ile İstanbul yine başta gelmektedir. İkinci sırada ise % 5-7 arasında değişen oranlarla Ankara, İzmir, Kayseri ve Samsun, üçüncü sırada ise % 2-4 arasında değişen oranlarla Adana, Antalya, Aydın, Malatya, Uşak ve Zonguldak gelmektedir.

13.Ankete katılan işçilerimizin % 25.5'inin daimî ikâmetgâhlarının olduğu yerde, ya da uzak-yakın herhangi bir il veya ilçede arsası vardır. Bu alanda da % 18.3 ile İstanbul birinci sırada gelmektedir. İkinci sırada % 10 ile İzmir, üçüncü sırada % 2.5-6.5 arasında değişen

oranlarla Ankara, Bursa, Adana, Antalya, Kocaeli, Kayseri, Samsun, Zonguldak, Kütahya, Trabzon, Bolu, Ordu, Giresun ve Aksaray illerimiz gelmektedir. Daimî ikâmetgânlarının bulunduğu il dışından (yani başka bir yerden) arsa alanların tercih ettikleri iller ise sırasıyla; % 41.6 ile İstanbul birinci, % 18 ile İzmir ikinci, % 6-10 arasında değişen oranlarla Bursa, Kocaeli ve Muğla illerimiz üçüncü sırada gelmektedir.

14.Kırsal kesimden yurtdışına giden ve daha sonra köyleriyle ilişkilerini koparmayarak yıllık izinlerini buralarda geçiren işçilerimizin sahip oldukları tarım alanlarının % 34.2'si boş, % 34.2'sinde aileden birisi ve % 13.9'unda yarıcı çalışmakta, % 17.7'sinin ise toprağı yoktur.

15.Türkiye'nin başlıca sayfiye yerleşmelerinde 'yazlık ev' satın alan işçilerimiz de vardır. Türkiye'deki genel duruma göre 'ikinci ev' olarak tanımladığımız yazlık evlere sahip olan işçilerimizin bu evlerinin % 21.5'i İstanbul ve çevresindedir. Bu ilimizi % 12.3-15.4 arasında değişen oranlarla İzmir, Muğla, Antalya ve ilçeleri izlemektedir.

16.Hâlen Batı Avrupa ülkelerinde çalışmakta olan 'ikinci kuşak' işçilerimizden ileride Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünenlerin yerleşmek istedikleri yerler ve bunların coğrafî dağılımları ise şu şekildedir:

- a.İkinci kuşak işçilerimizin % 16.7'si kesin dönüşlerinde İstanbul'a yerleşmek istemektedirler. Bu ilimizi % 10'luk bir oranla İzmir, % 4-7.5 arasında değişen oranlarla da Ankara ve Antalya izlemektedir.
- b.Genel olarak bu işçilerimizin % 68'i şehirlere, % 18.2'si kasabalara, % 13.8'i de köylere dönmeyi düşünmektedirler.
- c.Bu işçilerimizden çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönmek isteyenlerin tercih ettikleri illere baktığımızda ise % 27.3'lük bir oranla İstanbul birinci sırada gelmektedir. Bu ili-

mizi % 12.3-16.2 arasında değişen oranlarla İzmir ve Antalya, % 3.2-9.7 arasında değişen oranlarla da Ankara, Bursa, İçel, Muğla ve Samsun illerimiz takip etmektedir.

d.Çıkış yaptıkları illere dönmek isteyenlerin tercih ettikleri illere baktığımızda; % 13.2 ile İstanbul birinci, % 3.9-7.1 arasında değişen oranlarla Ankara, İzmir, Denizli, Zonguldak, Adana, Samsun ve Trabzon illerimiz ikinci ve % 2.1-3.5 arasında değişen oranlarla da Aydın, Bursa, Balıkesir, Konya, Kayseri, Sakarya, Kütahya, Gaziantep ve Giresun illerimiz de üçüncü sırada gelmektedir.

Yurtdışındaki işçilerimizin tesbit edilen bazı sosyo-ekonomik özellikleri de şunlardır:

İlk giden 1.kuşak işçilerimizle ilgili olarak;

1.Ortaokulu da temel eğitimden sayarsak, yurtdışına ilk giden 1.kuşak işçilerimizin % 90'ının eğitim seviyesi en alt düzeydedir. Bunların % 36'sının yurtdışına gitmeden önce muhtelif yerlerde çalışmış işçi, % 31'inin ise hiç bir niteliğe sahip olmayan çiftçi oldukları gözönüne alınırsa, bu işçilerimizin 20-30 yıl gibi kısa denebilecek bir sürede endüstri toplumu içinde kendilerini ispat etmeleri, Batı Avrupa'nın çalışma ve yaşam düzeyine ayak uydurmaları ve hâttâ son yıllarda bu ülkelerde önemli bir ekonomik güç haline gelmeye başlamaları, Türk insanının gerekli şartlar sağlandığında neler yapabileceğini gösteren en güzel örnekleri oluşturmaktadırlar.

2.Kesin dönüş yapmış olanların % 58'i emekli, banka faizi vb. hazır para ile geçimlerini sürdürmektedirler. Emekli olanların % 26'sının yurtdışından emekli olmuş olması önemli bir gelişmedir. Kesin dönüş yapanların % 22'si ise marjinal işler olarak tanımladığımız bakkal, kahvehane, ticarî araç vb. çalıştırmak suretiyle hayatlarını kazanmaktadırlar.

3. Kesin dönüş yapmış olanların % 52.5'i memnun, % 21'i hâlâ kararsız, % 25.5'i ise kesin dönüş yaptığına pişmandır. Yine bunlar içinde % 28.3 kadarı yurtdışı ile ilişkilerini tamamen kesmemiş olup pasaportlarını öldürmeyerek 6 ayda bir daha önce çalıştıkları ülkeye gidip gelmeye devam etmektedirler.

İkinci (ve üçüncü) kuşak işçilerimizle ilgili olarak;

1. Çocuk sayıları ve nüfus artış hızları Avrupa ülkelerine benzer bir durum arz etmektedir. Türk işçileri arasında tahmin edilen oranda yüksek doğurganlık oranlarının görülmeyiş nedenlerinin başında ev bulma (balsa bile çok çocukluların büyük eve ihtiyacı olacağı, bu tür evlerin de kiralarının yüksek olması) güçlüğü gelmektedir.

2. İkinci ve üçüncü kuşak işçilerimiz evlendikçe veya evlenenlerin önemli bir kısmının eşlerini Türkiye'den getirmelerine bağlı olarak Avrupa'daki Türk nüfus giderek artmaktadır.

3. Yurtdışındaki Türk ailelerinin % 60.5'i 'çekirdek aile tipi' içinde yer almaktadır. Birinci kuşağın Türkiye'ye dönüşleri oranında bu oran da yükselecektir.

4. Her ailede birden fazla kişi çalışmakta veya birden fazla iş yapılmaktadır. Her ailenin aylık ortalama geliri 5000-10000 DM arasındadır.

5. İkinci kuşak işçilerimizin % 75'i oturduğu evden, % 80'i de çalıştığı işten memnundur.

6. Yaşama ve çalışma şartları açısından ikinci kuşak işçilerimizin % 87'si bulundukları ülkelerden memnundurlar. Buna bağlı olarak da gençlerimizin % 55'i (eş ve çocukları ile yurtdışındaki yaklaşık 1.5 milyon vatandaşımız) Avrupa'da kalmak ve yerleşmek istemektedirler. Bu kişiler ileride Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı hiç bir surette düşünmemektedirler. Bu kararlarında etkili olan diğer faktörler ise; Bulundukları ülkelerde hısım ve akrabaları ile yaygın bir örüntü mey-

dana getirmiş olmaları ve büyük kısmının okula giden çocuklarının ol-
masıdır.

7.İkinci kuşak işçilerimizin tasarruf oranları 1.kuşak işçilerimi-
ze nazaran oldukça düşüktür. Fakat isterlerse % 40'ı tasarruf edebil-
diğini belirtirken, çok önemli bir kısmı da tamamiyle kredili yaşamın
içinde yer almaktadır.

8.Türkiye'ye her tatile gelişlerinde (yaklaşık % 50'si) 5000-10000
DM arasında para harcamaktadır. Lügün-dernek gibi faaliyetlerin yanı-
sıra Türkiye'de herhangi bir yatırım yaptıklarında bu paranın kat kat
fazlasının Türkiye'ye bırakıldığı ve üstelik yine bu paranın Türkiye-
nin en ücra köşelerine kadar nüfuz ettiği düşünülürse bu son derece
önemli bir rakamdır.

9.İkinci kuşak işçilerimizin çevrelerine uyum sağlamaları, dil ve
usül bilmeleri, Avrupa eğitim sisteminden geçmiş olmaları vb. etkenler
sonucu çevrelerini algılamaları 1.kuşaktan oldukça farklıdır. 1.Kuşak
yatırımlarında ilk tercih olarak Türkiye'yi düşünürken ikinci kuşak
Avrupa'yı düşünmektedir. Nitekim bunun sonucunda özellikle Almanya'da
işçilerimize ait şimdiden 30 000 işyeri olup, bunlar 55 değişik dalda
faaliyet göstererek 105 000 işçi istindam etmektedirler. Yatırım tutar-
ları ise 5.1 milyar DM. olup yıllık ciroları 23.4 milyar DM kadardır.

10.Bu gelişmelere bağlı olarak özellikle ikinci kuşak işçilerin
konutla ilgili yatırımları (1.kuşağın aksine) yurtdışında bulundukla-
rı ülkelerde olmaktadır. Hâlen yurtdışındaki her 13 Türkten birinin
bu ülkelerde kendi evi vardır. Özellikle Almanya'da konut kredisi ile
ilgili olarak 130 000 Türkün yapı tasarruf kredisi anlaşması vardır.

11.Bundan sonra bu konu ile ilgili olarak yapılacak bir çalışmada
işçilerimizin yurtdışında bulundukları ülkelerdeki mekânsal özellikle-
rinin üzerinde durulması oldukça yararlı olacaktır.

...V E Ö N E R İ L E R

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı Avrupa ülkelerinde bulunan vatandaşlarından azamî ölçülerde faydalanabilmesi için bazı tedbirler alması ve bu tedbirleri -hangi hükümet işbaşında olursa olsun- millî politikalar haline getirerek titizlikle uygulaması zorunludur. Bunlar iki grupta ele alınabilir: 1.Ülkelerarası ilişkiler düzeyinde politikalarımız ne olmalı? 2.Avrupa'da bulunan işçilerimize yönelik davranış ve politikalarımız neler olmalıdır?

-Batı Avrupa Ülkeleri ile ilişkilerimizde takip edilmesi gerekli politikalarımız neler olmalıdır?

Bu araştırmanın 1.bölümünde de üzerinde ağırlıkla durulduğu gibi Türkiye'den Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine doğru olan işgücü göçünden Türkiye'den ziyade alıcı ülkeler büyük çapta istifade etmişlerdir. Elde ettikleri faydaların devamını sağlamak için de işlerine geleni asimilasyon, işlerine gelmeyenleri geri gönderme vb.gibi bazan insan haklarını bile niçe sayan kanunlar çıkartarak uygulamaya koymuşlar ve hâlen de bu tür girişimler peşindedirler. O halde;

1.İşgücü alıcısı Batı Avrupa ülkeleri artık -arzu etmeseler de- yabancı işçilerin bu ülkelerde kalıcı olduklarını kabul etmeye başlamışlardır. Türk işçilerinin deyimiyile "30 yıllık misafirlik zaten olmazdı". O halde biz de sürekli olarak her an bu işçilerimiz döneceklermiş gibi re-entegrasyon vb. sorunları tartışmak yerine göçün kalıcı bir niteliğe büründüğünü kabul edelim ve bundan sonraki çalışmalarımızı işçilerimizi bulundukları ülkelerde her türlü hakka sahip olarak yaşamaları yönünde ne yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaştıralım, bu konuda politikalar üreterek bunları müzakere edelim.

2.İşçilerimiz ve ailelerinin haklarını tek tek devletler düzeyinde aramaktan ziyade konuyu AT bünyesinde ele alarak AGİK süreci ve Paris Şartı'na uygun olarak gündeme getirelim. Bu ülkelerin işçilerine karşı izledikleri politikaları yukarıda adı geçen zeminlerde takip edelim. Bugün, egemen teknolojisi ve kültürü ile tüm dünya kültürlerini tehdit eden Batı kültür Emperyalizminin kendi sınırları içinde yaşayan -Türk Kültürü gibi- diğer kültürlerle hoşgörü ile bakması, özellikle şu sıralarda çok sözü edilen "Çok kültürlü Avrupa" kavramına rağmen halâ imkânsız gibi görünmektedir. Haklarında her türlü kararların alındığı işçilerimizin bu kararları alan siyasî mekânizmalarda hiç bir söz haklarının olmayışı, bugün gelindiği iddia edilen evrensel demokrasi ortamında kabul edilebilir bir durum olmadığı bu ülkeler nezdinde ısrarla vurgulanmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için de işçilerimizin bu ülkelerde oy kullanmalarının ve siyasal katılımlarının sağlanması için ne gerekiyorsa yapılmalıdır.

3.AT içinde işçilerimizin serbest dolaşım hakları mutlaka sağlanmalıdır. Bunun yanında iş bulma imkânları geliştirilmeli, meslekî ve yüksek eğitim imkânlarından ve fırsatlarından azamî ölçüde yararlanırlararak yatay ve dikey yöndeki hareketliliklerinin önünü kapatan engeller kaldırılmalıdır.

4.Ülkelerarası gelişmişlik farkı sürdüğü müddetçe Türkiye gibi ülkelerden Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine doğru göç devam edecektir. Eğer bu ülkeler kendilerine yönelen bu göçten rahatsızlık duyuyorlarsa göç gönderen Türkiye gibi ülkelere yatırım yapmaları gerektiği, bu ülkelerin de kalkınmasının zorunlu olduğu gerçeği her fırsatta bu ülkelere hatırlatılmalıdır.

5.Göç alan Batı Avrupa ülkelerinin hemen hepsinin göç işlerinden sorumlu bakanları olup bunlar -Maastricht'te olduğu gibi- zaman zaman bir araya gelerek kendi lehlerine çeşitli kararlar almaktadırlar. Bu

durumda Türkiye de göç gönderen ülkelerle bir araya gelerek Avrupa ülkelerinin aldıkları kararlara alternatif politikalar üretmeli ve uygulamaya koymalıdır. Kısaca göç gönderen ülkelerin sorumlu bakanları da sık sık bir araya gelerek durum değerlendirmeleri yapmalıdırlar.

6.Araştırmamızın 1.bölümünde de önemle üzerinde durulduğu gibi Türkiye'nin yurtdışına işçi gönderme olayından bugüne kadar elde ettiği gelir yaklaşık 50 milyar dolar iken, Batı Avrupa ülkelerinin elde ettiği gelir ise yaklaşık 700 milyar dolardan fazladır. Bugün özellikle işçilerimizin yoğun olarak yaşadıkları Almanya'ya bir göz attığımızda burada çalışan işçilerimizin bu ülkede ödedikleri yıllık vergi toplamının 80 milyar DM, her yıl sigorta fonuna aktardıkları paranın 7 milyar DM, bankalarda tuttıkları paranın 30 milyar DM civarında olduğu göz önüne alınırsa bu ülkelerin bize tam olarak sırtlarını dönmeleri zaten imkânsızdır. O halde bütün bu unsurlar ikili görüşmelerde koz olarak kullanılmalıdır. Her türlü oldu-bittiği kabul etmiyeceğimizi açıkça beyan ederek, bu ülkelerin işlerine gelen vatandaşlarımıza çeşitli imkânlar tanıyarak Avrupa'da kalmalarını istemeleri, işlerine gelmeyen (ihtiyar, sakat, işsiz vb. durumda olan) vatandaşlarımızı geri dönüşe zorlamalarına kesinlikle seyirci kalınmamalıdır.

7.İşgücü göçünün başlangıcından bu yana 30 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen ülkelerarası ikili işgücü anlaşmalarında halâ bizim aleyhimize olan durumlar tam olarak giderilebilmiş değildir. Ör. Almanya'daki işçilerimiz şu anda yılda 1 milyar DM.ye yakın fazladan haksız yere vergi vermeye devam etmektedirler. Bunun sebebi ise evli ve 3-4 çocuğu olan fakat eş ve çocukları Türkiye'de bulunan işçilerimiz adeta bekâr kabul edilerek Almanya'dakilere benzer vergi indirimlerinden yararlanamamalarıdır. Bu şekilde kişi başına yılda 8-9000 DM fazladan vergi veren 130 000 civarında işçimiz vardır. Yine işçilerimizden her türlü vergi kesildiği halde işçi çocuklarının yüksek

öğrenim imkânı gibi haklardan Avrupalı çocukların yararlandığı kadar faydalanatıldıklarını söylemek de güçtür.

8.Özellikle Almanya'da geri zekâlılar okullarında bulunan 23 000 normal zekâlı Türk çocuğundan söz edilmektedir. Yine Alman hapishanelerinde de yaklaşık 8000 Türk gencinin bulunduğu ileri sürülmektedir. Bunların hangi şartlarda yaşadıkları, yeterli eğitimi alıp almadıkları, islâh edilip edilmedikleri, ediliyorsa hangi yöntemlerin kullanıldığı meçhuldür. Ör.Hapishanelerdeki gençlerimizi Almanların günlük 10 DM yevmiye ile ağır işlerde çalıştırdıkları bildirilmektedir. Tüm bu ve benzeri hususlar bu ülkeler nezdinde dikkatle takip edilmelidir. Hatta ülkelerarası mütekabiliyet esaslarına göre gerekirse -onların ülkemizde yaptıkları gibi- biz de bu tür yerleri teftiş etmek için bilirkişiler göndermeliyiz.

9.Yurtdışındaki Türklere din eğitimi verilmesi bugün hâlâ büyük bir problem olmaya devam etmektedir. Avrupadaki genç Türk nüfusunu asimilâsyondan koruyacak şimdilik yegane unsur dindir. Punu bilen Avrupalılar kendi çocuklarına bu eğitimi en iyi şekilde verirken bizim çocuklarımız maalesef kendi dinlerini yeterince öğrenememektedirler. Bu konuda işçilerimiz arasında da bir görüş birliği olmaması, devletimizin de konuyu ciddiyetle takip edememesi ileride ciddi sorunlar yaratacaktır. Devletin dolduramadığı boşluğu bazı yasadışı kurum ve kuruluşların doldurduğu bugün artık bilinen bir gerçektir. Devlet bu konuda her türlü tedbiri alarak yurtdışındaki okullarda eğitim gören Türk çocuklarına Türk dilini, kültürünü , dinini en iyi şekilde öğretmelidir. Aksi takdirde bu gençlerin asimile olmaları kaçınılmaz bir sondur ve bu son Avrupa içinde ileride oluşması beklenen "Türk Lobisi" fikrinin de sonu demektir.

10.Devletimiz yurtdışında çalışan işçilerimize daima bir döviz makinası gözü ile bakmıştır. Halbuki yakından bakıldığında bu işçileri-

mizin de önemli problemleri vardır. Aşırı çalışma, ailede çocuklara yeterince zaman ayıramama, ayırsa bile bilgi ve görgü seviyelerinin çocuklarının gerisinde kalması, yabancılık duygusu, yalnızlık duygusu, özlem duygusu, kişilik sorunları, köksüzlük, anavatanda edindiği değer yargılarının içinde bulunduğu toplum tarafından aşağılanması, kendisinin aşağılanması, konuştuğu dilin aşağılanması, kuşkuculuk, suçluluk, kırgınlık, önyargı, özgeçmişi, içinde bulunduğu topluma uyumsuzluk vb. gibi çok sayıda faktör dıştan bakıldığında sağlam görünen işçilerimizi içten içe rahatsız ederek önemli psikolojik rahatsızlıklara neden olmaktadır. Türkiye bu işçilerin çalıştıkları ülkelerle yapacağı görüşmelerde işçilerimizin ruh sağlıklarını tehdit eden olumsuz faktörlerin giderilmesi için elinden geleni yapmalıdır.

11.Batı Avrupa ülkeleri Türk işçilerinin Avrupa toplumu ile içli-dışlı olamamasından hep şikâyet etmektedir. Halbuki Türklere ev vermeyenler onlar, ikinci, hatta üçüncü sınıf insan muamelesi yapanlar onlar, işçilerimize yönelik her türlü ırkçı saldırılara göz yumanlar onlar.. Bütün bunların sonucunda işçilerimizin bir araya gelerek kenetlenmeleri, belirli alanlarda yoğunlaşmaları, Avrupa toplumu ile ilişkiye girmekten çekinmeleri son derece normaldir ve bu durum Avrupalıların kendilerine karşı olan hareketlerine bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. O halde ikili müzakerelerde bu hususlar Türkiye tarafından mutlaka gündeme getirilmeli, suçun işçilerimizden ziyade bu ülkelerin kamuoyu ve basın-yayın kurumlarında olduğu ısrarla vurgulanmalıdır.

12.Bugüne kadar yayınlanan kalkınma plânlarının tümünde olduğu gibi 6.BYKP'nda da yurtdışındaki işçilerimizle ilgili olarak;

a.Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın Türkiye ile bağlarının devam ettirilmesi ve millî benliklerini korumalarına yönelik hizmetlerin götürülmesine ve bilgilendirilmelerine devam edilecek.

b.Hak ve menfaatleri korunarak istihdam şartları iyileştirilecek

ve sorunları çözüme kavuşturulacak.

c.Bulundukları topluma uyum sağlamalarına ve özellikle gençlerin eğitim ve çalışma hayatı ile ilgili sorunlarının çözümlenmesine bu ülkelerle işbirliği yapılarak yardımcı olunacak (DPT,1989:306)

gibi hedefler öngörülmesine rağmen bunların tam olarak gerçekleştirildiğini veya bu alanda önemli adımlar atıldığını söylemek güçtür. Nitekim bundan 10 yıl kadar önce de Çalışma Bakanlığı "Yurtdışındaki Türk Varlığını Koruma Projesi" adı altında 6 sayfalık bir rapor hazırlamış ve bu raporda; özellikle 2. ve 3. kuşak Türklerin zamanla bulundukları ülkelere entegre olacakları veya asimile edilecekleri belirtilerek, bunların sayılarının zaman içinde giderek artarak ileride Avrupa içinde bir azınlık toplumu oluşturacakları vurgulanmıştır. Yine aynı raporda yurtdışındaki vatandaşlarımızın büyük bir ekonomik ve siyasi güç meydana getirmekte oldukları, bunların etkili bir biçimde yönlendirilmeleri halinde ileride Türkiye için önemli bir güç olabilecekleri belirtilmiştir. Yine aynı raporda bu önemli gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin millî politikalar hazırlaması gerektiği, bu millî politikaların dayanması gereken hususların ise;

a.Bu ülkelerdeki Türk varlığını muhafaza etmek, bu varlığa sahip çıkarak eritilmesini (asimilasyonunu) imkânsız kılmak.

b.Türk dilini ve kültürünü koruyarak birlik ve beraberlik içinde kendi kendilerine yeter hale getirmek.

c.Avrupa'da güçlü bir lobi oluşturacak örgütlenmeler gerçekleştirilmelidir. Bütün bunların yapılabilmesi için de devletin kontrolü altında yeterli ve düzenli parasal kaynaklara sahip vakıflar kurulmalı ve desteklenmelidir (Çalışma Bakanlığı,1982).

10 yıl önce yayınlanan bu raporun ardından 1983-84 yıllarında Batı Avrupa ülkelerindeki yüzbinlerce işçimizin bulundukları ülkelerdeki bütün haklarını öldürerek Türkiye'ye geri dönmüş olmaları gözönüne alınırsa verilen raporlara ve plânlarda belirtilen hedeflere uyulmadığı, ya da en azından bu konuda önemli bir gayret sarfedilmediği hemen dikkati çekmektedir.

-Yurtdışında bulunan işçilerimize yönelik politikalarımız neler olmalıdır?

1.Devletimiz herşeyden önce -bu araştırmanın ekler kısmında da önem sırasına göre belirtilen- yurtdışındaki işçilerimizin sorunlarını yakından takip etmeli, onların devletimizden beklentilerine cevap vermelidir. Bunun için "Dış Türkler Bakanlığı" mutlaka kurulmalı ve bu bakanlık bünyesinde Avrupa'daki Türk işçilerinin durumu yeniden ele alınmalıdır. 'Veren el alan elden üstündür' atasözümüz gereği yeni bir yaklaşım ortaya konulmalıdır. Çünkü bugüne kadar yurtdışındaki işçilerimizin dövizine muntaç olan ve bu dövizini yurda çekmek için türlü yollar icat eden, bu nedenle de yurtdışındaki işçimizin gözünde gittikçe küçülen devletimiz, onların isteklerine cevap verdiği, sorunlarını takip ettiği ve çözüme kavuşturduğu oranda işçilerimizin gözünde tekrar büyüyecek ve T.C. vatandaşı olmaktan gurur duyacaklardır. Bu gurur onların Türkiye ile ilişkilerinin devamını sağlayan en önemli unsurlardan birisi olacaktır.

2.Yeni kurulacak bakanlık bugünkü Dışişleri Bakanlığı'ndan mutlaka farklı yapıda olmalıdır. Bugüne kadar hep şikâyet edile geldiği gibi Dışişleri Bakanlığı yurtdışındaki işçilerimize yönelik bir teşkilâtlanma içine hiçbir zaman girmemiştir. Gönderdiği diplomatlar bile çoğu zaman o ülkenin dilini bilmeyen kişiler olmaktadır. Nitekim 8.11.1991 tarihli Milliyet Gazetesinde eski bir diplomatımız (Ercan Vuralhan) bu konuda aynen şunları söylemektedir: "Almanya ile bu kadar girift ilişkilerimize rağmen Dışişleri Bakanlığı bir türlü Almanca bilen meslek ve idarî memur edinme politikası geliştiremediği için oradaki işçilerimizin sorunlarına soğuk bakan, sırf günün görevlerini yapıp evlerine kapanan ve kendi hayatlarını ve keyiflerini süren bir memur topluluğu oluşmuştur". İşte bu durum derhal değiştirilmelidir.

3.Çifte vatandaşlık hakkı işçilerimize derhal verilmelidir. Avrupa

içinde neredeyse sınırlar kalkmış durumdadır. Yakın bir gelecekte de resmen kalkacaktır. Öyle olduğu halde vize engeli işçilerimizin elini kolunu bağlayarak bir ülkeden diğerine gitmede büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. AT'da başı çeken Almanya özellikle bu ülkede 10 yıl çalışmış olan işçilerimize -kendi ülkelerinin vatandaşlığından çıkmak şartıyla- vatandaşlık hakkı vermektedir. Bu durumda Türkiye'deki haklarından vazgeçmek istemeyen işçilerimiz tereddüt etmektedir. Devlet gerekli yasal düzenlemeleri yaparak işçilerimizin bu tereddütünü gidermelidir. AT ülkelerinin vatandaşlığına geçen Türkler sayısız avantajlar elde edebilecekleri gibi Türkiye'deki bir kısım yakınlarını da daha rahat yanlarına alarak Avrupa'daki Türk nüfusun daha da artmasını sağlayacaklardır. Ayrıca oy kullanma hakkına da sahip olacaklarından bu işçilerimizin oylarını isteyecek olan politikacılar da hem Türkiye ile iyi geçinmek zorunda olacaklar hem de olumlu yönde Türkiye'nin reklamını yapacaklardır.

4. Bütün bunların yanında Türkiye özellikle 1.kuşak işçilerimizle ilgili olarak şu politikaları takip etmelidir:

- a. Kesin dönüş yapacak olanların tüm sosyal güvenlik haklarını garanti altına alacak anlaşmaları yapmalı, en azından bu kişilere emekli olarak kesin dönüş yapmaları tavsiye edilmelidir. Böylece Türkiye'ye geldiklerinde istihdam alanında yerli işsizlere rakip olmayacakları gibi sağlık vb. alanlarda Sosyal Sigortalar Kurumu'na da yük olmayacaklardır. Bütün bunlara karşılık Türkiye bu işçiler vasıtası ile her ay belli miktarlarda döviz işçilerin emekli oldukları ülkelere transfer edecektir.
- b. Yurtdışında emekli olmuş veya orada iş kurarak belirli bir gelir düzeyine sahip olmuş vatandaşlarımızın da boş zamanlarını veya emekliliklerini Türkiye'de geçirmeleri (bu yolla ülkemize döviz girdisi sağlanması açısından) teşvik edilmelidir.
- c. Yaşlılık, hastalık vb. sebeplerle Avrupa ülkelerinin 1.kuşak işçilerimizi Türkiye'ye geri göndermek gibi politikalarına karşı hazırlıklı olunmalı ve bu tür durumlara göz yumulmamalıdır.

5.İkinci ve üçüncü kuşak işçilerimizle ilgili olarak ise;

- a.Özellikle 2. ve 3. kuşak işçilerimizin Türkiye'den evlenmeleri teşvik edilmelidir. Bu yolla onların asimile olmaları engelleneceği gibi hem anavatanla bağları kuvvetlendirilmiş olacak, hem de AT içindeki Türk nüfus daha fazla artacaktır.
- b.Genç işçilerimiz arasında nüfus artış hızı teşvik edilmelidir. Mademki o ülkelerde kalma eğilimindedirler, o halde AT içinde 2.5-3 milyonluk Türk nüfus yerine 5-10 milyonluk Türk nüfusu olması Türkiye'nin başlıca arzusu olmalıdır.
- c.Yeni yetişen Türk çocuklarının millî benliklerini koruyacak şekilde yetişmeleri için devlet elinden geleni yapmalıdır. Eğer bu konuda yurtdışındaki hizmetler yetersiz kalırsa bu çocukların yaz tatillerinde Türkiye'deki Millî Eğitim Bakanlığı kamplarında aynı zamanda tatil yaparak eğitilmeleri sağlanmalıdır.

6.İşçilerimizin tatillerini mutlaka Türkiye'de geçirmeleri sağlanmalıdır. Azamî tasarruf eden özellikle birinci kuşak işçilerimiz birikimlerini doğrudan veya dolaylı yollarla Türkiye'ye getirerek buradaki yatırımlarını finanse ediyordu. 2. ve 3. kuşak işçilerimizde ise hem tasarruf eğilimi giderek düşmekte, hem de kazandıkları paranın çok önemli bir kısmı tüketim yoluyla Avrupa içinde kalmaktadır. Eğer yurtdışındaki gençlerimiz tatillerde Türkiye'ye çekilebilirse bu yolla Türkiye önemli miktarlarda döviz girdisi sağlayabilecektir. Zaten önemli bir kısmı her yıl gelerek beraberlerinde getirdikleri paraları Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar taşımaktadırlar. Yurtdışındaki bu gençlerimize TKT-INT yayınları ile Türkiye en iyi şekilde tanıtılmalı, yabancı arkadaşları ile birlikte her yıl Türkiye'ye gelmeleri sağlanmalıdır. Böylece Türk turizmi -çeşitli dalgalanmalardan etkilenmeyen- belirli bir turist grubunu her yıl ağırlayabilecektir.

7.İşçilerimizin çok önemli bir kısmı kredi çekerek tatile gelmekte ve yine büyük bir kısmı tüketici kredisi kullanmaktadır. Türk bankacılık sektörü bu potansiyeli değerlendirerek Türkiye'ye önemli miktarlarda döviz girdisi sağlayabilir.

8.Türkiye, Avrupa Topluluğu ülkeleri ile yapacağı ithâlat-ihracat işlerinde bu ülkelerdeki girişimci vatandaşlarımızı 'köprübaşı' olarak kullanmalı ve desteklemelidir. Nitekim daha şimdiden Almanya'ya olan gıda ihracatımızın % 30'unu bu ülkedeki vatandaşlarımız gerçekleştirmektedir. Ayrıca Avrupa özel sektöründe başarılı olmuş kişilere Türkiye'deki iş ve ticaret hayatı hakkında bilgi verilerek onların Türkiye'de de yatırım yapmaları teşvik edilmelidir. Bu konuda Türk bankaları kredileri ile bu kişileri desteklemelidirler. Vatandaşlarımızın AT içinde iktisaden güçlü, kültürel bakımdan bilgili bireyler olmaları bu ülkeler ile Türkiye arasındaki bağları güçlendireceği gibi AT içinde önemli bir Türk Tobisi'nin oluşmasına da yardımcı olacaktır.

9.Her ne surette olursa olsun yurtdışındaki vatandaşlarımızın Türkiye ile ilişkilerinin koparılmasına göz yumulmamalı, devletimiz ayırım yapmaksızın hepsini kucaklamalıdır. Nitekim bugün AT içinde işçi olabilmek için bu ülkelere iltica eden binlerce vatandaşımız vardır. Bunlar şu durumda arada kalmış vaziyettedirler. Türkiye gerek bu kişilere,gerekse yasadışı yollardan giden diğer vatandaşlarımıza sahip çıkmalıdır. Bu yolla en azından bu tür kişilerin bulundukları ülkelerde Türkiye aleyhine faaliyet göstermeleri engellenmiş olacaktır.

10.TRT-INT yayınlarının başlıca amacı yurtdışındaki işçilerimize millî kimlik vermek olmalıdır. TRT'nin bugün bu görevini lâıyıkı ile yerine getirdiğini söylemek güçtür. İşçilerimizin TRT'den ne tür programlar bekledikleri Ek'te verilmiştir. Görüldüğü gibi yabancı film ve dizilere olan talep en alt seviyelerdedir.

11.Yurtdışındaki işçilerimizin 1-2 nesil sonra bütünüyle asimile olmalarını engellemek için gönüllü vakıflar kurulmalı, mevcut vakıflar ise devlet tarafından desteklenmelidir. Hatta elçilik ve konsolosluklarımızda "Türk Kültür Merkezleri" açılarak hem kendi gençlerimize hem de Türk Kültürüne ilgi duyan yabancılara yardımcı olunmalıdır.

12.AT içinde belirli bir seviyeye gelmiş, önemli görevlerde bulunmuş kişiler vatandaşlarımıza önderlik edebilecek şekilde organize edilmeli ve desteklenmelidir. Hatta bu ülkelerde çeşitli derneklerin başlarında bulunan kişiler arasında diyalog kurularak bunların örgütlenmelerine devlet yardımcı olmalıdır.

13.Türkiye'nin AT ülkeleri ile olan ilişkilerinde ve bu ülkelerde görevlendirmek üzere Türkçesi ve yabancı dili iyi olan, Üniversite eğitiminden geçmiş kişilere intiyacı vardır. İşte bu tür kişiler Üniversitelerimizin eğitim fakültelerine bağlı Almanca ve Fransızca bölümlerinde bol miktarda vardır. Bu gençlerin çoğu liseyi yurtdışında bitirmiş olup hem iki dili en iyi şekilde bilmekte, hem de çoğunun yurtdışı ile ilişkisi devam etmektedir. Üniversite yılları boyunca Türkiye'yi de çok yakından tanıyan bu gençler ör. iki yıllık eğitim yüksek okullarından geçirilerek yurtdışında Türk çocuklarına öğretmen olabilecekleri gibi, diplomasi eğitiminden geçirilerek de Dışişleri Bakanlığımızda rahatlıkla görev yapabilirler.

— o o o —

Yurtdışındaki işçilerimizin başlıca problemleri:

- Yabancı düşmanlığı (137)
- Ev sorunu, kiralık ev bulamama (96)
- İş bulmakta güçlük çekme (41)
- Yeni 'yabancılar yasası' nın getirdiği endişe ve korku (15)
- Konsolosluk hizmetlerinin pahalı ve yetersiz oluşu (13)
- Çocuklarının Türklüklerini unutarak Türklükten çıkma korkusu (12)
- Türkiye özlemi (11)
- Yabancı okullarda çocuklara Türk kültürün verilmeyişi (10)
- Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarına sahip çıkamaması (10)
- Yurtdışında Türk kültürü ve İslâmi inançların korunamayışı (9)
- Yabancı dil problemi (8)
- Yabancı TV programlarının Türkleri aşağılaması (8)
- Yurtdışına uyum sağlayamama (8)
- Çocukların yeterli Türkçe dilbilgisinden mahrum oluşları (7)
- Askerlik hizmetinin pahalı oluşu (7)
- Sosyal haklardan yararlanamama (6)
- Geçim sıkıntısı içinde olmaları (5)
- Evlenme güçlüğü (3)
- Kredi borcundan kurtulamayış (3)
- Vize güçlüğü (3)
- Dönüş kararsızlığı (3)
- Türkiye'den kaçanların kendilerine musallat olması (2)
- Oturma müsadesi alamama (2)
- Türk işçilerinin pasif olması, aktif olup birlik kuramamaları (2)
- Siyasal haklarının olmayışı (1)
- Meslekte ilerleme imkânlarının olmayışı (1)

Not:Sıralamada her işçimizin ilk sırada belirttiği şikâyeti dikkate alınmış olup, ankete 423 kişi katılmıştır.

Yurtdışındaki işçilerimizin T.C.Devleti'nden başlıca beklentileri:

- Yurtdışındaki işçilerin sorunları ile ilgilenilsin (77)
- Yurtdışındaki işçilerin hakları aransın, korunsun (65)
- Türkiye her bakımdan süper bir ülke olsun, dış ülkelere el açmasın bu konuda biz de elimizden geleni yapalım (33)
- Devletimiz ve milletimiz (Türkiye'dekiler) bize 'Alamancı' gözüyle değil, Türk gözü ile baksınlar (31)
- Konsolosluklara yeterli ve bilgili eleman gönderilsin; muntazam, dürüst ve düzgün çalışsınlar (13)
- Yurtdışındakilere manevî destek verilsin, yalnız bırakılmayalım, devlet bize sahip çıksın (16)
- Dönerlere sosyal güvence verilsin (13)
- Türkiye'deki resmi dairelerde bizlere iyi niyet, güleryüz gösterilsin, adam kayırılmasın, rüşvet alınmasın (10)
- Devlet daireleri, hastahaneler ve çevre daha temiz olsun (15)
- Türkiye'deki enflasyon durdurulsun (9)
- TRT aracılığı ile yurtdışındaki Türk çocuklarına Türk adet ve gelenekleri öğretilerek millî şuur kazandırılsın (8)
- Kesin dönüş yapanlara iş verilsin (8)
- İki aylık askerlik kaldırılsın (8)
- Devlet kurumlarında İslâmiyet tam ve dürüst olarak yaşansın (8)
- Düşünce ve söyleme özgürlüğü olsun (8)
- Yollar asfalt, trafik düzgün olsun (8)
- Yurtdışında yeni yetişen gençlere devlet sahip çıksın (6)
- Vizenin kaldırılması için çalışılsın (6)
- Türkiye'ye gidince esnaf bizi kazıklamasın (6)
- Türkiye'deki seçimlerde oy hakkı verilsin (6)
- Türkiye Dünyaya tanıtılsın (5)
- Türkiye'ye daha çok fabrika açılsın (5)
- Yurtdışındakilere devlet samimi ve dürüst yaklaşsın, çıkarıcı değil(4)
- Gümrüklerde daha fazla kolaylık sağlansın (4)

- Avrupa Topluluğu'na girilsin (4)
 - Türk ekonomisi düzelsin (4)
 - Türkiye'deki hayat şartları düzelsin (4)
 - İnsan haklarına saygı gösterilsin (3)
 - Kanun ve cezalar günün şartlarına uysun (2)
 - TKT aracılığı ile yurtdışındaki Türk anneler eğitilsin (1)
 - Yurtdışındaki okul ve camilere şuurlu, bilgili, yabancı dil bilen imam ve öğretmenler gönderilsin (1)
 - Yurtdışındakilerin sorunları ile ilgilenecek ayrı bir bakanlık kurulsun (1)
 - Türkiye'deki olaylardan haberdar edilelim (1)
 - Gümrüksüz araç geçirebilelim (1)
 - Postadaki aksamalar giderilsin (1)
 - Almanya'daki gibi bir siyasi düzen gelsin (1)
 - İyi bir başbakan gelsin (1)
 - Sular her gün aksın (1)
-

Not: Sıralamada ilk tercihler dikkate alınmış olup, ankete 398 kişi katılmıştır

Yurtdışındaki vatandaşlarımızın TRT'den istedikleri programlar:

- Spor programları (84)
- Müzik-eğlence (79)
- Haberler (61)
- Genel kültür programları (60)
- Yerli dizi ve yerli sinema filmleri (58)
- Türkiye'yi tanıtıcı filmler (51)
- Dinî programlar (29)
- Belgeseller (28)
- Sinema filmleri (genel) (25)
- Türk tarihi konulu filmler (24)
- Çocuklara yönelik programlar (21)
- Eğitici-öğretici programlar (20)
- Her çeşit program (19)
- Aktüalite (16)
- Türkçe dilbilgisi programları (11)
- Yarışma programları (8)
- Yabancı dizi filmler (7)
- Türkiye'nin sorunları ile ilgili açık oturumlar (6)
- İş ve işçi problemleri (4)
- Gençlik konuları (4)
- Politika (3)

Not: Sıralamada ilk tercihler dikkate alınmış olup, ankete 620 kişi katılmıştır.

(İlk tercihlerin spor ve müzik-eğlenceye ayrılmış olmasının ankete katılanların asker olması ile ilişkili olabileceği dikkate alınmalıdır).

(ANKET ÖRNEĞİ)

KONU: "BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN TÜRK İŞÇİLERİNİN TÜRKİYE'DE KIRSAL KESİM
(DOKTORA TEZİ)
VE GEHİRLEŞME ÜZERİNE ETKİLERİ"

1.BÖLÜM: BABANIZ (YOKSA ANNENİZ) YURTDIŞINDA İŞÇİ OLARAK BULUNMUŞ İSE;

- 1.Kaç yaşında?....2.Yurtdışına gidiş tarihi?.... 3.Eğitim durumu? (☐Okur-yazar,
(☐İlkokul, (☐Ortaokul, (☐Lise, (☐Meslek lisesi, (☐Üniversite/yüksekokul
- 4.Yurtdışına gitmeden önce ne iş yapıyordu (geçimini ne ile sağlıyordu)?.....
- 5.Yurtdışına gitmeden önce nerelerde (hangi şehirlerde) çalıştı?.....
- 6.Yurtdışına gitmeden önce ailece nerede ikamet ediyordu (nerede yaşıyordu)?
İl:..... İlçe:..... Köy:(☐).....
- 7.Çalışmak için ilk gittiği yabancı ülke hangisi?.....
- 8.Hâlen (vaya dönünceye kadar) çalıştığı yabancı ülke hangisi?.....
- 9.Yurtdışına gidiş şekli? (☐İş ve İşçi Bulma Kurumu, (☐İstek kağıdı, (☐Turist,
(☐Köy Kalkınma Kooperatifleri yolu ile, (☐Bunların dışında başka bir yolla
- 10.Anneniz yurtdışında ise, çalışıyor mu? (☐Evet, (☐Hayır, (☐Daha önce çalışıyordu
- 11.Siz, anne-babanız, kardeşleriniz, eşleriniz ve çocuklarınız (Türkiye'de varsa on-
larla birlikte) ailenizin toplam nüfusu kaç kişi?.... Kaç tanesi Türkiye'de?.....
- 12.Şu anda kaç tanesi yurtdışında?..... Aileden kaç kişi işçi (çalışıyor)?.....

2.BÖLÜM: AİLENİZDEN KESİN DÖNÜŞ YAPAN VARSA (ONLARLA İLGİLİ OLARAK);

- 1.Kesin dönüş yapan kim? (☐Annem-babam, (☐Ağabeyim veya kardeşim, (☐Dönüş yapan yok
- 2.(Dönen varsa) nereye yerleşti? İl:..... İlçe:..... Köy:(☐).....
- 3.Niçin oraya yerleşti?.....
- 4.Dönüş yaparken toplu parası varsa, onunla ne yaptı?.....
- 5.Şu anda ne ile geçiniyor, başlıca gelir kaynağı nedir?.....
- 6.Emekli ise, nereden? (☐Yurtdışından, (☐SSK-Sosyal Sigortalar Kurumundan
(☐SSK-Süper emekli, (☐BAĞ-KUR, (☐Emekli Sandığı, (☐Hiç bir güvencesi yok
- 7.Yurtdışından emekli ise; (☐Yaştan dolayı, (☐Malülen (iş kazası veya sakatlık)
- 8.Kesin dönüş yaptığina pişman mı? (☐Evet, (☐Hayır, (☐Kararsız
- 9.Sizden maddî (para) yardım almaya devam ediyor mu?
(☐Evet, (☐Hayır, (☐Bazan (gerektikçe), (☐Kendi kendine yeterli
- 10.Kesin dönüş yaptıktan sonra yurtdışı ile ilişkisini tamamen kesti mi?
(☐Evet, (☐Hayır (Al. ayda bir veya turist olarak gelip gitmeye devam ediyor)

3.BÖLÜM: SİZİN (KENDİNİZİN) YURTDIŞINDA İÇİNDE BULUNDUĞUNUZ DURUMLA İLGİLİ OLARAK:

- 1.Yurtdışında bulunduğunuz ülke vatandaşlığına geçmek zor mu? ☐Evet, ☐Hayır
- 2.Çifte vatandaşlıktan yararlanarak bulunduğunuz ülkede kalmak ister misiniz?
☐Evet, ☐Hayır, ☐Olabilir, ☐Düşünmedim, ☐İlerideki duruma göre
- 3.Ne zaman kesin dönüş yapmak istiyorsunuz (kesin dönüş için neyi bekliyorsunuz)?
.....
- 4.Yurtdışında ne tür bir işte çalışıyorsunuz (yaptığınız iş nedir)?.....
- 5.Yurtdışında çalıştığınız işten memnun musunuz? ☐Evet, ☐Hayır, ☐İdare eder
- 6.Memnun değilseniz ileride nasıl bir iş yapmayı düşünüyorsunuz?.....
.....
- 7.Şu anda yurtdışında oturduğunuz evden memnun musunuz? ☐Evet, ☐Hayır, ☐Kirası çok
- 8.Şu anda yurtdışında oturduğunuz evde sizden başka kimler yaşıyor?
☐Dede, ☐Nine, ☐Anne, ☐Baba, ☐Eş, ...Çocuk, ...Abi-kardeş, ...Akraba
- 9.Yurtdışında bulunduğunuz ülkeden (yaşama ve çalışma şartları açısından) memnun musunuz? ☐Evet, ☐Hayır. Memnun değilseniz hangi ülkede olmak istersiniz?.....
- 10.Yurtdışında bulunduğunuz şehirden ayrılıp başka bir şehire yerleşmeyi düşünüyor musunuz? ☐Evet, ☐Hayır Düşünüyorsanız, neden?.....
- 11.Siz şu anda yurtdışında hangi ülkede bulunuyorsunuz (çalışıyorsunuz)?.....
- 12.Kesin dönüş kararı verdiğinizde Türkiye de nereye yerleşmeyi düşünüyorsunuz?
İl:..... İlçe:..... Köy:().....
- 13.Niçin oraya yerleşmeyi düşünüyorsunuz?.....
.....
- 14.Kesin dönüş yaptığınızda geçiminizi neyle sağlamayı düşünüyorsunuz?.....
.....
- 15.Yıllık izinlerinizi genellikle (çoğunlukla) nerede geçiriyorsunuz?
İl:..... İlçe:..... Köy:().....
Başka nerelerde?.....
- 16.Her izine gelişte (ailece) ortalama ne kadar harcıyorsunuz?.....(DM)
- 17.Biriktirdiğiniz parayla mı, yoksa bankadan kredi çekerek mi izine geliyorsunuz?
☐Biriktirdiğimiz parayla, ☐Kredi çekerek, ☐Duruma göre her ikisi de
- 18.TRT'nin yurtdışı televizyon yayınları bulunduğunuz ülkede izleniyorsa (veya ileride izlemeye başladığınızda) ne tür yayınlar seyretmek istersiniz?.....
.....
- 19.Şu anda yurtdışında karşılıklıya olduğunuz önemli problemlerinizi nelerdir?.....
.....
.....
- 20.Türkiye Cumhuriyeti Devletinden kendiniz, aileniz veya oradaki yakınlarınız olarak beklenti ve istekleriniz nelerdir?.....
.....
.....

4.BÖLÜM: YURTDIŞINDA BULUNDUĞUNUZ SÜRE İÇİNDE AİLECE YAPTIĞINIZ YATIRIMLAR;

- 1.Ev aldıysanız/yaptırdıysanız veya yaptırıyorsanız; a)Kaç daire?.... b)Nerelerde?
İl:..... İlçe:..... Köy:()..... Hangi yıl:.....
.....
c)Nasıl aldınız? ()Müteahhitten, ()Kooperatife girdik, ()Kendimiz yaptırdık
d)Şu andaki kullanım durumları? ()Boş, ()Kirada, ()Ailem oturuyor, ()İnşaa halinde
e)Ev aldığınız (veya yaptırdığınız) şehir veya kasabada size yakın olarak evi olan
başka tanıdık veya akrabanız var mı? ()Evet, ()Hayır, ()İleride olacak
- 2.Arsa aldıysanız; Nerede? İl:..... İlçe:..... Hangi yıl?.....
.....
- 3.Köyünüz varsa, topraklarınızın durumu? ()Boş, ()Yarıda, ()Ailem çalışıyor, ()Toprak
yok
- 4.Dükkan aldıysanız; Nerede? İl:..... İlçe:..... Hangi yıl?.....
.....
- Mevkii? ()Küçük sanayi sitesi, ()Başkasının evinin altı, ()Kendi evimizin altı
Şu andaki kullanım durumu? ()Boş, ()Kirada, ()Kendimiz çalışıyoruz
Kesin dönüşte siz bir iş yapmayı düşünüyor musunuz? ()Evet, ()Hayır
(Yapmayı düşünüyorsanız) Ne tür bir iş?.....
- 5.Yazlığınız (tatil için eviniz) var mı? ()Evet, ()Hayır. Varsa nerede?.....
Ne zaman aldınız?..... Yoksa, almayı düşünüyor musunuz?..... Nereden?.....
- 6.Fabrikaya ortak iseniz, ismi?..... Hangi ilde?.....
Ne üretiyor?..... Ne zaman (hangi yıl) ortak oldunuz?.....
- 7.İflas eden şirketlere para yatırdıysanız, ismi?..... Hangi yıl?.....
Kuruluş yeri?..... Ne üretecekti?.....
- 8.Türkiye de sermayesine ortak olduğunuz, ailenizden birisinin çalıştırdığı herhangi
bir işyeri veya atölyeniz var mı? ()Evet, ()Hayır. Varsa nerede? İl:.....
İlçe:..... Aileden kaç kişi çalışıyor?.... Yabancı kaç kişi çalışıyor?.....
- 9.Yurtdışında ev aldıysanız; Ülke:..... Şehir:..... Hangi yıl?.....
- 10.Yurtdışında işyeriniz varsa; Nerede? Ülke:..... Şehir:.....
e iş yapıyorsunuz?..... Kaç işçi çalışıyor?..... Kaç tanesi Türk?.....
- 11.Türkiye de ticari amaçla çalışan aracınız var mı? ()Evet, ()Hayır. Nerede?.....
(Varsa;) ()Otobüs, ()Minibüs, ()Taksi, ()Kamyon, ()Traktör, ()Başka.....
Kim çalıştırıyor?..... Hangi yıl aldınız?.....
- 12.Bütün bu yatırımların herhangi birini alırken banka kredisi kullandınız mı?
()Evet, ()Hayır. Kullandıysanız; ()Türk bankasından, ()Yabancı bankadan
- 13.Almanya nın verdiği konut kredisinden yararlandınız mı? ()Almanya da değilim
()Hayır, ()Evet (yararlandım), ()Yararlanmayı düşünüyorum, ()İlgilenmedim
- 14.Para biriktirebiliyor musunuz? ()Evet, ()Hayır, ()Bazan, ()Önceden evet, şimdi hayır

5.BÖLÜM: HALEN YURTDIŞINDA VEYA TÜRKİYE'DE BULUNAN BÜYÜK VE KÜÇÜK KARDEŞLERİNİZİN (SİZ, KENDİNİZ VE KIZ KARDEŞLERİNİZ DAHİL)
BUGÜNKÜ DURUMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER: (Toplam kaç kardeşsiniz?.....)

.BİRİNCİ . İKİNCİ . ÜÇÜNCÜ . DÖRDÜNCÜ . BEŞİNCİ . ALTINCI . YEDİNCİ . SEKİZİNCİ . DOKUZUNCU

1.Yaşı ve cinsiyeti?

2.Doğum yeri? Türkiye ise (T)

Yurtdışı ise ülke adı?

3.Şimdi nerede ikamet ediyor?

Türkiye'de ise;il/ilçe/köy?

Yurtdışında ise;ülke/şehir?

4.Yurtdışına sonradan gitti

ise, gidiş tarihi?

5.En son bitirdiği veya şu

anda devam ettiği okul?

6.Çalışıyorsa ne iş yapıyor?

(Çalışmıyorsa"boşta"yazın)

7.Varsa, esas mesleği nedir?

8.Evli mi (E), bekar mı ()?

9.(Evli ise) Kaç çocuğu var?

10.Evli ise nereden evlendi?

Türkiye'den Türklerle (TT)

Yurtdışında Türklerle (YT)

Yurtdışında yabancıyla(YY)

HİZMETE ÖZEL

HİZMETE ÖZEL

T C
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
A N K A R A

EK-5
(Anket İzin Belgesi)

İSTH : 3507- 4 -91/İKK.ve GÜv.D.GÜv.Ş.2C(919) 2

14 ŞUBAT 1991

KONU : Anket Talebi.

19 MAYIS ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
SAMSUN

- İlgi: (a) 19 MAYIS Üniv.Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğr.görevlisi Cevdet YILMAZ'ın 8 ŞUBAT 1991 tarihli mektubu.
(b) 19 MAYIS Üniv.Rektörlüğünün 25 ARALIK 1990 gün ve SR.101-31304 sayılı yazısı.
(c) Gnkur.Bşk.lığının 2 OCAK 1991 gün ve İSTH.:3507-1-91/İKK.ve GÜv.D.GÜv.Ş.2C(8191) sayılı yazısı.

1. 19 MAYIS Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim görevlilerinden Sn.Cevdet YILMAZ'ın 58 nci Topçu Er.Eğitim Tugay Komutanlığında bedelli olarak askerlik hizmetlerini yerine getirmekte olan erlerle Anket yapma talebini içeren ilgi (a) mektubu incelenmiştir.

2. 19 MAYIS Üniversitesi Rektörlüğünün ilgi (b) yazı Ek'indeki Anket metni ile muhtemel anket tarihinin uygun görüldüğü ilgi (c) yazıyla bildirilmiştir.

3. Elde olmayan nedenlerle OCAK 1991 tarihinde gerçekleştirilemediğiniz Anket talebinizin, ilgi (c) yazıda belirtilen koğullarda 13 MART - 9 MAYIS 1991 tarihleri arasındaki yeni dönem erlerle yapılmasının uygun mütalaca edildiğini arz ederim.

GENELKURMAY BAŞKANI NAHİNE

Turhan ÖZER

Koramiral

İstihbarat Başkanı

DAĞITIM :

Gereği :

K.K.K.lığına
19 MAYIS Üniv.Rektörlüğüne

SAMSUN

Bilgi :

Milli GÜv.Krl.Genel Sekreterliğine
Gnkur.Gn.P.P.Bşk.lığına

HİZMETE ÖZEL

292

HİZMETE ÖZEL

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- ABADAN,N.(1964) Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları. DPT Yay. Ankara.
- (1972) "Yurtdışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri" AÜ. SBF Dergisi 27/4, Ankara, s.17-53.
- (vd.), (1976) Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma, Ajans-Türk Matb., Ankara.
- (1983) "Batı Avrupa ve Ortadoğuya Göç Eden Türk İşgücünün Sosyal Yasalar ve Toplum Yapısı Üzerindeki Etkisi", İ.Yasa'ya Armağan, AÜ.SBF Yay., Ankara, s.381-409.
- -KEMİKSİZ,N. (1986) Türk Dış Göçü:1960-1984 Yorumlu Bibliyografya, AÜ.SBF Yay, Ankara
- ACKERMAN,E.A. (1972) "Kültürel Coğrafya", (Çev.N.Özgüç), İÜ.Ed.Fak. Sos.Ant.ve Etn.Der.Sayı:1, İstanbul, s.87-99.
- AKÇAYLI,N.(Derl.)(1986) F.Almanya'da Yaşayan Türkler ve Sorunları, Uluslararası 2.Bursa Semp. 27-29 Nis.1984, Uludağ Ün.v.Yay., Bursa.
- (Derl.)(1986) İkinci Kuşak Türklerin F.Almanya ve Türkiye'de Meslekî Uyumları, Uluslararası 3.Bursa Semp. 3-4 Haz.1985, Uludağ Ün.v.Yay.,Bursa.
- AKDER,A.H.-GİTMEZ,A.S. (1981) "Yurtdışından Dönen İşçiler Üzerinde Gözlemler" ODTÜ Gel.Der.8(3/4), Ankara, s.683-696.
- AKER,A.(1972) İşçi Göçü, Sander Yay., İstanbul.
- AZMAZ,A.(1980) Migration of Turkish 'Gastarbeiters' of Rural Origin and the Contrubution to Development in Turkey, Fort Lauderdale, Publ.Freitenbach, Saarbucken.
- BAŞTUĞ,S.(1977) "Şehirleşme Olgusunda Hısmılık ve Hemşehrilik Bağlarının Yeri", Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri, (Haz.S.Karakaş-Y.Yeşilçay), ODTÜ Halk Bilim Topluluğu, Ankara, s.151-157.
- BENSAN,Z.(1966) "Dış Ülkelere İşçi Akımının Önemi ve Teşkilât Sorunları", Sos.Siy.konf.18.kitap, İÜ.İkt.Fak.Yay.,İstanbul,s.125-132.
- BERRAY,F.(1988) Sosyal Değişme Açısından Yurtdışına İşgücü Göçü Olayı: İsviçre Örneği, Malatya.

- BİRERÇİN,M.(1966) "Dış Ülkelere İşgücü Sevkinin Sosyal ve Ekonomik Hayatımızdaki Etkileri", Sos.Siy.Konf.18.kitap,İÜ.İkt.Fak.Yay.. İstanbul, s.199-204.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (1967) Yerinden Yönetim ve Kalkınma, TODAİE Yay.
- BODUR,İ.(1981) "Türkiye`de Konut Sorunu ve Çözüm Yolları" 2.Türkiye İktisat Kongresi Bildirileri, 3.Cilt,DİT Yay.Ankara, s.417-429.
- BOSTANOĞLU,Ü.(1987) "Türkiye`den F.Almanya`ya Yönelen Dışgöç Hareketi ve Yarattığı Mekânsal Oluşumlar", Amme İd.Der. 20/4,Ank.s.89-106.
- (1989) "F.Almanya`da Halk Katılımı ve Türkler" Amme İd. Der.22/2, Ankara, s.41-52.
- BÖRTÜCENE,İ.(1966)"Milletlerarası İşgücü Hareketleri ve Türkiye" Sos. Siy.Konf.18.kitap,İ.Ü.İkt.Fak.Yay. İstanbul, s.1-46.
- (1975) "Türk İşçilerinin Yurda Döndükten Sonra İş Yapma Eğilimleri", İkt.ve Tic.İl.Akd.Der.11(1), Eskişehir, s.177-191.
- CİLLOV,H.(1960) Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları, İÜ.İkt.Fak.Yay. İstanbul.
- CURRENT SOCIOLOGY (1984) Migration in Europe, Part-1, Int.Sociological Assocation, Vol.22,No.2, London.
- ÇAĞIRANKAYA,M.(1981)"İşçi ve Halk Şirketlerinin Sorunları ve Çözümleri", 2.Türkiye İkt.Kong.Bild.,3.Cilt,DİT Yay.,Ank.,s.615-619.
- ÇALIŞMA BAKANLIĞI (1973) Yurtdışında Çalışan İşçilerin Tasarruflarını Yurda Çekme ve Onları İktisadî Yatırımlara Doğru Yöneltmek İçin Hükümetlerce Alınan Tedbirler, Çal.Bak.Arş.Grubu Yay., Ankara
- (1982) Yurtdışındaki Türk Varlığını Koruma Projesi (Ön Çalışma Raporu), Ankara
- (1987) İşçi Raporu, Çal.Bak.Yay., Ankara
- (1988) İşçi Raporu, Çal.Bak.Yay., Ankara
- ÇEZİK,A.(1980) Yabancı Ülkelere Giden Türk İşçilerinin Bölgesel ve Kentsel Dağılımları ve Konunun Kentleşme Olgusu ile İlişkisi, DİT-SPD Yay. (Çoğaltma), Ankara
- ÇİMEN,A.(1976) İşçi Dövizlerindeki Son Gelişmeler ve LESİYAB, Sevinç Matb., Ankara
- ÇÖLOĞLU,H.(1984) Yurtdışındaki Türk İşçileri ve Tasarrufları, Gazi Üniv. İkt.İd.Bil.Fak.Yay., Ankara.

- LARKOT, B. (1953-54) "Türkiye`de Nüfus Hareketleri", İÜ.Coğ.Ens.Der.2/5-6 İstanbul, s.3-23.
- (1965) "Altıncı Genel Nüfus Sayımı", Türk Coğ.Der. Sayı:15-16 İstanbul, s.85-100.
- DEMİRCİOĞLU, A.M. (1984) "F.Almanya`dan Kesin Dönüş Yapan İşgücü" Amme İd. Der.(17/2), Ankara, s.96-111.
- DERELİ, T. (1966) "Türk İşverenlerinin Dış Ülkelere İşçi Akımı Karşısındaki Davranışları" SS.Konf.18.k.,İÜ.İkt.Fak.Yay.İst.,s.229-257.
- DESİYAB (1981) Türkiye`nin Sanayileşmesinde Halk ve İşçi Şirketlerinin Rolü ve Geleceği, Desiyab 2.Semp. 1-2 Tem.1981, Ankara.
- (1985) Türkiye Ekonomisinde Çok Ortaklı Şirketler Olayının Değerlendirilmesi ve Geleceğe Dönük Öneriler, Desiyab 2.Semp. 27 Kasım 1985, Ankara.
- DİE (1973) Türkiye`de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ank.
- DPT (1974) Yurtdışından Dönen İşçilerin Sosyo-Akonomik Eğilimleri Üzerine Bir Çalışma, DPT-SPD, Ankara.
- (1975) Çok Ortaklı Şirketler, DPT-KÖYD 1463/15, Ankara.
- (1977) Kırsal Kooperatifçilik, 4.BYKP Özel İht.Kom.Raporu, Ankara
- (1989) 6.Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1990-1994, DPT Yay.No.2174, Ank.
- DÜLGER, İ. (1983) "Konut Sektörünün Darboğazları ve Çözüm Yolları", 2. Türkiye İkt.kong.Bild.,3.Cilt, DPT Yay., Ankara, s.393-415.
- DÜNDAR, H. (1981) "Türk İşçi Şirketlerinin Geliştirilmesi", 2.Türkiye İkt. kong.Bild.,3.Cilt., DPT Yay., Ankara, s.621-641.
- EKİN, N. (1974) "Batı Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Tasarruflarının Değerlendirilmesi ve İşçi Şirketleri", Cum.50.Yılında Tr.nin Sos. ve Ek.Sor.Semineri, Erzurum 22-25 Ekim 1973, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, s.61-79.
- (1980) "Türkiye`den Dışgöç ve Ekonomik Gelişme", İÜ.İşl.Fak. Der. Sayı:15-16, İstanbul, s.1-15.
- ERİNÇ, S. (1956) "Türkiye`de Son Ziraî Gelişmeler Hakkında", Türk Coğ. Der., Sayı:15-16, İstanbul, s.47-65.
- ERKER, T. (1966) "Dış Ülkelere İşgücü Akımı ve İİBK", Sos.Siy.Konf. 18. Kitap,İÜ.İkt.Fak.Yay., İstanbul, s.85-105.

- GERAY,C.(1967) Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları:Bünyan Örneği,AÜ.
SEF Yay.228/210, Ankara.
- (1982)"Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Toplumsal Değişmenin
Boyutları", AÜ.SBF Der. 37/3-4, Ankara, s.65-88.
- GİTMEZ,A.S.(1979) Dışgöç Öyküsü, Maya Matb., İstanbul.
- (1983) Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, Alan Yay.,İst.
- GÖKDERE,A.Y.(1978) Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Ü-
zerine Etkileri, T.İş bank. Yay., Ankara.
- GÖKNEL,M.(1981/a) "Halk ve İşçi Şirketlerinin Gelişmesinde DESİYAB'ın
Rolü ve Şirketlerle İlişkisi" Desiyab 2.Semp. (1-2 Tem.1981) İe-
siyab Yay. Ankara, s.187-191.
- (1981/b) "Türk İşçi Şirketleri", 2.Türkiye İkt.Kong.Bild. 3.
Cilt, DPT Yay.Ankara, s.205-210.
- GÜVEN,H.S.(1977) Dışgöç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları, TODAİE Yay.,Ank.
- (1982)"Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma
Kooperatifleri", Amme İd.Der. 15(2); Ankara, s.21-63.
- (1985)"Yurda Dönen Türk İşçilerinin Meslekî Yeniden Uyumla-
rı Sorunu",Amme İd.Der. 18(3), Ankara, s.103-126.
- GÜVENÇ,B.(1984) İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
- GÜZEL,Ü.(1981) Avrupa'da Göçmen İşçiler ve Türk İşçi Tasarruflarının
Değerlendirilmesi, DPT Yay., Ankara.
- HEPER,M.(1983) Türkiye'de kent Göçmeni ve Bürokratik Örgütler, Üçdal
Neşriyat, İstanbul.
- İİBK (1974) 72 Örneklem Araştırması: Almanya'da Çalışan Yabancı İşçi-
lerin İstihdam, Aile ve İkâmet Sorunları, İİBK Yay.No:117, Ank.
- KARTAL,K.(1978) Kentleşme ve İnsan, TODAİE Yay.No:175, Ankara
- (1983) Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme,
Yurt Yay., Ankara.
- KAZGAN,G.(1960)"Şehirlere Akın ve İktisadî Gelişme" İÜ.İkt.Fak.Mec.
19/1-4, İstanbul, s.375-394.
- (1983) Tarım ve Gelişme, Der Yay., İstanbul.
- KELEŞ,R.(1976)"Investment by Turkish Migrants in Real Estate (Türk İş-
çilerinin Gayrimenkûl Yatırımları)" Turkish Workers in Europe,
1960-1975 Ed. N.Abadan vd., Leiden, s.169-186.

- KELEŞ, R. (1983) 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yay., İstanbul.
- (1986) "Kentleşme ve Kamu Yönetimi Sorunları" SİSAV Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Semineri (10-11 Ocak 1986) SİSAV Yay.No:11, İstanbul, s.131-156.
- KONGAR, E. (1981) İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
- KÖKSAL, S. (1986) Refah Toplumunda 'Getto' ve Türkler, İstanbul.
- KURTLUOĞLU, H. (1966) "Dış Ülkelerden Dönecek İşçilerimizin Toplum Kalkınmasındaki Muhtemel Roller ve Kooperatif İşgücünü Değerlendirme Projesi", Sos.Siy.Konf.18.kitap, İÜ.İkt.Fak.Yay.İst., s.159-170.
- MİLLER, R.D. (1972) "Dışarıdaki Türk İşçilerinin Gelir Sarfiyat Şekli" TOBB., Ödemeler Dengemizdeki Yapısal Sorunlar Semineri (4-5 Şubat 1972), Ankara.
- MİK, G.-HEMELAAAR, M. (1976) "Segregation in the Netherlands and Turkish Migration (Hollanda'da Ayırıcılık ve Türk Dış Göçü)", In: Turkish Workers in Europe, 1960-1975, Ed.N.Abadan vd., Leiden, s.253-286.
- MÜLAYİM, Z.G. (1975) Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik, Bilgi Yay. Ankara.
- NİCHOLSS, W.H. (1954) Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, AÜ.SBF Yay. Ankara.
- ÖZGÜÇ, N. (1984/a) Beşeri Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri, İÜ.Ed.Fak.Yay. (2.Baskı), İstanbul.
- (1984/b) Turizm Coğrafyası, İÜ.Yay.No.3267, İstanbul.
- (1986-87) Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı, İÜ.Coğ.Der.Sayı:2, İstanbul, s.35-70.
- ÖZGÜZ, K. (1986) "Türkiye'de Kent Nüfusunun Sayısal Gelişimi" SİSAV Yay. No:11, İstanbul, s.197-209.
- ÖZTEK, Z.-BERTAN, M. (1982) Yurtdışına Göç ve Sağlık, Hac.Ünv.Yay., Ank.
- FAMUK, Ş.-TOFRAK, Z. (Derl.) (1988) Türkiye'de Tarımsal Yapılar:1923-2000 Yurt Yay. Ankara.
- PENNİNX, R.-VAN VELZEN, L. (1976) Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma, Ajans-Türk Matb., Ankara, s.173-208.
- -VAN NERSELAAR, H. (1979) Gurbet, Mihnnet, Üç Kuruşluk Servet, Ajans-Türk Matb., Ankara.

- SCHOORL,J.J.(1984) "Fertility and Age at Marriage of Turkish Women in the Netherlands (Hollanda'da Yaşayan Türk Kadınların Doğurganlığı ve Evlenme Yaşı)", Hac.Ünv.Nüfusbilim Dergisi 6/27, Ankara.
- SELEN,H.S.(1945)"Türkiye'de köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri", Türk Coğ.Der.Sayı:7-8, Ankara, s.97-107.
- SUHER,H.(1981)"Ülkemizde Kentleşme Sürecinde Mekâna Yansıyan Sorunlar" 2.Türkiye İkt.kong.Bild., 3.Cilt, DPT Yay.,Ankara, s.361-375.
- ŞEN,F.(1984)"F.Almanya'da Yaşayan Türklerin Alman Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Uyumları", SIAR F.Alm.da Yaşayan Türklerin Entegrasyonu Semineri,2 Mayıs 1984, İstanbul.
- ŞENEL,Ş.(1974) İşçi Tasarruflarını Değerlendirme Rehberi, İİBK Yay. No:116, Ankara.
- (1977) Yurtdışında Çalışan İşçilerin Kurdukları Şirketler ve İşçi-Halk Şirketleri, İİBK Yay.No:132, Ankara.
- ŞENYAPILI,T.(1978) Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu, ODTÜ Yay.,Ankara.
- TANOĞLU,A.(1945)"Türkiye'de Çiftçi Nüfus Yoğunluğu Meselesi", Türk Coğ. Der.Sayı:7-8, İstanbul, s.107-116.
- (1969) Nüfus ve Yerleşme, İÜ.Coğ.Ens.Yay., İstanbul.
- TEKELİ,İ.-ERDER,L.(1978) Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hac.Ünv.Yay.D:26, Ankara
- (1982) Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TOBB (1972) Yurtdışındaki İşçilerimizin Tasarruflarının Değerlendirilmesi Semineri (15-16 Mayıs 1972), Ankara.
- TOLUN-LENKER,B.(1977) Yerleşme Coğrafyası, İÜ.Coğ.Ens.Yay.,İstanbul
- (1980)"Davranışlara Yönelik Coğrafya...",İÜ.Coğ.Ens. Der.Sayı:23, İstanbul, s.257-278.
- TOFÇUOĞLU,A.(1981)"Yabancı Ülkelerde Çalışan İşçilerin Hukukî Sorunları", 2.Türkiye İkt.kong.Bild. 3.Cilt, DPT Yay.,Ankara, s.159-170.
- TUNA,K.(1981) Yurtdışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi İÜ.Ed.Fak.Yay., İstanbul.
- TUNA,O.(1966/a)"F.Almanya'nın Ekonomik Durumu ve Emek Talebi", İÜ.İkt. Fak.Mec.25(1/2), İstanbul, s.1-31.
- (Vd.)(1966/b) Türkiye'den F.Almanya'ya İşgücü Akımı ve Meseleleri, 1.Rapor, İÜ.İkt.Fak.Yay.No:190, İstanbul.

- TUNA, O. (1974) "Türkiye`den Dış Aleme Emek Göçü", İÜ.İkt.Fak.Mec., 33/1-4
İstanbul, s.1-40.
- TUNÇDİLEK, N. (1978) Türkiye`nin Kır Potansiyeli ve Sorunları, İÜ.Coğ.
Ens.Yay., İstanbul.
- (1986) Türkiye`de Yerleşmenin Evrimi, İÜ.Dz.Bil.ve Coğ.Ens.
Yay., İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. (1959/a) "Türkiye Ziraatinin Bünyesi", İÜ.Coğ.Ens.Der.Cilt
5, Sayı:10, İstanbul, s.16-35.
- (1959/b) "Türkiye Sanayisinin Coğrafi Temelleri", Türk Coğ.
Der., Sayı:18-19. İstanbul, s.16-54.
- -TUNÇDİLEK, N. (1961) "1960`da Türkiye Nüfusu", İÜ.Coğ.Ens.
Der. Cilt:7, Sayı:12, İstanbul, s.78-89.
- (1963) "Türkiye`de Toprak Reformu Hakkında Düşünceler: Zi-
raat Sahalarının Birleştirilmesi (Konsildasyon)", İÜ.Coğ.Ens.Der.
Cilt:7, Sayı:13, İstanbul, s.64-82
- (1968) Türkiye`de İç Göçler (Internal Migration in Tur-
key), İÜ.Coğ.Ens.Yay.No:54, İstanbul.
- (1969) Sanayi Coğrafyası, İÜ.Coğ.Ens.Yay.No:22, İstanbul
- (Vd.) (1971) TÜRKİYE: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İÜ.
Coğ.Ens.Yay., İstanbul.
- (1972) "Türkiye`de kademeli Göçler", İÜ.Ed.Fak.Sos.Antr.
ve Etn.Böl.Der.No:1, İstanbul, s.47-57.
- (1972-73) "The Effects of Urban Centers on Rural Settle-
ments", Rewiew, Geog. Inst., No:14, İstanbul, s.97-106.
- (1973) Türkiye`de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar
(Urbanization and Urban Functions in Turkey), İÜ.Coğ.Ens.Yay.No:
72, İstanbul.
- (1977) "Türkiye`de İç Göçler Üzerine", İÜ.Coğ.Ens.Der. Sa-
yı:22, İstanbul, s.29-42.
- (1982) Ekonomik Coğrafya, İÜ.Ed.Fak.Yay.No:2926, İstanbul.
- (1984) Beşeri Coğrafyaya Giriş (2.Baskı), Okan Yay., İst.
- (1990) Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de
la Blache, İÜ.Ed.Fak.Yay.No: 3603, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, O. (1984) İkinci Neslin Dramı, Orkun Yay., İstanbul.

- TÜSİAD.(1988) F.Almanya'daki Türk İşadamlarının Ekonomik Potansiyeli ve Türk Ekonomisine Katkıları, Tüsiad Yay., İstanbul.
- UNESCO (1984) MIGRATION: World Trends, Localized Flows and Their Absorption, International Social Science Journal, Vol.XXXVI, No:3 Paris.
- ÜNER,S.(1972) Nüfusbilim Sözlüğü, Hac.Ünv.Yay.D.17, Ankara.
- (1986)"Türkiye'de İller Arası Göçler (1970-1980)", Türkiye'de Sos.Bil.Arş.nın Gelişimi, Türk Sos.Bil.Der.,Ankara, s.365-388.
- WALLRAFF,G.(1986) En Alttakiler, Milliyet Yay.No:58,(5.Easkı), İst.
- WILPERT,C.(1984)"Returning and Remaining: Return Among Turkish Migrants in Germany (Dönmek mi kalmak mı: Almanya'daki Türk İşçilerinin Dönüş Eğilimleri)", In:The Politics of Return, Ed.D.Kudat, Center of Migration Studies, Newyork/Rome, s.101-112.
- VASSAF,G.(1983) Daha Sesimizi Duyuramadık, Belge Yay., İstanbul.
- YALÇINTAŞ,N.(1981)"Yurtdışında Çalışan Türk İşçilerinin Sorunları" 2. Türkiye İkt.Kong.Bild. 3.Cilt, DPT Yay.Ankara, s.151-158.
- YASA,İ-BOZKURT,Ö.(1974)"Orta Anadolu'dan Batı Avrupa'ya Göç ve Toplumsal Değişme", Amme İd.Der.7(3), TODAİE Yay.,Ankara, s.45-75.
- -GÜVEN,H.S.(1975)"Yurtdışında Çalışan İşçilerimizin Yaygın Tabanlı Halk Girişimciliğine katkıları: Şereflikoçhisar Örneği" Amme İd.Der.8(3), TODAİE Yay., Ankara, s.85-115.
- (1979) Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme, TODAİE Yay. No:182, Ankara
- YAŞA,M.(1980) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi:1923-1978, Akbank Kültür Yay., İstanbul.
- YAVUZ,F.(1969) Memleketimizde Toplum Kalkınması, TODAİE Yay.108, Ank.
- YAZGAN,T.(1968) Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo-Ekonomik Bünyesi, İÜ.İkt.Fak.Yay., İstanbul.
- YILMAZ,C.(1987) Helâldi ve Çevresinin Ekonomik, Sosyal ve Coğrafî Görünümünde Meydana Gelen Değişimler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ.Sos.Bil.Ens., İstanbul.
- YÜKSEL,B.(1981)"Yurtdışında Çalışanların Sorunları", 2.Türkiye İkt. kong.Bild.3.Cilt, DPT Yay.,Ankara, s.151-158.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Tabloların Listesi	IV
Haritaların Listesi	VI
Grafiklerin Listesi	VIII
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE BATI AVRUPA ÜLKELERİNE TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ	8
I.GENEL OLARAK GÖÇ KAVRAMI	9
A.Faşlıca Göç Modelleri	13
B.İşgücü Göçünün Genel Boyutları	14
C.Batı Avrupa Ülkelerine İşgücü Göçünün Evrimi	15
II.BATI AVRUPA ÜLKELERİNE TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜ	22
A.Yurtdışına İşgücü Göçünü Hazırlayan Sebepler	22
B.İşgücü Göçünün Başlangıcı; Antlaşmalar ve Genel Özellikler	28
C.İşgücü Göçünün Evrimi	31
D.Türk kamuoyunun İşgücü Göçünden Beklentileri	58
E.Batı Avrupa Ülkeleri Açısından İşgücü Göçünün Önemi	67
III.İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE ÖRNEKLER	75
A.Köy Kalkınma kooperatifleri	77
B.İşçi Şirketleri	87
C.Meskenler ve Yerleşme Şekilleri Üzerine Etkileri: Türkeli (Sinop) Örneği	108